

آشنایی با علوم و معارف دفاع مقدس

دکتر مجتبی شربتی
دکتر هادی مرادپیری

۱۳۹۷

پیام پژوهش

بی تردید یکی از بنیادی‌ترین اهداف کانون‌ها و مراکز تحقیقاتی، تقویت توان علمی دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی است که استعدادهای فراوانی در آن‌ها شکوفا می‌شود. پرداختن بنیادهای علمی به این قشر تخصصی جامعه و تولید فراورده‌های پژوهشی برای استفاده دانشجویان، سازمان‌ترین تلاش این مؤسسات است. دانشگاه‌ها نیز برای افزایش توان علمی در مراکز گوناگون، همواره باید نویافته‌های خود را در اختیار این کانون‌ها قرار دهند، تا با فراهم آمدن زمینه‌های این پیوند پایای دوسویه، تعاملی پر بار در پی آید و از این رهگذر، جنبه‌های نظری و دستاوردهای کاربردی علوم نمایان شود.

یکی از مصادیق برکت‌خیز این تعامل پژوهشگرانه در حوزه علوم انسانی، همکاری پژوهشگاه علوم و معارف دفاع مقدس و سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت) است که اینک اولین کار مشترک خود را با نشر کتاب *آشنایی با علوم و معارف دفاع مقدس* به جامعه علمی کشور عرضه می‌کنند.

این کتاب برای کلیه دانشجویان به عنوان منبع اصلی درس «آشنایی با علوم و معارف دفاع مقدس» در مقطع کارشناسی تدوین شده است. امید است علاوه بر جامعه دانشگاهی، نیروهای مسلح و سایر پژوهشگران و علاقه‌مندان نیز از آن بهره‌مند شوند.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	پیشگفتار ویراست چهارم
۴	مقدمه
۶	سرآغاز

بخش اول: کلیات

۱۳	فصل اول: مفاهیم جنگ و دفاع
۱۳	مقدمه
۱۳	۱-۱ تعاریف و اصطلاحات
۱۴	۱-۱-۱ تعریف جنگ
۱۴	۱-۱-۲ تعریف دفاع
۱۴	۱-۱-۳ تعریف دفاع مقدس
۱۵	۱-۱-۴ تفاوت جنگ و دفاع مقدس
۱۵	۲-۱ انواع جنگ
۱۶	۳-۱ ویژگی‌های جنگ
۱۶	۴-۱ اهداف جنگ
۱۶	۵-۱ اصول جنگ
۱۸	۶-۱ علل و عوامل شروع جنگ‌ها
۱۸	۶-۱-۱ ریشه‌ها
۱۸	۶-۱-۲ زمینه‌ها
۲۰	۷-۱ جنگ و دفاع از دیدگاه اسلام
۲۱	۸-۱ ضرورت جهاد
۲۲	۹-۱ جهاد از منظر روایات
۲۲	۱۰-۱ اهداف جهاد
۲۲	۱۱-۱ ویژگی‌های جهاد
۲۳	۱۲-۱ انواع جهاد

۲۳	۱۳-۱ جهاد دفاعی (دفاع)
۲۴	۱-۱۳-۱ ضرورت و اهمیت جهاد دفاعی
۲۴	۲-۱۳-۱ اهداف جهاد دفاعی
۲۴	۳-۱۳-۱ جهاد دفاعی از دیدگاه قرآن
۲۵	۴-۱۳-۱ جهاد دفاعی از دیدگاه روایات
۲۶	۵-۱۳-۱ شرایط جهاد دفاعی
۲۷	فصل دوم: آشنایی با جغرافیای مرزی ایران و عراق
۲۷	مقدمه
۲۸	۱-۲ آشنایی با موقعیت جغرافیایی ایران
۲۸	۱-۱-۲ موقعیت
۲۹	۲-۱-۲ همسایگان و مناطق مرزی ایران
۳۱	۳-۱-۲ وسعت، شکل و جمعیت
۳۱	۲-۲ آشنایی با جغرافیای استان‌های مرزی ایران با عراق
۳۱	۱-۲-۲ جغرافیای منطقه شمال غربی
۳۲	۲-۲-۲ جغرافیای منطقه غربی
۳۲	۳-۲-۲ جغرافیای منطقه جنوب غربی
۳۳	۳-۲ کلی منطقه خلیج فارس
۳۴	۴-۲ آشنایی با موقعیت جغرافیایی عراق
۳۴	۱-۴-۲ موقعیت، وسعت و جمعیت
۳۵	۲-۴-۲ آب و هوا
۳۶	۳-۴-۲ قومیت، دین و مذهب
۳۶	۴-۴-۲ رودخانه‌های مهم
۳۷	۵-۴-۲ سواحل و بنادر
۳۷	۶-۴-۲ اهمیت عراق
۳۹	فصل سوم: پیشینه مناقشات مرزی ایران و عراق
۳۹	مقدمه
۴۰	۱-۳ از دولت عثمانی تا تشکیل دولت عراق
۴۱	۲-۳ مهم‌ترین علل جنگ‌های ایران و عثمانی
۴۱	۳-۳ از تشکیل کشور عراق تا پیروزی انقلاب اسلامی
۴۵	۴-۳ قرارداد ۱۹۷۵ الجزایر
۴۶	۵-۳ نکات مهم در قراردادهای ایران و عثمانی / عراق
۴۷	۶-۳ بهانه رژیم بعث عراق برای شروع جنگ

۴۸	فصل چهارم: وضعیت ایران و عراق در آستانه جنگ
۴۸	مقدمه
۴۸	۱-۴ وضعیت و شرایط نظام جمهوری اسلامی ایران
۴۹	۱-۱-۴ وضعیت سیاسی و امنیتی
۵۱	۲-۱-۴ وضعیت اقتصادی
۵۲	۳-۱-۴ وضعیت نظامی
۵۵	۲-۴ وضعیت رژیم بعثی عراق
۵۵	۱-۲-۴ وضعیت سیاسی و امنیتی
۵۶	۲-۲-۴ وضعیت اقتصادی
۵۷	۳-۲-۴ وضعیت نظامی
۵۸	خودآزمایی تشریحی بخش اول

بخش دوم: آغاز تجاوز عراق

۶۱	فصل پنجم: علل، اهداف و زمینه‌های تجاوز رژیم بعث عراق به ایران
۶۱	مقدمه
۶۱	۱-۵ علل تجاوز رژیم بعث عراق
۶۲	۱-۱-۵ نشان دادن چراغ سبز امریکا به عراق در مورد تهاجم به ایران
۶۲	۲-۱-۵ جلوگیری از نفوذ و صدور انقلاب اسلامی در عراق
۶۲	۳-۱-۵ دشمنی رژیم بعثی عراق با اسلام و جمهوری اسلامی ایران
۶۳	۴-۱-۵ عقده حقارت تاریخی صدام در خصوص امضای قرارداد الجزایر
۶۳	۵-۱-۵ همراهی کشورهای منطقه با صدام در تجاوز به ایران
۶۳	۶-۱-۵ تضاد عقیدتی
۶۴	۲-۵ اهداف کلی رژیم بعث عراق
۶۴	۱-۲-۵ حاکمیت مطلق بر اروندرود
۶۴	۲-۲-۵ جداسازی استان خوزستان از ایران و خروج از تنگنای ژئوپولیتیک
۶۵	۳-۲-۵ ادعای برگرداندن جزایر سه گانه ایرانی
۶۶	۴-۲-۵ کسب رهبری جهان عرب
۶۷	۵-۲-۵ تجزیه و یا سرنگون کردن نظام نوپای جمهوری اسلامی ایران
۶۸	۳-۵ زمینه‌سازی تجاوز رژیم بعث عراق

فصل ششم: تجاوز سراسری عراق و واکنش ایران

۷۱	مقدمه
۷۱	۱-۶ تجاوز هوایی

۷۲	۶-۲ عکس‌العمل نیروی هوایی ارتش ایران
۷۳	۶-۳ تجاوز زمینی
۷۳	۶-۳-۱ منطقه شمال غرب
۷۳	۶-۳-۲ منطقه میانی
۷۴	۶-۳-۳ منطقه جنوب غربی
۷۵	۶-۴ مناطق مورد هجوم و عکس‌العمل رزمندگان اسلام
۷۶	۶-۴-۱ استان‌های آذربایجان غربی و کردستان
۷۶	۶-۴-۲ استان‌های کرمانشاه و ایلام
۷۶	۶-۴-۳ استان خوزستان
۷۹	۶-۵ نقش رهبری امام خمینی (ره) در مقابل متجاوز
۸۰	۶-۶ تدابیر و رهنمودهای امام خمینی (ره)
۸۰	۶-۶-۱ مرحله اول: قبل از شروع جنگ
۸۲	۶-۶-۲ مرحله دوم: بعد از تهاجم رژیم بعث عراق
۸۸	فصل هفتم: اقدامات ایران در سال اول جنگ
۸۸	مقدمه
۸۸	۷-۱ توقف و تثبیت پیشروی ارتش رژیم بعث عراق
۸۹	۷-۲ علل ناکامی ارتش بعث عراق در تهاجم به ایران
۹۰	۷-۳ اوضاع سیاسی - امنیتی و نظامی ایران
۹۰	۷-۳-۱ اوضاع سیاسی - امنیتی
۹۳	۷-۳-۲ اوضاع نظامی
۹۴	۷-۴ اجرای عملیات‌های زمینی، هوایی و دریایی
۹۵	۷-۴-۱ عملیات‌های زمینی
۹۶	۷-۴-۲ عملیات‌های هوایی
۹۷	۷-۴-۳ عملیات‌های دریایی
۱۰۰	خودآزمایی تشریحی بخش دوم
	بخش سوم: آزادسازی مناطق اشغالی و ورود به خاک عراق
۱۰۳	فصل هشتم: آزادسازی مناطق اشغالی
۱۰۳	مقدمه
۱۰۴	۸-۱ عملیات‌های آزادسازی
۱۰۴	۸-۱-۱ عملیات ثامن الائمه (ع)
۱۰۵	۸-۱-۲ عملیات طریق القدس

۱۰۶	۳-۱-۸ عملیات فتح المبین
۱۰۸	۴-۱-۸ عملیات بیت المقدس
۱۱۱	۲-۸ تحلیل وضعیت عملیات‌های آزادسازی
۱۱۲	۳-۸ مهم‌ترین عوامل آزادسازی مناطق اشغالی ایران
۱۱۲	۱-۳-۸ تغییر در فرماندهی عالی جنگ
۱۱۳	۲-۳-۸ همکاری و هماهنگی مؤثر ارتش و سپاه
۱۱۳	۳-۳-۸ تجهیز گروه‌های مردمی (بسج)
۱۱۴	فصل نهم: تعقیب و تنبیه متجاوز
۱۱۴	مقدمه
۱۱۵	۱-۹ چرا جنگ پس از آزادسازی خرمشهر ادامه یافت؟
۱۱۶	۲-۹ دلایل ورود به خاک عراق
۱۱۷	۱-۲-۹ حضور ارتش بعث عراق در بخش‌هایی از سرزمین ایران
۱۱۷	۲-۲-۹ پذیرفته‌نشدن قرارداد ۱۹۷۵ الجزایر از جانب عراق
۱۱۷	۳-۲-۹ ارائه‌نشدن پیشنهاد صلح عادلانه
۱۱۸	۴-۲-۹ نبود اعتماد به تعهدات صدام و حزب بعث عراق
۱۱۸	۵-۲-۹ شرایط نامساعد دفاعی در منطقه مرزهای جنوبی کشور
۱۱۹	۶-۲-۹ انتظار مردم برای سرکوبی کامل دشمن
۱۱۹	۳-۹ اقدامات ایران پس از آزادسازی خرمشهر
۱۱۹	۱-۳-۹ دفع کامل تهاجم سرزمینی
۱۲۰	۲-۳-۹ محدود نگه‌داشتن دامنه جنگ
۱۲۰	۳-۳-۹ توسعه توان دفاعی کشور
۱۲۰	۴-۹ اجرای عملیات در داخل خاک عراق
۱۲۲	۱-۴-۹ عملیات والفجر ۸
۱۲۷	۲-۴-۹ عملیات کربلای ۵
۱۳۲	فصل دهم: جنایات جنگی عراق برای توسعه جنگ
۱۳۲	مقدمه
۱۳۳	۱-۱۰ هدف از کاربرد سلاح شیمیایی
۱۳۳	۲-۱۰ دوره‌های استفاده ارتش بعث عراق از سلاح شیمیایی
۱۳۳	۱-۲-۱۰ دوره اول: از آغاز جنگ تا آزادسازی خرمشهر
۱۳۳	۲-۲-۱۰ دوره دوم: از سال ۱۳۶۲ تا پایان سال ۱۳۶۵
۱۳۴	۳-۲-۱۰ دوره سوم: از سال ۱۳۶۶ تا پایان جنگ

۱۳۴	۳-۱۰ حملات هوایی و موشکی به شهرها (جنگ شهرها)
۱۳۵	۱-۳-۱۰ دوره اول
۱۳۵	۲-۳-۱۰ دوره دوم
۱۳۵	۳-۳-۱۰ دوره سوم
۱۳۶	۴-۳-۱۰ اهداف عراق از جنگ شهرها
۱۳۶	۵-۳-۱۰ واکنش ایران به بمباران و موشک باران عراق
۱۳۷	۴-۱۰ جنگ نفت کش ها
۱۳۹	خودآزمایی تشریحی بخش سوم

بخش چهارم: پایان جنگ

۱۴۳	فصل یازدهم: قطعنامه‌های صادر شده سازمان ملل در جنگ
۱۴۳	مقدمه
۱۴۳	۱-۱۱ مروری بر قطعنامه‌های صادر شده
۱۴۵	۲-۱۱ قطعنامه ۵۹۸
۱۴۵	۱-۲-۱۱ مفاد قطعنامه ۵۹۸
۱۴۶	۲-۲-۱۱ نکاتی درخصوص قطعنامه ۵۹۸
۱۴۷	۳-۱۱ برخورد دو گانه سازمان ملل در صدور قطعنامه‌ها
۱۴۷	۴-۱۱ نتیجه

فصل دوازدهم: مقطع پایانی جنگ

۱۵۰	مقدمه
۱۵۰	۱-۱۲ زمینه‌های صدور قطعنامه ۵۹۸
۱۵۳	۲-۱۲ پذیرش رسمی قطعنامه ۵۹۸ از سوی ایران
۱۵۴	۳-۱۲ دلایل پذیرش قطعنامه ۵۹۸ از سوی ایران
۱۵۵	۴-۱۲ گزیده‌هایی از پیام امام خمینی (ره) مبنی بر قبول قطعنامه ۵۹۸
۱۵۶	۵-۱۲ تجاوز گسترده و مجدد ارتش بعث عراق
۱۵۸	۶-۱۲ دفع تجاوز مجدد ارتش بعثی عراق در خوزستان
۱۵۸	۷-۱۲ اجرای عملیات منافقین (فروغ جاویدان)
۱۵۹	۸-۱۲ عملیات مرصاد
۱۶۱	۹-۱۲ پذیرش رسمی قطعنامه ۵۹۸ از سوی عراق
۱۶۱	۱۰-۱۲ اعلام آتش‌بس از سوی شورای امنیت سازمان ملل

۱۶۳	فصل سیزدهم: نقش قدرت‌های استکباری و کشورها در جنگ تحمیلی عراق علیه ایران
۱۶۳	مقدمه
۱۶۳	۱-۱۳ کشورهای عربی
۱۶۴	۱-۱-۱۳ کشورهای عربستان و کویت
۱۶۴	۲-۱-۱۳ کشور اردن
۱۶۴	۳-۱-۱۳ کشور مصر
۱۶۴	۴-۱-۱۳ کشور سوریه
۱۶۶	۵-۱-۱۳ کشور لیبی
۱۶۶	۲-۱۳ بلوک غرب
۱۶۶	۱-۲-۱۳ امریکا
۱۷۲	۲-۲-۱۳ فرانسه
۱۷۳	۳-۲-۱۳ انگلستان
۱۷۴	۴-۲-۱۳ آلمان
۱۷۵	۳-۱۳ بلوک شرق
۱۷۵	۱-۳-۱۳ اتحاد جماهیر شوروی
۱۷۷	۲-۳-۱۳ چین
۱۷۷	۴-۱۳ سازمان ملل متحد
۱۷۸	۵-۱۳ نتیجه
۱۷۹	خودآزمایی تشریحی بخش چهارم

بخش پنجم: نتایج هشت سال دفاع مقدس و رسالت کنونی دانشگاهیان

۱۸۳	فصل چهاردهم: پیروزی ایران در دفاع مقدس (نتایج و دستاوردها)
۱۸۳	مقدمه
۱۸۴	۱-۱۴ عوامل پیروزی جمهوری اسلامی ایران
۱۸۴	۱-۱-۱۴ رهبری و فرماندهی حضرت امام خمینی (ره)
۱۸۵	۲-۱-۱۴ ارزش‌های دینی و مذهبی
۱۸۶	۳-۱-۱۴ پشتیبانی مردم از دفاع مقدس
۱۹۰	۴-۱-۱۴ ابتکارات و خلاقیت‌ها
۱۹۱	۵-۱-۱۴ همبستگی ملی و مشارکت عمومی
۱۹۲	۶-۱-۱۴ سبک فرماندهی و مدیریت جبهه
۱۹۲	۲-۱۴ عوامل پیروزی در دفاع مقدس از دیدگاه امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)
۱۹۳	۳-۱۴ دلایل پیروزی جمهوری اسلامی ایران
۱۹۳	۱-۳-۱۴ حفظ، تثبیت و تداوم انقلاب اسلامی

۱۹۴	۲-۳-۱۴ شکست استراتژی رژیم بعث عراق
۱۹۴	۳-۳-۱۴ پذیرش مجدد قرارداد ۱۹۷۵ الجزایر از سوی رژیم بعث عراق
۱۹۴	۴-۳-۱۴ معرفی عراق به عنوان متجاوز
۱۹۵	۴-۱۴ نتایج و دستاوردهای جمهوری اسلامی ایران
۱۹۵	۱-۴-۱۴ دستاوردهای داخلی
۱۹۹	۲-۴-۱۴ دستاوردهای خارجی
۲۰۰	۵-۱۴ دستاوردهای دفاع مقدس از دیدگاه امام خمینی (ره)

فصل پانزدهم: فرهنگ شهادت و ایثار

۲۰۲	مقدمه
۲۰۲	۱-۱۵ تعاریف
۲۰۳	۱-۱۵ ایثار
۲۰۳	۲-۱۵ ایثارگران
۲۰۳	۲-۱۵ ارزش و منزلت ایثارگران
۲۰۴	۱-۲-۱۵ رزمندگان
۲۰۵	۲-۲-۱۵ جانبازان
۲۰۶	۳-۲-۱۵ آزادگان
۲۱۳	۴-۲-۱۵ شهیدان
۲۱۵	۳-۱۵ راه شهدا، پیام شهدا
۲۱۶	۱-۳-۱۵ پیروی از ولایت
۲۱۶	۲-۳-۱۵ پاسداری از اسلام و انقلاب اسلامی
۲۱۷	۳-۳-۱۵ راز و نیاز و مناجات
۲۱۸	۴-۳-۱۵ شهادت طلبی
۲۱۸	۵-۳-۱۵ استکبارستیزی
۲۱۹	۶-۳-۱۵ انجام تکلیف و رضایت الهی
۲۱۹	۷-۳-۱۵ پرهیز از مظاهر مادی و تشریفات و حفظ بیت المال
۲۲۰	۸-۳-۱۵ اعتقاد به انتظار و مهدویت
۲۲۰	۹-۳-۱۵ صبر و استقامت
۲۲۱	۱۰-۳-۱۵ توجه به خانواده و مردم
۲۲۱	۴-۱۵ تشابهات دفاع مقدس و عاشورای حسینی
۲۲۲	۵-۱۵ آمار ایثارگران دفاع مقدس
۲۲۳	۱-۵-۱۵ نکات مورد توجه در خصوص آمار شهدا

۲۲۴	فصل شانزدهم: جنگ نرم و رسالت دانشگاهیان
۲۲۴	مقدمه
۲۲۵	۱-۱۶ مفهوم جنگ نرم
۲۲۵	۲-۱۶ تعریف جنگ نرم
۲۲۵	۳-۱۶ اهداف جنگ نرم
۲۲۵	۱-۳-۱۶ تغییر در باورها، ارزش‌ها و اعتقادات
۲۲۶	۲-۳-۱۶ تغییر در افکار و اندیشه‌ها
۲۲۶	۳-۳-۱۶ تغییر در رفتار
۲۲۶	۴-۳-۱۶ تغییر در ساختار
۲۲۷	۴-۱۶ شاخص‌های جنگ نرم از دیدگاه امام خامنه‌ای (مدظله العالی)
۲۲۸	۵-۱۶ محورهای عمده جنگ نرم استکبار جهانی
۲۲۸	۶-۱۶ اقدامات راهبردی جنگ نرم استکبار جهانی در ایران
۲۳۱	۷-۱۶ عوامل و منابع قدرت نرم جمهوری اسلامی ایران
۲۳۲	۸-۱۶ راهبردهای عمده مقابله با جنگ نرم
۲۳۲	۹-۱۶ راهبردهای مقابله با جنگ نرم استکبار جهانی از دیدگاه امام خامنه‌ای (مدظله العالی)
۲۳۳	۱۰-۱۶ رسالت دانشگاهیان در مقابل جنگ نرم
۲۳۵	خودآزمایی تشریحی بخش پنجم
۲۳۶	پیوست‌ها
۲۳۶	پیوست ۱: قراردادهای مهم ایران با دولت عثمانی / عراق
۲۳۸	پیوست ۲: مقایسه وضعیت و شرایط ایران و عراق در آستانه جنگ
۲۴۰	پیوست ۳: نامه امام خامنه‌ای (مدظله العالی) به فرمانده لشکر ۹۲ زرهی اهواز
۲۴۱	پیوست ۴: تعداد عملیات‌های بزرگ، متوسط و کوچک رزمندگان اسلام
۲۴۲	پیوست ۴-۱: عملیات‌های بزرگ
۲۴۳	پیوست ۴-۲: عملیات‌های متوسط
۲۴۴	پیوست ۴-۳: عملیات‌های کوچک
۲۴۸	پیوست ۵: مقایسه جنگ تحمیلی عراق علیه ایران با جنگ‌های جهانی اول و دوم و...
۲۴۹	پیوست ۶: حملات هوایی عراق به شهرهای ایران (به تفکیک سال‌های مختلف)
۲۵۰	پیوست ۷: قطعنامه‌های شورای امنیت سازمان ملل
۲۵۱	پیوست ۸: بخشی از حمایت‌ها و کمک‌های کشورهای جهان به رژیم بعثی عراق
۲۵۳	منابع و مآخذ

بروید سراغ اینک‌ه یک بخشی از این دانشگاه را
منحصر کنید در همین رشته‌های مربوط به ادبیات
مقاومت و ادبیات انقلاب.

مقام معظم رهبری حضرت آیت‌الله امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) (۱۳۹۲/۲/۲۳)

پیشگفتار ویراست چهارم

پژوهشگاه علوم و معارف دفاع مقدس به حول و قوه الهی، با استعانت از حضرت بقیةالله الاعظم ارواحناله الفداء و با یاری گرفتن از عزیزان صاحب نظر، و نیز با همکاری سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، کتاب آشنایی با علوم و معارف دفاع مقدس را که تجدید نظر شده کتاب قبلی است، برای دانشجویان مقطع کاردانی و کارشناسی کلیه دانشگاه‌های کشور در نظر گرفته است.

اگرچه مسائل و ابعاد دفاع مقدس بسیار فراگیر است و در دو واحد درسی نمی‌گنجد؛ ولی این کتاب متناسب با دو واحد درسی برای مخاطبان این مقطع دانشگاهی تدوین شده است. از همین رو، این پژوهشگاه در نظر دارد برای انتقال فرهنگ جبهه و جنگ در ابعاد گوناگون و متناسب با مخاطبان گوناگون، به تدوین و تألیف کتب و منابع معتبر دانشگاهی ویژه کاربران مقاطع کارشناسی ارشد و دکترا برای دانشگاه‌های کشور و نیروهای مسلح اقدام نماید و بنابراین از خبرگان این حوزه تقاضا می‌کند با همکاری مؤثر و فعال خود این پژوهشگاه را یاری نمایند.

در این چاپ کتاب در بعضی فصول کتاب قبلی تغییراتی صورت گرفته است، مطالب بعضی فصول در هم ادغام یا به فصول دیگری برده شده است. تغییر عمده آن فصل هفدهم است که حذف شده است. مطالبی با عنوان جنگ نرم و رسالت دانشگاهیان در فصل شانزدهم بیان شده است. در انتهای کتاب هم پیوست‌هایی برای اطلاع بیشتر دانشجویان و محققان افزوده شده است.

این نکته نیز بر ما پوشیده نیست که امنیتی را که امروز در سایه آن، مجال پرداختن به مباحث علمی را یافته‌ایم، مدیون شهیدان و ایثارگران دفاع مقدس هستیم؛ کسانی که با بصیرت سرشار خود، به موقع، نیاز کشور به جان‌فشانی خود را درک کردند و در این راه جان خود (شهیدان)، سلامت جسم و روان خود (جانبازان)، یا سال‌هایی از زندگی خود

(آزادگان) را برای حفظ تمامیت ارضی، ناموس و شرافت هم‌وطنان خود، به میهن اسلامی هدیه کردند.

همچنین بر خود واجب می‌دانیم از شهیدان، رزمندگان و ایثارگران مدافع حرم به ویژه پاسدار شهید محسن حججی سپاسگزاری کنیم؛ کسانی که برای دور نگه داشتن دشمن خونخوار از وطن خود، میدان نبرد را به آن سوی مرزهای کشور بردند تا از اشغال کشورمان به دست دشمنان و درگیر شدن با دشمن در شهرهایمان جلوگیری کنند، و بدین سان خطر جنگ، کشتار مردم بی‌دفاع، خرابی شهرها و تجاوز به نوامیس را از این کشور دور کردند.

پژوهشگاه علوم و معارف دفاع مقدس همچنین به حکم وظیفه، از کلیه عزیزانی که در به ثمر رسیدن کتاب آشنایی با علوم و معارف دفاع مقدس و ورود این منبع درسی به دانشگاه‌های کشور تلاش بی‌شائبه‌ای داشته‌اند، به ویژه از مجموعه همکاران زیر، سپاسگزاری و قدردانی می‌کند:

- (۱) سردار سرلشکر پاسدار شهید دکتر احمد سوداگر (رئیس اسبق پژوهشگاه)؛
- (۲) سردار سرلشکر پاسدار دکتر سید یحیی صفوی (ناظر عالی درس دفاع مقدس و نماینده شورای عالی انقلاب فرهنگی و وزارت علوم، تحقیقات و فناوری)؛
- (۳) کلیه اساتید و فرماندهان هشت سال دفاع مقدس به خصوص سردار سرلشکر پاسدار دکتر محسن رضایی، سردار سرلشکر پاسدار دکتر غلامعلی رشید، امیردریابان علی شمخانی، امیرسرلشکر حسنی سعدی، سرتیپ پاسدار دکتر احمد وحیدی و ...؛
- (۴) سردار سرتیپ ۲ پاسدار هادی مراد پیری (رئیس سابق پژوهشگاه) و دکتر مجتبی شربتی مؤلفین کتاب؛
- (۵) از فرماندهان، پیشکسوتان، خبرنگاران و محققان هشت سال دفاع مقدس نیز (به ترتیب نام‌های خانوادگی زیر) برای همکاری با مؤلفین در تهیه و تدوین کتاب سپاسگزاری می‌نماییم:

امیرسرتیپ ۲ بازنشسته مسعود بختیاری، سردار سرتیپ ۲ پاسدار بازنشسته علیرضا رفاهیت، سردار سرتیپ پاسدار یعقوب زهدی، امیرسرتیپ ۲ بازنشسته داوود سنجرپور، سردار سرتیپ ۲ پاسدار محمدرضا شعبانی اصل، سردار سرتیپ ۲ پاسدار مهران طهماسبی، سردار سرتیپ پاسدار دکتر حسین علایی، سردار سرتیپ پاسدار احمد غلامپور، امیرسرتیپ ۲ بازنشسته نصرت‌الله معین وزیری، امیرسرتیپ ۲ بازنشسته عبدالحسین مفید،

امیر سرتیپ ۲ بازنشسته سید علی اکبر موسوی قویدل، سرهنگ پاسدار بازنشسته علی میرهاشمی، امیر سرتیپ ۲ حسین ولیوند زمانی، سرهنگ پاسدار احمد یارمحمدی.

رئیس پژوهشگاه علوم و معارف دفاع مقدس

سرتیپ پاسدار محمدنبی رودکی

پاییز ۱۳۹۶

مقدمه

جاه‌طلبی رهبران سیاسی برخی از دولت‌ها به همراه انگیزه‌های برتری‌جویانه صاحبان قدرت برای دستیابی به منافع بیشتر اقتصادی یا توسعه قلمرو سرزمینی و بسط قدرت بر مناطق پیرامونی، از اصلی‌ترین علل جنگ‌های پنجاه سال گذشته جهان معاصر محسوب می‌شود. اگر عامل وابستگی به برخی از قدرت‌های جهانی را نیز به عوامل فوق بیفزاییم که مربوط به شخصیت، افکار و اندیشه رهبران سیاسی می‌شود شاید بتوان انگیزه صدام حسین رئیس‌جمهور معدوم رژیم بعثی عراق را از تحمیل یک جنگ هشت‌ساله بر ملت مظلوم و نظام نوپای سیاسی ایران تا اندازه‌ای تبیین و تحلیل کرد.

از یک طرف می‌توان گفت مساعد بودن شرایط محیط بین‌المللی و منطقه‌ای برای این تجاوز بزرگ، جرأت این رئیس‌جمهور ماجراجو و دیکتاتور را افزایش می‌داد و از طرف دیگر تحلیل نادرست و برآورد اطلاعات راهبردی غلط از وضعیت سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و حتی نظامی ایران، او را به پیروزی سریع در جنگی برق‌آسا به منظور اشغال مناطقی از سرزمین ایران و گرفتن امتیازات سیاسی از جمهوری اسلامی ایران با لغو قرارداد ۱۹۷۵ الجزایر، امیدوار می‌ساخت.

آنچه شخصیت متکبر و جاه‌طلب صدام محاسبه نکرده بود، قدرت رهبری و مدیریت الهی رهبر فقید انقلاب کبیر اسلامی حضرت امام خمینی (ره) و شجاعت ملت بزرگ ایران و جوانان مؤمن و دلیری بود که در سپاه پاسداران، بسیج مستضعفان و ارتش جمهوری اسلامی ایران، رهبر خود را تا سرحد شهادت یاری می‌رساندند و از هویت ملی و اسلامی، سرزمین، ناموس و خانه و کاشانه خود قهرمانانه دفاع می‌کردند. صدام ظرفیت انقلاب اسلامی ایران را نشناخته بود. او تصور واقع‌گرایانه‌ای از قدرت مقاومت و صبوری ملت ایران نداشت و در برابر قدرت رهبری حضرت امام خمینی (ره) و مجاهدت و ایستادگی ملت شهیدپرور ایران غافل گیر شد.

در کنار این عوامل، یکی از مؤلفه‌هایی که سبب پیروزی در هشت سال دفاع مقدس و غافل‌گیری صدام گردید، برتری فکری و تدبیر فرماندهان نظامی ایران در طرح‌ریزی‌های دقیق عملیاتی بود. یکی از هنرهای فرماندهی این بود که در کنار جنگ، سازمان رزم توسعه داده شد و سلاح و تجهیزات مختلف از قبیل توپخانه، زرهی، موشک و ... مهیا گردید، ارتقای تکنولوژی صورت گرفت و با تأسیس دانشگاه افسری در سال ۱۳۶۵ در سپاه پاسداران و در بحبوحه جنگ، کادر نظامی تربیت شد.

پیروزی غرور آفرین ملت ایران در برابر رژیم بعث عراق در هشت سال دفاع مقدس، به نماد اقتدار نظام و انقلاب اسلامی تبدیل شد و هیمنه قدرت‌های استکباری را فروریخت و باعث شکل‌گیری نهضت‌های مقاومت در مقیاس بین‌المللی و بیداری آزادی‌خواهان و حق‌طلبان عالم شد.

دفاع مقدس پدیده‌ای استثنایی، جاودانه، باشکوه و پرافتخار در تاریخ حیات سیاسی اسلام، انقلاب و کشور است که بیان‌کننده ظرفیت‌های عظیم اعتقادی، معنوی و حماسی ملت هوشمند و بصیر ایران است. دفاع مقدس الگویی الهام‌بخش برای دفاع، مقاومت و مبارزه علیه ظلم را در جهان پایه‌گذاری کرد که امروز برکات آن را در هسته‌های مقاومت در گوشه و کنار نقاط جهان به‌ویژه در حزب‌الله لبنان و حماس فلسطین مشاهده می‌کنیم.

دفاع مقدس به‌مثابه یک منبع بی‌کران قدرت نرم ملی، سبب گسترش شعاع، دامنه و عمق نفوذ و تأثیرگذاری انقلاب اسلامی ایران در جغرافیای سیاسی منطقه به‌ویژه محور عراق، سوریه، لبنان، یمن و حوزه دریای مدیترانه شده است و این گنجینه پرافتخار و میراث گرانبها، دریچه‌ای را فراروی تاریخ گشود تا هرگونه تلاش در تعمیق معارف انقلاب اسلامی و دفاع مقدس و انتقال آموزه‌های ناب آن به نسل‌های آینده را به مثابه مجاهدتی سترگ و شاخص نمایان سازد.

کتاب حاضر دستاورد تلاشی علمی برای نمایه‌سازی این حقیقت بزرگ است که امیدوارم برای نسل جوان به‌ویژه دانشجویان دانشگاه‌های کشور، متخصصان، محققان و کارشناسان، کارآمد و مؤثر باشد و بخشی از واقعیات، حقایق، معارف و گوشه‌ای از مظلومیت ملت رشید ایران را به آینده‌سازان ارائه نماید.

کتاب الله لاغلبن انا و رسلی

سرلشکر پاسدار دکتر سیدیحیی صفوی

پاییز ۱۳۹۵

سر آغاز

گزیده‌هایی از سخنان حضرت امام خمینی (ره) و حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)

۱. حضرت امام خمینی (ره)

... من با جرأت مدعی هستم که ملت ایران و توده میلیونی آن در عصر حاضر بهتر از ملت حجاز در عهد رسول‌الله (ص) و کوفه و عراق در عهد امیرالمؤمنین (ع) و حسین بن علی (ع) می‌باشند. آن حجاز که در عهد رسول‌الله (ص)، مسلمانان نیز اطاعت از ایشان نمی‌کردند و با بهانه‌هایی به جبهه نمی‌رفتند، که خداوند تعالی در سوره توبه با آیاتی آن‌ها را توبیخ فرموده و وعده عذاب داده است و آنقدر به ایشان دروغ بستند که به حسب نقل، در منبر به آن‌ها نفرین فرمودند و آن اهل عراق و اهل کوفه که با امیرالمؤمنین (ع) آنقدر بدرفتاری کردند و از اطاعتش سر باز زدند که شکایات آن حضرت از آنان در کتب نقل و تاریخ معروف است و آن مسلمانان عراق و کوفه که با سیدالشهدا (ع) آن شد که شد و آنان که در شهادت دست آلوده نکردند، یا گریختند از معرکه و یا نشستند تا آن جنایت تاریخ واقع شد.

اما امروز می‌بینیم که ملت ایران از قوای مسلح نظامی و انتظامی و سپاه و بسیج تا قوای مردمی از عشایر و داوطلبان و از قوای در جبهه‌ها و مردم پشت جبهه‌ها، با کمال شوق و اشتیاق، چه فداکاری‌ها می‌کنند و چه حماسه‌ها می‌آفرینند و می‌بینیم که مردم محترم سراسر کشور چه کمک‌های ارزنده می‌کنند و می‌بینیم که بازماندگان شهدا و آسیب‌دیدگان جنگ و متعلقان آنان با چهره‌های حماسه‌آفرین و گفتار و کرداری مشتاقانه و اطمینان‌بخش با ما و شما روبه‌رو می‌شوند و این‌ها همه از عشق و علاقه و ایمان سرشار آنان است به خداوند متعال و اسلام و حیات جاویدان. در صورتی که نه در محضر مبارک رسول اکرم (ص) هستند و نه در محضر امام معصوم (ع) و انگیزه آنان، ایمان و اطمینان به غیب است و این رمز موفقیت و پیروزی در ابعاد مختلف است و اسلام باید افتخار کند که چنین فرزندان تربیت نموده و همه ما مفتخریم که در چنین عصری و در پیشگاه چنین ملتی می‌باشیم....

... شما عزیزان و جوانان بزرگوار باید بدانید که حفظ و حراست اسلام و کشور اسلامی و دین حق از بزرگ‌ترین طاعاتی است که از صدر عالم تا کنون، انبیای معظم و اولیای بزرگ صلوات‌الله‌علیهم اجمعین در راه آن، کوشش جانفرسا نموده و از هیچ فداکاری دریغ ننموده‌اند و تربیت و تعلیم فنون نظامی در راه این هدف، ارزنده‌ترین ارزش‌هاست و تا شما جوانان بیدار و سایر قشرهای ملت بزرگ با این شور و شعور در صحنه حاضرید به کشور و جمهوری اسلامی، آسیبی نخواهد رسید.

(برگرفته از وصیت‌نامه سیاسی - الهی حضرت امام خمینی (ره) و سخنان آن حضرت در سالروز تشکیل بسیج مستضعفان (۱۳۶۰/۹/۴)).

۲. حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)

... جنگ، یکی از محیط‌ترین حوادث برای یک ملت است. ما همگی این را با وجود خودمان، با گوشت و پوست و احساس و ادراک خودمان مشاهده کردیم. این نیست که فقط در تاریخ چیزی خوانده، یا به آمارها مراجعه کرده باشیم. لیکن نکته مهم این است که ملت‌ها می‌توانند این حادثه پُرخسارت را به یک فرصت و به یک سرمایه تبدیل کنند. می‌دانید، خسارت جنگ هم فقط این نیست که عزیزان ملت به کام مرگ کشانده می‌شوند یا ویرانی‌هایی به بار می‌آید و سرمایه‌هایی بر باد می‌رود. اگر در جنگی عزم ملی و خردمندی سردمداران کشور به کمک کشور نیاید، آن سرافکنندگی و ذلت و هزیمت معنوی‌ای که بر دوش آن ملت سنگینی خواهد کرد، شاید از همه این خسارت‌ها بالاتر است.

عزیزان من! آنچه که این قضیه را تمام می‌کند، این است که روایت این حادثه به درستی صورت گیرد. اگر این حادثه بزرگ، درست روایت شود، این اثرات ماندگار خواهد شد. اگر غلط روایت شود، یا روایت نشود، این تأثیرات بسیار کم خواهد شد. نه این که به کلی از بین برود؛ لیکن بسیار کم خواهد شد. اگر خدای نکرده مغرضانه روایت شود، قضیه به عکس خواهد شد.

این هشت سال دوره دفاع مقدس، شامل هزاران هزار حادثه است. من می‌خواهم این را از جامعه فرهنگی و هنری کشور مطالبه کنم که از این هزاران هزار حادثه، لااقل یک فهرست تهیه کنند. بنشینند فکر کنند و در حوادث جنگ، دقت نظر هنرمندانه به خرج دهند؛ یک فهرست از این حوادث به وجود آورند؛ بعد این را بگذارند در قبال کارهای

هنری ای که تا امروز دربارهٔ جنگ شده است - که البته بسیار هم ارزشمند است - ببینند که چقدر از این فهرست را ما پُر کرده‌ایم. من اعتقادم این است که اگر این کار صورت گیرد، خواهیم فهمید که ما یک هزارم آنچه را که دربارهٔ این جنگ می‌باید تبیین کرد و می‌توان تبیین و موشکافی کرد، هنوز بیان نکرده‌ایم!

ما در این ماجرای هشت‌ساله، یک پیروزی مطلق به‌دست آوردیم. ما که جنگ را شروع نکرده بودیم که بگوییم فلان جا را می‌خواستیم بگیریم، نتوانستیم، پس ناکام شدیم، قضیه این نبود. قضیه این بود که دشمنی به ما حمله کرده بود و می‌خواست بخشی از خاک ما را بگیرد. همهٔ دنیا هم به او کمک کردند، ما هم مردانه ایستادیم، ناکام شد و بینی‌اش به خاک مالیده شد و برگشت. پیروزی از این بالاتر؟ این پیروزی را با همین ابعاد، با همهٔ خصوصیات که در آن وجود دارد، با همهٔ آن هزاران هزار ماجرابی که آن را به‌وجود آورده است، ما باید روایت کنیم. این کار هنرمندان عزیز ماست. کار نویسندگان است. کار سینماگران است. کار شاعران است. کار نقاشان است. کار اصحاب فرهنگ و هنر است.

همهٔ جنگ، داخل جبهه‌ها نیست. بسیاری از مسائل جنگ، داخل خانه‌هاست؛ در راه‌هاست؛ داخل دل‌هاست؛ در مجموعه‌های تصمیم‌گیری است؛ در مجامع بین‌المللی است. امروز ما می‌بینیم وقتی که راجع به دفاع مقدس و جنگ هشت‌ساله و این عظمت مطلق که ملت ایران آفرید، صحبت می‌شود - که مهم‌ترین موضوع هنری است و یک هنرمند دربارهٔ این‌گونه شکوه‌های ملی، خوب می‌تواند قلم‌فرسایی یا میدان‌داری کند - بعضی از آثار در گوشه و کنار پیدا می‌شود که نه فقط عظمت را نمی‌بینند؛ می‌گردند یک نقطهٔ ضعفی، یا واقعی، یا حتی پنداری، پیدا می‌کنند و آن را مورد مذاقه قرار می‌دهند! هدف از این کارها چیست؟ چرا باید ما این فرآوردهٔ عظیم ملت ایران را ندیده بگیریم؟! این خدمت به ملت ایران است که در تهاجمی که به مرزهای او، به شخصیت او، به عزت او، به تاریخ او، به هویت ملی او شده است - این‌گونه مردانه ایستاده و این‌طور شجاعانه دفاع کرده - ما بیایم آن را زیر سؤال ببریم.

آثار بزرگ هنری دنیا را نگاه کنید؛ بسیاری از آن‌ها بر روی قهرمانی‌های ملت‌ها متمرکزند؛ حتی آنجایی که شکست خوردند.

امروز کار عده‌ای که به میدان جنگ رفتند و در این هشت سال، آن حماسه را آفریدند - چه شهدایشان، چه ایثارگران‌شان، چه رزمندگان‌شان - دیگر تمام شد. آن‌ها کار

خودشان را کردند. پس از پایان کار آنها، کار یک خیل عظیم دیگری آغاز می‌شود؛ نوبت این خیل عظیمی است که این دیگر مسئله‌اش هشت سال نیست؛ هشتاد سال هم اگر طول بکشد، جا دارد.

دیدار امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) با متولیان فرهنگ و هنر دفاع مقدس
(۱۳۷۹/۷/۶)

کلیات

اهداف یادگیری

پس از مطالعه این بخش، شما باید بتوانید:

۱. با مفاهیم جنگ و دفاع آشنا شوید.
۲. نسبت به انواع، ویژگی‌ها، اهداف و اصول جنگ شناخت پیدا کنید.
۳. نظر اسلام را نسبت به جنگ و دفاع بدانید.
۴. به ضرورت جهاد، اهداف و ویژگی‌های آن در اسلام پی ببرید.
۵. با موقعیت جغرافیایی جمهوری اسلامی ایران و عراق آشنا شوید.
۶. با وضعیت مرزها و استان‌های مرزی جمهوری اسلامی ایران با عراق آشنا شوید.
۷. به ریشه‌های تاریخی مناقشات مرزی ایران و عراق پی ببرید.
۸. با علل و عوامل مختلف شروع جنگ‌های ایران و عراق/عثمانی آشنا شوید.
۹. از قرارداد الجزایر درباره حل اختلافات مرزی آگاهی پیدا کنید.
۱۰. درباره وضعیت کشور ایران و عراق در ابعاد مختلف در آستانه جنگ، شناختی اجمالی پیدا کنید.

مفاهیم جنگ و دفاع

مقدمه

جنگ پس از زندگی، قدیمی ترین، مهم ترین و هیجان انگیزترین پدیده اجتماعی جهان هستی است و عمر آن به اندازه عمر بشریت است. جنگ پدیده‌ای است که مجموعه‌ای از نابسامانی‌هایی را که به صورت آتش و خونریزی، مرگ، ویرانی و عصیان جلوه گر می‌شود دربر می‌گیرد.

جنگ واژه‌ای است که شنیدن و دیدن صحنه‌های نبرد و یادآوری تأثیرات آن برای هرکسی جلوه خاصی دارد. برای عده‌ای موجب ترس و دلهره و برای عده‌ای مایه امید، شادی و لذت است. برای گروهی وسیله‌ای برای سودجویی، احتکار و اختلاس و برای گروهی به مفهوم تخریب، نابودی و تباهی و برای بعضی دیگر فرصتی برای رشد و تعالی، سازندگی و ایثار است.

اما آنچه در جنگ‌ها حائز اهمیت است، جنگ‌افروزی برای اعمال ظلم و ستم، تضییع حقوق بشریت و نابودی آن‌ها، تخریب منابع و سلطه بر انسان‌هاست که امری نامطلوب و غیرانسانی است و باید در مقابل متجاوزان ایستادگی و از خود دفاع کرد. در این فصل برای روشن شدن ماهیت جنگ و دفاع، به تبیین مفاهیم، ویژگی‌ها، اهداف، انواع و علل و عوامل وقوع جنگ‌ها و در نهایت به بررسی آن‌ها از دیدگاه اسلام پرداخته می‌شود.

۱-۱ تعاریف و اصطلاحات

در اینجا به تعریف لغوی و اصطلاحی جنگ، دفاع و دفاع مقدس به شرح زیر اشاره می‌شود:

۱-۱-۱ تعریف جنگ

واژه جنگ در لغت‌نامه‌های فارسی به معنی جدال، قتال، نبرد، رزم و آورد، زدو خورد، کشتار جمعی یا هرگونه درگیری خصمانه با قصد ساقط کردن یا از میدان به‌در کردن حریف به کار رفته است (نوروزی، ۱۳۸۵: ۲۸۶).

تعریف جنگ در اصطلاح عبارت است از:

- (۱) برخورد خشونت‌آمیز نیروهای مسلح دو یا چند دولت پس از به بن‌بست رسیدن راه‌حل‌های سیاسی به‌منظور تحمیل اراده یکی بر دیگری (پیری، ۱۳۷۲: ۱۳).
- (۲) زدو خورد مسلحانه بین دو یا چند گروه متخاصم به‌منظور تحمیل اراده یکی بر دیگری.

۲-۱-۱ تعریف دفاع

دفاع در لغت از ریشه دَفَعْ به معنی عقب‌راندن و پس‌زدن است؛ و در اصطلاح به تدابیری گفته می‌شود که یک یا چند کشور مؤتلفه برای مقاومت در مقابل حملات سیاسی، نظامی، اقتصادی، اجتماعی، روانی و یا فناوری به کار می‌برند. توانایی‌های دفاعی، بازدارندگی را تقویت می‌کند و بازدارندگی نیز به این توانایی‌ها نیرو می‌بخشد. واژه دفاع به حفظ و حمایت از ارزش‌هایی نظیر زندگی، مالکیت، آزادی، هویت ملی و تمامیت ارضی در برابر تهدیدات گوناگون اعم از داخلی و خارجی نیز اطلاق می‌گردد (نوروزی، ۱۳۸۵: ۳۴۴).

۳-۱-۱ تعریف دفاع مقدس

مقدس در لغت به معنای پاک و پاکیزه، شایسته پرستش و احترام، دارای کیفیت آسمانی و بسیار باارزش و گرامی آمده است و دفاع مقدس یعنی دفع تهاجم دشمن که مبتنی بر ارزش‌های انسانی است و دارای قداست است.

دفاع مقدس در اصطلاح عبارت است از: مجموعه مجاهدت‌ها، حماسه‌ها، پایمردی‌ها و فعالیت‌های متنوعی که ملت شریف و مسلمان ایران و نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران در طول هشت سال (۲۸۹۵ روز) در برابر تهاجم رژیم بعث عراق به خاک ایران اسلامی انجام دادند و از این امتحان الهی سربلند و پیروز بیرون آمدند (همان: ۳۴۶).

۱-۱-۴ تفاوت جنگ و دفاع مقدس

جنگ یا «نبرد مسلحانه بین دولت‌ها» به‌عنوان واقعیتهایی در جوامع بشری، مفهومی عام داشته و از جنبه‌های مختلف قابل تعریف است و به انواع متعددی نظیر تهاجم نظامی، جنگ تدافعی، جنگ مشروع و یا نامشروع اعم از داخلی یا خارجی و... تقسیم می‌شود. در بسیاری مواقع جنگ اقدامی ناپسند، غیرعقلی، غیردینی و نامقدس است همچون حملات نظامی و راه‌اندازی جنگ با هدف سلطه‌طلبی، جاه‌طلبی، چپاول منابع ملت‌های دیگر و... اما دفاع مقدس نوعی خاص از جنگ و نبرد مسلحانه است که از یک سو حالتی تدافعی در مقابل تجاوز نظامی بیگانگان داشته و از سوی دیگر مطابق با هنجارهای دینی پذیرفته شده در یک جامعه بوده و دارای ارزش دینی و اجتماعی است، مانند جنگی که به‌منظور دفاع از خویش (دفاع مشروع) در مقابل متجاوزین به دین، جان و مال، حیثیت، تمامیت ارضی، ناموس، مردم، انقلاب، حکومت، قرآن، نظام اسلامی و نیز به‌منظور دفاع از مظلومین عالم صورت می‌گیرد. بنابراین دفاع جمهوری اسلامی ایران در مقابله با هجوم قدرت‌های استکباری و رژیم بعث عراق نوعی دفاع مقدس بوده است.

امام خمینی (ره) در تبیین دفاع مقدس می‌فرماید: «مسئله، مسئله‌ای نیست که ما می‌خواهیم جنگ بکنیم یا می‌خواهیم دفاع بکنیم. ما دفاع مقدس می‌خواهیم بکنیم. یعنی می‌خواهیم از آبروی اسلام، از آبروی کشور اسلامی دفاع کنیم» (صحیفه‌امام، ج ۱۹، ۱۳۷۸: ۲۶۰).

۱-۲ انواع جنگ

جنگ براساس معیارهای مختلف به موارد زیر تقسیم‌بندی می‌شود:

- (۱) براساس هدف: به جنگ‌های عادلانه و غیرعادلانه؛
- (۲) براساس مقیاس‌های جغرافیایی: به جنگ‌های محلی، منطقه‌ای، فرمانطقه‌ای و جهانی؛
- (۳) بر مبنای انضباط و تاکتیک: به جنگ‌های منظم (کلاسیک) و نامنظم (چریکی)؛
- (۴) براساس سطح جغرافیایی: به جنگ‌های دریایی، هوایی و زمینی؛
- (۵) براساس قلمرو: به جنگ‌های داخلی و خارجی؛
- (۶) بر مبنای نوع ابزار: به جنگ سخت، نیمه‌سخت و نرم؛
- (۷) براساس به‌کارگیری نوع سلاح: به جنگ‌های متعارف و نامتعارف؛

- (۸) از نظر طول زمان: به جنگ‌های محدود، متوسط و نامحدود؛
 (۹) از نظر شدت: به جنگ‌های کم‌شدت، متوسط و پرشدت.

۳-۱ ویژگی‌های جنگ

جنگ دارای ویژگی‌های فراوانی است که به‌طور عمده می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- (۱) برخوردی قهرآمیز توأم با خشونت است.
- (۲) در شکل دسته‌جمعی و گروهی است.
- (۳) سازمان‌یافته و دارای تشکیلات است.
- (۴) دارای هدف و در پی تأمین منافع است.
- (۵) دارای ضوابط قانونی و حقوقی است.

۴-۱ اهداف جنگ

جنگ بین کشورهای متخاصم دارای اهدافی است که به مهم‌ترین آن‌ها اشاره می‌شود:

- (۱) جنگ با هدف تصرف سرزمین و کشورگشایی؛
- (۲) جنگ با هدف تحمیل ارادهٔ سیاسی یا جلوگیری از تحمیل ارادهٔ یکی بر

دیگری؛

- (۳) جنگ با هدف قدرت‌طلبی و جاه‌طلبی رهبران سیاسی؛
- (۴) جنگ با هدف دفاع از سرزمین، مملکت و ناموس؛
- (۵) جنگ با هدف تحقق حقوق بین‌المللی؛
- (۶) جنگ با هدف دستیابی به منابع و ذخایر یک کشور؛
- (۷) جنگ با هدف تحمیل عقیده؛
- (۸) جنگ با هدف احیای دین (جمشیدی، ۱۳۸۰: ۵۹۰).

۵-۱ اصول جنگ

نیروهای مسلح کشورها در هنگام جنگ، برپایهٔ اصولی به مبارزهٔ خود با دشمن ادامه می‌دهند که به اصول جنگ معروف است. رعایت این اصول موجب پیروزی و عدم رعایت آن موجب شکست خواهد شد. اصول جنگ کشورها با سایر کشورها با توجه به

اعتقادات، ارزش‌ها، توانمندی‌ها، موقعیت جغرافیای سرزمینی و تهدیدات متصور، متفاوت بوده و تعداد آن‌ها نیز متغیر است. اصول جنگ نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران شامل هدف، آفند، مانور، وحدت فرماندهی، تأمین، تمرکز قوا، صرفه‌جویی در قوا، سادگی و غافلگیری است.

امام خمینی (ره) به عنوان رهبر مسلمانان و مرجع تقلید شیعیان جهان و صاحب‌نظر برجسته در اندیشه نظامی و دفاعی و هم‌به‌عنوان فرمانده کل نیروهای مسلح پس از پیروزی انقلاب اسلامی و رهبری‌کننده یکی از بزرگ‌ترین جنگ‌های جهان، ضمن تأکید بر اصل تدبیر در جنگ، اصولی چند را مورد نظر قرار داده است. برخی از این اصول عبارت‌اند از:

(۱) ایمان به هدف متعالی و مقدس «جهاد فی سبیل‌الله»؛

(۲) اطاعت از فرماندهی؛

(۳) اتکا بر مردم (مردمی بودن جنگ)؛

(۴) اصل اخلاق جنگی و اخلاق در جنگ؛

(۵) وحدت نیروهای مسلح و نیز بین قوای نظامی و مردمی؛

(۶) جنگ اعتقادی (جنگ در راه آرمان و اعتقادات والا)؛

(۷) توجه به اسلحه و تکنولوژی به مثابه ابزار؛

(۸) سلاح و صلاح (اسلحه باید در دست انسان صالح باشد)؛

(۹) نفی جنگ هسته‌ای و تکیه بر جنگ متعارف؛

(۱۰) نفی هرگونه سلطه غیر خدایی؛

(۱۱) نگرش تکلیفی و مسئولیتی؛

(۱۲) تکیه بر نقش اساسی انسان؛

(۱۳) تکیه بر باور، اراده و عمل؛

(۱۴) نفی یأس و نومیدی؛

(۱۵) استفاده از تجارب دیگران؛

(۱۶) اطلاعات و آمادگی و برنامه‌ریزی؛

(۱۷) جنگ حق و باطل؛

(۱۸) جنگ اسلام و کفر (جمشیدی، ۱۳۸۳: ۵۹۹).

۱-۶-۱ علل و عوامل شروع جنگ‌ها

وقوع و شروع جنگ‌ها به‌طور کلی دو علت اساسی دارد به‌نام ریشه‌ها (علل دوردست) و زمینه‌ها (علل نزدیک) که به‌شرح آن‌ها پرداخته می‌شود:

۱-۶-۱-۱ ریشه‌ها

ریشه‌ها عللی هستند دارای عمق و پایداری که به آسانی از بین نمی‌روند. موارد زیر جزو ریشه‌های جنگ است:

- (۱) علل تاریخی: مانند جنگ‌های ناشی از تداوم خصومت و کینه‌ورزی بین دو کشور یا ملت در طول سالیان متمادی؛
- (۲) علل جغرافیایی: مانند اختلاف‌های ناشی از وضعیت جغرافیایی کشورها و ادعاهای ارضی و مرزی آنان نسبت به یکدیگر؛
- (۳) علل سیاسی: مانند رقابت دو کشور بر سر قدرت و تلاش برای دستیابی به نقش و جایگاه بالاتر در نظام سیاسی منطقه‌ای و یا بین‌المللی؛
- (۴) علل اقتصادی: مانند اختلاف‌های دو کشور بر سر منابع و بازار و تضاد منافع اقتصادی؛
- (۵) علل اجتماعی و فرهنگی: نظیر اختلاف‌های نژادی، قومی، مذهبی و ...

۱-۶-۱-۲ زمینه‌ها

زمینه‌ها عواملی هستند که تابع شرایط و وضعیت موجود بوده و پایداری کمتری دارند و تأثیرگذار و نقش‌آفرین هستند. این عوامل عبارت‌اند از:

۱-۶-۱-۳ محیط بین‌المللی

در سطح بین‌المللی به نقش ابرقدرت‌ها، سازمان‌های بین‌المللی و کشورهای منطقه، به شرح زیر توجه می‌شود:

- (۱) ابرقدرت‌ها: کشورهای دارای توانمندی نظامی، سیاسی و اقتصادی هستند که منافع فراملی برای خود را در همه نقاط دنیا تعریف می‌کنند؛
- (۲) سازمان‌های بین‌المللی: سازمان‌هایی هستند که تعداد قابل‌ملاحظه‌ای از کشورها، عضو آن بوده و از مشروعیت بین‌المللی برخوردارند. مانند سازمان ملل متحد، اتحادیه

اروپا و...؛

(۳) کشورهای منطقه‌ای: کشورهایی هستند که در صورت بروز جنگ در یک منطقه، آثار و پیامدهایی را از نظر امنیتی و اقتصادی و محیط زیست و... بر کشورهای هم‌جوار و منطقه‌ای ایجاد می‌کنند.

۱-۶-۲ محیط داخلی کشورهای درگیر جنگ

محیط داخلی کشورهایی که در جنگ وارد می‌شوند، می‌تواند در ابعاد زیر تأثیرگذار باشد:

(۱) در بُعد سیاسی: انسجام و اقتدار حاکمیت، استحکام رابطه دولت و ملت، برخورداری نظام از مقبولیت و مشروعیت و ویژگی‌های رهبر حاکم برای هدایت جامعه و...؛

(۲) در بُعد نظامی: آمادگی نیروهای مسلح از نظر نیروی انسانی، سلاح و تجهیزات، پشتیبانی، آموزش و مانور، فرماندهی و شناخت تهدیدات و طرح‌ریزی دفاعی و...؛
(۳) در بُعد اقتصادی: مطلوبیت وضعیت تولید، ذخایر ارزی، رونق اقتصادی، منابع انرژی و...؛

(۴) در بُعد فرهنگی - اجتماعی: وحدت ملی، وفاق اجتماعی، پرهیز از اختلاف‌های قومی، مذهبی و جناحی و...؛

مصادیقی که موجبات تعارض و اختلاف میان دو یا چند نظام حکومتی را فراهم کرده، زمینه‌ساز تهدیدات است و موجب پیدایش جنگ می‌شود به شرح زیر است:

- (۱) اختلافات مرزی و دعاوی ارضی؛
- (۲) بحران‌های مختلف (داخلی یا خارجی)؛
- (۳) مسابقه تسلیحاتی؛
- (۴) تضادهای عقیدتی؛
- (۵) ادعای سیاست واحد بر آبراه‌های بین‌المللی استراتژیک یا بستن آن؛
- (۶) بهره‌برداری از منابع و ثروت دریاها و اقیانوس‌ها؛
- (۷) عزم و تصمیم یک دولت به جنگ؛
- (۸) اقدامات پنهانی از طریق سفارتخانه‌ها و استفاده از عوامل داخلی هواخواه در

کشور رقیب؛

(۹) ادعای بازپس گیری سرزمین و مناطق از دست رفته در جنگ‌های گذشته و کسب اعتبار سیاسی؛

(۱۰) انجام اقدامات خرابکارانه و زمینه سازی برای براندازی در کشور رقیب؛

(۱۱) به دست آوردن مستعمراتی به منظور داشتن بازار فروش محصولات و منبع مواد خام (تافلر و تافلر، ۱۳۷۲: ۱۱).

۷-۱ جنگ و دفاع از دیدگاه اسلام

گسترش سریع اسلام در جهان و گرایش ملت‌ها به اسلام، موجب شد تا برخی خاورشناسان مسیحی، اسلام را دین خون و شمشیر معرفی کنند و تصویر خشنی از آن به جهانیان نشان دهند و با این شگرد تبلیغاتی از روند روبه گسترش این دین جهانی بکاهند. در اینجا با چند دلیل، بطلان این ادعا به اثبات می‌رسد:

(۱) برخلاف اعمال ظاهری و جسمانی که اکراه پذیرند، اعتقاد و گرایش به یک عقیده و دین، نوعی گرایش قلبی و درونی است و با اکراه و اجبار ناسازگار است.

(۲) انسان موجودی مختار و دارای قدرت اختیار است. خداوند خواسته است که انسان‌ها از روی اختیار راه سعادت یا شقاوت را برگزینند و پیامبران الهی تنها وظیفه دارند دین الهی را به مردم ابلاغ کنند، ولی هیچ گاه در پی آن نیستند که با زور افراد را وادار به پذیرش دین الهی کنند؛ زیرا دینی ارزشمند است که از روی اختیار پذیرفته شده باشد.

(۳) دین اسلام، دین منطقی و برهان است و چنین دینی نیازی به جنگ و تهدید ملت‌ها ندارد و به دلیل همین منطقی نیرومند است که تمام ادیان را به مذاکره و گفتگو فراخوانده است (بقره، آیه ۱۱۱؛ انبیاء، آیه ۲۴؛ نمل، آیه ۶۴).

(۴) در تاریخ، هزاران لشکرکشی و پیروزی نظامی تحقق یافته است و بسیاری از ملت‌ها مغلوب شده‌اند، اما هیچ گاه این پیروزی‌ها نتوانسته است عقیده و مکتبی را به صورت گسترده در دل‌های مردم جای دهد.

(۵) جهاد اسلامی شرایط و اهدافی مقدس دارد که با قتل و خونریزی سازگار نیست. دلایل گسترش و پیشرفت اسلام در جهان، ویژگی‌هایی نظیر فطری بودن، عقلانی بودن، آسان بودن و رفتار و اخلاق نیک فاتحان مسلمان جنگ، پس از پیروزی بوده است. در نتیجه، اسلام دین صلح و خواهان زندگی مسالمت آمیز است و فقط در مواردی

که چاره‌ای جز جنگ نمی‌بیند، دست به اسلحه می‌برد. در اسلام، صلح، «قاعده» است و جنگ، «استثناء»، بنابراین جنگ تنها در موارد خاص و در حد ضرورت مجاز یا لازم شمرده می‌شود.

در خصوص صلح، نظر اسلام بر این است که تا زمانی که مشرکان و کافران علیه مسلمانان توطئه نکنند، جنگ تبلیغاتی و روانی راه نیندازند، در محاصره اقتصادی و نظامی آن‌ها شرکت نکنند، مانع راه خدا و تبلیغ اسلام نگردند و به مرزهای مادی و معنوی‌شان هجوم نبرند و با مسلمانان بدرفتاری نکنند، رابطه مسلمانان با آن‌ها در حالتی از صلح و زندگی مسالمت‌آمیز، شکل خواهد گرفت.

۸-۱ ضرورت جهاد

از دیدگاه اسلام، جنگ دو چهره دارد: زشت و زیبا. چهره زشت جنگ، جنگی است که با هدف تهاجم و تجاوز و فتنه‌جویی همراه باشد. چهره زیبای جنگ، آن جنگی است که برای دفع تهاجم و برچیدن بساط فتنه و دفاع از عقیده و آزادی و استقلال و حاکمیت دین خدا باشد که در اسلام با عنوان جهاد مطرح شده است.

اسلام طرفدار صلح و همزیستی مسالمت‌آمیز با تمام ملل دنیا است. اما اگر مستکبران عالم بخواهند از ملت‌ها سلب آزادی کنند و شرافت و کرامت انسانی ملت‌ها را پایمال کنند و بر معتقدات و استقلال و آزادی آنان تجاوز نمایند، ایستادگی در برابر دشمنان نه تنها نکوهیده نیست بلکه واجب و ضروری است. از این رو جهاد از چند بُعد قابل بررسی است:

(۱) بُعد فطری: دفاع از موجودیت خویش در میان همه جانداران امری ضروری و فطری است و خداوند حکیم همه جانداران را متناسب با بینه جسمی و شرایط زیستی‌شان، به سلاح دفاعی مجهز کرده است.

(۲) بُعد عقلی: همه انسان‌ها، ملت‌ها و جوامع بشری اتفاق نظر دارند که حق مسلم هر فرد و جامعه‌ای است که از حقوق، آزادی، استقلال و عقیده و کرامت خویش دفاع کند و تن به ذلت و ستم ندهد.

(۳) بُعد مکتبی: همه ادیان آسمانی، مبارزه علیه ظلم و تجاوز و کوتاه کردن دست ستمگران و متجاوزان را در رأس برنامه‌های خود دارند و برای حفظ و گسترش ارزش‌های انسانی - الهی و عدالت اجتماعی، جهاد با دنیاپرستان ستمگر را واجب و ضروری دانسته‌اند (آخوندی، ۱۳۸۳: ۵۶).

۹-۱ جهاد از منظر روایات

روایات بسیاری در عظمت و اهمیت جهاد در راه خدا نقل شده است که به عنوان نمونه به چند روایت بسنده می‌شود:

(۱) حضرت علی(ع) درباره جهاد می‌فرماید: «جهاد دری است از درهای بهشت که خداوند تنها به روی اولیای خاص خویش گشوده است و آن لباس تقوا و زره نفوذناپذیر و سپر اطمینان بخش الهی بر پیکر مجاهدان است» (نهج البلاغه، خطبه ۲۷).

(۲) امام باقر(ع) در حدیثی خطاب به سلیمان بن خالد می‌فرماید: «آیا می‌خواهی از اصل، فرع و قلّه اسلام برایت بگویم؟» عرض می‌کند: «آری ای فرزند رسول خدا»، امام(ع) می‌فرماید: «اصل و عمود [خیمه] اسلام، نماز، و فرع آن زکات، و قلّه و اوج عظمتش جهاد است» (آخوندی، ۱۳۸۳: ۶۴).

۱۰-۱ اهداف جهاد

جهاد اسلامی، دارای اهدافی مقدس و والا است که همین ویژگی موجب برتری آن نسبت به دیگر جنگ‌ها می‌شود. برخی از این هدف‌ها عبارت‌اند از:

- (۱) براندازی شرک و برداشتن موانع تحقق ارزش‌های اسلام؛
- (۲) مبارزه با تبهکاران و گمراه‌کنندگان؛
- (۳) پاسداری از نظام و ارزش‌های الهی؛
- (۴) دفاع از مرزها.

۱۱-۱ ویژگی‌های جهاد

جنگ در اصطلاح فقها و اسلام‌شناسان، با عنوان «جهاد» آمده و به عنوان تکلیف و وظیفه‌ای الهی برای مسلمانان، در منابع اسلامی جایگاهی بلند دارد. مهم‌ترین ویژگی‌های جهاد اسلامی عبارت است از:

- (۱) در راه خدا بودن (فی سبیل الله): در قرآن کریم واژه «جهاد» و «قتال» با قید (فی سبیل الله) آمده است. این قید نشان می‌دهد که جنگ و جهاد اسلامی، در راه خدا و با دستور و رضای او و برای تحقق اهداف الهی است.
- (۲) رعایت عدالت: جنگی که با خوی تجاوزگری عجین باشد، در نزد همه زشت،

و از دیدگاه اسلام منفور و زیان‌بار است. جنگ عادلانه جنگی است که در مرحله اول برای رفع تجاوز، ظلم و بیدادگری، شرک و بت‌پرستی باشد؛ و در مرحله دوم از هرگونه عمل ستمگرانه به دور باشد. در جهاد اسلامی، زنان، کودکان، بیماران و کهنسالان در امان هستند و با اسیران و مجروحان دشمن با رأفت و رحمت اسلامی رفتار می‌شود.

(۳) حفظ ارزش‌های انسانی: طبیعت جنگ، کشتار و تخریب است. اما هنر آن است که در این میدان به اصول و ارزش‌های انسانی و الهی احترام گذاشته شود. از این‌رو جهاد اسلامی راهی را برگزیده که به حفاظت از ارزش‌های انسانی - الهی منتهی شود. یعنی حفاظت و دفاع از شرافت و کرامت انسانی، عهد و پیمان، صداقت، امانت‌داری و... (همان: ۵۸).

۱-۱۲ انواع جهاد

جهاد به اعتبار «مقابله با دشمن»، «نوع هجوم» و «ارزش و اهمیت»، اقسامی دارد، از قبیل: «جهاد دفاعی»، «جهاد ابتدایی»، «جهاد اکبر»، «جهاد اصغر»، «جهاد فرهنگی»، «جهاد اقتصادی» و «جهاد سیاسی»، که در اینجا تنها به نوع جهاد دفاعی پرداخته می‌شود.

۱-۱۳ جهاد دفاعی (دفاع)

جهاد از ریشه «جهد» یا «جهد» به معنای زحمت و مشقت یا توان، طاقت، کوشش و تلاش بسیار توأم با سختی است.

در تبیین تعریف اصطلاحی جهاد، رهبر معظم انقلاب اسلامی (امام خامنه‌ای) (مدظله العالی) می‌فرماید: «هر چیزی که هم تلاش باشد و هم در مقابله با دشمن باشد، جهاد است. یعنی ممکن است یک کاری انجام دهند، زحمت هم بکشند، بگویند ما داریم جهاد می‌کنیم، نه جهاد یک شش‌س این است که در مقابله با دشمن باشد.» (روزنامه جمهوری اسلامی، ۱۳۷۵/۳/۲۱).

در اصطلاح علم فقه، «دفاع» عبارت است از حمایت کردن مسلمانان از کیان اسلام و سرزمین و قلمرو کشور اسلامی و حفظ امنیت و حراست از جان، مال و ناموس خود در برابر تهاجم دشمنان خارجی و داخلی (خمینی، ج ۱، ۱۳۷۷: ۴۸۵ و ۴۸۷).

۱-۱۳-۱ ضرورت و اهمیت جهاد دفاعی

امام خمینی (ره) اهمیت و جایگاه بلند جهاد و دفاع را با توجه به آیه ۲۴ سوره توبه چنین ترسیم می‌کنند: «... جهاد فی سبیل الله در رأس تمام احکام است که آن حافظ اصول است و در صورت قعود از جهاد، منتظر عواقب آن باشید، از ذلت و اسارت و بر باد رفتن ارزش‌های اسلامی و انسانی و نیز از همان چیزها که خوف آن را داشتید از قتل عام صغیر و کبیر و اسارت ازواج و عشیره و بدیهی است که همه این‌ها پیامد ترک جهاد، خصوصاً جهاد دفاعی است که ما اکنون گرفتار آن هستیم.» (صحیفه امام، ج ۲۰، ۱۳۷۸: ۱۱۰)

دشمنان اسلام، در اندیشه تباه‌ساختن جامعه اسلامی و نابودی مسلمانان و تعطیل کردن احکام الهی‌اند. به دلیل اهمیت و ضرورت دفاع است که فقها به اتفاق گفته‌اند: اگر کیان اسلامی و هستی مسلمانان از سوی دشمنان اسلام به خطر افتد، دفاع، واجب است هر چند مسلمانان در حاکمیت ستمگران و ظالمان باشند.

۱-۱۳-۲ اهداف جهاد دفاعی

این اهداف عبارت‌اند از:

- (۱) حفظ کیان و موجودیت کشور؛
- (۲) دفع تجاوز؛
- (۳) فراهم ساختن امنیت؛
- (۴) مبارزه با گمراهی.

۱-۱۳-۳ جهاد دفاعی از دیدگاه قرآن

آیاتی که به جهاد دفاعی اشاره دارند به چند دسته تقسیم می‌شوند و هر کدام بیانگر نکات ویژه‌ای است:

(۱) در برخی آیات، به مسلمانانی که مورد تهاجم مشرکان و دشمنان اسلام قرار گرفته‌اند، اجازه جهاد دفاعی داده شده است. قرآن می‌گوید: «به کسانی که جنگ بر آنان تحمیل شده، اجازه جهاد داده شده است، چرا که مورد ستم قرار گرفته‌اند؛ و البته خداوند بر یاری‌شان تواناست؛ همان کسانی که به ناحق از خانه و شهر خود، رانده شدند [و گناهی نداشتند] جز اینکه می‌گفتند: «پروردگار ما خدای یکتاست...» (حج، آیه ۳۹ و ۴۰).

(۲) در برخی آیات آمده است که در صورت عدم دفاع مؤمنان از ارزش‌های

انسانی الهی، فساد زمین را بخواهد کرد و مراکز خداپرستی و مسجد از میان خواهد رفت و اگر خداوند، شرّ برخی مردم را به وسیله برخی دیگر دفع نمی کرد، زمین را فساد فرا می گرفت ولی خداوند به جهانیان، لطف و احسان دارد.

(۳) در برخی از آیات به مؤمنان دستور داده شده است که در برابر متجاوزان به دفاع برخیزند. قرآن می فرماید: «در راه خدا، با کسانی که با شما می جنگند، نبرد کنید» (بقره، آیه ۲۵۱).

(۴) در برخی آیات، کسانی که در دفاع سستی می کنند و از خود در برابر دشمنان دفاع نمی کنند، سخت نکوهش و منافی خوانده شده اند. قرآن می فرماید: «و نیز [جنگ اُحد] برای این بود که منافقان شناخته شوند؛ آنان که به ایشان گفته شد: «بیاید در راه خدا نبرد کنید، یا [دست کم] از حریم خود دفاع نمایید» به دروغ می گفتند: «اگر ما فنون جنگی می دانستیم و دانش نظامی بلد بودیم از شما پیروی می کردیم». آنان در آن هنگام، به کفر نزدیک ترند تا به ایمان» (بقره، آیه ۱۹۱).

۱-۱۳-۴ جهاد دفاعی از دیدگاه روایات

در روایات اسلامی، دفاع به عنوان نیازی حیاتی که موجب رشد و بالندگی و امنیت و هدایت جامعه می شود، مطرح شده است و بیان شده که در صورت ترک جهاد یا سستی در آن، پیامدهای زیان باری از قبیل خواری و زبونی و بی ارزشی جامعه، از دست دادن رشد و بالندگی، سلب قدرت تفکر و تصمیم گیری، مبتلا شدن جامعه به انواع توطئه ها، گرفتاری ها، بلاها و فتنه ها و از بین رفتن حق و عدالت و ارزش های انسانی - الهی خواهد داشت.

پیامبر اعظم (ص) درباره دفاع می فرمایند: «همانا خداوند [بلاها، فتنه ها، هجوم ها و ...] را از کسی که جهاد نمی کند، به واسطه کسی که جهاد می کند، دور می سازد.» (نوری، ج ۲، ۱۴۰۸ق: ۲۴۳).

امام علی (ع) می فرماید: «به جان خودم سوگند در جنگیدن با کسی که از حق سرپیچی کرده و در راه گمراهی قدم نهاده است، مسامحه و سستی نمی کنم» (نهج البلاغه، خطبه ۲۴).

امام خمینی (ره) دفاع را پرورش دهنده جوهر انسانیت و مایه بروز شجاعت در انسان می داند. ایشان می فرمایند: «جنگ خیلی خوب است از یک نظر و آن این است که

شجاعتی را که در باطن انسان است، بروز می‌دهد و تحرک برای انسان حاصل می‌شود. انسان از خمودی بیرون می‌آید.» (صحیفه امام، ج ۱۳، ۱۳۷۸: ۱۰۸).

۱-۱۳-۵ شرایط جهاد دفاعی

در صورتی که اسلام به خطر افتد و مرزهای کشور اسلامی مورد تجاوز دشمن قرار گیرد، بر همه مسلمانان واجب است، بدون هیچ قید و شرطی به دفاع برخیزند. امام خمینی (ره) در این باره می‌فرماید: «بر هر مکلفی واجب است که بدون قید و شرط به دفاع برخیزد. چنانچه خوف از تسلط بر کشور اسلامی و اشغال آن و اسارت مسلمانان برود، با هر وسیله ممکن دفاع در برابر دشمن واجب است و مشروط به اجازه امام یا مرجع تقلید نیست و در صورت نیاز جبهه‌ها به نیرو، اذن والدین نیز شرط نیست.» (آخوندی، ۱۳۸۳: ۱۶۱).

البته جهاد دفاعی، واجب کفایی است، یعنی اگر گروهی کافی به دفع تجاوز دشمن برخیزند، تکلیف از دیگران ساقط است و اگر هیچ‌کس اقدام به دفاع نکند، همه مقصر و گناهکارند.

فصل دوم

آشنایی با جغرافیای مرزی ایران و عراق

مقدمه

جغرافیا دانش گرانمایه‌ای است که ریشه در اولین هسته‌های کانون بشری دارد. در طول تاریخ، آگاهی‌های جغرافیایی نه تنها کنجکاوای بشر را پاسخ گو بوده است، بلکه در امور روزمره و روابط انسانی نیز کاربردهای علمی داشته است. افراد با آگاهی کافی و درک صحیح از جغرافیا می‌توانند مسائل و مشکلات را نه فقط در سطح محلی بلکه در سطح جهانی حل کنند و تصمیمات عاقلانه و درستی بگیرند.

جغرافیا تبیین‌کننده رابطه میان محیط و انسان است و به عبارتی بیان تمام اجزاء و ضوابطی است که در محیط برای انسان نقش آفرین است و همچنین بیان اجزاء و روابطی است که از منظر انسان در محیط اثرگذار است.

در امور جنگی، وضعیت‌ها و پدیده‌های جغرافیایی در حرکات و فعالیت‌های نیروهای نظامی اثرگذارند و نیروهای رزمنده با توجه به عوارض زمین و استفاده بهینه و به موقع از آن‌ها می‌توانند خود را نسبت به دشمن در وضعیت مناسب‌تری قرار دهند و بر دشمن غلبه کنند.

در هشت سال دفاع مقدس، رزمندگان اسلام با بررسی وضعیت و شرایط حاکم بر نبرد به‌ویژه شناسایی عوارض زمین و اقلیم و استفاده بهینه از آن‌ها، پیروزی‌های متعددی را رقم زدند. انجام عملیات‌هایی در دشت، ناهمواری‌ها، جنگل، شهرها، هور (آب گرفتگی)، باتلاق و عبور از رودخانه‌های خروشان در صحنه جنگ و عملیات‌های شبانه در شرایط سخت گرما و سرما، از عوامل تأثیرگذار در مناطق عملیاتی بوده است که توجه به آن‌ها به‌طور قطع در پیروزی رزمندگان اسلام نقش بسزایی داشته و عدم توجه به این پدیده‌های جغرافیایی موجب ناکامی شده است.

۱-۲ آشنایی با موقعیت جغرافیایی ایران

در اینجا به موقعیت، مرز با همسایگان، وسعت، شکل و جمعیت ایران به منظور آشنایی کلی با هریک پرداخته شده است:

۱-۱-۲ موقعیت

سرزمین کنونی ایران بخش عمده‌ای از فلات کبیر ایران را تشکیل می‌دهد که بیش از نود درصد از مساحت آن، در غرب این فلات واقع شده است (صفوی، ۱۳۸۱: ۶۵).

کشور ایران سه امتیاز موقعیتی به شرح زیر دارد:

(۱) متصل به موقعیت بری اوراسیاست؛^۱

(۲) به سبب داشتن سواحل طولانی در خلیج فارس و دریای عمان از موقعیت بحری

برخوردار است؛

(۳) به لحاظ در اختیار داشتن تنگه استراتژیک هرمز، دارای موقعیت گذرگاهی است

و روزانه ۱۸ میلیون بشکه نفت از این تنگه صادر می‌شود (ترابی، ۱۳۸۰: ۲۹).

از طرفی واقع شدن ایران در پنج حوزه مهم ژئوپولیتیک^۲ زیر بر نقش و اهمیت آن

در منطقه می‌افزاید:

(۱) حوزه ژئوپولیتیک خلیج فارس؛

(۲) حوزه ژئوپولیتیک دریای عمان و اقیانوس هند؛

(۳) حوزه ژئوپولیتیک فلات ایران (پاکستان، افغانستان، کشمیر و ایران)؛

(۴) حوزه ژئوپولیتیک آسیای مرکزی، ایران، ترکمنستان، قزاقستان، ازبکستان و

قرقیزستان؛

(۵) حوزه ژئوپولیتیک دریای مازندران، ایران، آذربایجان، روسیه، قزاقستان و

ترکمنستان (ابرقویی، ۱۳۹۰: ۱۴).

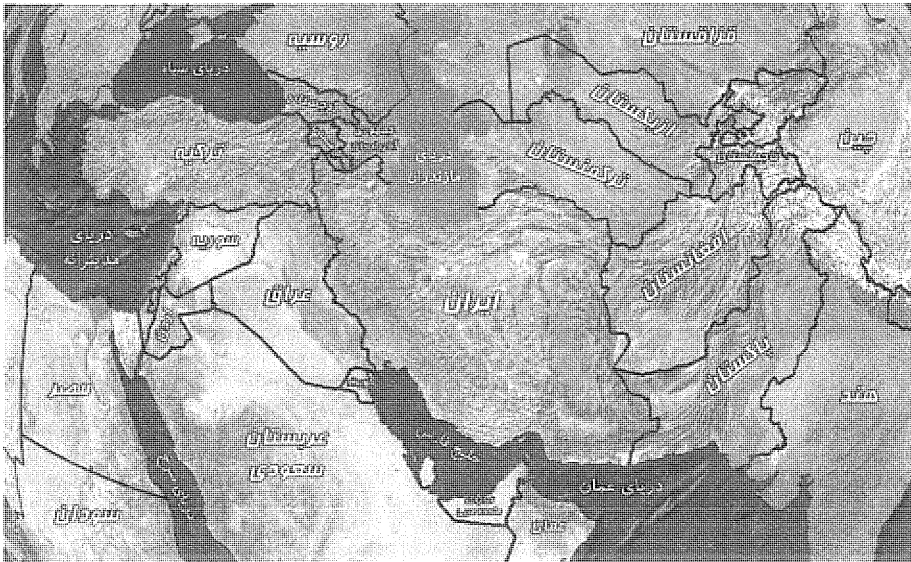
با توجه به موقعیت ژئوپولیتیک ایران نسبت به حوزه‌های مجاور و تأثیر آن حوزه‌ها

۱. اوراسیا نامی است که از دو کلمه اروپا و آسیا گرفته شده و به دو قاره مزبور به عنوان یک قاره داده شده است. مجموعه این دو قاره، بزرگ‌ترین قطعه خشکی جهان است که از شمال به قطب شمال، از جنوب به اقیانوس هند و قاره آفریقا، از شرق به اقیانوس آرام و از غرب به اقیانوس اطلس محدود می‌شود.

۲. ژئوپولیتیک علمی است که رابطه بین قدرت، سیاست و جغرافیا را مشخص می‌کند.

بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران، ایران از یک موقعیت برتری نسبت به کشورهای اطراف خود برخوردار است. در واقع می‌توان گفت ایران به‌عنوان بازیگری با توان ژئوپولیتیکی بالا، در تمام حوزه‌های مجاورش حضور دارد و در پیدایش تشکلهای منطقه‌ای و فعال شدن این حوزه‌ها و کارکردهای آنها، نقش و سهم مهمی داشته و می‌تواند فرایندهای سیاسی حوزه‌های مجاور را شکل دهد.

نقشه ۱-۲ موقعیت جغرافیایی ایران

۲-۱-۲ همسایگان و مناطق مرزی ایران

ایران با ۱۵ کشور در اطراف خود، مجاورت دارد و مرزهای پیرامون آن، از نوع خاکی، رودخانه‌ای، دریاچه‌ای و باتلاقی است. طول مرزهای ایران با کشورهای همسایه خود به شرح زیر است:

۲-۱-۲-۱ مرزهای شمالی

کشور ایران در دریای مازندران با همسایگان خود ۶۵۷ کیلومتر ساحل دارد و براساس قرارداد ۱۹۴۲م (۱۳۲۱ش) بین ایران و شوروی، هر کشور تا ۱۰ مایل مرز سیاسی و حق انحصاری اقتصادی دارد و بقیه دریا، مشترک است. پس از فروپاشی شوروی و استقلال

کشورهای آسیای مرکزی، این دریا بین ایران، آذربایجان، روسیه، ترکمنستان و قزاقستان مشترک است.

طول مرز ایران با آذربایجان و ارمنستان (از دارکلان [دیم قشلاق] تا بندر آستارا)، ۷۶۷ کیلومتر با آذربایجان و ۴۰ کیلومتر با ارمنستان است.
طول مرز ایران با ترکمنستان (از خلیج حسین قلی تا دهانه ذوالفقار)، ۱۲۰۶ کیلومتر است.

۲-۲-۱-۲ مرزهای جنوبی

خلیج فارس و دریای عمان در جنوب، بهترین و مطمئن ترین موقعیت سیاسی را برای مرزهای جنوبی ایران فراهم ساخته است. خط ساحلی جنوب شامل کرانه‌های شمالی دریای عمان و خلیج فارس و بخشی از اروندرود است.

طول مرز در خلیج فارس، از دهانه فاو تا بندرعباس، ۱۲۵۹ کیلومتر است.
طول مرز در دریای عمان، از بندرعباس تا دهانه خلیج گواتر، ۷۸۴ کیلومتر به صورت خط مستقیم است. مرز سیاسی آن ۱۲ مایل و مرز اقتصادی با کشور عمان ۵۰ مایل است و بقیه دریا، بین‌المللی است.

۲-۲-۱-۲ مرزهای شرقی

طول مرز ایران با کشور افغانستان (از دهانه ذوالفقار تا کوه ملک‌سیاه) ۹۴۵ کیلومتر است.
طول مرز ایران با کشور پاکستان (از کوه ملک‌سیاه تا دهانه خلیج گواتر) ۹۷۸ کیلومتر است.

۲-۲-۱-۲ مرزهای غربی

طول مرز ایران با کشور ترکیه (از کوه دالامیرداغ تا محل تلاقی رودهای قره‌سوی سفلی و ارس) ۴۸۶ کیلومتر است.

طول مرز ایران با کشور عراق (از دهانه فاو تا دالامیرداغ)، ۱۶۰۹ کیلومتر است که ۸۴ کیلومتر آن در اروندرود و براساس خط تالوگ^۱ قرار دارد و از دهانه فاو تا نهر خین امتداد می‌یابد. بقیه مرز مشترک بین این دو کشور، مرز خاکی است که از لحاظ شکل، متنوع ترین مرز سیاسی است (صفوی، ۱۳۸۷: ۷۷-۷۹).

۱. خط القعر رودخانه‌های قابل کشتی‌رانی.

۳-۱-۲ وسعت، شکل و جمعیت

طبق اعلام سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح، کشور جمهوری اسلامی ایران با وسعتی در حدود ۱۸۷۳۹۵۹ کیلومتر مربع، از گسترش قابل ملاحظه‌ای برخوردار است. از لحاظ شکل جغرافیایی، چهار ضلعی نامنظمی است که بزرگ‌ترین قطر آن در جهت شمال غربی به جنوب شرقی (از آارات تا خلیج گواتر) در حدود ۲۲۵۰ کیلومتر و قطر کوچک آن در جهت شمال شرقی به جنوب غربی (از سرخس تا دهانه اروندرود) در حدود ۱۴۰۰ کیلومتر است.

طبق اعلام رئیس مرکز آمار ایران در ۱۳۹۵/۱۲/۲۳، جمعیت ایران ۷۹۹۲۶۲۷۰ نفر

بوده است.^۱

۲-۲ آشنایی با جغرافیای استان‌های مرزی ایران با عراق

استان‌های مرزی ایران با عراق در سه منطقه شمال غربی، غرب و جنوب غربی کشور قرار دارد و هر یک دارای ویژگی‌های خاص خود است که در عملیات رزمندگان اسلام مؤثر بوده است. کلیاتی از جغرافیای نظامی این استان‌ها عبارت‌اند از:

۱-۲-۲ جغرافیای منطقه شمال غربی

آذربایجان در شمال غربی ایران یکی از مناطق حساس و مرتفع کشور است. مجاورت با همسایگان (جمهوری آذربایجان، ارمنستان، ترکیه و عراق) و وجود عوارض حساس و پراهمیت در مجاورت این منطقه، چه در داخل و چه در خارج، از نظر عملیات نظامی فوق‌العاده با ارزش است (عزتی، ۱۳۷۲: ۳۱).

استان آذربایجان با کشورهای زیر مرز مشترک دارد:

(۱) مرز مشترک ایران با جمهوری‌های آذربایجان، ارمنستان، جمهوری خودمختار

نخجوان و ترکیه محل تلاقی قره‌سوی سفلی و ارس است.

(۲) مرز مشترک ایران با کشورهای ترکیه و عراق در آذربایجان غربی از

خط الرأس ارتفاعات عبور می‌کند و از لحاظ عملیاتی می‌توان آن را به سه بخش تقسیم کرد:

- (۱-۲) از تمرچین تا دالامپرداغ (نقطه مرز مشترک ایران، عراق و ترکیه)؛
 (۲-۲) از دالامپرداغ تا دره قطور؛
 (۳-۲) از دره قطور تا دارکلان (دیم قشلاق).

۲-۲-۲ جغرافیای منطقه غربی

منطقه غربی ایران شامل استان‌های کردستان، کرمانشاه و قسمتی از استان ایلام است. این منطقه، از شمال و شرق به آذربایجان و از جنوب به ارتفاعات کبیر کوه متصل است که در جنوب غربی ایران قرار گرفته است. طول این منطقه در حدود ۶۰۰ و عرض آن حدود ۱۵۰ کیلومتر است.

به طور کلی منطقه مرزی غرب ایران به علت کوهستانی بودن، به صورت مرز محدب و مقعر است. هر یک از مناطق مرزی در اجرای عملیات نظامی نقش‌های متمایزی دارد و از نظر دفاعی بهترین سدهای کوهستانی را داراست.

۳-۲-۲ جغرافیای منطقه جنوب غربی

استان خوزستان در جنوب غرب ایران و خارج از سد کوهستانی قرار گرفته است. جلگه‌ای صاف و بی‌عارضه است که در وسط آن فقط یک رشته ارتفاع خیلی پست که بلندی آن از ۱۰۰ متر متجاوز نیست، دیده می‌شود. این ارتفاع، نقطه برجسته و قابل توجه این جلگه محسوب می‌شود.

منطقه خوزستان با عراق ۶۳۰ کیلومتر مرز مشترک دارد که از این مقدار ۴۲۰ کیلومتر مرز خاکی و ۲۱۰ کیلومتر مرز آبی است. مرز خاکی منطقه خوزستان با عراق به چهار بخش متمایز تقسیم می‌شود:

- (۱) از خلیج فارس تا محل تلاقی نهر خین و اروندرود؛
- (۲) از محل تلاقی نهر خین و اروندرود تا پاسگاه ژاندارمری حدود؛
- (۳) از پاسگاه ژاندارمری حدود تا پاسگاه مرزی طلائیه؛
- (۴) هورالعظیم که در مواقع بارندگی و بالا آمدن آب دجله، سطح آب هور نیز بالا می‌آید. جنوب آن به حدود پاسگاه مرزی طلائیه و شمال آن به نواحی جنوبی بستان می‌رسد. سرتاسر هور پوشیده از نی و گیاهان مردابی است، فقط در تابستان‌ها آب هور تبخیر و بارندگی نیز کم می‌شود (همان، ۱۳۷۲: ۹۹-۱۰۰).

خوزستان تقریباً ۲۱۰ کیلومتر مرز باتلاقی، رودخانه‌ای و دریایی با عراق دارد. مرز ایران در آب‌های جنوب، تابع مقررات کنوانسیون ۱۹۸۲م (۱۳۶۱ش) حقوق بین‌الملل دریاهاست که براساس خط مبدأ تعریف شده از سوی ایران، تا عمق ۱۲ مایلی آب‌ها، دریای سرزمینی محسوب می‌شود (حافظنیا، ۱۳۸۱: ۳۰۹).

ارتفاعات مرزی در استان خوزستان، حمرین نام دارد و ارتفاعات داخلی تینه، بُرقازه، میشداغ، رقایبه و الله‌اکبر تا شمال بستان نیز ادامه دارد و در نواحی مرکزی استان، ارتفاعات پست و پراکنده در اطراف شهر اهواز و حمیدیه قرار دارند.

۳-۲ شناخت کلی منطقه خلیج فارس

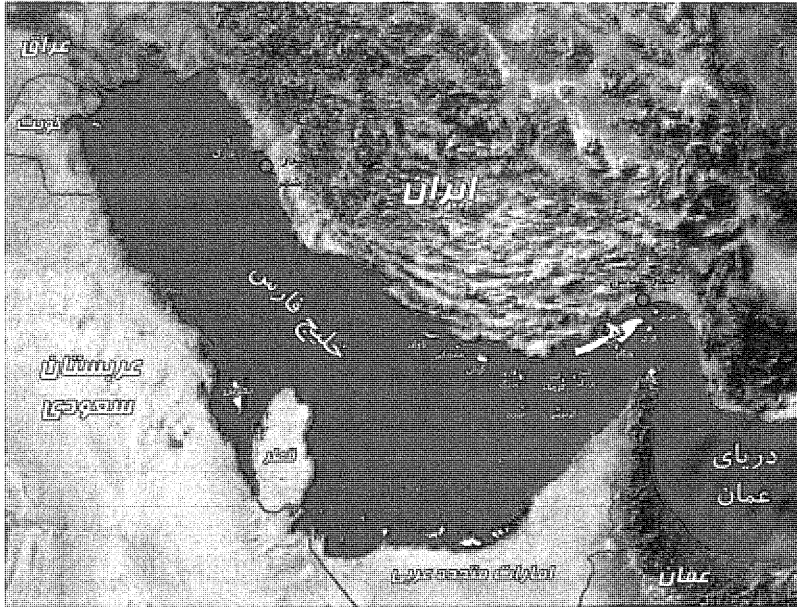
موقعیت خلیج فارس به گونه‌ای است که در تمامی راهبردهای غرب و شرق، این آبراه بزرگ دریایی خودنمایی می‌کند. بنابراین شناخت آن و بهره‌برداری صحیح از امکانات نظامی و اقتصادی آن، رابطه مستقیمی با ثبات سیاسی و امنیت کشور ایران دارد.

خلیج فارس در حاشیه غربی اقیانوس هند واقع شده است و بین شبه جزیره عربستان و جنوب ایران قرار دارد. مساحت آن حدود ۲۳۹ هزار کیلومتر مربع است. طول آن از دهانه اروندرود تا تنگه هرمز که به دریای عمان می‌پیوندد، قریب ۱۳۷۵ کیلومتر و عرض آن بین ۱۸۰ تا ۲۵۰ کیلومتر متغیر است. عمیق‌ترین نقطه خلیج فارس در ۱۵ کیلومتری تنب بزرگ، ۹۳ متر و در تنگه هرمز نزدیک رأس‌المسندم ۱۸۲ متر است (کامران، ۱۳۸۱: ۲۶).

در اهمیت تنگه هرمز می‌توان گفت که دومین تنگه بین‌المللی شلوغ دنیاست. هر روز نفت کش‌ها حدود ۱۶/۵ تا ۱۷ میلیون بشکه نفت خام (برآورد ۲۰۰۶م) که معادل ۴۰ درصد کل نفت حمل شده و نزدیک به ۲۵ درصد کل عرضه جهانی نفت است، را از این تنگه عبور می‌دهند. عرض تنگه هرمز تقریباً ۳۹ کیلومتر است و در عمیق‌ترین نقطه بیش از ۱۰۰ متر عمق ندارد.

از طرفی حدود ۶۸ درصد ذخایر شناخته شده نفت و گاز دنیا در خلیج فارس قرار دارد و امنیت تنگه هرمز، نقش کلیدی در تأمین بی‌وقفه انرژی دنیا دارد. بیشتر این نفت به بازارهای آسیا، ایالات متحده و اروپای غربی می‌رود و ۷۵ درصد نفت خام ژاپن از این مسیر وارد می‌شود. در نتیجه هرگونه اختلالی در عبور انرژی از این تنگه، کشورهای جهان را با رکود اقتصادی مواجه خواهد ساخت و از طرفی، کنترل این تنگه به منظور امنیت تردد در آن، اهمیتی ویژه داشته و آن را از ارزش نظامی قابل ملاحظه‌ای برخوردار نموده است.

بنادر مهم ساحل شمالی خلیج فارس، بندرعباس، بندر لنگه، بندر بوشهر، بندر امام، بندر آبادان و بندر خرمشهر است.

نقشه ۲-۲ جزایر ایران در خلیج فارس

در حدود ۳۵ جزیره کوچک و بزرگ ایرانی در خلیج فارس وجود دارد که نیمی از آن ها مسکونی است. مهم ترین جزایر ایران، جزایر خارک و خارکو، لاوان (شیخ شعیب)، فارور بزرگ و کوچک، کیش، تنب بزرگ، تنب کوچک، ابوموسی، هندورابی، سیری، قشم، هنگام، هُرمز، لارک و فارسی است.

۴-۲ آشنایی با موقعیت جغرافیایی عراق

موقعیت، وسعت، جمعیت، آب و هوا، قومیت، دین و مذهب، رودخانه ها، سواحل و بنادر و اهمیت کشور عراق به شرح زیر است:

۱-۴-۲ موقعیت، وسعت و جمعیت

عراق بین ۲۹ تا ۳۶/۵ درجه عرض شمالی و ۳۸ تا ۴۸ درجه طول شرقی قرار دارد. این کشور از جنوب با کشورهای کویت و عربستان، از سمت غرب با اردن و سوریه، از شمال

با ترکیه و از شرق با جمهوری اسلامی ایران همسایه است. سرزمین عراق در جنوب غربی آسیا و جنوب غربی فلات ایران واقع شده است (صفوی، ۱۳۸۱: ۱۹۸).

نقشه ۲-۳ موقعیت جغرافیایی عراق

موقعیت راهبردی عراق که در تقاطع سه قاره قرار گرفته و ویژگی‌های خاص جغرافیایی آن، نقش عمده‌ای در تاریخ این کشور ایفا کرده است. وسعت عراق ۴۳۴۹۲۴ کیلومتر مربع است که از این مقدار ۴۹۱۰ کیلومتر مربع شامل دریاچه، باتلاق و سایر پهنه‌های آبی است. در سرشماری عراق در سال ۲۰۱۰م (۱۳۸۹ش) جمعیت این کشور در حدود ۲۸ میلیون نفر بوده است (جمعیت عراق در شروع جنگ در حدود ۱۳ میلیون نفر بوده است).

۲=۴=۲ آب و هوا

از نظر آب و هوایی کشور عراق به پنج منطقه تقسیم می‌شود:

(۱) منطقه کوهستانی شمال: این منطقه آب و هوای مدیترانه‌ای دارد و در زمستان بسیار سرد و همراه با برف و باران بوده و دما گاهی تا ۳۰ درجه زیر صفر می‌رسد و از تابستانی معتدل برخوردار است.

(۲) منطقه مرکزی: این منطقه زمستان‌هایی معتدل دارد و در تابستان، هوا گرم و نسبتاً مرطوب و دما بین ۳۵ تا ۴۵ درجه متغیر است.

(۳) منطقه جنوب و جنوب غرب: این منطقه تحت تأثیر بادهای خشک و گرم حجاز قرار گرفته و به علت بارش کم، تبدیل به بیابانی خشک شده و دارای زمستانی ملایم و مرطوب (همراه با باران‌های نسبتاً شدید) و تابستانی بسیار گرم است. رطوبت هوا بین ۷۰ تا ۹۰ درصد متغیر است.

(۴) منطقه جنوب شرقی: در این منطقه، با وجود هوای مرطوب ناشی از آب و هوای خلیج فارس و باتلاق‌ها و هورهای اطراف، دما بالا بوده و تا بیش از ۵۰ درجه می‌رسد. این منطقه تابستانی گرم و زمستانی معتدل دارد ولی در زمستان به دلیل بادهای سرد و خشک، سوز سرما در شب زیاد است.

(۵) منطقه غرب: این منطقه دارای تابستان‌های خیلی گرم است اما خشونت سرما در زمستان وجود ندارد و هر قدر از شمال عراق به سمت جنوب می‌رویم بر دما افزوده می‌شود.

۲-۴-۳ قومیت، دین و مذهب

در مورد عراق به لحاظ قومی و نژادی روی تقسیم‌بندی زیر توافق بیشتری وجود دارد: ۷۷ تا ۸۰ درصد عرب (بزرگ‌ترین گروه قومی) از نژاد سامی که اکثر آن‌ها شیعه‌اند (۶۰ تا ۶۵ درصد)؛ ۱۹ درصد کُرد (دومین گروه بزرگ قومی)؛ و بقیه ترکمن‌ها و مسیحیان هستند که حدود ۱ تا ۲ درصد جمعیت را شامل می‌شوند. آشوریان و ارمنه هم یک درصد و ایرانیان نیز با حدود یک درصد در شهرهای مذهبی عراق ساکن هستند (صفوی، ۱۳۸۴: ۲۰۴).

۲-۴-۴ رودخانه‌های مهم

عراق رودهای فراوانی دارد که منشأ اکثر آن‌ها در کشورهای ترکیه و ایران است. مهم‌ترین رودهای این کشور عبارت‌اند از:

(۱) شط العرب: این رود از پیوستن دجله و فرات در القرنه (۴۰ کیلومتری شمال غرب بصره) به وجود آمده و تا ۸۰ کیلومتری (از قرنه تا نهر خین) در خاک عراق جریان می یابد و پس از آن با الحاق رودخانه کارون از نهر خین تا سواحل خلیج فارس (دهانه اروندرود) به نام اروندرود به طول ۸۴ کیلومتر مرز بین المللی ایران و عراق را تشکیل می دهد. عرض این رودخانه در مواقع عادی بین ۵۰۰ تا ۷۰۰ متر و عمق آن از ۱۰ تا ۱۵ متر متغیر است و یک مانع عملیاتی جدی برای عراق و ایران محسوب می شود.

(۲) رود فرات: این رود از قسمت جنوب شرق ترکیه سرچشمه گرفته و پس از عبور از سوریه وارد عراق می شود. رودهای فرات سو و مرادسو در ترکیه و شعبات بلیخ و خابور در سوریه به این رود می ریزند. طول این رود ۱۳۳۲ کیلومتر است.

(۳) رود دجله: این رود از ارتفاعات جنوب شرقی ترکیه سرچشمه می گیرد و وارد عراق می شود. در ضمن رودهای سیروان، دیالی، زاب بزرگ، زاب کوچک و ... که از رودهای ایران است به رودخانه دجله عراق می ریزند. طول دجله از ابتدا تا القرنه ۱۶۷۰ کیلومتر است.

۵-۴-۲ سواحل و بنادر

سواحل عراق در خلیج فارس از دهانه فاو (رأس البیشه) شروع می شود و تا بندر أم القصر به طول ۴۸ کیلومتر ادامه می یابد.

عراق با داشتن بنادر عمده «بصره»، «أم القصر»، «فاو» و سکوهای نفتی «الأمیه» و «البکر» بخش عمده ای از کالاهای خود را از طریق حمل و نقل دریایی جابه جا می کند.

۶-۴-۲ اهمیت عراق

جلگه بین النهرین از تمدن های باستانی است و بغداد مرکز حکومت خلفای عباسی در بین النهرین یکی از کانون های مهم سیاسی و اقتصادی جهان در گذشته محسوب می شد. عراق در بین کشورهای خاورمیانه موقعیت ویژه ای دارد، چراکه تنها کشوری است که هم از منابع غنی نفت بهره مند است و هم رودخانه های پر آب و قابل کشتی رانی دارد و هم به لحاظ کشاورزی سرزمینی حاصلخیز است و از جمعیت متعادلی نیز برخوردار است. بر این اساس عراق این ظرفیت را دارد که تولید و صادرات هر دو محصول استراتژیک دنیا یعنی گندم و نفت را داشته باشد.

عراق برای همسایگانش اهمیت زیادی دارد و اتحاد با هریک از آن‌ها دارای منافع دو جانبه است. این کشور به دلیل داشتن اکثریت جمعیت شیعه و وجود اماکن مقدسی مانند کربلا و نجف برای ایران بسیار حائز اهمیت است، زیرا اتحاد دو کشور موجب وحدت حوزه‌های علمیه نجف و قم خواهد شد و در نتیجه میان شیعیان، یکپارچگی و اتحاد به وجود خواهد آمد. علاوه بر این، عراق برای ایران، راه دستیابی به قدس محسوب می‌گردد، اما ترکیه در صورت تسلط بر عراق، می‌تواند به منابع نفت این کشور دست یافته و به خلیج فارس راه یابد.

پیشینه مناقشات مرزی ایران و عراق

مقدمه

آغاز مناقشات بین کشورهای ایران و عراق به سال ۱۹۳۱م (۱۳۱۰ش) برمی گردد. در این سال، دولت عراق که تحت‌الحمایه انگلستان بود، با ارسال چندین یادداشت اعتراض آمیز به دولت ایران، مأموران گمرک و نیروی دریایی ایران را متهم به نادیده گرفتن مقررات سازمان بندر بصره و تجاوز به حق حاکمیت عراق در آب‌های اروندرود کرد و در سال ۱۹۳۴م (۱۳۱۳ش) به منظور جلوگیری از اعمال حاکمیت ایران بر اروندرود به جامعه ملل شکایت کرد.

در ۱۹۳۷م (۱۳۱۶ش)، طی قراردادی حق کشتی‌رانی در سراسر اروند (به‌استثنای پنج کیلومتر از آب‌های آبادان تا تالوگ) به دولت عراق واگذار شد. قرارداد مذکور در چارچوب اهداف راهبردی بریتانیا به ایران تحمیل گردید و در چنین شرایطی روابط دو کشور رو به تیرگی نهاد.

در ۱۹۶۹م (۱۳۴۸ش)، عراق اروندرود را جزء لاینفک کشور خود نامید و از ایران خواست پرچم‌های خود را از کشتی‌ها پایین آورد. طی این اظهارات، ایران عهدنامه مرزی قبلی را ملغی اعلام کرد و تمایل خود را به انعقاد قراردادی مبتنی بر خط تالوگ اعلام نمود. این رویداد، دو کشور را تا آستانه برخورد نظامی پیش برد تا اینکه با میانجیگری هواری بومدین (رئیس‌جمهور الجزایر) در جریان اجلاس سران اوپک در الجزیره، دو کشور به توافقاتی برای حل اختلافات دست یافتند و خط تالوگ را به عنوان خط مرزی پذیرفتند. انعقاد قرارداد ۱۹۷۵م (۱۳۵۳ش) الجزایر در ظاهر باعث پایان اختلافات مرزی و روابطی بهتر شد، اما آرامش نسبی با وقوع انقلاب اسلامی در ایران پایان یافت.

پیروزی انقلاب اسلامی موجب تغییر ساختار قدرت در خاورمیانه و نظام امنیتی دو قطبی حاکم بر جهان شد. ایران از صف حامیان بلوک غرب خارج شد و امریکا، عراق را به جنگ با ایران ترغیب نمود. اگرچه ظاهر جنگ تحمیلی عراق علیه ایران، اختلافات مرزی عنوان گردید اما در واقع تجاوز به ایران نتیجه نارضایتی دو بلوک شرق و غرب از انقلاب ایران و نگرانی از گسترش آن بر منطقه و حمایت از منافع دولت‌های محافظه‌کار عربی بود.

این جنگ به‌رغم حمایت‌های بی‌دریغ استکبار جهانی و ارتجاع منطقه، هشت سال به طول انجامید، سرانجام در ۲۳ مرداد ۱۳۶۹ش، صدام برای صلح با ایران به پذیرش قراردادی تن داد که زمانی به‌خاطر لغو آن، جنگ را آغاز کرده بود و خط تالوگ به عنوان مبنای تقسیم اروندرود مورد تأیید دو کشور قرار گرفت. به هر حال، اختلافات مرزی و دعاوی ارضی تاریخی دو دولت در دو مقطع به‌قرار زیر بررسی می‌شود:

۳-۱ از دولت عثمانی تا تشکیل دولت عراق

در اوایل قرن دهم هجری، شاه اسماعیل صفوی دولت مرکزی قدرتمندی را به نام صفویه در ایران تأسیس کرد که موجب نارضایتی و ناراحتی همسایه غربی ایران یعنی امپراتوری عثمانی شد که ادعای خلافت بر مسلمین داشت.

در نتیجه جنگ‌های خونین ایران و عثمانی که در حقیقت، جنگ تضاد منافع دو ابرقدرت منطقه‌ای بود، آغاز شد. در مدت پنج قرن تا انحلال امپراتوری عثمانی حدود ۲۴ جنگ بین این دو دولت واقع شد که اولین آن نبرد معروف چالدران و آخرین آن در زمان سلطنت فتحعلی شاه قاجار رخ داد (پیری و شربتی، ۱۳۹۳: ۳۹).

این جنگ‌ها در دوره‌های صفویه، زندیه، افشاریه و قاجاریه ادامه داشت و مرزهای دو کشور همواره تغییر می‌کرد.

شایان توجه است که نقش کشورهای اروپایی را نباید در تشدید جنگ‌های بین ایران و عثمانی نادیده گرفت. کشورهای اروپایی از زمانی که دولت قدرتمند صفویه در مقابل عثمانی قد علم کرد، همواره با تحریک و توطئه سعی می‌کردند قدرت بزرگ امپراتوری عثمانی را متوجه ایران کرده تا مانع توسعه فتوحات آنان در اروپا شوند.

جنگ‌های طولانی بین ایران و عثمانی به اروپایی‌ها فرصتی داد تا وضعیت مطلوبی در داخل پیدا کنند و به فکر جهان‌گشایی و توسعه تجارت و بازرگانی در قاره‌های دیگر

باشند، بنابراین هر گاه از ناحیه عثمانی‌ها احساس خطر می‌کردند، با طرح نقشه‌های شوم، آتش جنگ بین ایران و عثمانی را روشن می‌کردند.

۲-۳ مهم‌ترین علل جنگ‌های ایران و عثمانی

جنگ‌های بین ایران و عثمانی، علل مختلفی داشته است که در اینجا به مهم‌ترین علل آن اشاره می‌شود:

(۱) اختلاف مرزی دو دولت و توسعه‌طلبی حُکام عثمانی و چشم‌داشت آن‌ها به قسمت‌هایی از خاک ایران به‌خصوص به ولایت گرجستان، ارمنستان، آذربایجان، کردستان و عراق و متقابلاً علاقه ایرانیان به عراق به‌دلیل وجود بُقاع ائمه اطهار که مورد احترام و اعتقاد شیعیان بود؛

(۲) دامن‌زدن انگلیس به اختلافات مذهبی بین دو کشور؛

(۳) بدرفتاری حاکمان و مأموران دولت عثمانی با زائران ایرانی که برای زیارت عتبات عالیات به عراق عزیمت می‌کردند؛

(۴) تحریک و آتش‌افروزی کشورهای اروپایی بین ایران و عثمانی به‌منظور تضعیف این دو ابرقدرت شرقی و تأمین امنیت و منافع خود؛

(۵) اوضاع نابسامان داخلی ایران در زمان‌های مختلف ناشی از بی‌ثباتی حکومت‌های استبدادی و بی‌لیاقتی زمامداران؛

(۶) پناهنده‌شدن امیران و شاهزادگان ناراضی و یاغی ایران و عثمانی به دربارهای یکدیگر؛

(۷) وضعیت ایلات و عشایر و بیلاق و قشلاق کردن آن‌ها در ولایات مرزی دو کشور که برای استفاده از مراتع بین دو کشور تردد می‌کردند و برحسب منافع خود، ترک تابعیت و تجدید تابعیت می‌کردند و باعث برهم‌خوردن روابط دو کشور می‌شدند.

۳-۳ از تشکیل کشور عراق تا پیروزی انقلاب اسلامی

پس از جنگ جهانی اول در سال‌های ۱۹۱۴ تا ۱۹۱۸م (۱۲۹۳ تا ۱۲۹۷ش) امپراتوری عثمانی که از دولت‌های مغلوب جنگ بود، فروپاشید و کشورهای جدیدی به جغرافیای جهانی وارد شدند؛ از جمله آن‌ها تشکیل عراق در سال ۱۹۲۰م (۱۲۹۹ش) در بین‌النهرین بود که از سوی جامعه ملل (سازمانی شبیه سازمان ملل متحد فعلی) برای مدت دوازده سال

تحت قیمومیت^۱ انگلستان درآمد تا پس از کسب توانایی‌های لازم و تجارب اداری و سیاسی و ... به استقلال کامل دست یابد.

دعای مرزی ایران با کشور جدید عراق همان موارد اختلاف با عثمانی سابق بود که بخش عمده این اختلاف مربوط به مرز مشترک رودخانه‌ای اروند و حقوق کشتی‌رانی در آن بود. عدم پذیرش و نارضایتی دولت ایران از مرزهای تعیین شده با عراق سبب گردید که ایران از به رسمیت شناختن دولت عراق خودداری کند.

انگلستان که در هر دو کشور دارای نفوذ بود و اختلافات رو به تزايد ایران و عراق را خطری برای امنیت منافع خود می‌دید، حل و فصل اختلافات دو کشور را پیش گرفت که در نتیجه این اقدامات، ایران، استقلال عراق را به رسمیت شناخت. اما دولت‌های انگلستان و عراق بر خلاف وعده‌های خود هیچ‌گونه اقدامی در جهت تأمین خواسته ایران انجام ندادند که این موضوع موجب تیرگی شدید روابط دیپلماتیک بین ایران و عراق شد (مکی، ج ۶، ۱۳۶۲: ۹۰).

به‌دنبال درگیری‌های مرزی بین دو کشور، عراق در ۱۹۳۴م (۱۳۱۳ش) از ایران به جامعه ملل شکایت کرد. چون اجلاس جامعه مزبور در یافتن راه حلّ مورد رضایت طرفین توفیق نیافت، به طرفین پیشنهاد کرد از طریق مذاکره مستقیم در حلّ موارد اختلاف تلاش کنند که این پیشنهاد از طرف دو دولت ایران و عراق پذیرفته شد.

در این مذاکرات که به‌منظور عقد عهدنامه جدیدی برای تعیین دقیق مرزهای خاکی و آبی دو کشور در تهران و بغداد آغاز شد، نتیجه‌ای حاصل نشد و مشکل همچنان به قوت خود باقی ماند.

قدرت یافتن آلمان از سال ۱۹۳۵م (۱۳۱۴ش) به بعد، برای دولت انگلیس موجب نگرانی شد و بدین‌منظور انگلیس در صدد برآمد به هر ترتیب اختلاف مرزی ایران و عراق حل شود؛ زیرا موضوع عقد یک پیمان دفاعی بین دولت‌های منطقه (ایران، ترکیه و افغانستان) برای مقابله با تهدیدات احتمالی آلمان طرح‌ریزی شده بود و علاوه بر دولت انگلستان، دولت ترکیه نیز اصرار می‌ورزید که هر چه زودتر اختلافات مرزی ایران و عراق حل شود تا زمینه برای عقد پیمان مزبور فراهم شود.

۱. سرپرستی، قیم بودن، سرپرست و تکیه‌گاه، کشور مستعمره یا اشغال شده را تحت قیمومیت گفته‌اند.

پس از مذاکرات مفصل در تهران و بغداد، دو دولت ایران و عراق در سال ۱۳۱۶ش، طرح عهدنامه‌ای را براساس عهدنامه‌ی ارزروم ۱۸۴۷م (۱۲۲۶ش) و پروتکل ۱۹۱۳م (۱۲۹۲ش) اسلامبول و صورت‌مجلس‌های تحدید حدود ۱۹۱۴م (۱۲۹۳ش) تهیه کردند که در آن به مالکیت ایران در اروندرود اعتراف نشده بود ولی اسمی نیز از حق حاکمیت مطلق عراق بر اروندرود نبرده بود و ایران و عراق در ادارهٔ امور اروندرود و مسیر کشتی‌رانی حقوق مساوی یافتند و قرار شد در قرارداد دیگری تا یک‌سال آینده جزئیات و نحوهٔ ادارهٔ اروندرود، روشن و تصویب شود.

چهار روز بعد از امضای عهدنامه و حلّ ظاهری اختلافات بین ایران و عراق، پیمان دفاعی و عدم تعرض معروف به پیمان سعدآباد، عهدنامهٔ ۱۳۱۶ش بین دولت‌های ایران، عراق، افغانستان و ترکیه در تهران به امضا رسید ولی عراقی‌ها حاضر نبودند حقوق ایران را رعایت کنند و بلافاصله پس از امضای قرارداد سعی کردند با طفره و تعلل، از زیر بار تعهدات مربوط در معاهده و پروتکل ضمیمهٔ آن، که مربوط به ادارهٔ اروندرود می‌شد، شانه خالی کنند و ادارهٔ کشتی‌رانی و عواید حاصل از اروندرود را در دست خود نگه دارند.

در مورد مفاد عهدنامهٔ ۱۳۱۶، به‌طور خلاصه می‌توان گفت که در این عهدنامه به جای اینکه خط تالوگک به عنوان مرز مشترک در اروندرود تعیین شود، به جز قسمت کوچکی (در حدود پنج کیلومتر) در مقابل جزیرهٔ آبادان، حاکمیت تمامی اروندرود به عراق واگذار شده بود.

در ۱۹۴۹م (۱۳۲۸ش) با توجه به اینکه عراق حقوق مندرج در عهدنامهٔ ۱۹۳۷م (۱۳۱۶ش) را همچنان نادیده می‌گرفت، دولت ایران پیش‌نویس یک عهدنامهٔ جدید را به عراق پیشنهاد داد که به علت عدم توجه و عدم همکاری مقامات عراقی، مشکلات موجود همچنان حل نشده باقی ماند و تلاش ایران برای بهبود مناسبات نتیجه نداد.

در ۱۹۵۸م (۱۳۳۷ش) ایران دوباره خواستار احقاق حقوق طبیعی و مسلم خود در اروندرود شد و از دولت عراق خواست تا با پذیرش خط تالوگک در این رودخانه، به اختلافات دیرینه خاتمه دهد. ولی سرلشکر عبدالکریم قاسم (رئیس‌جمهور رژیم وقت عراق)، در یک مصاحبهٔ مطبوعاتی اعلام کرد: «اساساً در عهدنامهٔ ۱۹۳۷م (۱۳۱۶ش)، عراق آن پنج کیلومتر از اروندرود را به ایران بخشیده و این یک بخشش بوده و یک حق مکتسب نبوده است».

متعاقب این اظهارات، وزارت خارجهٔ ایران اعلام کرد: «به این ترتیب، دولت ایران

جز خط تالوگ، هیچ مدرک دیگری را برای تعیین خط مرزی در اروندرود با حقوق خود و اصول مسلم بین‌المللی منطبق نمی‌داند.» (Ministry of Foreign Affairs of Iran, 1969: 64).

اسناد و مدارکی که از طرف وزارت امور خارجه انگلستان بعدها منتشر شد، حاکی از آن است که درباره مسئله اختلافات مرزی ایران و عراق، عامل تصمیم‌گیرنده و تعیین‌کننده دولت انگلستان بوده است.

به این ترتیب اختلافات دو کشور همسایه همچنان ادامه یافت تا در ۱۹۶۹م (۱۳۴۸ش)، هیئت نمایندگی ایران مأمور مذاکره درباره اختلافات مرزی با عراق، که در بغداد به سر می‌برد، با ملاحظه عدم همکاری مقامات عراقی پس از تسلیم یادداشتی به وزارت امور خارجه عراق مبنی بر اینکه به علت تخلف عراق از مفاد عهدنامه ۱۹۳۷م (۱۳۱۶ش) و مغایر بودن این عهدنامه با عرف و اصول حقوق بین‌المللی در مورد مرزهای رودخانه‌ای، این عهدنامه را کان‌لم‌یکن تلقی می‌کند، بغداد را ترک کرد.

دولت عراق در پاسخ اظهار داشت که عراق اروندرود را جزئی از قلمرو خود می‌داند^۱ و از دولت ایران می‌خواهد که به کشتی‌هایی که با پرچم ایران در اروندرود حرکت می‌کنند، دستور دهد پرچم خود را پایین بیاورند و پرچم عراق را برافرازند و همچنین اگر از نفرات نیروی دریایی ایران کسی در کشتی باشد، او را به زور خارج خواهد کرد و پرچم ایران را پایین خواهد کشید و در آینده با توسل به قوه قهریه اجازه نخواهد داد که کشتی‌هایی که مقصد آن‌ها بنادر ایران (خرمشهر و آبادان) است، وارد اروندرود شوند. دولت ایران هم عملاً عهدنامه ۱۹۳۷م (۱۳۱۶ش) را ملغی اعلام و در ۱۳۴۸/۱/۳۰ش (۱۹۶۹م)، کشتی تجاری ابن سینا با پرچم و راهنمای ایرانی و تحت حمایت ناوچه‌های ایران از اروندرود عبور کرد.

در نتیجه روابط دو کشور به شدت تیره و بحرانی شد و دولت ایران رسماً عهدنامه ۱۹۳۷م (۱۳۱۶ش) را بدون ارزش و منتفی اعلام کرد، ولی آمادگی خود را برای آغاز

۱. عراق همواره مدعی بود که شط‌العرب (اروندرود) متعلق به کشور اوست، در صورتی که این ادعاهای بود و اروندرود از زمان‌های قدیم متعلق به ایران بوده است، چنانچه در شاهنامه فردوسی آمده است:

همی رفت منزل به منزل چو باد	سری پر ز کینه دلی پر ز داد
به اروندرود اندر آورد روی	چنان چون بُود مرد دیهیم جوی
اگر پهلوانی ندانی زبان	به تازی تو اروند را دجله خوان
دگر منزل آن شاه آزادمرد	لب دجله و شهر بغداد کرد

مذاکره برای حل اختلافات و عقد قرارداد جدید اعلام کرد. دولت عراق نیز به اقدامات خصمانه از قبیل راندن اجباری هزاران نفر افراد ایرانی الاصل مقیم عراق و اعمال محدودیت برای زائران ایرانی اماکن مقدس و جنگ تبلیغاتی شدید و درگیری‌های پراکنده مرزی مبادرت ورزید که منجر به تمرکز نیروهای نظامی دو کشور در طول مرزهای مشترک شد ولی قدرت‌نمایی ارتش ایران مانع از این شد که عراق بتواند از تردد کشتی‌ها در اروندرود با پرچم ایران جلوگیری کند. گسترش دامنه بحران تا ۱۹۷۵م (۱۳۵۳ش) ادامه یافت و ایران با حمایت از جنبش «اکراد بارزانی» یکی از قومیت‌های بزرگ عراق که همواره نسبت به حکومت مرکزی، واگرایی داشته و خواهان خودمختاری در عراق بوده است، دولت عراق را تحت فشار شدیدی قرار داد.

۴-۳ قرارداد ۱۹۷۵ الجزایر

در اجلاس سران دولت‌های صادرکننده نفت (اوپک) که ۴ تا ۶ مارس ۱۹۷۵م (۱۳ تا ۱۵ اسفند ۱۳۵۳ش) در الجزایر تشکیل شد، با ابتکار و میانجیگری رئیس جمهور الجزایر، بین ایران و عراق در خصوص نحوه حل اختلافات براساس رعایت اصول احترام به تمامیت ارضی و تجاوزناپذیری مرزها و عدم دخالت در امور داخلی یکدیگر، توافق و بیانیه‌ای به شرح زیر در مورد کشور ایران و عراق منتشر شد:

(۱) مرزهای زمینی خود را براساس پروتکل قسطنطنیه در ۱۹۱۳م (۱۲۹۲ش) و صورت جلسه‌های هیئت تعیین مرز در ۱۹۱۴م (۱۲۹۳ش) تعیین کنند (جعفری ولدانی، ۱۳۷۱: ۲۳۶).

(۲) مرزهای آبی خود را براساس خط تالوگ تعیین کنند.

(۳) با این کار دو کشور امنیت و اعتماد متقابل را در امتداد مرزهای مشترک خویش برقرار خواهند ساخت. طرفین متعهد می‌شوند که در مرزهای خود کنترلی دقیق و مؤثر به منظور قطع هرگونه نفوذ که جنبه خرابکارانه از هر سو داشته باشد، اعمال کنند.

(۴) دو طرف توافق کردند که مقررات فوق، عواملی تجزیه‌ناپذیر از یک راه‌حل کلی بوده و در نتیجه بدیهی است که نقض هر یک از مفاد فوق مغایر روح توافق الجزایر است.

شایان توجه است که وزیر خارجه الجزایر متن قرارداد مشترک را در حضور رهبران سه کشور و در برابر ده‌ها خبرنگار قرائت کرد و یک نسخه از قرارداد الجزایر به

همراه نقشه‌های مرزی در سازمان ملل متحد نگهداری می‌شود. عهدنامهٔ مربوط به مرزهای دولتی و حسن هم‌جواری، مشتمل بر یک مقدمه و هشت ماده است که مادهٔ شش آن در خصوص موارد زیر است:

(۱) در مورد رفع اختلافات به طرق مسالمت‌آمیز تأکید می‌کند و مقرر می‌دارد که اختلافات احتمالی دو طرف از طریق ارجاع به حکمیت و دیوان داوری حل و فصل شود؛

(۲) پروتکل راجع به علامت‌گذاری مجدد مرز زمینی و شرح مرز زمینی؛

(۳) پروتکل راجع به تعیین مرز رودخانه‌ای.

۵-۳ نکات مهم در قراردادهای ایران و عثمانی / عراق

در قراردادهای منعقد شده بین ایران و عثمانی / عراق، نکات مهم و فراوانی وجود دارد که به برخی از آن‌ها به شرح زیر اشاره می‌شود:

(۱) در قراردادهای قبل از قرارداد الجزایر حضور قدرت‌های استکباری روس و انگلیس و دخالت آن‌ها در تنظیم متن قراردادها، علت اصلی عدم استحکام و دوام این قراردادها بوده است، زیرا به دلیل منافع سرشار آن‌ها در منطقهٔ خلیج فارس، هیچ‌گاه حاکمیت دو دولت را نمی‌پذیرفتند. تنها در خصوص قرارداد الجزایر، میانجی دولت الجزایر بوده است که به عنوان دوست مشترک ایران و عراق، برای رفع مناقشات وارد عمل شده است (پیوست ۱: قراردادهای مهم ایران با دولت‌های عثمانی / عراق).

(۲) اگرچه پذیرش قراردادهای بین دو دولت، به عنوان پایان مناقشات تلقی می‌شد ولی با روی کار آمدن دولتی مستبد و با رویکرد سیاسی جدید، همهٔ مناسبات قراردادهای تحت تأثیر قرار می‌گرفت و موجب تجدید مناقشات بین دو دولت می‌گردید که نمونهٔ آن را می‌توان در حکومت استبدادی و دیکتاتوری صدام جستجو کرد.

(۳) هر چند قراردادهای منعقد شده بین دو دولت، تمام راه‌حل‌های برون‌رفت از اختلافات را پیش‌بینی می‌کرد ولی به دلیل نداشتن ضمانت اجرایی، در عمل با شکست مواجه می‌شد، به‌ویژه قرارداد الجزایر که از جامعیت برخوردار بود و مفاهیمی مانند «قطعی»، «دائمی»، «تغییرناپذیر» و «غیرقابل نقض» در آن به چشم می‌خورد ولی صدام کلیهٔ این موارد را نادیده گرفت و با نقض آن، تهاجم خود را به ایران آغاز کرد.

(۴) قراردادهای منعقد شده در دوران حکومت عثمانی به دلیل منافع قدرت‌های استکباری روس و انگلیس و قرارداد الجزایر، به دلیل نفوذ قدرت‌های بزرگ (امریکا و

شوروی)، هیچ‌گونه ضمانتی برای جلوگیری از بروز جنگ، نداشتند. (۵) کلیه قراردادهای منعقد بین دو دولت، به علت به هم خوردن توازن قدرت به نفع هر کدام، ملغی اعلام می‌شد. مثلاً قرارداد ۱۹۳۷م (۱۳۱۶ش) به علت تخلفات مکرر دولت عراق، به مرحله اجرا نرسید و شاه مخلوع ایران به دلیل حمایت امریکا و بالارفتن قدرت نظامی‌اش، قرارداد مذکور را در ۱۹۶۹م (۱۳۴۸ش)، ملغی اعلام کرد.

۳-۶ بهانه رژیم بعث عراق برای شروع جنگ

با توجه به مفاد قرارداد ۱۹۷۵ الجزایر، رژیم بعث عراق در آستانه تجاوز به ایران، طی یادداشتی به سفارت جمهوری اسلامی ایران در بغداد، لغو یک‌جانبه قرارداد الجزایر را اعلام نمود و تأکید کرد که پذیرش این قرارداد در آن زمان بر عراق تحمیل شده است و در شرایط کنونی، رسالت عراق ایجاب می‌کند تا کنترل امنیت خلیج [فارس] را به دست گرفته و نقش خود را ایفا کند. ازین رو رژیم عراق خود را موظف به رعایت قوانین، تعهدات و قواعد حقوقی و بین‌المللی نمی‌داند.

رژیم بعث عراق با عنوان عوام‌فریبانه «احقاق حقوق تاریخی عراق»، برای لغو قرارداد الجزایر، ابتدا در تاریخ ۱۷ تا ۱۹ شهریور ۱۳۵۹، مبادرت به اشغال مناطق زین القوس و سیف‌سعد (خان‌لیلی و میمک) نمود و سپس، طی یک نطق تلویزیونی در تاریخ ۱۷ سپتامبر ۱۹۸۰م (۱۳۵۹/۶/۲۶ش) قرارداد مزبور را به طور یک‌جانبه، ملغی و بی‌اعتبار دانست.^۱

گفتنی است بی‌توجهی به این امر مهم (نقض یک‌جانبه قرارداد) که مغایر با قواعد حقوقی سازمان‌هایی نظیر کنوانسیون وین، منشور ملل متحد و اعلامیه اصول حقوق بین‌الملل است، از معتبرترین اسناد جرم و جنایت علیه رژیم بعث عراق است که در تاریخ ثبت شده است و قدرت‌های استکباری و سازمان‌های حقوقی و بین‌المللی هیچ‌گونه اعتراض و واکنش جدی نسبت به آن نداشتند.

۱. نقض یک‌جانبه قرارداد ۱۹۷۵م الجزایر از سوی عراق در حالی که قرارداد به‌طور رسمی به تصویب طرفین رسیده و رسمیت آن از جانب طرفین اعلام شده بود، عملی برخلاف تمامی اصول و موازین روابط بین‌المللی و منشور ملل متحد به‌شمار می‌آمد؛ خاصه آنکه طبق روش جاری عقد قراردادها و پیمان‌ها بین دول، اسناد تصویب معاهدات فوق به سازمان ملل متحد ارسال شد، که طی شماره‌های ۹۰۳، ۱۴-۹۰۷، ۱۴ در دبیرخانه سازمان ملل متحد به ثبت رسیده است.

فصل چهارم

وضعیت ایران و عراق در آستانه جنگ

مقدمه

انقلاب اسلامی ایران در شرایطی به پیروزی رسید که جهان به دو قطب قدرت تقسیم شده بود. از نظر سیاسی بین بلوک غرب (با محوریت ایالات متحده آمریکا) و شرق (با محوریت اتحاد جماهیر شوروی)، جنگ سرد برقرار بود و از نظر فرهنگی، جهان با دو مکتب لیبرالیسم و کمونیسم روبه‌رو بود. در چنین شرایطی جمهوری اسلامی ایران با اتخاذ سیاست نه شرقی نه غربی، دو قطب قدرتمند جهان را به چالش کشید.

رویارویی نظام سلطه با جمهوری اسلامی ایران به دلیل استقلال‌خواهی ملت بود. بنابراین برای اینکه انقلاب اسلامی در ایران ثبات پیدا نکند، به انواع توطئه‌های مختلف متوسل شدند که از جمله آن‌ها می‌توان به نفوذ عناصر خود در داخل حاکمیت و تحریک احزاب و گروه‌های معاند نظام و تروریست‌های داخلی و در نهایت به اقدام نظامی صدام اشاره کرد.

در این فصل به شرایط و وضعیت جمهوری اسلامی ایران و عراق و مقایسه آن‌ها در آستانه جنگ^۱ پرداخته می‌شود.

۱-۴ وضعیت و شرایط نظام جمهوری اسلامی ایران

اوضاع و شرایط ایران در ابعاد سیاسی - امنیتی، اقتصادی و نظامی در آستانه جنگ تحمیلی رژیم بعث عراق علیه ایران به‌قرار زیر بوده است:

---

۱. فاصله زمانی پیروزی انقلاب اسلامی ایران (۱۳۵۷/۱۱/۲۲) تا شروع جنگ تحمیلی رژیم بعث عراق علیه ایران (۱۳۵۹/۶/۳۱) که در حدود ۲۰ ماه است.

۱-۱-۴ وضعیت سیاسی و امنیتی

با پیروزی انقلاب اسلامی، دولتی میانه‌رو روی کار آمد که نه انقلابی بود و نه معتقد به حرکت‌های انقلابی، در نتیجه تضاد دولت موقت با نهادها و نیروهای انقلابی بیشتر شد و از طرفی گروه‌های سیاسی مخالف نظام با اختلال در روند کشور در صدد به دست آوردن امتیاز بیشتری بودند.

با اشغال لانه جاسوسی (سفارتخانه آمریکا) در تهران در ۱۳۵۸/۸/۱۳ و بازتاب وسیع آن در ایران، منطقه و جهان و تأیید امام خمینی (ره) بر این حرکت، دولت بازرگان یک روز بعد از اشغال لانه جاسوسی، استعفا داد و زمام امور کشور به فرمان امام به شورای انقلاب سپرده شد.

این شورا که مدت هشت ماه زمام امور را در دست داشت، وظیفه حل بحران گروگان‌گیری، اجرای همه‌پرسی قانون اساسی، انتخابات ریاست جمهوری و انتخابات مجلس شورای اسلامی را به عهده گرفت.

در تاریخ ۱۳۵۸/۱۱/۸ انتخابات ریاست جمهوری برگزار شد و بنی‌صدر که توانسته بود حمایت جامعه روحانیت مبارز را جلب کند با اکثریت قاطع آراء به ریاست جمهوری اسلامی ایران منصوب شد. متأسفانه بنی‌صدر پس از انتخابات ریاست جمهوری، سعی در ایجاد بحران و تشنج در کشور کرد. بنابراین بین گروه‌های مختلف سیاسی و حتی سران نظام (بنی‌صدر و لیبرال‌ها) از یک‌طرف و نیروهای خط امام از طرف دیگر، توافق و همسویی وجود نداشت و در سطح بین‌المللی نیز رابطه ایران با آمریکا و شوروی و همچنین کشورهای منطقه، تیره بود.

بنابراین لیبرالیسم همچنان در قدرت باقی ماند و انقلابیون همه قدرت خود را برای ورود به مجلس شورای اسلامی صرف کردند و بیشترین آراء را به دست آوردند.

مجلس شورای اسلامی در ۱۳۵۹/۴/۷ تشکیل شد و در شروع کار، دو وظیفه اصلی داشت، (۱) حل موضوع گروگان‌گیری، (۲) رأی اعتماد به نخست‌وزیر و کابینه. در انتخاب نخست‌وزیری، کشمکش مجلس با خط لیبرالیسم زیاد شد تا بالاخره بنی‌صدر مجبور شد نخست‌وزیر پیشنهادی حزب جمهوری (شهید رجایی) را معرفی نماید. در نتیجه، شهید رجایی در تاریخ ۱۳۵۹/۵/۱۸ به عنوان نخست‌وزیر انتخاب شد. شایان توجه است که در آستانه جنگ، گروه‌های سیاسی مختلفی که در زمان قیام و رهبری امام خمینی (ره) فرصت خودنمایی یافته بودند، خود را وارث اصلی انقلاب دانستند و برای رسیدن به قدرت،

تلاش‌های افراطی خود را آغاز کردند. آن‌ها با انتشار نشریات گوناگون و تشکیل ستاد و کانون‌های عملیاتی و خانه‌های تیمی، به جذب جوانان پرشور و سوءاستفاده از نیروی انقلابی پرداختند و کشور را با بحرانی جدی روبه‌رو ساختند.

گروه‌های سیاسی اوایل انقلاب پنج دسته بودند:

(۱) نیروهای مذهبی اصیل یا یاران امام خمینی (ره) که با عنوان حزب‌الله شناخته

می‌شدند.

(۲) لیبرال‌ها و گروه‌هایی که در برخورد با امریکا به نوعی سازش تمایل داشتند؛

معروف‌ترین آن‌ها جبهه ملی، حزب ایران، نهضت آزادی و حزب ملت ایران بود.

(۳) گروه‌های چپ‌گرا که اندیشه کمونیستی را تبلیغ می‌کردند و معروف‌ترین

آن‌ها حزب «توده»، «چریک‌های فدایی خلق» اکثریت و اقلیت، حزب «کارگران سوسیالیست»، حزب «رنجبران» یا سازمان انقلاب، سازمان «پیکار در راه آزادی» طبقه کارگر، حزب «کمونیست» و حزب «طبقه کارگران و دهقانان» بودند.

(۴) گروه‌های التقاطی که اندیشه‌های آنان ترکیبی از افکار اسلامی و مارکسیستی

بود و معروف‌ترین آن‌ها «سازمان مجاهدین خلق» (منافقین)، سازمان‌های «آرمان مستضعفین»، «أمت»، «جنبش مسلمانان مبارز» و گروه تروریستی «فُرقان» بود.

(۵) گروه‌های سیاسی‌ای که ماهیت قومی و زبانی داشتند و برجسته‌ترین آن‌ها

«حزب خلق مسلمان آذربایجان»، حزب «دموکرات» و حزب «کومله» کردستان، جنبش «مجاهدان بلوچ ایران» (جمبا) و حزب «خلق عرب» خوزستان بودند (غلامپور، ۱۳۹۳: ۳۶).

به‌طور خلاصه پس از پیروزی انقلاب اسلامی، گروه‌های ضد انقلاب برای تضعیف

جریان انقلاب و جلوگیری از تشکیل نظام با ثبات جدید در ایران برخی از اقدامات زیر را انجام دادند:

(۱) گروه فرقان به ترور برخی از شخصیت‌های مهم انقلاب اسلامی نظیر سپهبد

قرنی (اولین رئیس ستاد مشترک ارتش جمهوری اسلامی)، آیت‌الله مرتضی مطهری (رئیس شورای انقلاب)، آیت‌الله دکتر محمد مفتاح (استاد حوزه و دانشگاه)، حاج مهدی عراقی از یاران امام خمینی (ره) و آیت‌الله سیدمحمدعلی قاضی طباطبایی از علمای برجسته آذربایجان و امام جمعه تبریز، مبادرت نمودند و آن‌ها را به شهادت رساندند.

(۲) هواداران حزب خلق مسلمان در آذر ۱۳۵۸ برای مدت سه روز مرکز صدا و

سیمای تبریز را در اختیار خود گرفتند. از سوی دیگر چریک‌های فدایی خلق در اواخر

اسفند ۱۳۵۷ و اوایل فروردین ۱۳۵۸ درگیری‌هایی را در گنبد کاووس به وجود آوردند و تلاش کردند تا در همه‌پرسی مربوط به تغییر نظام شاهنشاهی به جمهوری اسلامی، اختلال کنند.

(۳) گروه‌هایی مانند دموکرات و کومله در استان کردستان و شمال غرب کشور و احزاب و جریان خلق عرب در استان خوزستان، فعال شدند. این احزاب و گروه‌ها روابط صمیمانه‌ای با رژیم عراق داشتند و دولت عراق از آن‌ها برای مقاصد خود در ارتباط با ایران استفاده می‌کرد.

در نهایت می‌توان گفت نتیجه فعالیت‌ها و عملکرد احزاب و گروه‌های ضد انقلاب به‌قرار زیر بوده است:

(۱) ترور استوانه‌های نظام نظیر علمای تأثیرگذار و روحانیون پرنفوذ طرفدار امام خمینی (ره) در سراسر کشور؛

(۲) ترور مردم عادی برای ایجاد رعب و وحشت؛

(۳) فعالیت و تبلیغات گسترده به منظور انحلال ارتش و جلوگیری از تشکیل سپاه پاسداران انقلاب اسلامی؛

(۴) توسعه اختلافات قومی و تلاش برای واگرایی اقوام ایرانی از یکدیگر؛

(۵) اختلال در عدم تشکیل یک حکومت مردمی مقتدر مبتنی بر تفکر اسلامی و نیز مشکل آفرینی در راستای ایجاد بسترهای قانونی و تشکیل نهادهای مؤثر؛

(۶) تلاش فرهنگی گروه‌های ضد انقلاب به منظور تشکیک در ارزش‌های دینی مردم (جدایی دین از سیاست، معرفی دین به‌عنوان افیون توده‌ها، عدم اداره کشور با دین و حکومت دینی و...).

۴-۱-۲ وضعیت اقتصادی

پشتوانه اقتصادی در هر جنگی، عامل بسیار مؤثری در پیشبرد اهداف آن کشور است. با پیروزی انقلاب اسلامی و در آستانه جنگ، وضعیت و شرایط اقتصادی جمهوری اسلامی ایران بسیار نامطلوب بود که به برخی از آن‌ها می‌توان اشاره کرد:

(۱) توطئه دشمنان خارجی در بازارهای نفتی و ایجاد تزلزل در قیمت پایه‌ای نفت

در سازمان اوپک و ایجاد مشکل فروش نفت برای ایران؛

(۲) خالی‌بودن خزانه دولت به‌علت اینکه خاندان شاه و عمال و وابستگان آن

دارایی‌های ایران را به خارج از کشور انتقال داده بودند و بلوکه‌شدن دارایی‌ها و ذخایر ارزی و ریالی ایران در بانک‌های امریکا؛

(۳) راکد و غیرفعال بودن صنعت کشور بر اثر اعتصاب‌های کارکنان مبارز در زمان انقلاب که برای سرنگونی رژیم شاه آن‌ها را متوقف کرده بودند و عدم امکان تهیه و خرید قطعات و لوازم یدکی کارخانجات به دلیل تحریم اقتصادی ایران از سوی قدرت‌های بزرگ استکباری به ویژه امریکا؛

(۴) فرار بسیاری از مدیران صنعت کشور که از وابستگی رژیم شاه بودند؛

(۵) کارشکنی گروهک‌های ضد انقلاب در صنایع و کارخانه‌ها؛

(۶) نداشتن راه‌حل‌های اقتصادی متناسب با راهبرد عدم وابستگی به شرق و غرب؛

(۷) فقدان نظامی تعریف شده که بتواند آنگوهای ارائه شده از سوی امام خمینی (ره) را

در قالب برنامه‌های جامع پوشش دهد و دورنمای روشنی از چهره اقتصاد ایران ترسیم نماید.

۳-۱-۴ وضعیت نظامی

ارتش ایران که پیش از انقلاب اسلامی تحت نظر کارشناسان و مستشاران نظامی امریکا اداره می‌شد، به گونه‌ای طراحی شده بود که بدون نظر آن‌ها قادر به تصمیم‌گیری و اقدام نبود. ضمن آنکه وظیفه اصلی ارتش حفظ سلطنت پهلوی بود و پس از انقلاب اسلامی، سازماندهی ارتش نیاز به فرصت و زمان بیشتری داشت (همان، ۱۳۹۳: ۱۸).

پس از پیروزی انقلاب اسلامی، سران و فرماندهان ارتش به چهار گروه تقسیم

می‌شدند:

(۱) سران ارتش که وابسته به رژیم پهلوی بودند که با اوج گرفتن انقلاب و حتی

قبل از پیروزی انقلاب، کشور را رها کردند و از کشور خارج شدند.

(۲) تعدادی از سران ارتش که طبق دستوری که دریافت کرده بودند در طول

انقلاب به طرف مردم تیراندازی کردند و پس از انقلاب شناخته شده و دستگیر و اعدام شدند و یا بعضی از آن‌ها از ارتش برکنار شدند.

(۳) تعدادی از سران ارتش که در دوران تظاهرات مردم، اقدامی علیه مردم نکرده

بودند و می‌توانستند به کار خود در ارتش ادامه دهند اما به دلیل مسائل روانی حاضر به

همکاری با ارتش نبودند و با بازنشستگی و یا بازخریدی از ارتش جدا شدند.

(۴) تعدادی از فرماندهان ارتش، انقلابیونی بودند که همراه مردم بودند و به انقلاب

اسلامی کمک کردند و برخی از آن‌ها به سپاه، ریاست جمهوری و... رفتند (همان: ۸۰). با فروپاشی نظام شاهنشاهی و تشکیل نظام جمهوری اسلامی در ایران، به‌طور کلی مبانی، ساختارها و مؤلفه‌های قدرت نظامی در کشور دچار تغییر و دگرگونی عمیق شد که به شمه‌ای از آن‌ها در زیر اشاره می‌شود:

(۱) در پادگان‌ها و پایگاه‌های نظامی، نظام فرماندهی، سلسله‌مراتب و انضباط وجود نداشت. برای مدیریت پادگان‌ها، از سوی ارتشی‌های وفادارتر به انقلاب، شوراهای اسلامی در هر پادگان و مرکز نظامی تشکیل شد و آن‌ها افرادی را به عنوان فرمانده در هر رده مشخص می‌کردند.^۱

(۲) اعضای ثابت ارتش بنا به مجوز دولت موقت به یگان‌های شهرهای خود منتقل شدند و از رسته نظامی خود جدا و بدون توجه به تخصص خویش، به واحدهایی ملحق شدند.

(۳) توان نظامی ایران نه تنها توسعه نیافت و تقویت نشد بلکه در عمل از نظر سیستم فرماندهی و کنترل و پشتیبانی تضعیف شد.

(۴) تسلیحات و تجهیزات نظامی ایران، در نیروهای زمینی، هوایی و دریایی پیشرفته‌تر از تجهیزات و جنگ‌افزارهای ارتش عراق بود، ولیکن نیروهای خودی از نظر روحی و فکری نیاز به کسب آمادگی‌های بیشتری داشتند.

(۵) کاهش نیروهای ارتش از سوی دولت مهندس بازرگان به‌طوری که وی در تاریخ ۵۸/۲/۹ اعلام داشت: «ایران به ارتش ۵۰۰ هزار نفری نیازی ندارد و تعداد ارتشیان کاهش خواهد یافت.» (درویدیان، ۱۳۸۱: ۱۴) و مدت خدمت سربازی نیز از دو سال به یک سال و سپس به ۱۸ ماه تغییر کرد؛

(۶) تحریم تسلیحاتی ایران از سوی قدرت‌های بزرگ جهانی؛^۲

---

۱. سخنرانی امیر سرلشکر حسنی سعدی معاون هماهنگ‌کننده ستاد کل نیروهای مسلح در مرکز اسناد دفاع مقدس در سال ۱۳۸۸.

۲. تحریم تسلیحاتی ایران از سوی آمریکا در زمان دولت شاپور بختیار (آخرین نخست‌وزیر پهلوی) و با حضور ژنرال هایزر آمریکایی چند روز قبل از پیروزی انقلاب اسلامی با لغو قراردادهای فروش ۱۶۰ فروند هواپیمای «اف-۱۶»، موشک‌های فونیکس و هارپون صورت گرفت و این اقدام در شرایطی بود که مبالغ سلاح‌ها از قبل دریافت شده بود. همچنین واگذاری سایر سلاح‌های پیشرفته از جمله تانک‌های چیفتن و اسکورپین از سوی انگلستان، بالگردهای شینوک از سوی ایتالیا و زیردریایی از سوی آلمان لغو گردید.

(۷) خروج ۱۲ هزار مستشار امریکایی^۱ از ایران (قره‌باغی، ۱۳۶۴: ۹۱)، که قدرت دفاعی ارتش را در زمینه‌های آموزشی و تعمیر و نگهداری تقلیل داده بود؛

(۸) درگیر شدن قسمت قابل ملاحظه‌ای از یگان‌های ارتش در ناآرامی‌های کردستان و کافی نبودن یگان‌های ارتش در مناطق مرز مشترک با عراق به‌عنوان عامل بازدارنده؛

(۹) شعار انحلال ارتش از سوی گروه‌های ضد انقلاب و تأثیر روانی آن بر روحیه کارکنان ارتش؛

(۱۰) رکود در برنامه‌های آموزشی و نقص سلاح و تجهیزات به علت انجام نشدن نگهداری و تعمیرات دوره‌ای؛

(۱۱) ضربه خوردن نیروی هوایی ارتش در اثر پیامدهای کودتای نقاب^۲ و ناکارآمدی ارتش به دلیل بی‌اعتمادی و بدبینی مسئولان نسبت به فرماندهان؛

(۱۲) با فرمان حضرت امام خمینی (ره) سپاه پاسداران به منظور حفظ و حراست از انقلاب اسلامی و دستاوردهای آن تشکیل شد. با توجه به عواملی همچون بحران‌های منطقه‌ای در استان‌های کردستان، خوزستان، سیستان و بلوچستان و ترکمن صحرا و ظهور

۱. در خصوص تعداد مستشاران امریکایی در ایران آمارهای متفاوتی وجود دارد، بعضی از منابع تعداد آن‌ها را پس از کودتای ۱۳۳۲/۵/۲۸ تا سال ۱۳۵۶ در حدود ۱۰۰ هزار نفر ذکر کرده‌اند که تعدادی در صنایع نفت و اقتصاد و قسمت عمده آن‌ها در ارتش (تقریباً دوسوم در نیروی هوایی) فعالیت می‌کردند. بعضی تعداد آن‌ها را تا سال ۱۳۵۷ در حدود ۳۷ هزار پرسنل نظامی و غیرنظامی گفته‌اند. بعضی تعداد آن‌ها را بین ۳۱ تا ۴۵ هزار نفر تا سال ۱۳۵۷ و عده‌ای نیز تعداد آن‌ها را بین ۳۵ تا ۵۸ هزار نفر اعلام کرده‌اند، اما آنچه مسلم است همه مستشاران، نظامی نبوده‌اند و عده‌ای غیرنظامی در جایگاه‌های اقتصادی و صنعت، مشغول به فعالیت بوده‌اند. دلیل دیگر بر متناقض بودن آمار موجود، وجود خانواده‌ی مستشاران است.
۲. «نقاب» برگرفته از نجات قیام انقلاب بزرگ است. اجرای این کودتا با برنامه‌ریزی از قبل تعیین شده، قرار بود در ۵۹/۴/۱۸ به‌وقوع بپیوندد. فرماندهی کل کودتا در پایگاه هوایی همدان به عهده سپهبد مهدیون بود و بخشی از صحنه گردانان آن عناصر سلطنت طلب و جریان‌های سیاسی مخالف نظام جمهوری اسلامی ایران بودند. طرح کودتا توسط ستادی در پاریس به رهبری شاپور بختیار هدایت می‌شد و منابع مالی و پشتیبانی آن توسط امریکا، انگلیس و عراق به ستاد کودتا می‌رسید. هدف از این کودتا، بمباران و اشغال بیت امام خمینی (ره) و مراکز حساس تهران نظیر صدا و سیما، فرودگاه مهرآباد، زندان اوین و بعضی از مراکز نظامی بود. قبل از اجرای این کودتا، یکی از خلبان‌ها که در جریان این کودتا بود، موضوع را به مقامات مسئول کشور اطلاع می‌دهد و در روز موعود با دستگیری و کشته شدن تعدادی از عوامل کودتا توسط سپاه پاسداران، تعدادی از عناصر نیروی هوایی و زمینی و کماندوهای تیپ ۲۳ نوه‌د، کودتای نقاب، خنثی می‌شود.

روزافزون جریان‌ها و سازمان‌های سیاسی، نظامی و تحرکات و تهدیدات داخلی در کشور، مأموریت سپاه مقابله با بحران‌های داخلی و ایجاد امنیت پایدار در مناطق بحرانی و سپس مقابله با تهدیدات خارجی بود و ساختار و سازمان سپاه نیز در همین راستا شکل گرفت. (۱۳) در آستانه جنگ، سپاه آمادگی شرکت در یک جنگ گسترده را نداشت و نوع ساختار و سازماندهی آن بیشتر برای دفاع در برابر یک ارتش مهاجم خارجی، مناسب نبود. افراد سپاه آموزش‌های جنگی و عملیاتی ندیده بودند و تصویری از یک جنگ منظم نداشتند. از سوی دیگر بخشی از نیروهای سپاه مشغول فعالیت و مقابله با گروه‌های مسلح غیرقانونی در داخل شهرها به‌ویژه در منطقه شمال غرب کشور بودند. (۱۴) سپاه پاسداران، تجربه جدیدی از تشکیل یک نیروی مسلح انقلابی و مردمی برای دفاع از آرمان‌های مردم ایران در انقلاب اسلامی بود. بنابراین سپاه، سازمانی نوپا و تازه تأسیس بود که در آستانه جنگ توانسته بود با جذب حدود ۲۵ هزار نفر از جوانان مؤمن، خلأهای انتظامی و امنیتی کشور را پر کند ولی دارای ساختار و سازماندهی نظامی نبود و تجهیزات و جنگ‌افزارهای نیمه‌سنگین و سنگین از قبیل تانک، توپ، هواپیما، بالگرد، موشک، نفربر و... را در اختیار نداشت.

۲-۴ وضعیت رژیم بعثی عراق

اوضاع و شرایط کشور عراق در ابعاد سیاسی - امنیتی، اقتصادی و نظامی در آستانه جنگ تحمیلی به شرح زیر بوده است:

۱-۲-۴ وضعیت سیاسی و امنیتی

در دوران حزب بعث، رئیس‌جمهور در عراق همه‌کاره بود و به‌عنوان رئیس دولت، نخست‌وزیر، فرمانده کل نیروهای مسلح و رئیس شورای فرماندهی انقلاب عراق، حق تصمیم‌گیری‌های ویژه و اختیارات مطلق داشت. ظهور صدام و اجبار حسن البکر (رئیس‌جمهور عراق) به استعفا و کناره‌گیری، قدرت رئیس‌جمهور در عراق را افزایش داد. وی تمایل داشت تا خود را رهبر جهان عرب بنامد. او فردی خشن، دیکتاتور، ضد شیعه، ضد ایرانی و دارای تعصب شدید عربی بود. این روحیه و ویژگی‌های دیگر صدام در تمام ارکان رژیم عراق، خود را نشان می‌داد. با دیکتاتوری حاکمان عراق در دوران حزب بعث، این کشور به یک ثبات نسبی و

پایدار دست یافت و به سرعت خود را از نظر نظامی تقویت کرد. از زمان روی کار آمدن حزب بعث در عراق، این کشور به عنوان یکی از دولت‌های تحت نفوذ شوروی سابق در منطقه خاورمیانه و جزو بلوک بندی قدرت شرق محسوب می‌شد و همواره نگران توسعه قدرت ایران بود.

رئیس‌جمهور عراق تصفیه در درون حزب بعث را آغاز و مخالفان درون کشور را به شدت سرکوب کرد تا پس از آغاز جنگ هیچ گونه نگرانی از اوضاع سیاسی داخلی کشور نداشته باشد. رژیم بعثی از یک طرف با کشورهای عضو بلوک شرق مناسبات خوبی برقرار کرده بود و از طرفی در حال نزدیک شدن به آمریکا و برخی از کشورهای اروپایی و فاصله گرفتن از سوریه به دلیل رقابت‌های حزبی بود.

در نتیجه امنیت داخلی عراق دارای ثبات سیاسی، ساختار یکپارچه و قدرت استبدادی با حاکمیت امنیتی و پلیسی در کشور و بدون نگرانی از یک تهدید خارجی بود.

۴-۲-۲ وضعیت اقتصادی

عراق کشوری ثروتمند و سرشار از منابع انرژی و اقتصاد آن بر پایه نفت استوار بوده است. عراق با بیش از ۱۲۰ میلیارد بشکه ذخایر نفتی، دومین کشور نفتی خاورمیانه پس از عربستان سعودی است. با ملی شدن صنعت نفت در عراق در اول ژوئن ۱۹۷۲م (۱۳۵۱/۳/۱۱ش) در مدت چند سال، عواید نفتی این کشور پانزده برابر شد و سالانه از ۱/۸ به ۲۳/۶ میلیارد دلار در زمان صدام حسین رسید. عراق قبل از شروع جنگ تحمیلی علیه ایران، روزانه به ارزش یکصد میلیون دلار نفت صادر می‌کرد. این ثروت بی‌کران توانست قدرت حزب بعث را پایدار نموده و ارتش عراق را توسعه دهد و این کشور را برای جنگ با ایران آماده کند.

در دوران حاکمیت حزب بعث، عراق نتوانست از ذخایر و منابع خود به عنوان عاملی برای پیشرفت و توسعه کشور استفاده کند در صورتی که سرانه ذخایر آب‌های موجود در عراق نسبت به ایران بیشتر بود و سرزمین‌های حاصلخیز آن می‌توانست تمام نیازمندی‌های غذایی مردم این کشور را تأمین کند. معیشت عمده مردم از طریق کشاورزی بود و خرما عمده‌ترین محصول صادراتی آن محسوب می‌شد.

تولید نفت عراق در آستانه جنگ، به اندازه ظرفیت تولیدی ایران و با صادرات حدود ۲/۵ میلیون بشکه در روز بود و درآمد سرانه نفتی بالاتری نسبت به ایران در اختیار داشت.

از آنجا که جمعیت عراق حدود یک سوم جمعیت ایران بود، دولت عراق در آستانه جنگ در آمد بیشتری را می توانست صرف هزینه های نظامی کند. قبل از آغاز جنگ تحمیلی، دولت عراق دارای ذخایر ارزی به میزان حدود ۳۵ میلیارد دلار بود. گرچه عراق از نظر صنعتی کشور پیشرفته ای محسوب نمی شد اما استعداد کشاورزی فراوانی داشت. وجود سرزمین های حاصلخیز و دو رودخانه پر آب دجله و فرات، موجب شده بود تا این کشور از نظر تأمین آذوقه و نیازمندی های زندگی، نگرانی چندانی نداشته باشد.

۴-۲-۳ وضعیت نظامی

از زمان روی کار آمدن حزب بعث، عراق همواره در پی تقویت و توسعه نیروهای مسلح خود بود و به طور مرتب بر کمیت و کیفیت ارتش بعثی عراق افزوده می شد. در این دوران، عراق با استفاده از پیمان دوستی پانزده ساله با شوروی که در سال ۱۹۷۲م (۱۳۵۱ش) بین دو کشور به امضا رسیده بود، تمام نیازمندی های تسلیحاتی، آموزشی، تدارکاتی و سازماندهی ارتش بعثی را از شوروی تأمین می کرد.

در شش ماه اول سال ۱۹۸۰م (۱۳۵۹ش)، بودجه نظامی عراق در حدود شش میلیارد دلار افزایش یافت و این کشور اقدام به خرید اسلحه و تجهیزات نظامی جدید کرد که گامی اساسی در رسیدن به اهداف رژیم بعث عراق به شمار می آمد.

این کشور توانست با برخی از دولت های اروپایی مانند فرانسه و ایتالیا نیز قراردادهایی به منظور تأمین جنگ افزارها و تجهیزات نظامی منعقد کند. بر مبنای دکترین^۱ شوروی، استراتژی قدرت نظامی عراق، براساس یک «استراتژی زمین پایه»^۲ طرح ریزی شده بود. بنابراین ستون فقرات ارتش عراق متکی بر نیروی زمینی بود.

هسته اصلی قدرت ضربت نیروی زمینی عراق را یگان های زرهی و مکانیزه تشکیل می داد که با آتش پر حجم توپخانه پشتیبانی می شد. بنابراین ارتش عراق توانسته بود حدود

---

۱. اصول، خط مشی ها، افکار و عقاید قابل اجرا برای اقدامات نظامی که از تجربه یا تئوری سرچشمه گرفته و پس از اجماع به عنوان یک راهنما شناخته می شوند. دکترین نظامی عبارت از این است که از زمان صلح هر کشوری بداند که در موقع بروز حوادث نظامی و جنگی چه وظیفه ای داشته و طرح آن چیست.

۲. راهبرد مبتنی بر تقویت و گسترش نیروی زمینی کشور به عنوان عناصر اصلی جنگ و دفاع.

۵۴۵۰ تانک و نفربر، ۱۵۰۰ قبضه توپخانه صحرایی، ۱۲ لشکر زرهی، مکانیزه و پیاده، ۵ تیپ مستقل، ۲۰ تیپ گارد مرزی و ۱۰ تیپ آموزشی به عنوان احتیاط و ۳۳۶ فروند انواع هواپیما از جمله ۲۵۰ فروند هواپیمای جنگی و ۳۳۰ فروند انواع بالگرد را تدارک ببیند.

در یک مقایسه تطبیقی کلان می‌توان گفت ایران در آستانه جنگ، از نظر نظامی در وضعیت نابسامان، از نظر سیاسی و امنیتی، متشتت و دچار چنددستگی و اختلافات داخلی، از نظر اقتصادی در حال آشفتگی و تحریم و از نظر بین‌المللی نیز در شرایط نسبتاً منزوی به سر می‌برد؛ اما رژیم عراق، دارای ثبات سیاسی، ساختار یکپارچه و حکومت استبدادی با حاکمیت امنیتی در کشور بود و از نظر تهدید خارجی نگران نبود. (پیوست ۲: مقایسه وضعیت و شرایط ایران و عراق در آستانه جنگ).

خودآزمایی تشریحی بخش اول

۱. تفاوت جنگ و دفاع مقدس را توضیح دهید.
۲. تقسیم‌بندی انواع جنگ براساس معیارهای مختلف را بیان کنید.
۳. ویژگی‌های جنگ کدام است؟ این ویژگی‌ها را از دیدگاه اسلام نام ببرید.
۴. جنگ‌ها با چه اهدافی شکل می‌گیرند و به وقوع می‌پیوندند؟
۵. ضرورت جهاد را در اسلام بیان کنید.
۶. اهداف جهاد دفاعی را نام ببرید.
۷. علل و عوامل شروع جنگ‌ها را تشریح کنید.
۸. امتیاز موقعیت جغرافیایی ایران چیست؟
۹. اهمیت تنگه هرمز را توضیح دهید.
۱۰. اهمیت موقعیت جغرافیایی کشور عراق را توضیح دهید.
۱۱. مهم‌ترین علل جنگ‌های ایران و عثمانی را توضیح دهید.
۱۲. مفاد قرارداد ۱۹۷۵ الجزایر چیست؟
۱۳. وضعیت اقتصادی ایران در آستانه جنگ را توضیح دهید.
۱۴. نتیجه فعالیت‌ها و عملکرد احزاب و گروه‌های ضد انقلاب در آستانه جنگ چه بوده است؟

۱۵. وضعیت نظامی ایران را در آستانه جنگ تشریح کنید.

۱۶. وضعیت نظامی عراق را در آستانه جنگ تشریح کنید.

آغاز تجاوز عراق

اهداف یادگیری

پس از مطالعه این بخش شما باید بتوانید:

۱. علل و اهداف تجاوز رژیم بعث عراق را به جمهوری اسلامی ایران مورد تجزیه و تحلیل قرار دهید.
۲. دربارهٔ زمینه‌های تجاوز رژیم بعث عراق به جمهوری اسلامی ایران بحث کنید.
۳. با اهداف عملیاتی رژیم بعث عراق در تهاجم زمینی به جمهوری اسلامی ایران با استفاده از نقشه و شرح آن آشنا شوید.
۴. با مناطق جمهوری اسلامی ایران که رژیم بعث عراق اشغال کرده و عکس‌العمل رزمندگان اسلام در مناطق مختلف آشنا شوید.
۵. با چگونگی عملکرد نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران و نقش نیروهای مردمی و بسیج و چگونگی مقاومت آن‌ها در برابر اشغالگران آشنا شوید.
۶. با تدابیر و رهنمودهای حضرت امام خمینی (ره) در برابر تجاوز ارتش بعث عراق آشنا شوید.
۷. نسبت به اینکه چگونه نیروهای خودی، دشمن را متوقف و پیشروی آنان را تثبیت کردند شناخت پیدا کنید.
۸. با علل ناکامی ارتش بعث عراق در تجاوز به ایران آشنا شوید.
۹. نسبت به اوضاع سیاسی - امنیتی و نظامی جمهوری اسلامی ایران آگاه شوید.
۱۰. با ویژگی‌های شخصیتی و رفتاری و خصوصیات فرماندهی بنی‌صدر آشنا شوید.
۱۱. نسبت به عملیات‌های رزمندگان اسلام تا پایان سال اول جنگ شناخت کلی پیدا کنید.

www.prozhe.com

فصل پنجم

علل، اهداف و زمینه‌های تجاوز رژیم بعث عراق به ایران

مقدمه

پس از وقوع انقلاب اسلامی در ایران و برهم خوردن موازنه قوا در خاورمیانه به خصوص منطقه خلیج فارس، نظام سلطه که موقعیت خود را در خطر می‌دید، به منظور تضعیف و براندازی انقلاب اسلامی، تصمیم به راه انداختن جنگ علیه کشور ایران گرفت و در این راستا مناسب‌ترین فرد و رژیمی که می‌توانست سیاست‌های استکبار جهانی به سرکردگی آمریکا را جامه عمل بپوشاند، صدام و رژیم بعث در همسایگی ایران بود. بنابراین با توافق سران شرق و غرب مقرر شد با دادن امکانات وسیع و پیشنهادهای لازم، جنگ آغاز گردد و در کمترین زمان ممکن سرنوشت آن مشخص شود. از این رو صدام با حمایت همه‌جانبه استکبار جهانی به سرکردگی آمریکا، در شهریور ۱۳۵۹، تجاوز از زمین، هوا و دریا را آغاز کرد و با به کارگیری تمامی قوا سعی در پیاده کردن راهبردهای آن‌ها داشت.

ملت ایران که از مشکلات ناشی از انقلاب و درگیری‌های ضد انقلاب داخلی فارغ نشده بود، با پدیده جدیدی روبه‌رو شد که آمادگی آن را نداشت ولی با وحدت و انسجام ملی و رهبری حضرت امام خمینی (ره)، همچون دژی استوار در مقابل دشمن ایستادگی کرد و به‌رغم کمبود امکانات و تجهیزات، توانست ابتدا حرکات دشمن را سد و او را متوقف کند و سپس از خاک خود بیرون رانده و به‌دنبال تعقیب و تنبیه متجاوز برآید. در این فصل، علل مختلف و اهداف متصور از ناحیه رژیم بعث عراق و نیز زمینه‌های شروع جنگ تحمیلی بررسی می‌شود.

۱-۵ علل تجاوز رژیم بعث عراق

علل تجاوز رژیم بعث عراق به ایران به شرح زیر است:

۱-۵-۱ نشان دادن چراغ سبز امریکا به عراق در مورد تهاجم به ایران از مهم‌ترین علت‌هایی که دلالت بر نقش امریکا در وقوع جنگ تحمیلی عراق علیه ایران دارد، می‌توان به مصاحبه آقای ادموند ماسکی (وزیر خارجه وقت امریکا) چندماه قبل از وقوع جنگ اشاره کرد. وی در مصاحبه خود اظهار می‌کند: «ما یک استراتژی تهیه کردیم که بر مبنای سه پایه اصلی استوار است: پایه نخست فروپاشی داخلی، پایه دوم نابود کردن اقتصاد ایران و پایه سوم تحمیل جنگ و حمله نظامی به مرزهای ایران.» (غلامپور، ۱۳۹۳: ۹۴) از طرفی روزنامه فیگارو در تیرماه ۵۹ نوشت: «برژینسکی مشاور امنیت ملی کارتر، در مرز اردن با صدام حسین ملاقات می‌کند و می‌گوید: امریکا با آرزوی عراق در مورد شط‌العرب [اروندرو] و احتمالاً برقراری یک جمهوری عربستان در این منطقه، مخالفی نخواهد کرد و از او حمایت خواهد کرد.»

۱-۵-۲ جلوگیری از نفوذ و صدور انقلاب اسلامی در عراق انقلاب اسلامی با ماهیت روشنگرانه و آزادی‌خواهانه خود از همان ابتدا مورد وثوق مردم مظلوم و آزاد جهان قرار گرفت و طبیعی بود که نخستین مراکزی که از نظر عقیدتی مورد توجه انقلاب اسلامی قرار می‌گرفت، کشورهای همسایه بودند. در میان همسایگان ایران، کشور عراق با داشتن بیشترین درصد شیعه، خطر را بیش از دیگر کشورها احساس می‌کرد.

۱-۵-۳ دشمنی رژیم بعثی عراق با اسلام و جمهوری اسلامی ایران کینه رژیم بعث عراق و به خصوص صدام با اسلام و علما و مراجع، سابقه دیرینه دارد و در این خصوص جنایت‌های بی‌شماری صورت گرفته است که از آن میان می‌توان به کشتار تعداد زیادی از خانواده آیت‌الله حکیم و آیت‌الله صدر اشاره کرد.

در خصوص دشمنی این رژیم با جمهوری اسلامی ایران تنها به یک مورد یعنی اظهارات طه یاسین رمضان (معاون اول رئیس‌جمهور و فرمانده ارتش خلقی کشور عراق) اشاره می‌شود. او می‌گوید: «این جنگ برای عهدنامه ۱۹۷۵م (۱۳۵۳ش) و یا چند صد کیلومتر خاک و یا نصف شط‌العرب (اروندرو) نیست ... ما بر این نکته تأکید می‌کنیم که جنگ به پایان نخواهد رسید مگر اینکه رژیم حاکم بر ایران از بین برود.» (وزارت امور خارجه، ۱۳۶۱: ۸ و ۲۵)

۴-۱-۵ عقدهٔ حقارت تاریخی صدام در خصوص امضای قرارداد الجزایر در سال ۱۹۷۵م (۱۳۵۳ش) به دنبال مشکلاتی که در جنگ با کُردها برای دولت عراق پیش آمده بود و کُردهای عراق مورد حمایت شاه قرار گرفته بودند، صدام حسین (معاون رئیس‌جمهور عراق) تحت فشارهای داخلی و بین‌المللی به منظور مرتفع شدن مناقشات مرزی ایران و عراق، به امضای قرارداد ۱۹۷۵ الجزایر تن در داد و همواره احساس می‌کرد که در این جریان تحقیر شده است. لذا به دنبال اولین فرصت برای لغو آن بود و در این زمان، زمینهٔ تحقق آن را مناسب دانست و این انگیزهٔ مهمی بود که وارد جنگ با ایران شود.

۵-۱-۵ همراهی کشورهای منطقه با صدام در تجاوز به ایران کشورهای منطقه با تصمیم صدام برای حمله به ایران به دلیل احساس خطر مشترک این کشورها از اُلگو قرار گرفتن جمهوری اسلامی از سوی مردم همسو بودند؛ زیرا انقلابی که توانسته بود رژیم پادشاهی ۲۵۰۰ ساله را سرنگون کند، می‌توانست خطری جدی برای کشورهای منطقه باشد و حاکمان این کشورها ویژگی‌های مشترکی با رژیم شاهنشاهی داشتند.

صدام در ۱۳۵۹/۳/۱۴ طی سفری به عربستان، در شهر طائف با برخی از سران کشورهای عربی ملاقات و به احتمال زیاد نظر آن‌ها را در مورد جنگ علیه ایران، جلب کرد. دولت عراق در بهار سال ۱۳۵۹ در جمع وزرای خارجه کشورهای عربی اعلام کرد که آماده است سرزمین‌های عراق را که ایران اشغال کرده پس بگیرد و ادعای ارضی خود را به‌طور رسمی به سران هشت سازمان بین‌المللی مانند سازمان ملل، اتحادیهٔ عرب و غیرمتعهدها و... ارائه داد.

۶-۱-۵ تضاد عقیدتی شعار پان‌عربیسم حزب بعث هیچ‌گونه هماهنگی با تفکر وحدت مسلمانان امام خمینی (ره) نداشت. بنابراین یکی از دلایل صدام برای تجاوز به ایران اسلامی، رقابت عقیدتی با انقلاب اسلامی ایران بود. ایدئولوژی حزب بعث با طرح شعارهایی چون: وحدت جهان عرب، سوسیالیسم، ناسیونالیسم عربی و ... در پی متحد ساختن اعراب و جلب توجه آنان به رهبری حزب بعث عراق بود.

البته تصور دولت عراق از «مساعد بودن محیط بین‌الملل»، «ضعف‌های قدرت نظامی ایران»، «توانایی‌های ماشین جنگی ارتش بعثی» و «اطمینان از پیروزی»، موجب شد تا صدام به آغاز یک جنگ ویرانگر و خونین وسوسه شود تا ظرف چندروز به اهداف طرح ریزی شده خود، برسد.

۲-۵ اهداف کلی رژیم بعث عراق

به‌طور کلی رژیم بعث عراق در تجاوز خود به سرزمین جمهوری اسلامی ایران، اهدافی به شرح زیر داشته است:

۱-۲-۵ حاکمیت مطلق بر اروندرود

موقعیت جغرافیایی عراق در جنوب و اهمیت فراوان دسترسی و تردد این کشور در خلیج فارس که امری حیاتی برای اقتصاد عراق است، امکان آزادی عمل کامل در اروندرود را برای استفاده از بندر مهم بصره به‌وجود می‌آورد.

به‌همین منظور صدام حسین در جلسه فوق‌العاده مجلس ملی عراق در ۱۷ سپتامبر ۱۹۸۰م (۱۳۵۹/۶/۲۶ش) در این خصوص اظهار داشت: «من در برابر شما اعلام می‌کنم که موافقت‌نامه الجزایر از نظر ما کان‌لم‌یکن تلقی می‌شود. بنابراین وضعیت حقوقی شط‌العرب [اروندرود] باید به وضع قبل از مارس ۱۹۷۵م (۱۳۵۳ش) برگردد. این رودخانه با تمام حقوقی که از حاکمیت مطلق عراق بر آن ناشی می‌شود، جزو تمامیت عربی عراق است، همان‌طور که در سراسر تاریخ، در نام و در واقعیت چنین بوده است.»

وزارت خارجه عراق سه روز قبل از آغاز جنگ، اعلام کرد که «لغو قرارداد ۱۹۷۵ بدین معنی است که شط‌العرب رودخانه‌ای کاملاً ملی و زیر نفوذ کامل حاکمیت عراق قرار دارد.»^۱

۲-۲-۵ جداسازی استان خوزستان از ایران و خروج از تنگنای ژئوپولیتیک

رژیم بعثی عراق در تلاش بود تا از طریق تهاجم نظامی، تمام یا بخش‌هایی از سرزمین

خوزستان را به تصرف خود در آورد. در نقشه‌های منتشر شده از سوی این رژیم، آستان خوزستان با نام عربستان به عنوان بخشی از خاک عراق، منظور شده بود. و از اقدامات دیگر این رژیم قبل از آغاز جنگ، به چاپ رساندن نقشه‌هایی بود که در کتاب‌های درسی دانش‌آموزان گنجانده شده بود. و از طرفی تشکیلاتی به نام سازمان آزادی‌بخش عربستان را با کمک عوامل خلق عرب وابسته به خود در خوزستان ایجاد کرده بود. زیرا صدام تصور می‌کرد اگر به ایران حمله کند، مردم عرب‌زبان به استقبال او می‌آیند و به حمایت از ارتش بعث عراق برمی‌خیزند.

در واقع جداسازی استان خوزستان و الحاق آن به عراق، از مهم‌ترین مواردی بود که رژیم بعث عراق با انگیزه‌های نظامی، سیاسی و اقتصادی بر آن اصرار می‌ورزید. به همین دلیل تمرکز حملات عراق متوجه منطقه خوزستان بود زیرا اشغال این منطقه برای عراق چند فایده در برداشت:

(۱) عراق با اشغال خوزستان می‌توانست مرز دریایی خود را به میزان زیادی گسترش داده و از بن‌بست ژئوپولیتیک خارج شود و نفوذ خود را به راحتی در خلیج فارس وسعت بخشد؛

(۲) منطقه حاصلخیز خوزستان دارای معادن بزرگ نفت و گاز بود و اشغال چنین سرزمینی، هم باعث نفوذ شدید عراق در بازار نفت می‌شد و هم وسعت کشور عراق را افزایش می‌داد (درویشی سه‌تلائی: ۱۳۷۸: ۳۵).

۳-۲-۵ ادعای برگرداندن جزایر سه‌گانه ایرانی

حزب بعث عراق در تمام دوران حاکمیت خویش بر عراق، خود را مدافع خواسته‌های اعراب می‌دانست. گرچه ادعای صدام در مورد جزایر ایرانی خلیج فارس، ربطی به مسائل بین دو کشور نداشت، اما پس از قطع رابطه آمریکا با ایران، از اواخر فروردین ۱۳۵۹ دولت عراق ادعا نمود جزایر ایرانی خلیج فارس باید به اعراب برگردد. لذا دولت عراق در تلاش بود تا بدین وسیله، خود را خط مقدم جبهه عربی علیه ایران مطرح کند و کمک‌های مالی کشورهای عربی را به خود جذب نماید و از نظر سیاسی آن‌ها را در کنار خود نگه دارد. و از طرفی ایران را به عنوان یک خطر برای کشورهای عربی نشان دهد.

بنابراین یکی از اهداف رژیم بعث عراق از تجاوز به سرزمین ایران، استرداد جزایر

سه گانه (ابوموسی، تنب بزرگ و تنب کوچک) در خلیج فارس به کشورهای عربی بود؛ در حالی که این ادعا هیچ گونه مبنای تاریخی و حقوقی نداشت. صدام در همین ارتباط در مصاحبه‌ای در اواخر تیرماه ۱۳۵۹ اظهار داشت: «اینک توانایی نظامی برای استرداد سه جزیره واقع در خلیج فارس که توسط شاه اشغال شده است را داریم. از زمان اشغال این سه جزیره هرگز ساکت نشسته‌ایم و پیوسته خود را از نظر نظامی و اقتصادی برای پس گرفتن این جزایر آماده کرده‌ایم.» (کینگ، ۱۳۶۱: شماره ۲۱۹).

به گزارش گروه بین الملل باشگاه خبرنگاران جوان در تاریخ ۱۳۹۵/۷/۳؛ به نقل از بی بی سی، اسناد تازه افشا شده آمریکا از نقشه شوم «جیمی کارتر» برای تحریک «صدام حسین» دیکتاتور سابق عراق به منظور اشغال جزایر ایرانی خبر می‌دهند. اسناد محرمانه آمریکا که از طبقه‌بندی خارج شده، حکایت از آن دارد که حدود دوماه بعد از به گروگان گرفتن دیپلمات‌های آمریکایی در تهران، جیمی کارتر (رئیس‌جمهور وقت آمریکا) دستور تحریک پنهانی صدام حسین را به اشغال جزایر ابوموسی، تنب بزرگ و تنب کوچک ایران در خلیج فارس صادر کرده بود.

۴-۲-۵ کسب رهبری جهان عرب

یکی از دلایلی که آمریکا صدام را بهترین گزینه حمله به ایران می‌دانست، جاه‌طلبی و قدرت‌طلبی او بود. صدام از سال‌ها قبل، مترصد فرصت بود تا با هدف کسب مقام رهبری جهان عرب و تشکیل حکومت واحد عربی، به بهانه مناقشات مرزی با ایران وارد جنگ نظامی تمام عیار شود.

بعد از وقوع انقلاب اسلامی و سقوط شاه و اتخاذ سیاست ضد استکباری از سوی جمهوری اسلامی ایران، و در نتیجه قطع رابطه آمریکا با ایران، اراده شخصی صدام برای برپایی جنگ تقویت شد و آمریکا با علم به این مطلب وی را بهترین گزینه و بهترین فرصت حمله به ایران می‌دانست.

صدام حسین برای تجاوز به ایران انگیزه‌های شخصی به شرح زیر داشت:

(۱) تلاش برای کسب رهبری جهان عرب: به دنبال مرگ جمال عبدالناصر

(رئیس‌جمهور مصر) و امضای پیمان کمپ دیوید و انزوای مصر، جهان عرب دچار خلأ رهبری شده بود. صدام حسین امیدوار بود با پیروزی در جنگ با ایران چنین موقعیتی را

کسب نماید و به همین دلیل نام این جنگ را جنگ قادسیه^۱ نامید تا یادآور شکست ایرانی‌ها از اعراب مسلمان در اوایل ظهور اسلام باشد.

(۲) ایفای نقش ژاندارمی منطقه با هدف حفظ منافع غرب: صدام پس از سقوط شاه که براساس دکترین نیکسون به عنوان ژاندارم منطقه انتخاب شده بود، می‌خواست با پیروزی بر ایران، خلأ سقوط شاه را پر نموده و نقش ژاندارم منطقه را در حفظ منافع غرب بازی کند و به امریکایی‌ها نشان دهد که تضاد منافع با آن‌ها نداشته و اقدام وی در راستای اهداف امریکا در منطقه است تا بدان حد که برژینسکی بعد از ملاقات با صدام و در ستایش وی می‌گوید: «مابین منافع امریکا و عراق تضادی نمی‌یابیم».

۵=۲=۵ تجزیه و یا سرنگون کردن نظام نوپای جمهوری اسلامی ایران
تجزیه نظام اسلامی ایران و جلوگیری از کارآمدی آن، از دیگر اهداف تجاوز رژیم بعث عراق بود که با درگیر ساختن نظام نوپای جمهوری اسلامی می‌توانست، تمام زیرساخت‌های کشور را از بین ببرد و از آلگوشدن یک نظام اسلامی در منطقه جلوگیری کند.
بنابراین یکی از اهداف اصلی عراق آن‌گونه که مقامات رسمی این کشور بیان کرده‌اند، براندازی حکومت و تجزیه خاک جمهوری اسلامی ایران بوده است.
صدام حسین در مصاحبه ۱۲ نوامبر ۱۹۸۰م (۱۳۵۹/۸/۲۱ش) مندرج در مطبوعات عراق، در مورد اهداف کلی عراق اظهار داشت: «ما از تجزیه و انهدام ایران ناراحت نمی‌شویم و با صراحت اعلام می‌داریم در شرایطی که این کشور دشمن ماست، هر فرد عراقی و یا شاید هر فرد عرب مایل به تقسیم ایران و خرابی آن خواهد بود.» (اردستانی، ۱۳۷۸: ۷۹)

۱. در قرن هفتم میلادی جنگی بین ایرانیان به پادشاهی خسرو پرویز و اعراب مسلمان به فرماندهی علی‌خالد و سعدبن‌ابی‌وقاص رخ داد که منجر به پیروزی اعراب مسلمان شد و به جنگ قادسیه معروف است. صدام حسین که رؤیای رهبری جهان عرب را در سر می‌پروراند و خود را فرمانده سپاه اسلام می‌داند، جنگ خود با ایران را «قادسیه دوم» یا «قادسیه صدام» نامید. او از این طریق می‌خواست پیروزی اعراب بر ایرانیان را یادآوری کند. وی در سپتامبر ۱۹۸۰م خطاب به مردم عراق گفت: «ما باید شمشیرهای علی‌خالد و سعدبن‌ابی‌وقاص را برای مبارزه با این گروه ستمگر و آموختن درس‌های تاریخی جدید به آنها همانند نبرد با شکوه قادسیه از نیام درآوریم.» صدام با این عمل می‌خواست که به سربازان خود القا کند که جنگ با ایران، جنگ با اسلام و قرآن نیست بلکه این جنگ برای این است که دوباره ایرانیان را به اسلام دعوت کند و از طرفی با این شعار بتواند احساسات مذهبی مردم مسلمان عراق را علیه ایران تحریک کند.

طارق عزیز (وزیر خارجهٔ عراق) نیز هشت ماه پس از جنگ گفت: «وجود پنج ایران کوچک بهتر از وجود یک ایران واحد خواهد بود.» وی اضافه کرد: «ما از شورش ملت‌های ایران پشتیبانی خواهیم کرد و همهٔ سعی خود را متوجهٔ ایران خواهیم کرد.»

طه یاسین رمضان (معاون نخست‌وزیر رژیم بعث عراق) در مصاحبه با روزنامهٔ *الثوره* - ارگان رسمی حزب بعث - در ژانویه ۱۹۸۰م (۱۳۵۹ش) اظهار داشت: «ما بر این نکته تأکید می‌کنیم که جنگ به پایان نخواهد رسید، مگر اینکه رژیم حاکم بر ایران به کلی از بین برود.» (وزارت امور خارجه، ۱۳۶۱: ۲۵)

۳-۵ زمینه‌سازی تجاوز رژیم بعث عراق

مقدمات جنگ تحمیلی از زمان تحقق پیروزی انقلاب اسلامی ایران آغاز شد. برخوردهای مرزی که از اوایل سال ۱۳۵۸ در مرز ایران و عراق جریان پیدا کرد و مدت هجده ماه در آستانهٔ جنگ، ادامه یافت.

ارتش متجاوز عراق ۶۳۷ بار در مرز بین دو کشور به قلمرو زمینی، دریایی و هوایی ایران تجاوز کرد که از این تعداد، ۸۴ بار در سال ۱۳۵۸ و بقیه یعنی ۵۵۳ بار، در شش ماههٔ اول سال ۱۳۵۹ انجام گرفت (حسینی، ۱۳۸۳: ۶۳).

اولین تهدید نیروهای عراق در منطقهٔ مرزی در ۱۳۵۸/۲/۱۹ به وسیلهٔ عوامل اطلاعاتی ایران گزارش شد که حالت شناسایی داشت. از نیمهٔ دوم فروردین ۱۳۵۹ فعالیت‌های نظامی ارتش عراق در منطقهٔ مرزی جنوب آغاز شد. در شهریورماه برخوردهای مرزی بین ایران و عراق شدت یافت و در نیمهٔ دوم آن به اوج خود رسید که سرانجام منجر به جنگ عمومی شد.

در اینجا به بخشی از اقدامات عراق که زمینه‌های آغاز جنگ سراسری را به وجود آورد، اشاره می‌شود:

- (۱) اخراج و مصادرهٔ اموال منقول و غیرمنقول حدود ۵۰ هزار نفر از اتباع شیعه مذهب عراق به اتهام ایرانی‌الاصل بودن آن‌ها (پارسادوست، ۱۳۶۹: ۶۶)؛
- (۲) پناه‌دادن به بسیاری از ضد انقلابیون فراری به عراق و وابستگان رژیم گذشته ایران (در تاریخ ۱۳۵۸/۶/۱۲، عزالدین حسینی و قاسملو از رهبران معاند نظام، به عراق رفته و پایگاهی برای تبلیغ علیه جمهوری اسلامی ایران راه‌اندازی کردند) (غلامپور، ۱۳۹۳: ۱۲۴)؛

- (۳) تأسیس ایستگاه‌های رادیویی به زبان‌های فارسی، ترکی، ارمنی، کردی، ترکمنی، بلوچی و عربی به منظور تحریک اقوام ایرانی و ایجاد تفرقه در داخل ایران؛
- (۴) ایجاد دفتر به اصطلاح آزادی‌بخش خوزستان و کوشش برای تحریک ایرانیان عرب‌زبان و حمایت از احزاب و گروهک‌های معاند نظام جمهوری اسلامی ایران؛
- (۵) چاپ نقشه‌های جعلی استان خوزستان و تغییر اسامی شهرهای منطقه؛
- (۶) انتقال هواپیماهای نظامی و مسافربری از عراق به فرودگاه‌های عربستان و اردن به منظور حفظ سلامت آن‌ها؛
- (۷) برقراری روابط سیاسی، اقتصادی و تجاری با کشورهای غربی به خصوص آمریکا و بهبود روابط با کشورهای عربی:
- (۱-۷) در ۱۵ تا ۲۰ تیر ۵۸ عراق با سران سه کشور آلمان، فرانسه و انگلیس، ملاقات و مذاکرات متعددی داشت و یک‌سری قرارداد بسته شد.
- (۲-۷) در ۵۸/۷/۱۵ براساس توافق‌های عراق و کشورهای اروپایی (به‌ویژه فرانسه) قراردادهایی تسلیحاتی بسته شد.
- (۸) ترساندن کشورهای عربی از صدور انقلاب اسلامی:
- (۱-۸) در ۵۸/۴/۴ رادیو عراق به شدت به ایران حمله کرد و ایران را خطری برای کشورهای منطقه اعلام کرد.
- (۲-۸) در ۵۸/۴/۱۰ عضو برجسته حزب بعث عراق، نظام اسلامی ایران را متجاوز دانست، به شدت به آن حمله کرد و ایران را تهدیدی برای همه کشورهای منطقه دانست.
- (۹) اظهارات و اعمال تهدیدآمیز مانند:
- (۱-۹) صدام در فروردین ۱۳۵۹ در اجتماعی در شمال عراق گفت: «عراق آماده است با زور تمام اختلافات خود را با ایران حل کند.»
- (۲-۹) صدام در ۵۹/۱/۱۰ در سخنرانی خود برای اولین بار، بحث جنگ را مطرح کرد و گفت: «عراق آمادگی دارد برای دفاع از حاکمیت و افتخار، اگر لازم باشد به جنگ هم روی آورد.»
- (۳-۹) در ۵۸/۴/۶ رادیو بی‌بی‌سی طی تحلیلی گفت: «عراقی‌ها خوزستان را از خودشان می‌دانند.»
- (۴-۹) صدام در ۵۸/۶/۷ در مصاحبه‌ای گفت: «جنگ احتمالی ایران و عراق، حداکثر ده روز طول می‌کشد و نتیجه آن هم سقوط نظام ایران خواهد بود.»

- (۵۹) شاه حسین اردنی در ۵۹/۱/۲۱ سفری به عراق کرد و در تمجید از صدام گفت: «عراق می تواند ستون فقرات اعراب باشد.» (همان: ۱۲۳ و ۱۲۵)
- (۱۰) تخریب لوله های نفت ایران از سوی عوامل خرابکار رژیم بعث؛
- (۱۱) تسلیح و تجهیز احزاب سیاسی مناطق کردنشین غرب کشور و تبدیل آنها به احزاب شورشی علیه نظام جمهوری اسلامی ایران؛
- (۱۲) اعزام عده ای از خرابکاران آموزش دیده عراقی به داخل خاک ایران در لباس ایرانیان اخراجی به منظور خرابکاری در مراکز حیاتی (در ۵۸/۴/۲۴، اولین محموله سلاح و تجهیزات از عراق وارد خرمشهر شد و در اختیار خلق عرب قرار گرفت که در یک عملیات تروریستی به مسجد جامع خرمشهر، عده ای شهید شدند)؛
- (۱۳) تجاوز و تهاجم به مناطق مرزی، پاسگاه ها، روستاها و شهرها با آتش توپخانه، یگان های زرهی و بمباران های هوایی؛
- (۱۴) رزمایش یگان های ارتش عراق در مناطق و سرزمین های مشابه با ایران؛
- (۱۵) استقرار یگان های نظامی و ایجاد مواضع در سرتاسر مرز عراق با جمهوری اسلامی ایران یک ماه قبل از شروع تهاجم سراسری؛
- (۱۶) فراخوانی نیروهای ذخیره ارتش عراق به جز افراد ایرانی الاصل؛
- (۱۷) احداث پاسگاه های جدید مرزی و تقویت پاسگاه های قدیمی مرز؛
- (۱۸) بازسازی، تقویت، سازماندهی و آموزش ارتش قبل از تهاجم.

تجاوز سراسری عراق و واکنش ایران

مقدمه

با فراهم شدن زمینه‌های سیاسی، اقتصادی، نظامی، اجتماعی و فرهنگی، حمله نظامی به جمهوری اسلامی ایران در دستور کار سران رژیم بعث عراق و استکبار جهانی به سرکردگی امریکا قرار گرفت.^۱

صدام حسین که پیش از این در برابر اسناد مسلم تاریخی ایران مجبور به پذیرش حاکمیت ایران بر آبراه مشترک مرزی اروندرود براساس خط تالوگ شده بود، به دلیل برخورداری از خوی جاه‌طلبی خود درصدد برآمد تا قرارداد ۱۹۷۵ الجزایر را که با امضای شخص او صورت گرفته بود، نادیده بگیرد و به منظور تحقق آرزوهای قدیمی‌اش در زمینه ثبت شدن نامش در تاریخ از طریق یک اقدام بزرگ نظامی با ایران وارد جنگ شود.

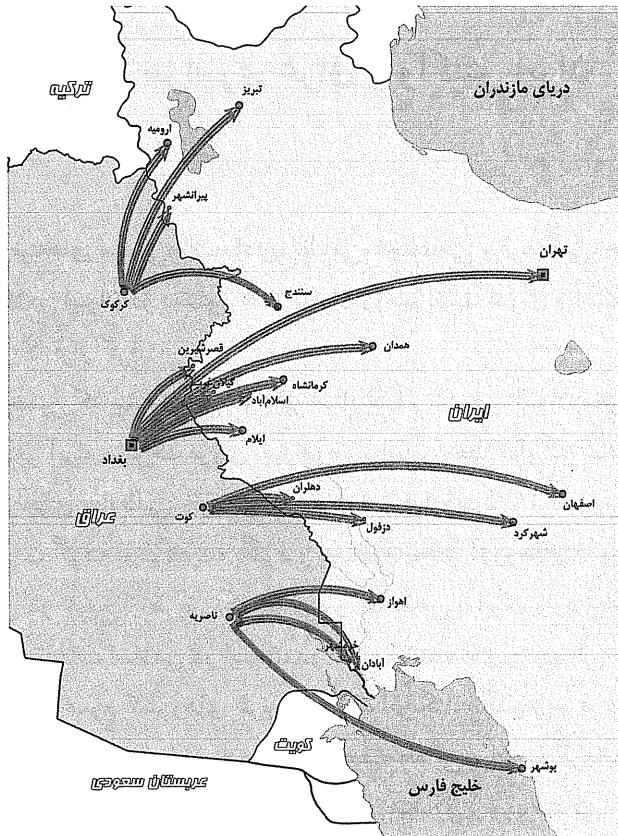
از طرفی انقلاب اسلامی در ایران، در دو بعد منطقه‌ای و جهانی موجب نگرانی کشورهای منطقه و عموم کشورهای غربی به ویژه امریکا، انگلیس و فرانسه شده بود و حزب بعث توسعه طلب عراق، اطمینان داشت فرصت طلایی برای بازگرداندن حاکمیت و سلطه بر شط‌العرب (اروندرود) و برطرف کردن مشکل ژئوپولیتیکی کشور عراق با دسترسی به قسمتی از سواحل شمال غربی خلیج فارس و جدا کردن عرب‌زبان‌های استان خوزستان از تابعیت ایران فرا رسیده است (سامرایی، ۱۳۸۸: ۵۸).

---

۱. مصاحبه صدام حسین در ۱۳۵۹/۴/۳۱ با رسانه‌های خبری که اعلام کرد: «اکنون ما نیروی نظامی کامل فراهم کرده‌ایم و توان بازپس‌گیری سه جزیره‌ای را که ایران اشغال کرده است، داریم». همچنین در ۱۳۵۹/۵/۱۲ در کنفرانس سران عرب در طائف عربستان سعودی گفت: «حمله نظامی به ایران برای ارتش قهرمان عراق یک تفریح نظامی است.»

۱-۶ تجاوز هوایی

در ساعت ۱۳:۳۰ روز ۱۳۵۹/۶/۳۱ نیروی هوایی ارتش بعث عراق با ۱۹۲ فروند هواپیمای جنگنده بمب افکن برای انهدام پایگاه‌های هوایی، فرودگاه‌ها و مراکز حساس و حیاتی ایران حمله هوایی گسترده‌ای را آغاز کرد.

نقشه ۱-۶ تجاوز هوایی ارتش رژیم بعث عراق به جمهوری اسلامی ایران

۲-۶ عکس‌العمل نیروی هوایی ارتش ایران

در پاسخ به اولین تجاوز نیروی هوایی ارتش بعث عراق، بلافاصله در روز ۳۱ شهریور، اولین واکنش نیروی هوایی جمهوری اسلامی ایران (حدود ۴ ساعت بعد)، با حمله چهار فروند جنگنده «اف-۴» از پایگاه هوایی بوشهر به پایگاه‌های هوایی شعیبه (در اطراف بصره واقع در جنوب عراق) و الرشید در بغداد آغاز شد و در ادامه در ۱۳۵۹/۷/۱ نیز با ۱۴۰

فروند هواپیمای بمب افکن، اقدام به بمباران پایگاه‌های هوایی «الحُرَّیه» در کرکوک و پایگاه‌های «بصره»، «ناصریه» و «البکر» در شرق، «الدجیل» در شمال بغداد و «الکوت» کردند. با بمباران پایگاه الحریه، تا چند روز پرواز هواپیماهای عراقی از این پایگاه امکان پذیر نبود.

۳-۶ تجاوز زمینی

رژیم بعثی عراق، در سه منطقه کشور جمهوری اسلامی ایران با مأموریت و اهداف مشخص و از قبل تعیین شده به شرح زیر وارد عمل شد:

۱-۳-۶ منطقه شمال غرب

سپاه یکم در مجاورت مرزهای آذربایجان غربی و کردستان از دالامپرداغ (محل تلاقی مرزهای ایران، ترکیه و عراق) تا باویسی (۳۵ کیلومتری شمال قصرشیرین) حدود ۶۰۰ کیلومتر با لشکرهای هفت پیاده کوهستانی و یازده پیاده (منهای تیپ ۴۹ پیاده) و تعدادی از تیپ‌های احتیاط و گارد مرزی مأموریت داشت تا به اهداف زیر دسترسی پیدا کند:

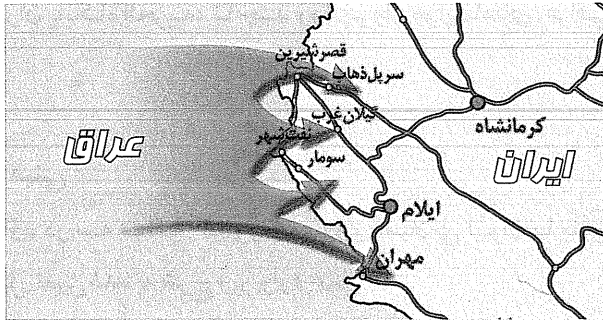
- (۱) کنترل معابر و محورهای وصولی مناطق مرزی؛
- (۲) درگیر نگه داشتن نیروهای مسلح ایران در منطقه با حمایت از گروهک‌های ضد انقلاب برای تجزیه کردستان و جلوگیری از پشتیبانی منطقه جنوب؛
- (۳) برقراری و حفظ امنیت نقاط حساس و حیاتی کردستان عراق در مقابل تهدیدات حزب دموکرات کردستان عراق و سایر گروه‌های مسلح منطقه.

۲-۳-۶ منطقه میانی

سپاه دوم از باویسی (شمال شرقی قصرشیرین) تا چنگوله (شرق مهران) حدود ۴۰۰ کیلومتر، با لشکرهای پیاده کوهستانی و زرهی و تیپ‌های مستقل، احتیاط و گارد مرزی مأموریت داشت اهداف پیش‌بینی شده زیر را تصرف کند:

- (۱) تصرف شهرهای مرزی (قصرشیرین، نفت‌شهر، سومار و مهران) و سپس شهرهای سرپل ذهاب و گیلان‌غرب، به منظور فشار به دولت جمهوری اسلامی ایران با آواره کردن مردم و بهره‌برداری تبلیغاتی؛

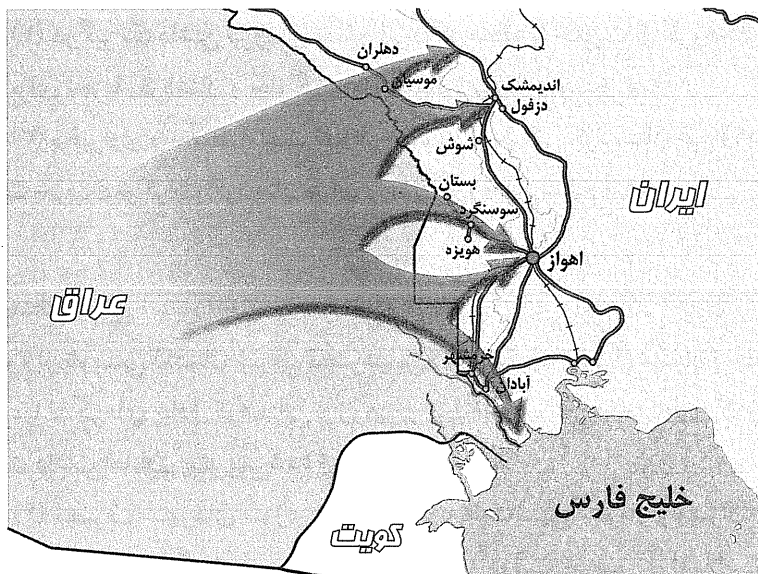
(۲) تصرف عوارض حساس ارتفاعات زاگرس (پاتاق، سگان و قلاجه) به منظور اطمینان از یک پدافند مطمئن و ایجاد فضای امن برای شهرهای خود در این منطقه.

نقشه ۲-۶ محورهای پیشروی ارتش رژیم بعث عراق به منطقه میانی

۳-۳-۶ منطقه جنوب غربی

سپاه سوم از چنگوله تا فاو (حدود ۳۸۵ کیلومتر) بالشکرهای مکانیزه، زرهی، تیپ‌های مستقل و نیروی مخصوص، مکانیزه، گارد ریاست جمهوری و تعدادی تیپ‌های احتیاط و گارد مرزی مأموریت داشت به اهداف زیر در استان خوزستان دسترسی پیدا کند:

نقشه ۳-۶ محورهای هجوم ارتش بعث عراق به جنوب غربی ایران

- (۱) کنترل کامل اروندرود با تصرف خرمشهر و جزیره آبادان؛
- (۲) دسترسی به سواحل شمال غربی خلیج فارس با تصرف بنادر امام و ماهشهر؛
- (۳) تصرف منابع مهم نفت و گاز با هدف تضعیف و نابودی اقتصاد ایران؛
- (۴) تصرف استان خوزستان و اشغال مناطق عرب‌نشین آن.

۴-۶ مناطق مورد هجوم و عکس‌العمل رزمندگان اسلام

ارتش بعثی عراق از اوایل سال ۱۳۵۹ فعالیت‌های گسترده‌ای را برای تجاوز به ایران اسلامی تدارک می‌دید، صدام‌حسین با احضار ۸۰ هزار نیروی ذخیره و احتیاط، با مرمت جاده‌های مرزی و احداث جاده‌های جدید به طرف مرزهای ایران، تجاوزات مرزی متعددی را انجام داد و همه این اقدامات را که نشان‌دهنده قرائن و شواهد تهاجم به ایران بود، ارتش، نیروهای مردمی، ژاندارمری و عوامل اطلاعاتی به ابوالحسن بنی‌صدر (رئیس‌جمهور وقت) که در آن زمان فرماندهی کل قوا را به عهده داشت گزارش می‌کردند.

رئیس‌جمهور وقت ایران به دلایل غیرمنطقی هرگز باور نداشت که ارتش بعثی عراق به ایران اسلامی حمله کند، بنابراین نه تنها اقدام اساسی در به کارگیری قدرت ملی برای ایجاد موانع و استحکامات در محورهای پیشروی برای افزایش قدرت دفاعی به عمل نیاورد، بلکه از نیروهای سپاه پاسداران که کارآمدی آن‌ها در مبارزه با ضد انقلاب و منافقین به اثبات رسیده بود نیز استفاده نکرد و حتی اقدام به تضعیف آن‌ها نمود.

از آنجا که تعدادی از محورهای پیشروی فاقد نیروی دفاعی بود و از طرفی تعداد دیگری از یگان‌ها از نیروی کافی برخوردار نبودند (تنها ۲ لشکر با استعداد ناکافی در مقابل ۱۲ لشکر آماده رژیم بعث عراق قرار گرفتند)، در ابتدا امکان پیشروی، تنها برای تعدادی از یگان‌های ارتش بعثی عراق در سرزمین‌های هموار استان خوزستان فراهم گردید. البته نیروهای مسلح و نیروهای مردمی در مقابل متجاوز، ایشارگری و رشادتهای زیادی نشان دادند تا جلوی تهاجم دشمن گرفته شود.

در روز ۱۳۵۹/۷/۱ ارتش بعث عراق با هجوم زمینی و عبور از خطوط مرزی ایران برای اشغال اهداف پیش‌بینی شده در عمق خاک جمهوری اسلامی ایران نفوذ کرد. نتایج اشغال در هر یک از استان‌های مجاور مرز به شرح زیر است:

۴-۴-۶ استان‌های آذربایجان غربی و کردستان

نیروهای سپاه یکم ارتش بعث عراق با توجه به کمبود نیروهای مسلح ایران و استحکامات مهندسی در مرز، در وصول به اهداف خود با مشکلی مواجه نشدند و موفق شدند با حمایت از گروه‌های شورشی و ضد انقلاب ایران، از رهایی نیروهای مسلح ایران در گیر نبرد، جلوگیری کنند.

۴-۴-۶ استان‌های کرمانشاه و ایلام

در استان کرمانشاه، شهرهای مرزی سومار و نفت‌شهر در روز ۵۹/۷/۲ و قصر شیرین در روز چهارم مهرماه به دست دشمن اشغال شد. متجاوزان از روز سوم تا پنجم مهرماه تلاش گسترده‌ای به عمل آوردند تا تنگه حاجیان را تصرف و از محور کورسفید و تنگه حاجیان، شهر گیلان‌غرب را تهدید کنند.

رزمندگان اسلام موفق شدند با مقاومت دلیرانه خود در پنجم و ششم مهرماه، متجاوزان را از دسترسی و تصرف شهرهای سرپل‌ذهاب و گیلان‌غرب باز داشته و تا ارتفاعات دستک، قراویز، بازی‌دراز و تنگه حاجیان به عقب برانند.

در استان ایلام بخشی از نیروهای سپاه دوم ارتش بعثی عراق در روز دوم مهرماه، شهر مهران را اشغال کردند ولی در روز سوم بر اثر مقاومت رزمندگان اسلام از ورود به شهر صالح‌آباد بازماندند و در ارتفاعات کانی‌سخت و سدکنجان‌چم مستقر شدند. در روز دوازدهم مهرماه نیروهایی از سپاه سوم شهر موسیان را اشغال کردند ولی متجاوز برای اشغال شهر دهلران اقدام جدی به عمل نیاورد.

۴-۴-۶ استان خوزستان

نیروهایی از سپاه سوم عراق در روز چهارم مهرماه ۵۹ در مسیر جزایه، تپه‌های الله‌اکبر و سوسنگرد موفق شدند شهر بستان را تصرف و در روز پنجم با عقب راندن نیروهای خودی از تپه‌های الله‌اکبر تا حوالی سه کیلومتری روستای هوفل در شمال غربی سوسنگرد پیشروی کنند و نیروهای دیگری در مسیر نشوه، طلائی و سوسنگرد موفق شدند بدون برخورد با نیروی قابل ملاحظه‌ای، وارد شهر سوسنگرد شوند که با عکس‌العمل شجاعانه رزمندگان اسلام، شهر تخلیه و به حومه شهر رانده شدند.

در روز چهارم مهرماه نیروهایی از دشمن از طریق محور تنومه، کوشک و اهواز

موفق شدند در مسیر پیشروی، پادگان حمید را اشغال کنند و در روز پنجم مهر به دُبِ حردان (حدود ۲۰ کیلومتری غرب اهواز) برسند ولی با مقاومت رزمندگان اسلام و با اجرای جنگ‌های نامنظم و ایجاد موانع از جمله استفاده از آب رودخانه‌های کرخه و کارون از ورود نیروهای دشمن به شهر اهواز جلوگیری به عمل آمد.

نیروهایی از دشمن در روزهای پنجم و ششم مهرماه به‌حوالی پل سرخه‌نادری و شوش در غرب رودخانه کرخه رسیدند ولی با مقاومت رزمندگان اسلام، نیروهای عراقی موفق به عبور از رودخانه کرخه نشدند.

در خرمشهر بعد از ۳۴ روز نبرد و مقاومت نیروهای مسلح و مردمی، نیروهای عراقی توانستند خرمشهر را اشغال کنند و سپس اقدامات اساسی برای اشغال آبادان به عمل آوردند.

ایستادگی و مقاومت رزمندگان اسلام در غرب و شرق خرمشهر موجب شد متجاوزان برای تضعیف روحیه مدافعان شهر و کاهش امکانات پشتیبانی از آن‌ها و تسریع در اشغال آن در نوزدهم مهر با عبور از رودخانه کارون در منطقه مارَد (۲۰ کیلومتری شمال آبادان)، در شرق رودخانه فضایی به مساحت ۱۵۰ کیلومترمربع را اشغال و با قطع جاده‌های آبادان - اهواز و آبادان - ماهشهر، آبادان را از طریق راه زمینی محاصره کنند تا با ایجاد محدودیت پشتیبانی از نیروهای رزمنده در خرمشهر، آبادان در معرض سقوط قرار گیرد.

با شروع نبرد در خیابان‌ها و کوچه‌ها و جنایات بی‌شمار ارتش بعثی عراق، سرانجام در چهارم آبان خرمشهر سقوط کرد و خرمشهر به خونین‌شهر تغییر نام داده شد؛ ولی رزمندگان اسلام و به‌خصوص نیروهای مردمی و بسیجی با مقاومت و پایداری و نثار خون خود دستاوردهای ارزشمندی را به شرح زیر به‌ارمغان آوردند و موجبات شکست دشمن را در استان خوزستان فراهم کردند:

(۱) مختل کردن آهنگ پیشروی نیروهای عراقی در سایر مناطق خوزستان؛

(۲) به‌تردید انداختن سران ارتش بعثی عراق در ادامه حملات خود در غرب

رودخانه‌های کرخه و کارون؛

(۳) ایجاد فرصت مناسب برای وصول نیروهای خودی و سازماندهی آن‌ها در

آبادان و غرب دزفول - شوش.

دشمن بعثی پس از اشغال خرمشهر در حداقل فاصله زمانی ممکن تلاش خود را

برای تصرف آبادان و دزفول در جبهه‌های جنوبی و شمالی استان خوزستان به‌طور هم‌زمان متمرکز کرد تا پس از تصرف اهواز، زمینه اشغال خوزستان را فراهم سازد.

نیروهای عراقی در شب نهم آبان‌ماه، سواحل شمالی رودخانه بهمن‌شیر را به طول هجده کیلومتر اشغال کردند و با احداث پل در منطقه ذوالفقاری از رودخانه عبور و از طریق نخلستان‌ها وارد آبادان شدند، ولی عکس‌العمل رزمندگان اسلام به‌خصوص نیروهای مردمی و بومی منطقه در روز نهم آبان‌ماه موجب شد که نیروهای نفوذیافته عراقی با قبول تعدادی کشته، زخمی و اسیر تا چهار کیلومتری شمالی رودخانه بهمن‌شیر عقب‌نشینی کنند و پس از یک نبرد سنگین به بیرون شهر رانده شوند.

دشمن در جبهه شمالی استان خوزستان (غرب شهرهای دزفول و شوش) در روز نهم آبان‌ماه با قصد عبور از رودخانه کرخه و به‌منظور تصرف شهر دزفول، حمله خود را آغاز کرد ولی در اثر مقاومت رزمندگان اسلام، نیروهای عراقی با تحمل تعداد زیادی کشته و زخمی پس از ناکامی متوقف شدند.

نیروهای عراقی بعد از اینکه در سایر جبهه‌ها متوقف شدند و از ادامه پیشروی باز ماندند، برای تهدید اهواز در ۲۴ آبان‌ماه ۱۳۵۹ شهر سوسنگرد را به‌طور کامل محاصره کردند و در ۲۵ آبان‌ماه نبرد خیابانی و تن‌به‌تن ارتش جمهوری اسلامی ایران، سپاه پاسداران، نیروهای بسیج مردمی، گروه جنگ‌های نامنظم با فرماندهی شهید دکتر مصطفی چمران، مردم بومی و ژاندارمری با دشمن در داخل شهر آغاز شد و بالاخره در روز ۲۶ آبان‌ماه در اجرای فرمان امام خمینی (ره) رزمندگان اسلام با شکستن حلقه محاصره دشمن از شرق، وارد شهر شدند و با کمک نیروهای رزمنده در شهر، دشمن را منهدم و به سمت غرب سوسنگرد وادار به عقب‌نشینی کردند. بنابراین شهر سوسنگرد آزاد شد و بدین ترتیب پیشروی متجاوزان در سرتاسر جبهه‌های استان خوزستان متوقف گردید.

در عملیات آزادسازی سوسنگرد و شکستن حلقه محاصره دشمن، امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) که در آن موقع، نماینده حضرت امام خمینی (ره) در شورای عالی دفاع بودند، نقش حیاتی و سرنوشت‌سازی در انجام عملیات تیپ ۲ لشکر ۹۲ زرهی ارتش در پشتیبانی از رزمندگان اسلام که در برابر دشمن به شدت مقاومت می‌کردند، ایفا نمودند. معظم‌له به‌رغم اینکه رئیس‌جمهور وقت (بنی‌صدر) دستور لغو عملیات را با نوشتن نامه‌ای راهگشا به فرمانده لشکر ۹۲ داده بود، موفق شدند تیپ ۲ را وارد عملیات نموده و از سقوط حتمی شهر جلوگیری کنند (پیوست ۳: نامه امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) به فرمانده لشکر ۹۲

زرهی اهواز).

به یقین اشغال استان خوزستان هدف راهبردی سران کشور عراق و امریکا بود، در حالی که کمتر از یک پنجم از سرزمین استان خوزستان و از ۲۶ شهر این استان فقط دو شهر خرمشهر و بستان اشغال شد و دشمن به شهرهای بزرگ و کوچک و همچنین ذخایر زیرزمینی این استان که به طور عمده در شرق رودخانه‌های کارون و کرخه بود، دسترسی پیدا نکرد.

از طرفی باید گفت خلاف ادعای صدام مبنی بر پیوستن مردم عرب‌زبان استان خوزستان به رژیم بعث عراق و مقابله آن‌ها با نظام جمهوری اسلامی ایران، نه تنها این ادعا محقق نشد بلکه با مقاومت دلیرانه مردم این خطه، خط بطلانی بر ثنوری عربی صدام کشیده شد.

در واقع سران ارتش بعثی عراق در برآوردهای خود دچار اشتباه شدند و به عناصر نامرئی و غیرفیزیکی نظیر قدرت رهبری، روحیه، انگیزه و میزان دشمن‌ستیزی مردم ایران و نیروهای مسلح توجه نکرده بودند.

۵-۶ نقش رهبری امام خمینی (ره) در مقابل متجاوز

انقلاب اسلامی ایران قدرت خود را از پیدایش تا پیروزی (۱۳۴۲-۱۳۵۷) و از استقرار نظام جدید تا پشت سر گذاشتن تجاوز عراق و دوران دفاع مقدس (۱۳۵۹-۱۳۶۷)، مرهون مبانی اندیشه‌ای، دیدگاه‌ها، تدابیر داهیان، تصمیمات و رهبری خردمندانه حضرت امام خمینی (ره) است. در طول دوران دفاع مقدس، امام خمینی (ره) توانستند با تلفیق آموزه‌های دینی، الگوهای تجربه شده تاریخ اسلام، کربلا و عاشورا، و نیز با توجه به تحقیر تاریخی ملت ایران در دوران تاریخ معاصر و سلطه قدرت‌های بزرگ بر جهان اسلام، گفتمان هویتی انقلاب اسلامی را در عرصه‌های نبرد و در مقابل نظام سلطه جهانی، به نمایش بگذارند و با جوانان و مردم ایران از ارزش‌ها و تمامیت ارضی کشور دفاع کنند تا ایران با اتکا بر توانایی‌های بومی و با رشادت و شهادت‌طلبی فرزندان خود، حیات جدیدی را آغاز کند و تولد ایرانی جدید را نوید دهد.

پس از سقوط پهلوی دوم و نفی سلطه خارجی و استبداد داخلی، امریکا به همراهی قدرت‌های بزرگ و متحدین منطقه‌ای در صدد حفظ سلطه خود بر حاکمیت ایران برآمد، اما با پیروزی انقلاب اسلامی و با عبور از بحران‌های متعدد داخلی و خارجی از جمله

هشت سال دفاع مقدس، امام خمینی (ره) و رزمندگان، توانستند حاکمیت تاریخی و از دست رفته ایران را بازگردانده و تثبیت نمایند تا استقلال و آزادی به معنای واقعی در جمهوری اسلامی تجلی یابد.

اهمیت نقش امام خمینی (ره) در رأس هرم قدرت نظام، در گفتمان سازی، تصمیم گیری و روابط ایران در دوران جنگ کاملاً آشکار است. از نظر امام خمینی (ره) اسلام واقعی فقط با عنوان اسلام ناب محمدی (ص) قابل مطالعه و از اولویت اثرگذاری برخوردار است و نشانه‌های این مطلب به عنوان سرچشمه گفتمان جمهوری اسلامی در ابعاد مختلف جنگ تحمیلی عراق علیه ایران قابل پیگیری و مشاهده است. در بُعد داخلی تصمیم گیری‌های فرماندهان و مسئولان و در بُعد سیاست خارجی، مواضع مسئولان کشور و نیز واحدهای سیاسی، سازمان‌ها و نهادهای بین‌المللی در قبال ایران همواره متأثر از این گفتمان بوده است.

۶-۶-۶ تدابیر و رهنمودهای امام خمینی (ره)

تهاجم ارتش بعث عراق به ایران اسلامی حادثه‌ای بسیار بزرگ و یکی از طولانی‌ترین جنگ‌های معاصر در منطقه خلیج فارس است. امام خمینی (ره) در مقام رهبر سیاسی و فرماندهی کل قوا، نقش عمده‌ای در هدایت و رهبری صحیح هشت سال دفاع مقدس داشتند، به نحوی که ایشان دفاع را در رأس امور قرار دادند و همواره از مردم می‌خواستند که رهسپار جبهه نبرد شوند. در این روند تدابیر، سیاست‌ها و رهنمودهای معظم‌له در دو مرحله بیان شده است:

۶-۶-۶-۱ مرحله اول: قبل از شروع جنگ

با پیروزی انقلاب اسلامی حضرت امام خمینی (ره) با اجتناب از سلطه هر دو ابرقدرت غرب و شرق، خط مشی سیاسی کشور را «استقلال، آزادی، جمهوری اسلامی» اعلام و تدابیر ارزشمندی را در فراهم نمودن توان بازدارندگی کشور اتخاذ کردند. بخشی از مهم‌ترین تدابیر و رهنمودهای ایشان به شرح زیر است:

۶-۶-۶-۱-۱ حفظ و تقویت ارتش

امام خمینی (ره) به منظور حفظ و تقویت ارتش، در مقابله با مخالفان بقای ارتش و کسانانی

که خواهان انحلال آن بودند، چنین واکنش نشان دادند:

(۱) «تضعیف ارتش، تضعیف اسلام است. تضعیف نکنید. البته پاکسازی و تصفیه می شوند، آن هایی که باقی می ماند عزیزند. آن هایی که تضعیف ارتش را می خواهند خائن اند.» (صحیفه امام، ج ۶، ۱۳۷۸: ۲۷۵).

(۲) «شما نظامیان، شما ارتشیان، از ما هستید. شما حافظ استقلال مملکت هستید. هر کس با شما مخالفت کند با استقلال کشور و اسلام مخالفت کرده است. امروز ارتش، ارتش طاغوتی نیست، ارتش محمدی است.» (صحیفه امام، ج ۷، ۱۳۷۸: ۲۴).

(۳) به منظور ایجاد همبستگی بین مردم انقلابی و ارتش، روز ۲۹ فروردین ماه را روز ارتش نام گذاری کردند.

(۴) در مورد انحلال ارتش که گروهک های ضد انقلاب شایع کرده بودند فرمودند: «مردم! ارتش را یاری و تقویت کنید. آنکه می گوید ارتش باید منحل شود، منافق است. ارتش باید بماند.»

ع ۱-۲ توسعه تشکیلات نظامی

اقدامات اساسی رهبر انقلاب در مورد توسعه تشکیلات نظامی عبارت بود از:

(۱) تشکیل سپاه پاسداران: امام خمینی (ره) برای پاسداری و صیانت از انقلاب و ایجاد امنیت و حفظ دستاوردهای انقلاب اسلامی، فرمان تشکیل و سازماندهی سپاه پاسداران را در ۱۳۵۸/۲/۲ صادر کردند.

(۲) تشکیل بسیج: امام خمینی (ره) به منظور تقویت هر چه بیشتر نیروهای مسلح، در ۱۳۵۸/۹/۵ اعلام کردند نیروهای بسیج مردمی ارتش ۴۰ میلیونی را تشکیل دهند و با فراخوانی مردم برای حفظ نظام و انقلاب، جذب، آموزش، سازماندهی و به کارگیری بسیج را به سپاه پاسداران محول و تأکید کردند: «اسلام رزمنده می خواهد، جنگجو می خواهد، در مقابل آن هایی که هجوم می کنند به مملکت ما، اسلام مجاهد می خواهد درست کند، نمی خواهد یک نفر آدم عیاش درست کند.» (صحیفه امام، ج ۹، ۱۳۷۸: ۴۵۵)

ع ۱-۳ جلب نظر مردم به دشمنی امریکا

حضرت امام خمینی (ره) تهدید عراق و تمامی تحولات امنیتی در داخل را در چارچوب سیاست های امریکا علیه انقلاب و نظام جمهوری اسلامی تعریف کردند که این موضوع

نقش اساسی در اعتماد به نفس و تسلط روحی و روانی مردم برای مقابله با تجاوز عراق داشت. ایشان در تاریخ ۱۳۵۹/۶/۲۱ تصریح کردند: «امریکا، عراق را وادار نموده است خون جوانان ما را بریزد و سایر کشورهای تحت نفوذش را وادار نموده است تا ما را با حصر اقتصادی از پای درآورند؛ ... ملت‌های مسلمان باید بدانند که ایران کشوری است که رسماً با امریکا می‌جنگد.» (صحیفه امام، ج ۱۳، ۱۳۷۸: ۲۱۲).

۴-۶-۶ مرحله دوم: بعد از تهاجم رژیم بعث عراق حضرت امام خمینی (ره) با تأکید بر مفهوم «جنگ، اسلام و کفر» و «صدام عامل امریکا» به هم‌پیوستگی جنگ و انقلاب را مشخص و ماهیت تجاوز به ایران را روشن ساختند و مقاومت همه‌جانبه را با تأکید بر نیروهای بسیج مردمی برای مقابله با مهاجمان عراقی اعلام کردند. عمده‌ترین تدابیر، رهنمودها و اقدامات ایشان در هشت سال دفاع مقدس به قرار زیر است:

۴-۶-۶-۱ بسیج همگانی و سازماندهی نیروهای مسلح و مردم امام خمینی (ره) برای پشتیبانی از نیروهای مسلح و تقویت بیشتر آن‌ها خطاب به ملت ایران فرمودند: «هر کس می‌تواند باید به جبهه برود و هر که نمی‌تواند در پشت جبهه کمک کند.» (صحیفه امام، ج ۲۰، ۱۳۷۸: ۲۵).

۴-۶-۶-۲ ایجاد هماهنگی و انسجام در نیروهای مسلح امام خمینی (ره) به نیروهای ارتش، سپاه و بسیج برای ایجاد وحدت و انسجام بیشتر چنین توصیه کردند: «همه درهم ذوب شوید و تو و من را از میان بردارید و چون ید واحد و قدرت واحد به دشمن بتازید.» (صحیفه امام، ج ۱۸، ۱۳۷۸: ۳۳۴).

۴-۶-۶-۳ هماهنگی و به‌کارگیری امکانات پشت جبهه امام خمینی (ره) خطاب به ملت ایران فرمودند: «به پشتیبانی مادی و معنوی خود از جبهه‌های نبرد و رزمندگان ادامه دهید و سپاهیان نور را حمایت کنید.» (صحیفه امام، ج ۲۰، ۱۳۷۸: ۲۱۵).

۴-۶-۶-۴ مقابله با عوامل بازدارنده داخلی و تبلیغات دشمن در دوران جنگ رقابت جناح‌های مختلف در کشور در بعضی موارد فضای سیاسی کشور را ملتهب می‌ساخت، برخی از حوادث را عوامل آگاه و مزدور دشمن پدید می‌آوردند و

برخی دیگر نتیجه اعمال گروه‌های ناآگاه داخلی بود و هر کدام از این حوادث به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم می‌توانست در حضور رزمندگان اسلام در جبهه‌ها برای ادامه دفاع مقدس مشکل ایجاد نماید ولی رهبر انقلاب با تدابیر خود، تأثیرات منفی و شکننده هریک از این حوادث را بر عرصه‌های نبرد و روحیه رزمندگان اسلام خنثی می‌کردند. از طرفی دشمن بعثی نیز با در اختیار داشتن امکانات تبلیغی استکبار جهانی و با کمک کارشناسان و مشاوران خارجی و بهره‌گیری از امکانات و شیوه‌های گوناگون، جنگ روانی خود را برای مشوش جلوه‌دادن چهره جمهوری اسلامی در میان مسلمانان جهان به راه انداخته بود. امام‌خمینی (ره) نیز همواره با جنگ روانی دشمن با شیوه‌های تبلیغی به شرح زیر مقابله می‌کردند:

(۱) در ۵۹/۶/۳۱ فرمودند: «... این صدام حسین است که به واسطه تحریک امریکا به ما تجاوز کرده است. و ما اگر جوابی به او بدهیم، هرگز به ملت عراق که برادر ما هستند، مربوط نیست.» (صحیفه امام، ج ۱۳، ۱۳۷۸: ۲۲۲).

(۲) در یک عملیات روانی علیه صدام و رژیم بعث به ملت ایران اطمینان می‌دهند که یک دزدی آمده است، سنگی انداخته و فرار کرده و در قبال اسلام‌گرایی صدام نیز فرمودند: «صدام حسین به حسب حکم شرعی کافر است» و فرمودند: «جرم ملت ایران این است که با امریکا مخالفت می‌کند.» (بنی‌لوحی، ۱۳۷۸: ۴۱).

(۳) امام‌خمینی (ره) سه روز پس از آغاز جنگ در پیامی چنین فرمودند: «ارتش عراق بدانند که ایران با آغوش باز از برادران ایمانی ارتشی عراقی خود پذیرایی و پشتیبانی می‌کند.» (صحیفه امام، ج ۱۳، ۱۳۷۸: ۲۳۰). ایشان همچنین از مردم عراق خواستند تا با اعتصاب‌ها و مخالفت‌ها، از دادن مالیات و پول آب و برق به دولت غیرقانونی کافر بعثی خودداری کرده و با راهپیمایی‌های میلیونی، عمل جنایتکاران عراقی را محکوم نمایند.

(۴) معظم‌له طی پیامی به ملت عراق فرمودند: «ما محمدرضا را بیرون کردیم و شما هم باید این شخص را (صدام) بیرون بکنید از عراق. تا قیام نکنید و مقابله نکنید با این جراثمه فساد، این می‌خواهد اسلام را از بین ببرد و می‌خواهد عربیت را به خیال خودش - آن هم نه اینکه واقعاً عقیده دارد به او - می‌خواهد او را جانشین کند...» (همان: ۲۲۵).

(۵) طی بیاناتی به ارتش عراق فرمودند: «سربازهای ارتش عراق و صاحب منصب‌های ارتش عراق باید بدانند که جنگ با ایران، جنگ با اسلام است، جنگ با قرآن است، جنگ با رسول‌الله است ... شما هم فرار کنید و قوای خودتان را صرف این کنید که

این جرثومه فساد را از بین ببرید.» (همان: ۲۲۶)

(۶) طی پیامی در ۱۳۵۹/۷/۲۴ به ملت عراق فرمودند: «ای عشایر دلیر دجله و فرات، فرصت را از دست ندهید و دشمن اسلام و میهن عزیز خودتان را با قیام قهرمانانه از پای در آورید و دین خود را به اسلام و قرآن مجید ادا کنید که با از دست دادن فرصت، بدبختی‌ها به شما رو خواهد آورد.» (همان: ۲۶۹)

(۷) در یکی از پیام‌های خود می‌فرمایند: «ما همچو به صدام و حزب بعث عراق، سیلی خواهیم زد که دیگر از جای خودش بلند نشود. صدام باید محاکمه شود همان طوری که کارتر (رئیس جمهور امریکا) باید محاکمه بشود.» (همان: ۲۸۰)

(۸) هم‌زمان با عملیات رمضان، در ۱۳۶۱/۴/۲۳ به ملت مظلوم در بند عراق، اعلام نمودند: «اکنون که برادران مجاهد شما در دفاع از میهن خود و دفع حملات دشمن اسلام، مجبور شدند به خاک عراق بیایند تا به خواست خداوند متعال، ملت ستم‌دیده عراق را از شرّ حزبی که در طول سلطه غیرمشروعش بر کشور اسلامی، آن‌چنان ضربه‌ها به این ملت شریف وارد کرده که قابل شمارش نیست، نجات دهند... به پا خیزید و با برادران صمیمی خود، دست اخوت اسلامی دهید و این حکومت ستمگر را از صحنه خارج کنید...» (همان: ۳۷۵)

۵-۲-۶-۶ رعایت اصول تصمیم‌گیری

امام خمینی (ره) اطلاعات و اخبار کافی و لازم را از طریق نمایندگان خود در نیروهای مسلح به دست می‌آوردند و تصمیم‌گیری‌های مهم خود را براساس اطلاعات دقیق از وضعیت جنگ و مشورت با مسئولان لشگری و کشوری بنیان می‌نهادند.

رهنمودهای امام خمینی (ره) برای اجرای عملیات‌های رزمندگان اسلام و ورود به خاک عراق، اقدامات مقابله به مثل در جنگ شهرها و قبول قطعنامه ۵۹۸ سازمان ملل برهمین اساس استوار بود. در اینجا به شمه‌هایی از تصمیم‌گیری‌های ایشان می‌پردازیم:

(۱) امام خمینی (ره) درحالی که احتمال می‌رفت شهر آبادان را ارتش عراق اشغال و تصرف کند، طی سخنانی در روز ۱۳۵۹/۸/۱۴ فرمودند: «من منتظرم که این حصر آبادان از بین برود و هشدار می‌دهم به پاسداران، قوای انتظامی و فرماندهان قوای انتظامی که باید این حصر شکسته بشود. مسامحه نشود در آن، حتماً باید شکسته بشود.» (همان: ۳۳۳)

(۲) امام خمینی (ره) در سخنرانی ۱۳۶۱/۶/۹ خود می‌فرمایند: «ما را مبتلا کردند به

جنگ عراق، توطئه تدارک دیدند که ما برویم سراغ اسرائیل تا عراق تقویت بشود، آن وقت عراق و اسرائیل ببینند سراغ ما. ما این توطئه را فهمیدیم و آقایانی که متصدیان امورند توجه کردند و گفتند راه ما این است که از این راه (عراق) برویم.» (صحیفه امام، ج ۱۶، ۱۳۷۸: ۴۶۱).

ع ۲-۶ تفویض اختیارات

گسترده‌گی و تخصصی بودن امور جنگ باعث شده بود که امام خمینی (ره) مسئولیت برخی از مسائل اجرایی و کارشناسی مرتبط با جنگ را به مسئولان کشور تفویض کنند. بنابراین، تدابیری را برای ایجاد ساختارها و تشکیلات زیر ارائه نمودند:

(۱) شورای عالی دفاع و قرارگاه خاتم‌الانبیاء (ص) و جانشینی فرماندهی کل قوا در

برنامه‌ریزی‌های نظامی؛

(۲) شورای عالی پشتیبانی جنگ برای جذب نیرو و تهیه امکانات؛

(۳) تشکیل ستاد مناطق بمباران شده؛

(۴) تشکیل شورای عالی بازسازی مناطق جنگی.

ع ۷-۶ تسویق به نبرد

نفوذ معنوی امام خمینی (ره) در قلب انسان‌های شیفته به ولایت و رهبری بسیار بالا بود. ایشان با پیام‌های حماسی و شورآفرین خود همه جبهه‌های نبرد را از جوانان پرشور و با اخلاص آکنده می‌ساختند و توان رزم آنان را دو چندان می‌کردند. فرازی از پیام‌ها و بیانات ایشان به قرار زیر است:

(۱) حضرت امام خمینی (ره) در سخنان خود در ۱۳۵۹/۷/۵ فرمودند: «ما برای میهن عزیزمان تا شهادت یک‌یک سلعشوران ایران مبارزه می‌کنیم و پیروزی ما حتمی است. امروز روزی است که تمام مردم باید از شهرهای خود دفاع کنند و به شهرهای جنگ‌زده کمک نمایند.» (صحیفه امام، ج ۱۳، ۱۳۷۸: ۲۴۳).

(۲) امام خمینی (ره) طی نامه‌ای در ۱۳۵۹/۷/۵ به علما و نمایندگان مجلس، از آنان خواستند که در هر نقطه که هستند، مردم را برای جنگ و درگیری با آمریکا و اذنب خونخوارش چون عراق آماده کنند که: «جنگ، جنگ است و عزت و شرف میهن و دین ما در گرو همین مبارزات است. جوانمردی ارتش و سایر قوای مسلحه مثل سپاه پاسداران و دیگران ما را به یاد جوانمردی‌های صدر اسلام انداخت.» (همان)

(۳) امام خمینی (ره) در رابطه با اسلام یادآوری می‌کنند که «تکلیف همه مردم است که اسلام را حفظ و آن را صیانت کنند و در این راه اگر کشته شویم یا بکشیم پیروزیم.» و می‌فرمایند: «شما برای حفظ اسلام دارید جنگ می‌کنید و او برای نابودی اسلام. الآن اسلام به تمامه در مقابل کفر واقع شده است و شما باید از اسلام پاسداری کنید و حمایت کنید و دفاع کنید. دفاع یک امر واجبی است بر همه کس. هر کس که هر مقدار قدرت دارد باید دفاع بکند از اسلام.» (همان: ۲۵۱)

(۴) امام خمینی (ره) طی مصاحبه‌ای در ۱۳۵۹/۷/۱۷ دیدگاه‌های خود را نسبت به جنگ این گونه بیان می‌کنند: «ما به تبع اسلام با جنگ همیشه مخالفیم و میل داریم که بین همه کشورهای آرامش و صلح باشد. لکن اگر جنگ را بر ما تحمیل کنند، ما تمام ملتمان جنگ‌جوست و با تمام قوا مقابله می‌کنیم ولو اینکه همه ابرقدرت‌ها هم دنبال او باشند.» (همان: ۲۶۱)

(۵) امام خمینی (ره) در ۱۳۵۹/۷/۲۷، هدف دفاع از کشور اسلام و جهاد مقدس برای خدا را این گونه بیان می‌کنند: «من امید واثق دارم که ملت ما تن به ننگ نداده و نخواهند داد و تا سقوط رژیم منحط بعث عراق از پای نشینند و تاملت شریف عراق را از اختناق و جنایاتی که بر آنان سایه شوم افکنده، نجات ندهند، دست از جهاد مقدس بر ندارند.» (همان: ۲۷۲)

(۶) امام خمینی (ره) ضمن قدردانی از رزمندگان کربلای ۴ و ۵ فرمودند: «از همه جوانان غیور و اقشار برومند کشور اسلامی می‌خواهم که مثل همیشه به جبهه‌ها هجوم آورند و به سپاهیان حضرت مهدی (عج) بپیوندند و نفس‌های آخر عمر صدامیان را بگیرند که دست نصرت حق با شماست.» (صحیفه امام، ج ۲۰، ۱۳۷۸: ۲۰۰).

۱۳۶۶-۲-۱ تقویت روحیه رزمندگان

پیام‌ها و سخنان دلنشین، نافذ و روح‌بخش امام خمینی (ره) در دل و جان رزمندگان اثرات شگرفی می‌گذاشت. سخنرانی‌های ایشان در جمع فرماندهان و رزمندگان اسلام و پیام‌هایی که به مناسبت‌های مختلف برای رزمندگان صادر می‌کردند، قوت قلبی برای دلاورمردان جبهه‌ها در بحرانی‌ترین شرایط جنگ بود که نمونه‌هایی از آن به شرح زیر است:

(۱) امام خمینی (ره) در روز آغاز جنگ فرمودند: «ملت ایران نباید خیال بکنند که جنگی شروع شده است و حالا فرض کنید که دست و پای خودمان را گم کنیم. نه این

حرف‌ها نیست. یک چیزی آوردند و یک بمبی اینجا انداختند و فرار کردند، رفتند. الآن هم دولت ایران جواب آن‌ها را مشغول‌اند که بدهند و جواب آن‌ها را می‌دهند.» (صحیفه امام، ج ۱۳، ۱۳۷۸: ۲۲۳).

(۲) امام خمینی (ره) در برابر تهاجم سراسری ارتش عراق می‌فرماید: «هر وقتی که مقتضی بشود من پیامی به ملت خواهم داد و به صدام حسین و امثال او ثابت خواهم کرد که اینها، این اذنان امریکا قابل ذکر نیستند.» (همان: ۲۲۱)

(۳) امام خمینی (ره) خطاب به ملت ایران می‌فرماید: «من از ملت بزرگ ایران خواهانم که در هر مسئله‌ای که پیش می‌آید، قوی باشند، قدرتمند باشند، متکی به خدای تبارک و تعالی باشند و از هیچ چیز باک نداشته باشند. ما از آن قدرت‌های بزرگ نترسیدیم؛ این [صدام] که قدرتی ندارد، عراق چیزی نیست.» (همان: ۲۳۲)

ع ۴-۹ توجه دادن رزمندگان به معنویت

امام خمینی (ره) همواره رزمندگان اسلام و فرماندهان را به مسائل معنوی توجه می‌دادند، از جمله توجه دادن به اراده و قدرت خداوند تبارک و تعالی در پیروزی و جنگ، تذکر به اعتماد و اعتقاد به نصرت الهی، تأکید بر ذکر خداوند و تهجد در جبهه‌ها، پرهیز از غرور و توجه دادن به توانایی‌های قدرت ایمان و اخلاص رزمندگان در مقابل تجهیزات فراوان و پیشرفته دشمن. برخی از تذکرات ایشان به شرح زیر است:

(۱) امام خمینی (ره) در ۱۳۶۱/۱/۱۲ پس از عملیات فتح‌المبین در پیامی به ملت ایران و قوای مسلح می‌فرماید: «... باید توجه داشته باشیم که در این فتح‌مبین و سایر فتوحات، غرور به قدرت خویش پیدا نکنیم و شیطان نفس بر ما غلبه نکند، که غرور موجب سردی و سستی می‌شود.» (صحیفه امام، ج ۱۶، ۱۳۷۸: ۱۵۵ و ۱۵۶)

(۲) امام خمینی (ره) در ۱۳۶۱/۳/۶ پس از آزادسازی خرمشهر به مناسبت سالروز سوم شعبان چنین فرمودند: «برادران محترم و نورچشمان عزیز، مبدا آفت‌های پیروزی که در رأس آن‌ها غرور است، خدای ناخواسته شما را به دام کشد و از صاحب اصلی «نصر» که خداوند قادر است اغفالتان نماید...» (همان: ۲۶۷)

اقدامات ایران در سال اول جنگ

مقدمه

تحلیل گران مسائل جنگ تحمیلی، برهه زمانی متوقف کردن دشمن متجاوز بعثی را در سراسر مناطق مرزی جمهوری اسلامی ایران با کشور عراق، از آغاز جنگ تحمیلی تا ۱۳۵۹/۸/۲۶ (روز ناکام کردن عراق در تصرف سوسنگرد) در نظر گرفته‌اند و معتقدند که آن زمان، پایان پیشروی نیروهای متجاوز و رفتن ارتش عراق در لاک دفاعی بوده است (موسوی قویدل، ۱۳۸۵: ۴۸). بنابراین در این فصل در مرحله اول به اینکه رزمندگان اسلام چگونه پیشروی دشمن در تمام مناطق عملیاتی را متوقف و تثبیت کردند و سپس به اوضاع سیاسی، امنیتی و نظامی ایران تا پایان سال اول جنگ پرداخته می‌شود.

۱-۷ توقف و تثبیت^۱ پیشروی ارتش رژیم بعث عراق

جنگ تحمیلی عراق علیه ایران را می‌توان به شش مرحله تقسیم کرد (پیش از جنگ، پیشروی، توقف، تثبیت، پاکسازی و تنبیه متجاوز). مرحله پیش از جنگ، هم‌زمان با پیروزی انقلاب اسلامی و حوادث آن رخ داد که توأم با ناآرامی‌های داخلی بود. مرحله بعدی همان پیشروی دشمن بود که با تجاوز سراسری شروع شد و مرحله بعد، متوقف کردن دشمن که با مقاومت دلیرانه رزمندگان اسلام صورت پذیرفت.

مرحله تثبیت پیشروی دشمن نقش اساسی در انجام مراحل بعدی داشت و در صورتی که انجام نمی‌گرفت، سرنوشت جنگ به گونه‌ای دیگر رقم می‌خورد زیرا رژیم بعث عراق برای تجاوز علیه ایران سه هدف عمده را تعقیب می‌کرد؛ هدف حداقلی که لغو

---

۱. از نظر لغوی یعنی ثابت کردن و در اصطلاح نظامی یعنی: حرکت را از دشمن سلب کردن.

قرارداد ۱۹۷۵ الجزایر بود. هدف میانی که تفکیک و تجزیه کامل خوزستان از ایران بود و هدف حداکثری که سرنگونی نظام جمهوری اسلامی ایران بود. برای دستیابی به اهداف فوق، دشمن بعثی بر روی سه عامل اساسی توجه داشت:

- (۱) توانایی کامل نیروهای خود؛
  - (۲) نبود توان دفاعی در نیروهای مسلح ایران؛
  - (۳) استقبال مردم عرب‌زبان خوزستان از ارتش بعثی عراق.
- در نتیجه می‌توان گفت با مقاومت رزمندگان اسلام (ارتش، سپاه، بسیج مردمی، مردم بومی و...)، دشمن بعثی به‌طور کامل متوقف و در رسیدن به اهداف خود ناکام ماند.

۷-۲ علل ناکامی ارتش بعث عراق در تهاجم به ایران

رژیم صهیونیستی بعث عراق به دلایل زیر در تهاجم به ایران، موفق نبوده است:

- (۱) ناکام‌ماندن نیروی هوایی ارتش بعث عراق در ایجاد یک وضعیت هوایی مناسب به دلیل حضور سامانه‌های پدافند هوایی در مناطق عملیاتی؛
- (۲) ناکام‌ماندن دشمن در تصرف اهداف مهم نظامی و عملیاتی روی زمین به دلیل دفاع قوی نیروهای مسلح و مردمی جمهوری اسلامی ایران از شهرهای دزفول، اهواز، آبادان، گیلان‌غرب و سرپل‌ذهاب؛
- (۳) گسترش وسیع و سریع سازمان سپاه پاسداران انقلاب اسلامی ایران و نیروهای بسیجی؛

(۴) مقاومت نیروهای مسلح و مردمی و سپس هجوم به دشمن با انجام عملیات‌های چریکی گروه جنگ‌های نامنظم که موفق شدند ابتکار عملیات را در اختیار بگیرند و باعث شوند هجوم دشمن کند و پیشروی آن سد شود. نماینده حضرت امام خمینی (ره) در شورای عالی دفاع (مقام معظم رهبری حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)) به همراه وزیر دفاع ایران «شهید مصطفی چمران» فرماندهی و اداره این گونه عملیات‌ها را بر عهده داشتند؛

(۵) انجام فعالیت‌های هوایی نیروی هوایی و هوانیروز در پشتیبانی از نیروهای زمینی در مناطق مختلف عملیاتی که نقش تعیین‌کننده‌ای در متوقف کردن دشمن داشت؛

(۶) نیروهای سپاه، قدرت به کارگیری ماهرانه و گسترده سلاح توپخانه را پیدا کردند و به‌صورت شایسته‌ای با ارتش اقدام به هدایت و کنترل آتش می‌کردند و همین مسئله سبب شد که نیروهای خودی، دشمن را در مناطق فاقد پوشش و استحکام، زیر فشار آتش شدید قرار دهند و منهدم کنند؛

(۷) مشارکت مسئولان و روحانیون رده‌بالای جمهوری اسلامی ایران به همراه مردم داوطلب که موجب تقویت روحیه و انگیزه نیروهای مسلح شد.

۳-۷-۳ اوضاع سیاسی - امنیتی و نظامی ایران

از زمان متوقف کردن دشمن بعثی تا پایان سال اول جنگ، وضعیت ایران را می‌توان در دو محور عمده سیاسی - امنیتی و نظامی به شرح زیر مورد توجه قرار داد:

۱-۳-۷-۱ اوضاع سیاسی - امنیتی

در این مقطع از نظر سیاسی - امنیتی، وضعیت کشور بر اثر فعالیت احزاب و گروه‌های معاند نظام و همچنین کارشکنی‌ها و حاشیه‌سازی‌های بنی‌صدر، به‌ظاهر وضع مناسبی نداشت که عمده این تحركات به شرح زیر است:

۱-۳-۷-۱-۱ فعالیت‌های منافقین و ضد انقلاب

بعد از متوقف کردن تهاجم دشمن، همچنان مشکلات سیاسی و امنیتی جمهوری اسلامی ایران ادامه داشت و تعارضات سیاسی داخلی بین احزاب و گروه‌های سیاسی مختلف سبب ایجاد بحران‌های داخلی و هرج و مرج در فضای امنیتی کشور شد.

در این مقطع مبارزه مسلحانه سازمان مجاهدین خلق (منافقین) علیه نظام جمهوری اسلامی ایران با ترور برخی از شخصیت‌های برجسته سیاسی و مذهبی کشور شکل گرفت. منافقین به تدریج با انجام ترورهای کور در سطح شهرها و به شهادت رساندن عده‌ای از مردم عادی، با توجیه اینکه باید بدنه نظام را از کار انداخت، به فعالیت خود ادامه دادند.

سازمان، به اعضا و هواداران خود القا کرده بود که برای رسیدن به حاکمیت باید سه مرحله طی شود:

- (۱) مرحله اول: متلاشی کردن دستگاه رهبری (ترور شخصیت‌های بالای نظام)؛
- (۲) مرحله دوم: انهدام ماشین سرکوب رژیم (انجام ترورهای کور با هدف قراردادن مردم)؛
- (۳) مرحله سوم: قیام عمومی مردم (بر اثر آشفتگی و ناامید شدن مردم از کارآمدی نظام).

اساس فعالیت سازمان در مرحله دوم را نیز سه بخش عمده مشخص می‌کرد:

(۱) بخش اول: تشکیلات اصلی سازمان؛

(۲) بخش دوم: تیم‌های ویژه نظامی؛

(۳) بخش سوم: هواداران.

سازمان در بخش دوم (تیم‌های ویژه نظامی) با اتکا به سه محور تشکیلاتی یادشده

به چند اقدام هم‌زمان، مبادرت می‌کرد:

(۱) سیاست ایجاد وحشت در بین مردم؛

(۲) ترویج خودکشی در بین هواداران خود در صورت دستگیر شدن به‌عنوان یک

عمل قهرمانانه؛

(۳) شکنجه نیروهای انقلاب و طرفداران نظام؛

(۴) شکنجه عناصر سازمان به‌وسیله تیم‌های ویژه (در صورت سرپیچی از دستورات

و همکاری با نظام).

در مجموع نیمه دوم سال ۱۳۵۹ و نیمه اول سال ۱۳۶۰ برای کشور جمهوری

اسلامی ایران بسیار زیان‌بار و پرتلفات بود. از یک‌سو رژیم بعثی عراق، جنگ گسترده‌ای

را با ایران آغاز کرد و از سوی دیگر اختلافات سیاسی و امنیتی در داخل کشور آن‌قدر به

اوج رسید که منجر به کنار گذاشته شدن اولین رئیس‌جمهور ایران شد.

در این دوره و در ادامه آن، ترورهای وسیعی توسط منافقین در کشور صورت

گرفت که می‌توان به ترور مقام معظم رهبری (امام‌خامنه‌ای (مدظله‌العالی)) در ششم تیر و

انفجار حزب جمهوری اسلامی ایران و شهادت ۷۲ تن از جمله شهید بهشتی (عالی‌ترین

مقام قضایی) و تعدادی از وزرا و نمایندگان مجلس و مسئولان کشور در هفتم تیر، ترور

دومین رئیس‌جمهور (شهید رجایی) و نخست‌وزیر (شهید باهنر) در هشتم شهریور، دادستان

انقلاب (شهید قدوسی) در چهاردهم شهریور و همچنین شخصیت‌های بزرگ و پرنفوذ

ائمه جمعه نظیر آیت‌الله مدنی (دومین شهید محراب) در ۲۰ شهریور، آیت‌الله دستغیب

(سومین شهید محراب) در ۲۰/۹/۱۳۶۰، آیت‌الله صدوقی (چهارمین شهید محراب) در

یازدهم تیر، آیت‌الله اشرفی اصفهانی (پنجمین شهید محراب) در ۱۳۶۱/۷/۲۳ و نیز تعدادی

از فرماندهان نیروهای مسلح که به شهادت رسیدند، اشاره کرد. شایان توجه است که همه

این جنایت‌ها توسط طراحی قدرت‌های استکباری به سرکردگی امریکا با هدف به سقوط

کشاندن نظام جمهوری اسلامی ایران صورت گرفت.

۷-۳-۲ چگونگی عزل و فرار بنی صدر

ابوالحسن بنی صدر (رئیس جمهور وقت ایران) که روز ۱۳۵۷/۱۱/۱۲ همراه با امام خمینی (ره) و با هواپیمای حامل وی به تهران آمد، در ابتدا چهره ناشناخته‌ای بود. وی فارغ التحصیل رشته علوم اقتصادی از دانشگاه پاریس بود و بیست سال از عمر خود را تا زمان پیروزی انقلاب در آن کشور گذرانده بود. بنی صدر ابتدا در شورای انقلاب عضویت یافت و به عنوان «روشنفکر تحصیل کرده طرفدار انقلاب» در میان مردم شناخته شد. بنابراین زمانی که خود را نامزد انتخابات ریاست جمهوری کرد، طرفداران فراوانی داشت.

بنی صدر در اولین انتخابات ریاست جمهوری که در ۱۳۵۸/۱۱/۵ برگزار شد، توانست با حدود ۱۱ میلیون رأی، سایر رقیبان خود را پشت سر گذارد و اولین رئیس جمهور اسلامی ایران شود.

کشمکش‌های بنی صدر، نهضت آزادی و لیبرال‌ها با نیروهای انقلابی و پیرو خط امام و حمایت وی از منافقین سبب شد تا مردم به ماهیت دیکتاتوری او پی ببرند و او را فرد صالحی برای اداره کشور ندانند. از طرفی بنی صدر به رهنمودها و نصیحت‌های حضرت امام خمینی (ره) توجهی نداشت، لذا طرفداری وی از نیروهای معاند نظام سبب شد که حضرت امام خمینی (ره) طی حکمی ایشان را از فرماندهی کل قوا برکنار کند (۱۳۶۰/۳/۲۰) و در نهایت مجلس، به عدم کفایت سیاسی او در مدیریت کشور رأی دهد (۱۳۶۰/۳/۳۱) و امام خمینی (ره) نیز حکم عزل بنی صدر را از ریاست جمهوری صادر نمایند (۱۳۶۰/۴/۱).

پس از برکناری بنی صدر از فرماندهی کل قوا، گروه‌های مخالف نظام که با وی هم‌پیمان شده بودند، موقعیت را برای تشدید بحران‌های داخلی مناسب دیدند و به امید اینکه رئیس جمهور همچنان از حمایت مردمی برخوردار است، دست به تشنج آفرینی زدند. در این راستا، ابتدا جبهه ملی در ۱۳۶۰/۳/۲۵ در مخالفت با لایحه قصاص، مردم را دعوت به راهپیمایی کرد ولی با اشاره حضرت امام خمینی (ره)، مردم انقلابی به خیابان‌ها ریختند و تلاش جبهه ملی را خنثی کردند.

در روز ۱۳۶۰/۳/۳۰ سازمان مجاهدین خلق (منافقین) با عنوان حمایت از رئیس جمهور، یک راهپیمایی غیرقانونی و خشونت‌بار به راه انداخت و طی اقدامی مسلحانه، عده‌ای از پیروان خط امام را به خاک و خون کشید، اما آن اقدام نه تنها به تحقق اهداف سازمان مذکور نینجامید بلکه واکنش شدید مردم را نیز به دنبال داشت.

بنی صدر و رجوی که به اتکای یکدیگر، به مخالفت با نظام پرداخته بودند، سرانجام به

پاریس گریختند (۱۳۶۰/۵/۷) و طرفداران آن‌ها در خانه‌های تیمی مستقر شدند ولی هنوز مرکزیت نظامی سازمان در داخل کشور استقرار داشت. سرانجام با تعیین «سازمان اطلاعات ۳۶ میلیونی» که اعضای آن همه مردم بودند، خانه‌های تیمی شناسایی شده و با اقدام برای انهدام آن‌ها، تشکیلات سازمان مذکور در داخل کشور از بین رفت (حمیدی‌نیا، ۱۳۸۵: ۱۴).

۲-۳-۷ اوضاع نظامی

در سال اول جنگ، هرچند وضعیت نظامی کشور برای مقابله با تهاجم خارجی گسترده دشمن بعثی مناسب نبود ولی با اتخاذ بعضی از تدابیر و اقدامات لازم، نیروهای خودی توانستند برای کسب آمادگی با توجه به تنگناها و محدودیت‌هایی که رئیس‌جمهور وقت برای آن‌ها به وجود آورده بود، خود را تقویت کنند و به مقابله با دشمن پردازند. در این خصوص به نقش رئیس‌جمهور در به کارگیری نادرست نیروهای مسلح از یک طرف و بازسازی ساختار نیروهای مسلح از سوی دیگر به منظور متوقف کردن دشمن اشاره می‌شود:

۱-۲-۳-۷ ویژگی‌ها و خصوصیات فرماندهی بنی‌صدر

بنی‌صدر با مسائل نظامی آشنا نبود و تنها به دلیل مسئولیت ریاست‌جمهوری و نظر امام خمینی (ره) به بازبودن دست وی در اداره کشور، فرماندهی کل نیروهای مسلح به او تفویض شده بود. بنابراین توقع یک تفکر نظامی مستقل و حرفه‌ای از او، انتظار درستی نبود. وی به توان نیروهای داوطلب مردمی اعتقادی نداشت و آنان را فاقد تخصص و تجربه می‌دانست. بر همین اساس اهمیت زیادی به تجهیز و توسعه قدرت نیروهای مردمی و بسیجیان داوطلب نمی‌داد.

بنی‌صدر به حضور جدی سپاه در جنگ نیز خوش‌بین نبود و از قدرت گرفتن سپاه در جنگ به دلیل ولایی بودن و تبعیت از فرامین رهبری هراس داشت و راضی به نظر نمی‌رسید. شیوه مدیریت بنی‌صدر در جنگ، موجب از بین رفتن بخشی از تجهیزات ارتش و نیز عدم توسعه توان نظامی ایران شد. تأکید وی بر عدم توانایی نظامی ایران در تقابل با ارتش عراق، واگذاری زمین در مقابل گرفتن زمان بیشتر از دشمن (عقب‌نشینی تا ارتفاعات زاگرس) و... باعث شد که توانمندی‌های ارتش در نامناسب‌ترین شکل علیه دشمن به کار گرفته شود.

بنی صدر در مقام فرماندهی کل قوا بیشتر بر اداره جنگ با استفاده از نیروهای ارتش اصرار می‌ورزید، درحالی که مخالفین وی (نیروهای اصیل پیرو خط امام) به حضور بیشتر نیروهای مردمی و سپاه پاسداران در کنار ارتش اعتقاد داشتند (فوزی، ۱۳۸۴: ۳۳۶).

۴-۲-۱۷ بازسازی ساختار و سازمان نیروهای مسلح

مهم‌ترین راهبرد نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران، توقف ارتش بعث عراق و ممانعت از پیشروی آن و حفظ شهرهای مرزی، به‌خصوص شهرهای مهم بود. مقامات و فرماندهان نظامی عراق تصور می‌کردند که نیروهای ایران بر اثر انقلاب، به‌طور کامل از هم گسیخته شده‌اند. طراحان نظامی عراق از نقاط ضعف ارتش ایران مطلع بودند. متوقف کردن ارتش عراق، به ایران فرصت داد تا تعداد زیادی از نیروهای ذخیره را فراخوانی و به منطقه جنگی اعزام کند. همچنین به ارتش و نیروهای انقلابی ایران، زمان لازم را برای حضور در خطوط مقدم، ایجاد خطوط دفاعی و سنگر گرفتن در آن داد. ارتش در هنگام حمله عراق (در منطقه جنوب)، به تدریج به تقویت و اعزام یگان‌های جدید پرداخت.

از طرفی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی به دلیل ضرورت حضور و مقابله با دشمنان بعثی و همچنین درک درست از شرایط پیش آمده و برای کمک به ارتش جمهوری اسلامی ایران وارد عرصه جنگ و دفاع مقدس شد که در ابتدا با مخالفت شدید بنی صدر که سمت فرماندهی کل قوا را به عهده داشت، مواجه شد ولی با عزل بنی صدر، شرایط مناسب‌تری برای توسعه ساختار و سازمان نظامی سپاه به وجود آمد.

سپاه پاسداران نیز با استفاده از نیروهای مردمی و بسیج به سازماندهی و گسترش سازمان رزم خود مبادرت ورزید و مقاومت‌های مردمی را به‌خصوص در جهت جنوب و غرب ساماندهی و فرماندهی کرد (صفوی و اردستانی، ۱۳۸۸: ۱۸۱).

۴-۷ اجرای عملیات‌های زمینی، هوایی و دریایی

حضور گسترده و همه‌جانبه مردم در صحنه‌های جنگ و پشتیبانی بی‌دریغ آن‌ها از نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران باعث جلوگیری از پیشروی نیروهای دشمن به طور گسترده شد. در این راستا در مناطق جنوب و غرب کشور، عملیات‌های متعدد و متنوع زمینی، هوایی و دریایی انجام شد که به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود:

۱-۴-۷ عملیات‌های زمینی

عمده عملیات‌های زمینی نیروهای مسلح در دو مقطع به شرح زیر است:

۱-۴-۷-۱ مقطع اول: زمان فرماندهی بنی‌صدر

عملیات‌هایی که به فرماندهی بنی‌صدر و با اتکا به نیروهای کلاسیک انجام گرفت (عملیات پل نادری، عملیات جاده ماهشهر، عملیات نصر و عملیات توکل) که در نهایت موفقیتی را در پی نداشت.

در یک ارزیابی کلی می‌توان گفت استفاده نکردن بنی‌صدر از توان رزمی سپاه پاسداران و نیروهای داوطلب مردمی و بسیجیان پرانگیزه، عدم رعایت اصول علمی نظامی و قوانین جنگ به دلیل شرایط ویژه تفکرات حاکم بر اداره کنندگان جنگ و نیز عدم تجربه کافی آن‌ها، بی‌توجهی رئیس‌جمهور نسبت به نامه فرمانده وقت سپاه خوزستان برای مسلح کردن سپاه و نادیده گرفتن فرمان امام‌خمینی (ره) مبنی بر تشکیل ارتش بیست میلیونی، از علل مهم این ناکامی‌ها بود.

شایان توجه است، هرچند عملیات‌های یاد شده به‌ظاهر ناکام بود ولی نوعی حالت بازدارندگی داشت و ظرفیتی قوی در رزمندگان اسلام برای عملیات‌های آینده به وجود آورد و ضربات روحی شدیدی را بر دشمن بعثی وارد کرد. از طرفی با انجام مداوم این عملیات‌ها، سازمان دشمن از هم پاشید و اراده نیروهای خودی به او تحمیل گردید.

علاوه بر عملیات‌های یاد شده در این مقطع، رزمندگان پرتوان اسلام در سرتاسر جبهه‌های نبرد از شمال غرب تا جنوب و در مقاطع زمانی مختلف، عملیات‌های متعددی انجام دادند که به تلفات قابل توجهی به نیروهای دشمن و آزادسازی بخش‌هایی از میهن اسلامی ایران منجر گردید. از جمله مهم‌ترین این عملیات‌ها، می‌توان به کلینه و سیدصادق در ۱۳۵۹/۹/۲۸، تنگه حاجیان در ۱۳۵۹/۱۰/۱۴، میمک در ۱۳۵۹/۱۰/۱۹ و بازی‌دراز در ۱۳۶۰/۲/۲ اشاره کرد.

۱-۴-۷-۲ مقطع دوم: بعد از عزل بنی‌صدر

پس از برکناری بنی‌صدر از فرماندهی کل‌قوا، با هماهنگی ارتش، سپاه و حضور نیروهای انقلابی و مردمی، تحولی در صحنه جنگ به‌وقوع پیوست که موجب شکست نیروهای دشمن شد.

عملیات «فرماندهی کل قوا، خمینی روح خدا» در تاریخ ۱۳۶۰/۳/۲۱ با هدف آزادسازی بخشی از منطقه عمومی دارخوین به سمت آبادان و جلوگیری از پیشروی بیشتر نیروهای ارتش بعث عراق به اجرا درآمد.

ارتش و سپاه با همکاری نیروهای داوطلب و مردمی موفق شدند با بیش از ۲۵ عملیات محدود موفق، روحیه ازدست‌رفته ناشی از چهار عملیات ناموفق قبلی را ترمیم کنند و زمینه مناسبی برای انجام عملیات‌های گسترده‌تر فراهم کنند. شایان توجه است در کلیه عملیات‌های محدود و کلاسیک، نیروی هوایی و هوانیروز با شناسایی مواضع و تانک‌های دشمن، نسبت به انهدام آن‌ها تلاش‌های قابل توجهی به عمل آوردند و موفق شدند حرکات دشمن را در محورهای تهاجم در مناطق غرب و جنوب کشور، گند و یا متوقف کنند.

۲-۴-۷ عملیات‌های هوایی

فعالیت‌های نیروی هوایی ارتش جمهوری اسلامی ایران در دوران متوقف کردن دشمن حتی تا پایان هشت‌سال دفاع مقدس را می‌توان به شرح زیر دسته‌بندی و عنوان کرد:

۱-۲-۴-۷ فعالیت‌های شناسایی

(۱) اجرای مأموریت‌های شناسایی هوایی بصری به منظور کسب اطلاعات از مناطق عملیاتی، وضعیت نیروهای متجاوز و اماکن و تأسیسات حیاتی و حساس واقع در عمق خاک دشمن؛

(۲) کشف و شناسایی هواپیماهای متجاوز به حریم هوایی میهن اسلامی با همت یگان‌های پدافند هوایی.

۲-۴-۴-۷ فعالیت‌های عملیاتی

این فعالیت‌ها شامل اجرای آتش پشتیبانی هوایی نزدیک برای رزمندگان جبهه‌های عملیاتی، انهدام پادگان‌های نظامی، مراکز حیاتی، صنعتی، نفتی، بنادر استراتژیک، نیروگاه‌های برق و پل‌های استراتژیک عراق بود که با انجام عملیات‌های زیر صورت گرفت (کیانی، ۱۳۸۸: ۱۳۷-۱۴۴):

(۱) عملیات تأمین هوایی خلیج فارس و دریای عمان؛

(۲) عملیات ترابری؛

(۳) عملیات تأمین هوایی کاروان‌های تجاری، ناوچه‌ها و کشتی‌های نفتی؛

(۴) عملیات هوایی «الولید».

در دوران دفاع مقدس، یکی از حملات درخشان و جالب توجه نیروی هوایی ارتش جمهوری اسلامی ایران به کشور عراق، بمباران پایگاه هوایی الولید (موسوم به اچ - سه) در غرب آن کشور و نزدیک مرزهای سوریه و اردن بود. نیروی هوایی عراق، پایگاه الولید را (به علت بُعد مسافت تا مرزهای ایران) محل امنی برای تعداد زیادی از انواع هواپیماهای خود قرار داده بود. با وجود این، در ۱۳۶۰/۱/۱۵، هشت فروند از هواپیماهای شکاری بمب‌افکن اف - ۴ که با سیزده فروند از هواپیماهای شکاری، سوخت‌رسان و گشتی نیروی هوایی ارتش پشتیبانی و همراهی می‌شدند، با اجرای یک طرح بسیار دقیق و انجام دوبار سوخت‌گیری هوایی، خود را به پایگاه مزبور رساندند و آن را بمباران کردند. در اثر آن عملیات حماسی و شجاعانه، ۴۸ فروند از پیشرفته‌ترین هواپیماهای دشمن و آشیانه‌های آن‌ها منهدم شد. همچنین در این عملیات پالایشگاه کرکوک با چهار فروند شکاری بمب‌افکن بمباران شد.

۳-۴-۷ عملیات‌های دریایی

عمده‌ترین عملیات‌های دریایی به شرح زیر است:

۱-۴-۴-۷ عملیات‌های اشکان و شهید صفری

عراق یکی از کشورهای بزرگ صادرکننده نفتی بود که درآمدهای حاصل از صادرات نفت، سهم اصلی در بودجه آن کشور داشت. این کشور به دلیل تنگنای ژئوپولیتیکی و نداشتن ساحل مناسب در خلیج فارس، اقدام به ساخت دو پایانه نفتی به نام‌های البکر و ال‌امیه^۱ در خلیج فارس و به دور از ساحل خود کرد. پایانه‌های عراق علاوه بر توانایی صدور نفت با نفت‌کش‌های تناژ بالا، به‌عنوان یک پایگاه برای هدایت نیروها و همچنین، پناهگاهی برای اختفای شناورهای موشک‌انداز و استقرار توپخانه دوربرد عراق که سعی در

۱. سکوهای نفتی البکر و ال‌امیه برای کشور عراق از چنان اهمیتی برخوردار بودند که نیروی دریایی آن کشور به‌منظور حفاظت از سکوهای مذکور، بیشترین توان خود را در روز ۱۳۵۹/۹/۷ در برابر نیروی دریایی جمهوری اسلامی ایران از دست داد.

ناامن کردن معابر بندر امام خمینی (ره) را داشتند، مورد استفاده قرار می گرفتند. بنابراین، در همان ماه‌های نخست جنگ تحمیلی، نیروی دریایی با انجام سلسله عملیات‌های اشکان، شهید صفری و مروارید (که از ۹ آبان تا ۷ آذر ۱۳۵۹ ادامه داشت) تصمیم به انهدام سکوهای مذکور گرفت و موفق به نابودی آن‌ها شد.

در نتیجه عملیات‌های اشکان و شهید صفری، علاوه بر انهدام کامل پایانه‌ها و تأسیسات موجود بر روی آن‌ها، ناو موشک‌انداز پیکان موفق شد دو فروند ناوچه عراقی را غرق کند.

۴-۳-۴-۷ عملیات مشترک (هوایی - دریایی) مروارید

اگرچه تأسیسات انتقال نفت سکوهای البکر و الأمیه در اثر انجام عملیات‌های اشکان و شهید صفری به‌طور کامل منهدم شده بودند، ولی همچنان به‌عنوان مقرر کنترل تحرکات دریایی و پناهگاه ناوچه‌های عراقی استفاده می شدند. بنابراین، طی یک عملیات مشترک هوایی - دریایی، ناوچه‌های موشک‌انداز پیکان و جوشن نیروی دریایی ارتش جمهوری اسلامی ایران با پشتیبانی نیروی هوایی در روزهای ۶ و ۷ آذرماه ۱۳۵۹، طرح عملیاتی مروارید را به‌منظور انهدام شناورهای عراقی و نیروهای مستقر در سکوهای مذکور، به مرحله اجرا گذاشتند.

در جریان این عملیات دوازده فروند از انواع شناورها و یازده فروند هوایمای دشمن منهدم شد و تعدادی از نیروهای دشمن به هلاکت رسیده و تعدادی اسیر شدند.

به‌طور کلی در نتیجه انجام عملیات‌های فوق، نتایج زیر به‌دست آمد:

- (۱) سلب تحرک و قدرت تهاجم دشمن از طریق مرزهای آبی؛
- (۲) انهدام هسته اصلی نیروی دریایی عراق؛
- (۳) حفظ سیادت دریایی ایران در خلیج فارس و دریای عمان تا پایان جنگ تحمیلی؛
- (۴) قطع کامل صادرات نفتی عراق از خلیج فارس؛
- (۵) محاصره دریایی کامل عراق و بنادر آن؛
- (۶) تأمین خطوط مواصلاتی دریایی کشور.

۴-۳-۴-۷ عملیات اسکورت کاروان‌ها و پدافند از جزایر و سکوهای نفتی

با شروع جنگ تحمیلی، اروندرود مسدود و بندر خرمشهر غیرقابل استفاده شد. در چنین

وضعیتی، بنادر امام خمینی (ره) و ماهشهر، تنها بنادر تجاری و نفتی برای تخلیه و بارگیری کشتی‌های تجاری و نفت کش و اتصال به شبکه راه آهن کشوری بودند و از طرفی عمده صادرات نفتی از پایانه‌های جزیره خارک صورت می گرفت.

در اوایل جنگ تحمیلی و در کل دوران دفاع مقدس، این بنادر و جزایر به دلیل نزدیکی به سرزمین عراق، در معرض حملات هوایی دشمن قرار داشتند و از طرفی با مین‌ریزی در آب‌های ایران از تردد کشتی‌های تجاری و نفت کش جلوگیری می کردند. بنابراین نیروی دریایی به منظور کشف و انهدام مین‌های دریایی، با اسکورت کاروان شناورها و انجام گشت دریایی در خلیج فارس و اطراف جزایر، بنادر و سکوهای نفتی، راه‌های مواصلات دریایی ایران را باز نگه داشته و آسیب‌پذیری شناورها را به حداقل رساندند.

۴-۴-۴-۷ عملیات‌های مشترک

نیروی دریایی علاوه بر انجام مأموریت‌های خود در پهنه دریا، با استفاده از تکاوران و تفنگ‌داران دریایی، غواصان، هواناوها، بالگردها و شناورهای هجومی، در عملیات‌های متعددی در خشکی نیز به منظور پشتیبانی از سایر نیروها بر علیه دشمن بعثی به شرح زیر شرکت داشته است:

(۱) حمایت از رزمندگان اسلام در مقاومت ۳۴ روزه خرمشهر با مشارکت یگان‌های تکاور دریایی؛

(۲) برقراری خطوط مواصلات هوایی و دریایی برای حمل آذوقه، تجهیزات، مهمات، نیرو و تخلیه شهدا و مجروحین در عملیات پشتیبانی آبادان در دوران محاصره با استفاده از یگان‌های هوادریا، هواناوهای سبک و سنگین، لنج‌ها و شناورهای محلی؛

(۳) انتقال رزمندگان اسلام از رودخانه کارون و دفاع از منطقه عملیاتی آبادان که نقش مهمی در آزادسازی خرمشهر داشت؛

(۴) پشتیبانی‌های لازم از رزمندگان اسلام در عملیات خیبر با مشارکت نیروهای پروازی؛

(۵) انتقال نیرو، تجهیزات سبک و سنگین، ماشین‌آلات مهندسی و اسرا با هواناو در عملیات بدر؛

(۶) پشتیبانی اطلاعاتی و انتقال تجهیزات و نیرو با هواناوهای سنگین و بالگردهای هوادریا در عملیات والفجر ۸.

خودآزمایی تشریحی بخش دوم

۱. علل تجاوز رژیم بعث عراق را به ایران بنویسید.
۲. اهداف کلی رژیم بعث عراق را در تجاوز علیه جمهوری اسلامی ایران بنویسید.
۳. اهداف تهاجم ارتش بعث عراق به منطقه جنوبی سرزمین ایران چه بود؟
۴. رژیم بعث عراق چه مناطقی از سرزمین ایران را در استان‌های کرمانشاه و ایلام اشغال کرد؟
۵. رژیم بعث عراق چه مناطقی از سرزمین ایران را در استان خوزستان اشغال کرد؟
۶. علل عدم موفقیت رژیم بعث عراق در رسیدن به اهداف خود در تجاوز به سرزمین ایران چه بود؟
۷. ویژگی‌ها و خصوصیات فرماندهی بنی‌صدر را توضیح دهید.
۸. فعالیت‌های شناسایی نیروی هوایی ارتش شامل چه مواردی بوده است؟
۹. عملیات هوایی الولید را توضیح دهید.

آزادسازی مناطق اشغالی و ورود به خاک عراق

اهداف یادگیری

پس از مطالعه این بخش شما باید بتوانید:

۱. با عملیات‌های آزادسازی و مهم‌ترین علل و عوامل آن آشنا شوید.
۲. نظر حضرت امام خمینی (ره) را نسبت به عملیات‌های آزادسازی بدانید.
۳. با عوامل پیروزی نیروهای مسلح در آزادسازی مناطق اشغالی آشنا شوید.
۴. نسبت به علل و چرایی ادامه جنگ پس از آزادسازی خرمشهر شناخت پیدا کنید.
۵. از نظرات حضرت امام خمینی (ره) در خصوص ورود به خاک عراق مطلع شوید.
۶. از دلایل ورود به خاک عراق پس از آزادسازی خرمشهر مطلع شوید.
۷. نسبت به اقدامات ایران پس از آزادسازی خرمشهر شناخت پیدا کنید.
۸. به نحوه عملکرد رزمندگان اسلام در عملیات‌های والفجر ۸ و کربلای ۵ پی ببرید.
۹. به جنایات جنگی رژیم بعث عراق در خصوص بمباران و موشک‌باران مردم غیرنظامی جمهوری اسلامی ایران و به کارگیری سلاح ممنوعه شیمیایی پی ببرید.

آزادسازی مناطق اشغالی

مقدمه

با زمین گیر شدن ارتش بعث عراق در خاک جمهوری اسلامی ایران، لزوم برنامه ریزی برای عملیات‌هایی که بتواند قوای متجاوز را از خاک ایران بیرون کند، ضرورت یافت.

عملیات‌های انجام شده در سال اول جنگ، نشان داد که باید با تمرکز قوا و به کارگیری ابتکار عمل و بسیج نیروها، طرح‌هایی را مبتنی بر اصول جنگ ارائه کرد تا بتوان با توکل بر خداوند ارتش بعثی عراق را مرحله به مرحله از خاک ایران بیرون راند. در این مقطع، بن بست نظامی در جنگ و بحران سیاسی در کشور به عنوان دو چالش اساسی، فراروی نظام جمهوری اسلامی قرار داشت و ادامه حیات نظام، مشروط به پاسخ مناسب برای شکستن بن بست و فائق آمدن بر بحران بود.

پس از عزل بنی صدر، از اوایل تابستان سال ۱۳۶۰، انسجام بیشتری در جبهه‌های جنگ به وجود آمد و زمینه برای طرح ریزی عملیات‌های بزرگ، با هدف بیرون راندن متجاوزان بعثی از خاک ایران فراهم شد. البته هماهنگ شدن جریان سیاسی حاکم بر کشور، موجب کاهش تنش‌ها و افزایش انسجام در مدیریت سیاسی کشور نیز شد.

با شروع سال دوم جنگ، اقداماتی به منظور طرح ریزی و اجرای عملیات‌های تهاجمی بزرگ، صورت گرفت. از جمله این اقدامات، انجام شناسایی‌های دقیق از مواضع، استحکامات، موانع، آرایش و خطوط مقدم و عقبه‌های یگان‌های ارتش عراق و نیز بررسی و ارزیابی روحیه و انگیزه فرماندهان و افراد دشمن در سرتاسر جبهه‌ها بود. به منظور طرح ریزی عملیات‌های موفق، حداکثر امکانات ممکن فراهم شد و هماهنگی لازم بین ارتش و سپاه در سطوح مختلف ایجاد شد. همچنین با استفاده از تجارب عملیات‌های انجام

شده، از توان ملت در جبهه‌های جنگ و حضور گسترده نیروهای مردمی در بخش‌های مختلف سازمان‌های رزمی نیز استفاده شد.

۱-۸ عملیات‌های آزادسازی

هماهنگی و انسجام نیروهای مسلح و حضور بسیج مردمی که از ابتکارات ماندگار حضرت امام خمینی (ره) بود، به چهار عملیات بزرگ برای آزادسازی مناطق اشغالی و عقب‌راندن دشمن از خاک میهن اسلامی منجر شد. این چهار عملیات به شرح زیر است:

۱-۱-۸ عملیات ثامن‌الائمه (ع)

این عملیات، با همکاری مشترک ارتش و سپاه و حضور نیروهای داوطلب مردمی به منظور شکستن محاصره آبادان در بامداد ۱۳۶۰/۷/۵ و با رمز «نصر من الله و فتح قریب» به اجرا درآمد.

در این عملیات، کلیه اهداف پیش‌بینی شده در طرح، تحقق یافت و رزمندگان اسلام تمام نظامیان عراقی را در شرق رودخانه کارون منهدم و یا آن‌ها را وادار به عقب‌نشینی به غرب رودخانه کردند.

با خبر پیروزی رزمندگان اسلام در شکست حصر آبادان، امام خمینی (ره) طی پیامی در پاسخ به نامه فرماندهان ارتش و سپاه، ضمن تبریک به رزمندگان و فرماندهان این عملیات و تقدیر از آن‌ها، این عملیات را «پیروزی بزرگ» نامیدند.

۱-۱-۱-۸ نتایج عملیات

- (۱) آزادسازی نیروهای خودی از خط پدافندی طولانی و نیز باز شدن جاده اهواز - آبادان و تأمین امنیت جاده آبادان - ماهشهر؛
- (۲) بازپس‌گیری بیش از ۱۵۰ کیلومتر مربع از خاک جمهوری اسلامی ایران؛
- (۳) آزاد شدن شهر آبادان پس از ۳۴۹ روز از محاصره دشمن و به اسارت گرفتن حدود ۱۸۰۰ نفر از قوای متجاوز؛
- (۴) تقویت اعتماد به نفس و خودباوری در رزمندگان اسلام برای کسب پیروزی‌های بزرگ‌تر.

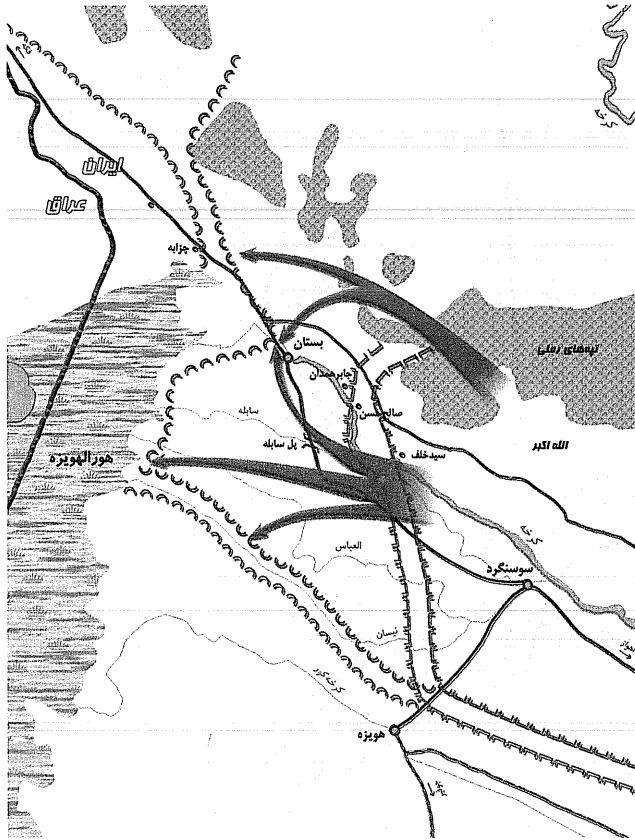
نقشه ۱-۸ منطقه عملیاتی ثامن الائمه (ع)

۲-۱-۸ عملیات طریق القدس

این عملیات در ساعت سی دقیقه بامداد روز یکشنبه ۱۳۶۰/۹/۸ و با رمز مبارک «یا حسین (ع)» انجام شد. هدف عملیات، آزادسازی شهر بستان و هفتاد روستای بین سوسنگرد تا بستان و رسیدن به بخشی از مرز بین‌المللی بود.

در این عملیات، رزمندگان اسلام با عبور از مناطق رملی و دور زدن شهر بستان و تصرف توپخانه‌های دشمن، به کلیه اهداف خود رسیدند.

پس از انجام موفقیت‌آمیز عملیات طریق القدس مسئولان کشور پیام تبریکی به مناسبت پیروزی رزمندگان اسلام برای حضرت امام خمینی (ره) ارسال کردند. ایشان نیز در پاسخ، پیامی در تاریخ ۱۳۶۰/۹/۸ صادر کردند و این عملیات را «فتح الفتوح» نامیدند.

نقشه ۸-۲ منطقه عملیاتی طریق القدس

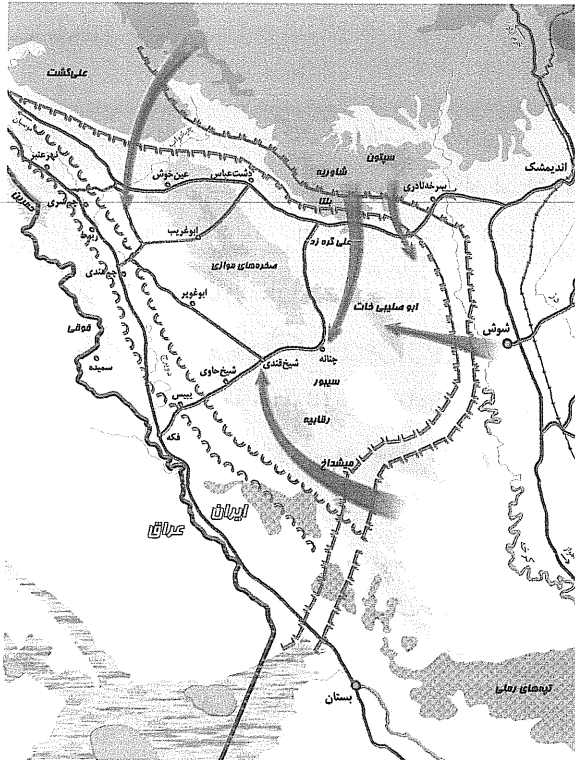
۱-۲-۱ نتایج عملیات

- (۱) رسیدن به مرزهای بین‌المللی و قطع ارتباط جبهه شمالی دشمن با جبهه جنوبی؛
- (۲) آزادسازی ۶۰۰ کیلومترمربع از سرزمین‌های اشغالی؛
- (۳) آزادسازی شهر بستان پس از ۴۲۷ روز و ۷۰ روستای بین شهرهای بستان و سوسنگرد از تصرف دشمن بعثی و به اسارت درآوردن حدود ۵۰۰ نفر از قوای متجاوز.

۳-۱-۸ عملیات فتح‌المبین

عملیات فتح‌المبین در روز ۱۳۶۱/۱/۲ و با رمز مبارک «یا زهرا (س)» آغاز شد. این عملیات با هدف آزادسازی منطقه عمومی غرب رودخانه کرخه، طرح‌ریزی شد. برای انجام این

عملیات، ارتش و سپاه، کلیه امکانات و تجهیزات خود را فراهم کردند و از استعداد یگان‌ها در خطوط پدافندی کاستند و به نیروهای آزاد خود برای شرکت در عملیات افزودند. رزمندگان اسلام در این عملیات طی یک هفته درگیری شدید با دشمن، موفق به تأمین کلیه اهداف خود و آزادسازی بخش وسیعی از خاک کشور جمهوری اسلامی ایران از تصرف دشمن شدند.

نقشه ۸-۳ منطقه عملیاتی فتح‌المبین

۱-۳-۱ نتایج عملیات

- (۱) آزادسازی حدود ۲۴۰۰ کیلومتر مربع از سرزمین‌های اشغالی؛
- (۲) انهدام بخش وسیعی از نیرو و امکانات دشمن و به غنیمت گرفتن مقدار زیادی از تجهیزات آن‌ها و به اسارت گرفتن حدود ۱۷ هزار نفر از قوای متجاوز؛
- (۳) خارج شدن شهرهای شوش، اندیمشک، دزفول و پایگاه چهارم شکاری و نیز جاده مواصلاتی اندیمشک - اهواز از برد آتش توپخانه صحرایی و موشک‌های دشمن؛

- (۴) آزادسازی تأسیسات مهم منطقه شامل سایت و رادار و چاه‌های نفتی ابو‌غریب از اشغال دشمن؛
- (۵) نشان دادن قدرت طرح‌ریزی و عملیات رزمندگان اسلام و نمایش جنگ فراگیر مردمی به دشمن؛
- (۶) تقویت قدرت مانور دیپلماسی ایران در منطقه و جهان به منظور دادخواهی ملت مظلوم ایران و تنبیه متجاوز.

۱-۲-۲-۲-۲ تقدیر امام خمینی (ره) از رزمندگان عملیات فتح‌المبین

در همان روز اول عملیات که آثار پیروزی بزرگ رزمندگان اسلام مشخص شد، امام خمینی (ره) پیامی منتشر کردند که فرازهایی از آن به شرح زیر است:

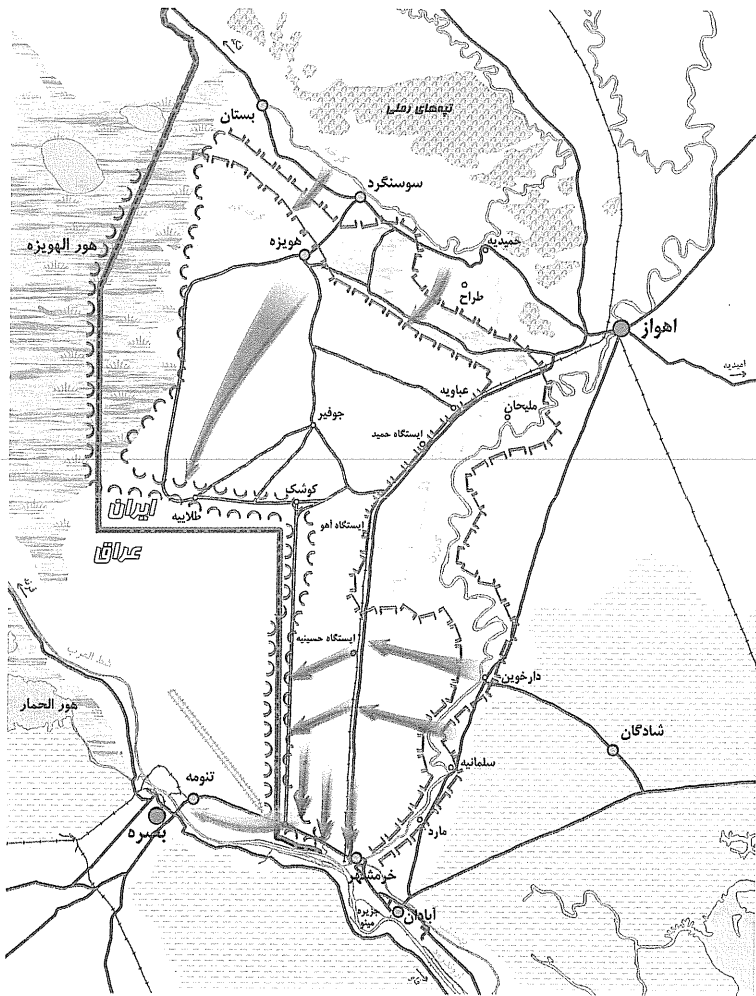
«... مبارک باد بر شما عزیزان افتخار آفرین، پیروزی بزرگی را که با یاری ملائکه‌الله و نصرت ملکوت اعلیٰ نصیب اسلام و کشور عزیز ایران، کشور بقیة‌الله الاعظم - ارواحنا‌لله الفداء - نمودید. رحمت و واسعة خداوند بر آن مادران و پدرانی که شما شجاعان نبرد در میدان کارزار و مجاهدان با نفس در شب‌های نورانی را در دامن پاکشان تربیت نمودند. آفرین بر شما که میهن خود را بر بال ملائکه‌الله نشانید و در میان ملل جهان سرافراز نمودید. مبارک باد بر ملت چنین جوانان رزمنده‌ای و بر شما چنین ملت قدردانی که به مجرد فتح و پیروزی توسط رزمندگان به دعا و شادی برخاستند. این جانب از دور دست و بازوی قدرتمند شما را که دست خداوند بالای آن است می‌بوسم و بر این بوسه افتخار می‌کنم.» (صحیفه امام، ج ۱۶، ۱۳۷۸: ۱۴۲ و ۱۴۳)

۱-۲-۴ عملیات بیت‌المقدس

عملیات بیت‌المقدس در ۱۳۶۱/۲/۱۰ با رمز مبارک «یا علی ابن ابی طالب (ع)» و در چهار مرحله با هدف آزادسازی خرمشهر آغاز شد.

این عملیات یکی از گسترده‌ترین و باارزش‌ترین عملیات‌های دوران دفاع مقدس بود. منطقه عملیات بین شهرهای اهواز و خرمشهر تا منطقه مرزی بین ایران و عراق از سه جهت در محاصره موانع طبیعی مثل رودخانه‌های کرخه کور در شمال منطقه، کارون در شرق جبهه و هورالهویزه در غرب منطقه و از سوی دیگر محدود به اروندرود (مرز بین‌المللی) بود.

نقشه ۸-۴ منطقه عملیاتی بیت المقدس

قرارگاه^۱ مرکزی کربلا، هدایت عملیات بیت المقدس را با سه قرارگاه اصلی و یک قرارگاه پشتیبانی بر عهده گرفت و نیروی هوایی ارتش جمهوری اسلامی ایران نیز با ۲۰ سورتی^۲ پرواز جنگی در روز اول و ۶ سورتی پرواز در روزهای بعد و همچنین استقرار

۱. قرارگاه، تأسیسات نظامی موقت یا دائمی در یک منطقه است که تجهیزات مخابراتی و ترابری (زمینی و هوایی) دارد و مرکز عملیات فرماندهی و کنترل یگان است.
۲. سورتی عبارت است از اینکه هواپیما یک مرتبه بلند شود و یک مرتبه در فرودگاه فرود آید.

سامانه پدافند هوایی،^۱ از عملیات پشتیبانی می کرد. رزمندگان جهاد سازندگی هم با حدود ۱۰۰ دستگاه ماشین آلات مهندسی و سایر امکانات و کمک‌ها در عملیات حضور فعالی داشتند. در این عملیات، رزمندگان اسلام پس از عبور از رودخانه کارون، جاده اهواز - خرمشهر را به طور کامل آزاد کردند. در تعقیب واحدهای ارتش بعثی، درگیری در منطقه جفیر ادامه یافت. با عقب نشینی لشکرهای ارتش بعثی، یگان‌های دو قرارگاه فتح و قدس به هم رسیدند و عمده منطقه پیش‌بینی شده در طرح عملیات به جز منطقه خرمشهر، آزاد گردید. نیروهای خودی پس از یک نبرد بسیار سنگین، در نهایت در بامداد روز سوم خرداد با آرایش و سازماندهی قبلی، موفق به تأمین کلیه اهداف خود شدند.

۱-۴-۱-۸ نتایج عملیات

- (۱) آزاد شدن شهرهای خرمشهر، هویزه، پادگان حمید و منطقه وسیعی از خاک اشغالی جمهوری اسلامی ایران، به وسعت تقریبی ۵۴۰۰ کیلومتر مربع؛
- (۲) انهدام بخش وسیعی از نیرو و امکانات ارتش بعثی عراق و به دست آمدن غنایم فراوان؛
- (۳) به اسارت گرفتن حدود ۱۹۰۰۰ نفر از قوای متجاوز؛
- (۴) ایجاد نگرانی و وحشت در بین حامیان منطقه‌ای و بین‌المللی رژیم بعثی عراق که با کمک‌های مالی و تسلیحاتی خود به پیروزی عراق امیدوار بودند؛
- (۵) تغییر نگرش‌ها و باورهای جهانی نسبت به توانمندی نیروهای مسلح ایران مبتنی بر ابتکار و خلاقیت‌ها (منصوری لاریجانی، ۱۳۸۹: ۱۵۰)؛
- (۶) واکنش بعضی از کشورهای منطقه به بهانه تهدید امنیت در خلیج فارس و اظهار نگرانی از گسترش انقلاب اسلامی؛
- (۷) افزایش اقتدار سیاسی جمهوری اسلامی ایران در سطح منطقه‌ای و بین‌المللی.

---

۱. کلیه اعمال و اقداماتی که به منظور انهدام، خشی کردن و یا تقلیل اثرات عملیات هوایماها، موشک‌های بالستیک و سایر انواع موشک‌های هوایی دشمن در هوا انجام می‌گیرد و شامل پدافند هوایی عامل و غیرعامل است. پدافند هوایی شامل چهار مرحله است: (۱) تجسس، (۲) شناسایی، (۳) رهگیری، (۴) انهدام.

۸-۴-۲ نگاه امام خمینی (ره) به فتح خرمشهر

بنیان‌گذار جمهوری اسلامی با شنیدن خبر فتح خرمشهر در همان روز پیامی را صادر فرمودند که ضمن نشان دادن اهمیت آزادسازی خرمشهر، دیدگاه خود را نسبت به عملکرد رزمندگان سلحشور و پیروزی آن‌ها بر دشمن بیان کردند. در این پیام، با یقین به آنکه پیروزی فقط از جانب خداوند است «وما النصر الا من عندالله» از فرزندان اسلام و قوای سلحشور مسلح که دست قدرت حق از آستین آنان بیرون آمده است و کشور بقیة الله الاعظم - ارواحنا له الفداء - را از چنگ گرگان آدم‌خوار که آلت‌هایی در دست ابرقدرتان خصوصاً امریکای جهان‌خوارند، بیرون آورد و ندای الله اکبر را در خرمشهر عزیز طنین‌انداز کرد و پرچم پر افتخار لا اله الا الله را بر فراز آن شهر خرم - که با دست پلید جنایتکاران غرب به خون کشیده شده و خونین شهر نام گرفت - بیفراشت، تشکر کردند.

۸-۴-۲ تحلیل وضعیت عملیات‌های آزادسازی

چهار عملیات بزرگ آزادسازی به‌ویژه فتح خرمشهر، روحیه ملی در ایران را بالا برد و مردم را نسبت به پیروزی در جنگ، امیدوار ساخت. جایگاه و اعتبار بین‌المللی ایران افزایش یافت و شرایط برای عراق دشوار شد. با فتح خرمشهر، احتمال پیروزی صدام در جنگ تحمیلی منتفی شد و جمهوری اسلامی ایران در خصوص مسائل مربوط به جنگ، در موضع قدرت قرار گرفت.

در محافل بین‌المللی این مسئله مطرح بود که پیروزی ایران در جنگ با عراق به نفع امریکا و متحدین وی از جمله عربستان نخواهد بود. تصور قدرت‌های حامی رژیم بعثی عراق، این بود که ادامه جنگ می‌تواند اکثریت مردم عراق را که شیعیان و کردها هستند و ارتباط فرهنگی گسترده‌ای با ایران دارند، به قدرت برساند و همچنین ایران را بر محیط خلیج فارس مسلط ساخته و امکان کنترل خطوط انتقال انرژی را به ایران بدهد و از طرفی موجب اخذ میلیاردها دلار خسارت از کشورهای عربی تأمین‌کننده هزینه‌های جنگ شود.

تا قبل از عملیات‌های آزادسازی، نگاه سایر کشورها به جمهوری اسلامی ایران، به گونه‌ای بود که گویا ایران قدرتی در برابر عراق نداشته و راهی جز پذیرش شرایط دشمن ندارد. این کشورها ایران را در جایگاهی که بتواند شرایطی را برای خاتمه جنگ تعیین کند، نمی‌دانستند. اما پس از بیرون کردن دشمن از سرزمین‌های اشغالی، کل صحنه سیاسی جهان تغییر کرد.

بسیاری از کشورها به این نتیجه رسیدند که ایران توانسته در آزمایش جنگ پیروز شود. آن‌ها به سخنان و خواسته‌های ایران، توجه می‌کردند. مواضع کشورهای عربی نسبت به ایران حتی از سایر کشورها هم سردتر و ناامیدکننده‌تر بود. کشورهایمانند عربستان و کویت و سایر کشورهای عربی حوزه خلیج فارس که تا آن زمان ده‌ها میلیارد دلار به ماشین جنگی صدام کمک کرده بودند، تلاش کردند تا ایران را در مسیر مصالحه و دستیابی به توافق با عراق قرار دهند. این کشورها در آن زمان، نگران پیشروی بیشتر ایران در مسیر پیروزی در جنگ بودند.

در عملیات‌های آزادسازی حدود ۸۶۰۰ کیلومترمربع از مناطق اشغالی، آزاد شد. ۲۵۰۰ کیلومترمربع توسط دشمن، تخلیه شد و ۲۵۰۰ کیلومترمربع شامل ارتفاعات و مناطق مهم مرزی و نیز شهرهای مهران و نفت شهر همچنان در دست دشمن بود.

۳-۸ مهم‌ترین عوامل آزادسازی مناطق اشغالی ایران

عوامل بسیاری در آزادسازی مناطق اشغالی ایران از تسلط رژیم بعث عراق، نقش داشت که در اینجا به مهم‌ترین آن‌ها اشاره می‌شود:

۱-۳-۸ تغییر در فرماندهی عالی جنگ

پس از برکناری بنی‌صدر از فرماندهی کل نیروهای مسلح، امیر سرلشگر شهید ولی‌الله فلاحتی (جانشین رئیس ستاد مشترک ارتش) از سوی امام خمینی (ره) اجازه یافت تا زمان تعیین تکلیف جانشین فرماندهی کل نیروهای مسلح، با استفاده از اختیارات مقام رهبری، مأموریت‌ها و وظایف محوله را در ستاد مشترک ارتش انجام دهد (صحیفه امام، ج ۱۴، ۱۳۷۸: ۴۲۱).

با فرار بنی‌صدر از کشور با کمک و همکاری برخی از افراد نیروی هوایی، تغییراتی در سطوح عالی ارتش در دستور کار قرار گرفت. براین‌اساس کلیه فرماندهان پایگاه‌ها و تعدادی از مسئولان ستاد نیروی هوایی در ۱۳۶۰/۵/۱۶ تعویض شدند (نمکی، ۱۳۸۷: ۱۷۲). همچنین سرهنگ (امیرسپهبد) شهید علی صیاد شیرازی که از سوی بنی‌صدر کنار گذاشته شده بود، در ۱۳۶۰/۵/۱۲ به سمت فرماندهی قرارگاه غرب نیروی زمینی ارتش برگزیده شد.

۲-۳-۸ هم‌هنگی و مؤثر ارتش و سپاه

پس از عزل بنی‌صدر از فرماندهی کل قوا، زمینه برای همکاری و هماهنگی بیشتر ارتش و سپاه فراهم شد. نیروی زمینی ارتش به این نتیجه رسید که با کمک سپاه و حضور نیروهای داوطلب مردمی و بسیجی می‌توان عملیات‌های موفق را اجرا کرد. بنابراین بین ارتش و سپاه، هم‌دلی بیشتری برای استفاده از ظرفیت‌های یکدیگر برای مقابله با ارتش بعثی عراق پیدا شد. از این زمان بود که جلساتی برای انجام عملیات‌های مشترک بین ارتش و سپاه برگزار گردید که شروع آن با عملیات ثامن الائمه (ع) شکل گرفت.

۳-۳-۸ تجهیز گروه‌های مردمی (بسیج)

امام خمینی (ره) توانست ظرفیت‌های روحی ملت ایران را با افزایش انگیزش و تقویت روحیه مقاومت در برابر ارتش متجاوز، به کار گیرد. بنابراین روحیه ملی به‌عنوان یک عنصر ناپیدا و مخفی قدرت، محور اصلی و رکن اساسی قدرت نظامی ایران را تشکیل داد و توانست روح مقاومت را در تمام ارکان نیروهای رزمنده ایران به‌وجود آورد. بروز چنین مقاومتی، توانست به تدریج موازنه قوا را به نفع ایران تغییر داده و ارتش عراق را در گام‌های اولیه تهاجم خود، متوقف نموده و نیز در آزادسازی سرزمین‌های اشغالی، کمک شایانی نماید.

از طرفی مردم کشور، دفاع از خود را مشروع تلقی کرده و آن را به نفع آرمان‌ها و منافع ملی نظام می‌دانستند و همین مطلب موجب افزایش انسجام ملت و وحدت ملی شد. از سوی دیگر وحدت انگیزه‌ها و همگرایی ملی براساس تمایلات مذهبی مردم صورت گرفت و یک وحدت اعتقادی را به‌وجود آورد که موجب ظهور پدیده بسیج در دوران دفاع مقدس گردید.

شایان توجه است عوامل مؤثر دیگری نظیر ایمان و انگیزه رزمندگان اسلام، ترکیب تدبیر و عقلانیت با روحیه شهادت‌طلبی، انسجام و وحدت ملی در کشور پس از فرار بنی‌صدر، شناسایی و کسب اطلاعات دقیق از دشمن و به‌کارگیری تجارب عملیات‌های قبلی در پیروزی رزمندگان اسلام نقش قابل توجهی داشته است.

فصل نهم

تعقیب و تنبیه متجاوز

مقدمه

تا پایان دوره آزادسازی (فتح خرمشهر)، در حدود ۸۲ درصد از مناطق تحت اشغال دشمن آزاد شده بود ولی نزدیک به نیمی از مرز مشترک همچون ارتفاعات مهم مرزی قصر شیرین تا چزابه و نیز طلائی، کوشک و شلمچه و دو شهر مهران و نفت شهر همچنان در اشغال دشمن قرار داشت ضمن اینکه قصر شیرین و سومار زیر دید و تیر دشمن بود. به عبارت دیگر ۲۵۰۰ کیلومتر مربع از سرزمین ایران در اشغال دشمن باقی مانده بود و هیچ تضمینی برای عقب نشینی کامل رژیم بعث عراق وجود نداشت. در این وضعیت محافل سیاسی بین‌المللی در مورد اعاده حقوق جمهوری اسلامی ایران هیچ واکنشی نشان نمی‌دادند. به این ترتیب ادامه اشغال سرزمین‌های اسلامی، ارتش بعثی عراق را در موقعیت برتر نگه می‌داشت و چاره‌ای جز ادامه جنگ برای آزادسازی بقیه سرزمین‌های تحت اشغال دشمن و عمق‌بخشی^۱ داخلی و تأمین امنیت مناطق مرزی و تعقیب و تنبیه متجاوز وجود نداشت.

در سال سوم جنگ به موازات تلاش برای آزادسازی شهرهای سومار و مهران و برخی ارتفاعات مرزی، راهبرد عمق‌بخشی داخلی نیز در دستور کار قوای خودی قرار گرفت تا بتوانند با تحمیل اراده خود بر متجاوز، تهدیدات دشمن را دور کرده و امنیت کشور را تقویت کنند.

---

۱. عمق‌بخشی عبارت است از هرگونه اقدامی که کشوری انجام دهد و به موجب آن پایه‌های نظام مستحکم شده و به‌عنوان نقطه قوت محسوب شود و همچنین موجب تهدید و یأس دشمنان و رقبا تلقی گردد به شکلی که برای آن کشور نقش بازدارندگی ایفا کند.

۹-۱ چرا جنگ پس از آزادسازی خرمشهر ادامه یافت؟

در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، فرمان انجام جنگ و یا صلح به رهبری واگذار شده است و آنچه به طور مکرر از بیانات و دیدگاه حضرت امام خمینی (ره) در دوران هشت سال دفاع مقدس می توان دریافت، این است که معظم له معتقد بودند که تا آخرین نفس و با تمام قوا باید با دشمن متجاوز جنگید (جنگ جنگ تا رفع فتنه)، تا دشمن فکر تجاوز به سرزمین و شئونات مسلمانان را نداشته باشد.

پس از فتح خرمشهر و رسیدن به مرزهای بین المللی، راهبرد ایران به منظور تحکیم امنیت بیشتر کشور و در مقابل، راهبرد امریکا و عراق، مبتنی بر تحمیل آتش بس به ایران بود. بنابراین تصمیم گیرندگان نظام برای خاتمه دادن به جنگ، سه گزینه پیش روی خود داشتند:

(۱) عقب نشینی کامل ارتش بعث عراق؛

(۲) محکوم کردن صدام از طرف مجامع حقوقی و بین المللی به عنوان متجاوز؛

(۳) پرداخت خسارت و غرامت جنگی.

با توجه به اینکه قدرت های استکباری و مجامع بین المللی هیچ یک از گزینه های فوق را محقق نکردند، در صورتی که رزمندگان اسلام در مرزهای بین المللی متوقف می شدند، دشمن از فرصت به دست آمده برای تجهیز و بازسازی خود استفاده و دوباره تهاجم خود را شروع می کرد، همان گونه که عراق در پایان جنگ با اینکه ایران قطعنامه ۵۹۸ را پذیرفت به حمله سراسری خود ادامه داد و نیز با ختم جنگ به اشغال کشور کویت مبادرت ورزید.

طبق ماده ۵۱ منشور ملل متحد، کشوری که مورد تجاوز قرار گیرد، تا زمانی که شورای امنیت تدابیر اجرایی برای دفع تجاوز اتخاذ نکند، حق دارد از خود دفاع نماید. اما به محض اینکه شورای امنیت تدابیر لازم را اتخاذ کرد، باید کشور مورد تجاوز از ادامه حملات خودداری کند تا شورای امنیت بتواند با خاطر آسوده به فعالیت خود در زمینه شناسایی و تنبیه متجاوز ادامه دهد (منصوری لاریجانی، ۱۳۸۹: ۱۵۸).

شایان توجه است که راهبرد ایران برای ورود به خاک عراق و تنبیه متجاوز مطابق حقوق بین الملل، براساس دفاع مشروع قابل تبیین است، زیرا پذیرفته شده است که به محض آنکه قلمرو دولت مورد تجاوز آزاد شد، دفاع مشروع ممکن است تا داخل خاک دولت متجاوز ادامه یابد و تا امحای کلیه امکانات و وسایل جنگی دولت متجاوز و

مسئولان آن دنبال شود (اردستانی، ۱۳۷۸: ۱۳۱). بنابراین، از دفاع مشروع در جامعه بین‌المللی نیز مانند داخل کشورها در زمینه جزایی استفاده می‌شود. یعنی در آن واحد، عملی برای حفظ خود است و اقدامی برای مجازات متجاوز (روسو، ۱۹۸۳: ۵۷۷).

پس از عملیات بیت‌المقدس، مجامع بین‌المللی (شورای امنیت و سازمان ملل متحد) فقط بحث آتش‌بس را مطرح کرده بودند و به مسائلی از قبیل تخلیه سرزمین‌های اشغالی (۲۵۰۰ کیلومترمربع)، شناسایی صدام به عنوان متجاوز و پرداخت غرامت جنگی نپرداخته بودند. لذا با توجه به عدم احقاق حقوق ایران، تصمیم‌گیرندگان نظام، راهبرد ورود به خاک عراق را به منظور دفاع مشروع خود و تحمیل اراده به دشمن برای برقراری امنیت کشور و رسیدن به صلح عادلانه، در دستور کار خود قرار دادند.

در این مقطع، فرماندهان ارتش و سپاه با کسب تکلیف از محضر امام خمینی (ره) به این نتیجه رسیدند که به منظور تأمین فضای کافی در حفاظت از مرزها، لازم است در مناطقی از سرزمین دشمن به عملیات نظامی خود ادامه دهند و امام خمینی (ره) با توجه به گزارش‌ها و دلایل فرماندهان نظامی و مسئولان کشوری و واقعیت‌ها و شرایط مناطق عملیاتی، به رزمندگان اسلام مجوز ورود به خاک دشمن را دادند با این شرط که در نقاطی از خاک دشمن وارد شوند که مردم عراق در آنجا نباشند و به آن‌ها آسیبی وارد نشود. بنابراین اساس حرف رهبر انقلاب این بود که تفکر پایان جنگ در این مقطع غلط است و باید به دفاع خود ادامه دهیم.

امام خمینی (ره) خود در این باره طی سخنانی در ۱۳۶۱/۳/۲۲ فرمودند: «ما هیچ وقت طالب جنگ از اول نبودیم. اگر چنانچه عراق به ما حمله نکرده بود ما دفاع نمی‌کردیم. اما ما دفاع کردیم، ما جنگ نکردیم تا حالا. در عین حالی که رزمندگان ما و فرماندهان ارتش و سپاه به ما گفتند اجازه بدهید ما وارد بشویم در آنجا و با آن‌ها چه بکنیم [ما گفتیم فقط دفاع کنید] خوب، ما هم، ما می‌خواهیم دفاع بکنیم، دفاع که یک مسئله عقلی است... دفاع یک مسئله طبیعی است. ما همیشه دفاع کرده‌ایم تا حالا، هیچ وقت جنگ نکرده‌ایم.» (صحیفه امام، ج ۱۶، ۱۳۷۸: ۳۱۸)

۲-۹ دلایل ورود به خاک عراق

در نهایت پس از آزادسازی خرمشهر، جنگ به دلایل زیر ادامه یافت:

۲-۹=۱ حضور ارتش بعث عراق در بخش‌هایی از سرزمین ایران اگرچه با پایان عملیات بیت‌المقدس، ایران توانسته بود تجاوز ارتش عراق را دفع کند و بیشتر سرزمین‌های خود را آزاد سازد و قوای دشمن را تا مرز عقب براند ولی بخش‌هایی از کشور به وسعت حدود ۲۵۰۰ کیلومتر مربع از جمله مناطق مرزی غرب مانند ارتفاعات مسلط بر شهرهای سومار، قصر شیرین، گیلان‌غرب و مهران، ارتفاعات میمک و نفت‌شهر و بخشی از مرز شلمچه تا اروندرود، همچنان در دست ارتش بعث عراق باقی مانده بود. از طرفی شهرهای خرمشهر و آبادان، زیر آتش گلوله‌های خمپاره‌انداز دشمن قرار داشت در حالی که شهر بصره عراق حتی از آتش توپخانه‌های نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران در امان بود.

۲-۹=۲ پذیرفته‌نشدن قرارداد ۱۹۷۵ الجزایر از جانب عراق ادامه حضور قوای عراق در بخشی از سرزمین ایران به مفهوم آن بود که دولت عراق در برابر خواسته‌های ایران، تسلیم نشده و می‌خواهد از آن به عنوان برگ برنده در مذاکرات استفاده کند. ایران معتقد بود که صدام باید به قراردادی که خود آن را امضا کرده است (قرارداد ۱۹۷۵م الجزایر) پایبند باشد و دست از ادعاهای مرزی علیه ایران بردارد. شایان توجه است که معتبرترین و قانونی‌ترین قرارداد مورد توافق ایران و عراق، قرارداد الجزایر بود و صدام با نقض آن، تجاوز به سرزمین ایران را آغاز کرد، در این شرایط این حداقل انتظار و خواسته مشروع و قانونی ایران بود که باید به آن احترام گذاشته شود و رژیم بعث عراق، پذیرفتن آن را مجدداً اعلام کند. ولی متأسفانه این امر تحقق نیافت و این نشان‌دهنده پشیمان‌نشدن دشمن از عملکرد خود بود.

۲-۹=۳ ارائه‌نشدن پیشنهاد صلح عادلانه پس از آزادسازی خرمشهر، رژیم بعث عراق، پیشنهاد آتش‌بس داد و تلاش‌هایی برای انجام صلح از سوی برخی از سازمان‌های بین‌المللی و بعضی از دولت‌ها صورت گرفت ولی هیچ‌یک از این اقدامات نتوانست ایران را قانع کند که بدون نگرانی از آغاز دوباره جنگ، تنها با آتش‌بس می‌تواند به صلحی پایدار دست یابد. این امر، موجب نگرانی ایران از نرسیدن به صلح با پذیرش آتش‌بس و ایجاد شرایط «نه جنگ و نه صلح» برای مدتی نامعلوم می‌شد. مذاکره می‌توانست سال‌ها به طول انجامد زیرا طولانی شدن مذاکره در این

شرایط به نفع عراق و به ضرر ایران بود.

از طرفی جمهوری اسلامی ایران از آغاز تهاجم رژیم بعثی عراق خواهان صلح بود، اما صلح حقیقی و شرافتمندانه. بدیهی است صلح از نظر حقوق بین‌الملل باید حاوی دفع آتش تجاوز، شناسایی متجاوز، تعیین خسارت، تضمین صلح و بقای آن به کشور مورد تجاوز باشد. با توجه به این مقدمات، کلیه نظرها و بیانه‌های شخصیت‌ها و رؤسای دولت‌ها و مجامع بین‌المللی که بعد از فتح خرمشهر ارائه شد، فاقد موارد فوق بود (منصوری لاریجانی، ۱۳۸۹: ۱۵۶).

۴-۲-۹ نبود اعتماد به تعهدات صدام و حزب بعث عراق

با فرض توقف جنگ، چنانچه ایران در مذاکرات با عراق به نتیجه نمی‌رسید، با توجه به روحیات صدام و وجود یک ارتش سازمان‌یافته در عراق، ممکن بود دوباره ارتش عراق حملات خود را آغاز کند و مناطق بیشتری از کشور را به اشغال خود درآورد. از سوی دیگر صدام به نقض قول، شهرت داشت و نمی‌شد روی او حساب کرد. بنابراین کسی نمی‌توانست تضمین بدهد که صدام پس از آتش‌بس، دوباره جنگ را آغاز نکند.

در این رابطه امام خمینی (ره) فرمودند: «می‌گویند که صلح بکنید. ما از اول با هیچ کس جنگ نداشتیم، لکن با صدام نمی‌توانیم صلح بکنیم. صدام یک جانی است که به هیچ‌یک از تعهداتی که می‌کند اعتبار نیست. او با دولت سابق [رژیم شاه] با اینکه غیرقانونی بود، تعهد کرده بود [انعقاد قرارداد الجزایر] و آن را به هم زد. او هر روز عوض می‌کند افکارش را. یک انسانی نیست که بشود با او صلح کرد. شما گمان می‌کنید که اگر ما با صدام صلح کنیم، به این صلح ادامه می‌دهد؟ یا خیر می‌خواهد تجهیز کند خودش را و تقویت کند و دوباره حمله کند.» (صحیفه امام، ج ۱۸، ۱۳۷۸: ۳۲۲)

۵-۲-۹ شرایط نامساعد دفاعی در منطقه مرزهای جنوبی کشور

مرز کشور در جنوب استان خوزستان در یک دشت وسیع قرار داشت که از نظر نظامی عبور از آن‌ها برای واحدهای زرهی ارتش عراق به سادگی میسر بود. از آنجا که عمده قدرت نظامی ایران متکی بر نیروهای پیاده بود، بنابراین نیاز به رسیدن به یک مانع طبیعی مثل ارون‌درود برای پدافند مطمئن ضروری می‌نمود. ایران در تلاش بود تا به یک عارضه

قابل دفاع در جغرافیای منطقه جنگی دسترسی پیدا کند به گونه‌ای که از تهاجم دوباره ارتش عراق ایمن گردد.

۹-۲-۶ انتظار مردم برای سرکوبی کامل دشمن

در آن زمان در بین مردم به خصوص خانواده‌های آسیب‌دیدگان از جنگ این احساس به وجود آمده بود که نه تنها باید قوای متجاوز را از خاک ایران بیرون کرد بلکه باید دولتی را که به خود اجازه آغاز جنگ داده است، مجازات کرد و شرایطی را فراهم آورد که حکومت عراق هیچ‌گاه به فکر حمله به ایران نیفتد. اظهارات بسیاری از مردم، بر چنین درخواستی تأکید می‌ورزید (هاشمی رفسنجانی، ۱۳۸۶: ۱۲۳).

در این خصوص نگاه امام خمینی (ره) را نسبت به نظرات مردم از پیام ایشان به مناسبت روز پاسدار در ۱۳۶۱/۳/۶ می‌توان فهمید، آنجا که می‌فرمایند: «در ایران اسلامی، مردم تصمیم‌گیرندگان نهایی تمامی مسائل اند.» (صحیفه امام، ج ۱۶، ۱۳۷۸: ۲۶۶)

۹-۳ اقدامات ایران پس از آزادسازی خرمشهر

با توجه به دلایل بیان‌شده در بالا، پس از آزادسازی خرمشهر، نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران، اقدامات خود را برای ورود به خاک عراق به شرح زیر انجام دادند:

۹-۳-۱ دفع کامل تهاجم سرزمینی

جمهوری اسلامی ایران در دو سال اول جنگ، جلوگیری از پیشروی ارتش متجاوز بعثی، دفع تجاوز دشمن و آزادسازی سرزمین‌های اشغالی و حفظ تمامیت ارضی کشور را هدف قرار داده بود. براین اساس در مرحله اول، تلاش رزمندگان اسلام برای جلوگیری از گسترش پیشروی دشمن در خاک ایران و سپس طرح‌ریزی سلسله عملیات‌هایی به منظور بیرون کردن قوای دشمن از خاک ایران، دور کردن آتش سلاح‌های سنگین و دوربرد دشمن از مواضع دفاعی، مهلت‌ندادن به دشمن برای سازماندهی مجدد و جلب توجه محافل سیاسی جهان به قدرت دفاعی ایران با فعال کردن دیپلماسی، تمرکز یافته بود. و از طرفی مردم نیز با مشاهده حمله دشمن به مناطق مسکونی در شهرها، شعار «جنگ جنگ تا پیروزی» را در حمایت از رزمندگان در جبهه‌های جنگ سر می‌دادند.

۲-۳-۹ محدود نگه داشتن دامنه جنگ

ایران در سال‌های اولیه جنگ، تلاش می‌کرد تا دامنه جنگ از حوزه مرزهای جغرافیایی دو کشور فراتر نرود و آن را محدود نگه دارد. مخالفت امام خمینی (ره) پس از فتح خرمشهر با اعزام نیروهای ایرانی به لبنان برای دفع تجاوز ارتش رژیم صهیونیستی به آن کشور و بیان جمله «راه قدس از کربلا می‌گذرد» در چارچوب چنین سیاستی قابل تبیین است. باید توجه داشت، محدود ماندن دامنه جنگ در فضای جغرافیایی مرزها و سرزمین عراق و توسعه ندادن آن به سایر مناطق از جمله خلیج فارس و نیز محدود ماندن جنگ بین قوای نظامی دو کشور و مصون ماندن مردم دو کشور از آسیب‌های مستقیم جنگ، از سیاست‌های اساسی جمهوری اسلامی ایران بود ولی دشمن با حمله به مناطق شهری، مراکز اقتصادی و نفت‌کش‌ها دامنه جنگ را توسعه داد.

۳-۳-۹ توسعه توان دفاعی کشور

جمهوری اسلامی ایران از آغاز جنگ تلاش کرد تا با تکیه بر توانمندی‌ها، استعدادها و ظرفیت‌های ملت ایران، ضمن تأمین نیروی انسانی مورد نیاز خود از میان داوطلبان بسیجی، بر توسعه قدرت مقاومت خود بیفزاید. همچنین با توسعه صنعت دفاعی، اکثر جنگ‌افزارها، مهمات و نیازمندی‌های خود را از داخل کشور فراهم و با اتکا به مردم خود، تجاوز ارتش بعثی را دفع و امنیت خود را تأمین کند و از طرفی مجامع بین‌المللی را وادار به تصمیمی عادلانه نسبت به جنگ نماید. بنابراین یکی از اقدامات نیروهای مسلح ایران پس از آزادسازی خرمشهر، تثبیت مواضع دفاعی خود بود.

۴-۹ اجرای عملیات در داخل خاک عراق

پس از فتح خرمشهر، عراق حاضر نشد از سرزمین‌های اشغالی ایران عقب‌نشینی کند و قرارداد الجزایر را به‌عنوان مبنایی برای ختم جنگ بپذیرد و ایران هم نمی‌توانست بدون مشخص شدن آغازگر جنگ و آزادی تمامی سرزمین‌های خود به آتش‌بس تن دهد و جنگ را از راه سیاسی و با کمک دیپلماسی فعال به پایان ببرد.

تصور ایران آن بود که رژیم عراق بر اثر ادامه جنگ دوام نخواهد آورد و تصور رژیم بعثی عراق هم این بود که ایران نمی‌تواند پیروزی‌های بزرگ نظامی خود را ادامه

دهد و مجبور خواهد شد تن به مذاکره دهد و شرایط عراق را برای پایان دادن به جنگ بپذیرد (علایی، ج ۱، ۱۳۹۱: ۵۱۵).

بنابراین ورود رزمندگان اسلام به سرزمین عراق با هدف وادار کردن مجامع بین‌المللی به تصمیم عادلانه درخصوص جنگ، مهلت ندادن به دشمن برای سازماندهی مجدد، انهدام ماشین جنگی ارتش بعث و جلب توجه محافل سیاسی جهان به قدرت دفاعی ایران صورت گرفت.

به هر حال جنگ، طی دو سال و نیم با عملیات‌های رمضان، مسلم‌بن‌عقیل، مُحَرَّم، والفجر مقدماتی، والفجرهای ۱ تا ۶، خبیر و بدر انجام شد ولی هیچ‌یک از طرفین نتوانستند موازنه قوا را به گونه‌ای به هم بزنند که تحولی اساسی در راستای پایان یافتن جنگ صورت بپذیرد.

پیچیدگی‌های جنگ افزایش یافت و ارتش بعث عراق تکیه بر قدرت سلاح شیمیایی را توسعه داد و تلفات هر عملیات نسبت به عملیات‌های دوره قبل افزایش پیدا کرد.

کمک‌های تسلیحاتی و مالی کشورهای مختلف از جمله شوروی، فرانسه و کشورهای عربی خلیج فارس به عراق افزایش یافت و امریکا گرایش آشکارتری به سوی عراق پیدا کرد. توان هوایی عراق توسعه یافت و جنگ به تدریج از حوزه جبهه‌های زمینی به خلیج فارس نیز کشیده شد و رژیم صدام به دنبال دستیابی به جنگ‌افزارهای جدید و سلاح‌های مخرب‌تر رفت.

در مجموع، جنگ در داخل خاک عراق و با برتری قوای مسلح جمهوری اسلامی ایران ادامه یافت اما عراق، جنگ را به خلیج فارس کشاند و حملات شیمیایی را در جبهه‌ها آغاز کرد و بمباران مناطق مسکونی را شدت بخشید. در مقابل، ایران سعی می‌کرد پاسخ دشمن را در جبهه‌های جنگ بدهد.

شایان توجه است از ابتدای تهاجم رژیم بعث عراق به سرزمین جمهوری اسلامی ایران تا پایان جنگ، رزمندگان اسلام در هشت سال دفاع مقدس تعدادی عملیات بزرگ (۱۹ عملیات)، متوسط (۱۹ عملیات) و کوچک (۱۲۶ عملیات) را که در حدود ۱۶۴ عملیات است، طراحی و اجرا کردند که تعدادی از آنها در سرزمین عراق صورت گرفت (پیوست ۴: تعداد عملیات‌های بزرگ، متوسط و کوچک رزمندگان اسلام).

در اینجا مجالی برای پرداختن به تمام عملیات‌های صورت گرفته قوای اسلام در

داخل سرزمین عراق و تشریح و تجزیه و تحلیل آن وجود ندارد و از بین آن ها تنها به دو عملیات موفق، بی نظیر و ماندنی «والفجر ۸» و «کربلای ۵» برای نمونه اشاره می شود:

۹-۴-۱ عملیات والفجر ۸

طبق دستور قرارگاه عملیاتی خاتم الانبیاء (ص)، ارتش و سپاه موظف شدند به صورت جداگانه، در مناطق انجام مأموریت خود (از کوشک تا دهانه فاو)، عملیاتی طرح ریزی کنند و در این راستا مقرر گردید سپاه عهده دار تلاش اصلی در منطقه عمومی فاو و ارتش عهده دار تلاش پشتیبانی در منطقه عمومی کوشک و شلمچه باشد و در صورتی که هریک از سازمان ها در تهاجم خود موفق نشدند از امکانات سازمان دیگر استفاده کنند. از طرفی سپاه برای فریب دشمن از محل تلاش اصلی، دو تلاش پشتیبانی در منطقه هورالعظیم و جزیره أم الرصاص (شرق بصره) در نظر گرفت.

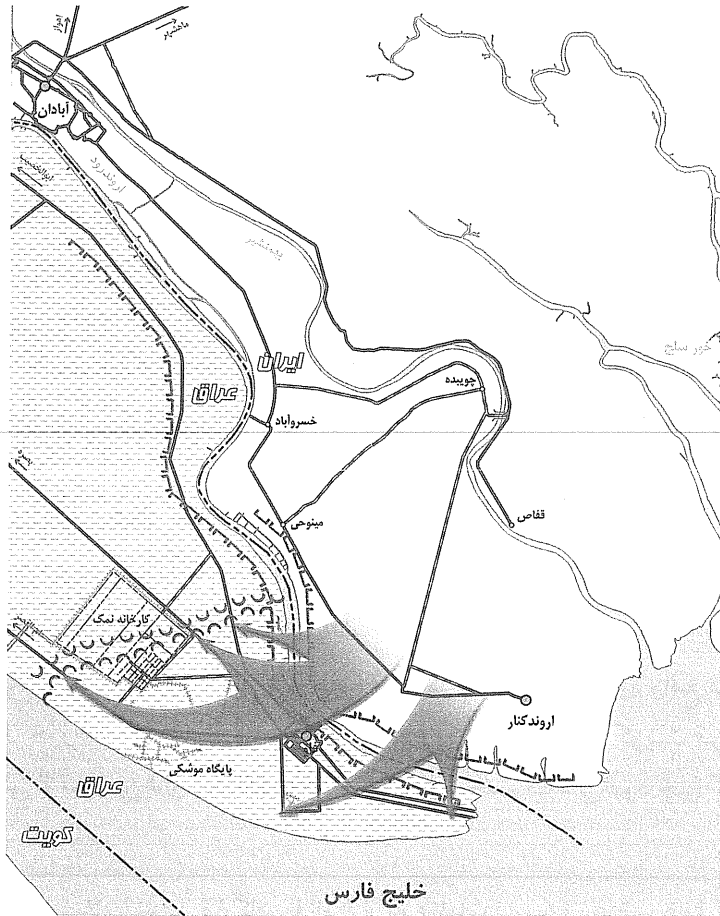
در این عملیات، تعدادی از توپخانه ها و نیز هواپیماهای ارتش به سپاه اختصاص داده شد تا در منطقه محوئه خود از آن ها استفاده کند و از طرفی، نیروی زمینی ارتش به منظور فریب دشمن با به کارگیری پنج لشکر در منطقه عمومی کوشک، زید و شلمچه مستقر و آماده عملیات گردید.

فرماندهان ارتش بعث عراق با گذشت چندروز از عملیات به تدریج متوجه شدند که تهاجم اصلی از سمت منطقه فاو است، بنابراین نیروهای خود را به سمت این منطقه برای مقابله با رزمندگان اسلام روانه کردند.

حضرت امام خمینی (ره) در دیداری که قبل از انجام عملیات فاو با فرماندهی سپاه داشتند فرمودند: «شما توکل به ما و مسئولان و این ها نکنید، توکلتان را به خدا بکنید.» (رضایی، ۱۳۹۰: ۱۵۰) همین مسئله باعث شده بود تا فرماندهان سپاه با دقت و احتیاط بیشتری به طرح ریزی عملیات فاو بپردازند.

سپاه در منطقه فاو، عملیات خود را با به کارگیری دو قرارگاه کربلا و نوح و با پشتیبانی پدافند هوایی، هوانیروز، بخشی از نیروی هوایی و توپخانه ارتش برنامه ریزی کرده بود و ارتش نیز قرار بود به صورت هم زمان در منطقه شلمچه، عملیات خود را انجام دهد.

هدف از برنامه ریزی و انجام عملیات والفجر ۸ در منطقه عملیاتی فاو، تصرف منطقه فاو و پیشروی به سمت أم القصر و قطع ارتباط کشور عراق با دریا بود.

نقشه ۹-۱ منطقه عملیاتی فاو

۹-۴-۱ نکات اساسی طرح مانور

- در عملیات والفجر ۸ تأکید و توجه ویژه‌ای به موارد زیر شد:
- (۱) اعمال غافل‌گیری در تمامی ابعاد و سطوح (راهبردی، عملیاتی و تاکتیکی)؛
  - (۲) دقت و کنترل در جزئیات تمامی فعالیت‌ها از جمله شناسایی‌ها؛
  - (۳) به‌کارگیری صحیح آتش‌های توپخانه؛
  - (۴) مراحل انجام طرح مانور از جمله عبور از اروندرود و شکستن خط مقدم دشمن، پاکسازی و رسیدن به هدف و در نهایت انجام پدافند؛
  - (۵) انتقال وسایل سنگین مهندسی مثل لودر و بولدوزر از اروندرود.

۹-۴-۲ روش‌های اعمالِ غافل‌گیری

در این عملیات قرارگاه خاتم‌الانبیاء (ص) برای غافل‌گیر کردن دشمن اقدامات زیر را انجام داد:

- (۱) طرح‌ریزی عملیات فریب بزرگ؛^۱
- (۲) طرح‌ریزی عملیات محدود و ایدایی؛^۲
- (۳) رعایت حفاظت اطلاعات (تخلیهٔ مردم منطقه، کنترل تردها، تعویض نیروها، اطلاع‌رسانی محدود، اعمال محدودیت مخابراتی و انتخاب اسامی گمراه‌کننده)؛
- (۴) کنترل اطلاعاتی دشمن و شناسایی مواضع (ایجاد دکل‌های بلند دیدبانی، گرفتن عکس هوایی از منطقه و بررسی کلیهٔ فعالیت‌ها و اقدامات دشمن، شناسایی ساحل غربی اروندرود، شناسایی وضعیت اروندرود و نحوهٔ عبور از آن و...)^۳؛
- (۵) انتخاب منطقه غافل‌گیرکننده.^۳

۹-۴-۳ وضعیت و موقعیت منطقهٔ عملیات

زمین منطقهٔ عملیات والفجر ۸ شامل شبه‌جزیرهٔ فاو بود که بین اروندرود واقع در جنوب غربی استان خوزستان و خلیج فارس و خور عبدالله در کنار مرز کشور کویت قرار گرفته است و یکی از سرزمین‌های پیچیدهٔ جنگی و عملیاتی، محسوب می‌شود چرا که شامل

۱. فرماندهان سپاه اسلام با تشکیل قرارگاهی به نام «قرارگاه عملیات فریب» و به‌منظور غافل‌گیر کردن دشمن، می‌خواستند به دشمن نشان دهند که عملیات بزرگ بعدی قوای اسلام در منطقهٔ هورالهویزه صورت خواهد گرفت. بدین‌منظور یگان‌های عملیاتی سپاه با تجهیزات نظامی و نیروهای رزمنده در شرایط علنی و استتارنشده به منطقهٔ هور منتقل گردیدند و به آنها گفته شد تا با ستون‌کشی‌های ظاهری و مکرر به‌خصوص در چند روز قبل از آغاز عملیات والفجر ۸، تظاهر به تهاجم کنند.
۲. هر نوع عملی که در وضعیت‌ها، حرکات، طرح‌ها، وسایل و روحیهٔ دشمن، ایجاد اختلال کند.
۳. اسناد به‌دست آمده پس از عملیات والفجر ۸ نشان می‌دهد که بخش‌های اطلاعاتی ارتش عراق با کمک اطلاعات دریافتی از ماهواره‌ها، عکس‌های هوایی و مشاهدهٔ فعالیت‌های ایران، به این نتیجه رسیده بودند که قرائن و شواهد یک تهاجم گسترده از سوی قوای ایران در منطقهٔ فاو وجود دارد ولی فرماندهان نیروهای عملیاتی ارتش صدام با توجه به منطبق نظامی، امکان عبور از اروندرود و انجام یک تهاجم وسیع، بدون داشتن پل‌های متعدد بر روی رودخانه و مشکل تدارک نیروهای هجوم‌کننده و نیز تداوم عملیات از سوی یگان‌های مسلح ایران را منتفی می‌دانستند و اجرای چنین عملیاتی را خودکشی بزرگ و یک اشتباه اساسی برای ایران، ارزیابی می‌کردند.

انواع عوارض طبیعی از جمله رودخانه، نهر، نخلستان، باتلاق، چولان، جاده، روستا، شهر، ساحل، نمک‌زار، دشت، اسکله و بندرگاه است.

عرض اروندرود در منطقه مورد نظر برای عملیات، بین ۶۰۰ تا بیش از ۱۰۰۰ متر بود و پل زدن روی آن، شرایط ویژه‌ای می‌طلبد. در شبانه‌روز، چهار جزر و مد در این رودخانه و نهرهای منشعب از آن اتفاق می‌افتد. بررسی وضعیت دقیق جزر و مد برای عملیات بسیار ضروری بود. در شرایط مد رودخانه، تمام نهرها و نخلستان‌ها پر از آب می‌شد و حدود شش ساعت ادامه می‌یافت ولی به هنگام جزر تمام نهرها خشک می‌شد و عبور قایق از آن ممکن نبود.

۴-۱-۴ اقدامات مهندسی

مهندسی سپاه با کمک جهاد سازندگی، عمده مأموریت آماده‌سازی منطقه عملیات را بر عهده گرفت و توانست با به کارگیری حدود ۴۰۰ کمپرسی و تعداد زیادی لودر و بولدوزر، ۴۷۳ کیلومتر جاده جدید در منطقه اروندرود احداث و ۱۱۰ کیلومتر از جاده‌های موجود را تعمیر و آسفالت کند. همچنین قرارگاه مهندسی نسبت به ساخت بیمارستان صحرایی، مکان‌های مناسب برای رفع آلودگی مواد شیمیایی، ساخت مواضع توپخانه، احداث مواضع موشک‌های پدافند هوایی «هاوک» و نیز بُنه‌های تدارکاتی لازم، قرارگاه‌های مختلف و همچنین پد (جایگاه) بالگرد اقدام کرد.

۴-۱-۵ شرح عملیات

عملیات سپاه در فاو (در ساعت ۱۰:۲۲ در تاریخ ۱۳۶۴/۱۱/۲۰) با رمز مقدس «یا فاطمه زهرا (س)» از منطقه عمومی جنوب خسروآباد تا انتهای جزیره آبادان با عبور غواصان خط‌شکن از اروندرود درحالی‌که باران می‌بارید، آغاز شد. در روز اول عملیات، یگان‌های سپاه موفق به تصرف شهر فاو شدند. اولین اقدام عراق برای جلوگیری از پیشروی نیروهای سپاه و بسیج، استفاده از قدرت نیروی هوایی خود بود.

هم‌زمان با حملات هوایی جنگنده‌های عراقی، یگان‌های زمینی ارتش بعث عراق

۱. بُنه (بُنه یگان) شامل آن تعداد از پرسنل، آماد و خودروهایی است که برای پشتیبانی لجستیکی یک یگان مورد نیاز است. رده‌های تشکیل‌دهنده بُنه عبارت از گروهان، گردان و تیپ است.

نیز حملات خود را به مواضع نیروهای رزمنده آغاز کردند. پاتک‌های عراق در روزهای اول به صورت ضعیفی انجام می‌شد ولی به تدریج بر شدت آن افزوده می‌شد. توپخانه ارتش و سپاه، در تمام دوره ۷۵ روزه نبرد فاو توانستند به‌عنوان یگان‌های پر قدرت، واحدهای خط مقدم را در برابر پاتک‌ها و تهاجمات دشمن، به‌طور مستمر پشتیبانی کنند.

نیروی هوایی ارتش بعث عراق در طول عملیات والفجر ۸ به‌طور متوسط روزانه ۳۵۵ پرواز انجام می‌داد و بالگردهای جنگی عراق نیز روزانه ۱۳۴ پرواز در منطقه عملیاتی داشتند.

۹-۴-۱۶ احداث پل بعثت

یکی از مهم‌ترین مسائل عملیات والفجر ۸ چگونگی تدارک‌رسانی به رزمندگان اسلام و پشتیبانی از آن‌ها در غرب اروندرود بود. مأموریت این کار بزرگ بر عهده جهاد سازندگی قرار گرفت. نیروهای مهندسی و پشتیبانی جنگ جهاد سازندگی توانستند با به‌کارگیری حدود ۳۴۰۰ عدد لوله نفتی ۵۶ اینچی و با یک طرح مهندسی دقیق، پلی را به طول حدود ۶۰۰ و عرض حدود ۱۲ متر و با عمق حدود ۸ متر احداث کنند.

۹-۴-۱۷ نتایج عملیات

- (۱) تصرف بخشی از اروندرود و برقراری امنیت در شمال خلیج فارس و امکان تردد کشتی‌ها به بندر امام خمینی (ره)؛
- (۲) تصرف شهر ساحلی فاو و تأسیسات بندری آن؛
- (۳) تصرف سکوهای موشکی و تأمین خورموسی و افزایش ضریب امنیتی در جزیره خارک؛
- (۴) کنترل خور عبدالله و تهدید بندر أم‌القصر؛
- (۵) مجاورت با کشور کویت و حاکمیت کامل بر خلیج فارس؛
- (۶) آزادسازی و تصرف ۹۴۰ کیلومترمربع از سرزمین‌های ایران و عراق و به اسارت گرفتن حدود ۲۱۰۵ نفر از قوای متجاوز؛
- (۷) انهدام وسیع نیرو و تجهیزات دشمن.

۹-۴-۲ عملیات کربلای ۵

یکی از سخت‌ترین و معروف‌ترین عملیات‌هایی که در هشت‌سال دفاع مقدس صورت گرفت، عملیات کربلای ۵ است که پس از ناکامی در عملیات کربلای ۴ طرح‌ریزی و اجرا شد.

نظر به اینکه هسته اصلی تلاش‌های سیاسی - نظامی ایران پس از فتح فاو، عمدتاً معطوف به سرنوشت جنگ با کسب پیروزی نظامی در یک عملیات گسترده و سرنوشت‌ساز بود، لذا در چنین وضعیتی، تنها اجرای یک عملیات پیروز می‌توانست وضعیت را به سود ایران تغییر دهد.

این عملیات که حدود یک‌سال و نیم قبل از پایان جنگ تحمیلی در منطقه غرب خرمشهر و در محور شلمچه به سوی بصره صورت گرفت، با رمز مقدس «یا فاطمه زهرا(س)» آغاز شد.

عملیات کربلای ۵ را سپاه پاسداران انقلاب اسلامی طرح‌ریزی کرد و در نیمه‌شب ۱۳۶۵/۱۰/۱۹ در جبهه جنوب و در محور شلمچه (منطقه شرق بصره)، با هدف گرفتن سرپل مناسب برای دستیابی به شهر بصره و تأسیسات عمده نفتی عراق به مرحله اجرا درآمد.

۹-۴-۱ استحکامات و موانع منطقه عملیاتی

ارتش بعث عراق در طول سالیان دراز استقرار و پدافند در منطقه شرق بصره مبادرت به اقداماتی به شرح زیر کرده بود:

(۱) استحکامات هلالی شکل، به گونه‌ای که در قسمت بیرونی هر یک از آن‌ها یک دسته تانک می‌توانست موضع بگیرد و با امنیت کامل تیراندازی کند. اطراف این استحکامات نیز با سیم‌های خاردار و میادین مین پوشانده شده بود؛

(۲) ایجاد منطقه آب گرفتگی در شمال منطقه عملیات به منظور رها کردن آب در زمین برای جلوگیری از پیشروی عملیات نیروهای پیاده ایران؛

(۳) تعبیه سنگرهای بتونی، دیده‌بانی، تیربار و مهمات و نیز تعدادی سنگر تانک به منظور تسلط بر منطقه شلمچه؛

(۴) تعبیه سنگرهای کمین برای محافظت و کنترل از موانع، میادین مین و استحکامات ایجادشده؛

- (۵) ایجاد تعدادی دکل بلند دیده‌بانی در غرب اروندرود به منظور کنترل تردد نیروهای مسلح جمهوری اسلام ایران؛
- (۶) استفاده از سلاح ضد هوایی در خط اول و تعداد زیادی تانک به منظور جلوگیری از نفوذ رزمندگان اسلام در شکستن خط اول؛
- (۷) ایجاد موانع عظیمی از سیم‌های خاردار، تله‌های انفجاری، کانال، میدان‌های وسیع مین و سنگرهای بتونی، سنگرهای استراق سمع و سنگرهای کمین؛
- (۸) ایجاد ده‌ها ردیف موانع گوناگون در آب گرفتگی‌ها و کاشتن مین در زیر آن‌ها تا عبور هر نوع نیروی پیاده غیرممکن شود.

۹-۴-۲ شرح عملیات

زمین منطقه عملیات کربلای ۵ دارای ارزش و اهمیت زیادی بود. محور مواصلاتی شلمچه کلید فتح بصره به شمار می‌رفت. وسعت سرزمین خشک این منطقه عملیاتی که به پنج ضلعی معروف بود به کمتر از ۵۰ کیلومتر مربع می‌رسید. زمین منطقه عملیات، پوشیده از آب گرفتگی‌ها، نهرها، خاکریزها، کانال‌ها و سایر عوارض طبیعی و مصنوعی دیگر بود که پس از شکست خطوط دشمن، رزمندگان اسلام باید از آنها عبور می‌کردند تا بتوانند به پیشروی خود به سمت اهداف تعیین شده ادامه دهند.

عملیات کربلای ۵، با استفاده از رخنه‌ای که در منطقه شلمچه در خطوط دفاعی دشمن ایجاد شده بود، صورت گرفت. در دو روز اول عملیات به دلیل آمادگی نداشتن نیروهای دشمن، رزمندگان اسلام موفق شدند تعدادی تانک دشمن را به غنیمت بگیرند و ۶۵۰ نظامی عراقی را اسیر کنند. ولی از روز سوم به بعد به تدریج، ارتش عراق جنگ سختی را علیه رزمندگان اسلام شروع کرد.

از روز هفتم نبرد، پاتک‌های سنگینی از سوی دشمن آغاز شد. این پاتک‌ها تا بیست شبانه‌روز ادامه یافت و تقریباً هیچ نقطه‌ای از شلمچه و منطقه نبرد نبود که مورد اصابت آتش توپخانه و سایر آتش‌های دشمن واقع نشده باشد. بعد از بیست روز نبرد شدید و پاتک مداوم، دشمن نتوانست منطقه را از تصرف رزمندگان اسلام خارج کند و این منطقه پس از یک مقاومت سرسختانه در اختیار ایران باقی ماند. در طی این عملیات، رزمندگان اسلام موفق شدند تا خط نهر جاسم که آخرین رده دفاعی ارتش بعثی در منطقه عملیات بود، پیشروی کنند و در نهایت به دلیل کمبود یگان‌های پیاده و زرهی، امکان اینکه گام‌های بلندتری در پیروزی بردارند میسر نشد.

نقشه ۲-۹ منطقه عملیاتی کربلای ۵

در این عملیات پایگاه موشکی هاوک ارتش جمهوری اسلامی ایران فعال گردید و توانست تعدادی از هواپیماهای دشمن را هدف قرار دهد.

در جریان عملیات کربلای ۵، هوانیروز ارتش، سه تیم پروازی شامل نه فروند بالگرد را به کار گرفت. یک تیم در حال عملیات، یک تیم در حال سوخت گیری و تیم دیگر در حال رفتن به منطقه عملیات بود. در مجموع از چهار پایگاه هوانیروز ۱۳۰ فروند وسیله پروازی از بالگردهای ترابری و جنگنده (کبرا) در منطقه جنوب مستقر شده بودند.

در عملیات کربلای ۵، آتش پشتیبانی توپخانه کاربرد وسیع و سرنوشت‌سازی داشت به طوری که این عملیات به جنگ آتش‌ها معروف شد. در این عملیات حدود دو میلیون گلوله انواع توپ شلیک شد و اجرای آتش توپخانه در آن در طول هشت سال جنگ بی‌سابقه بود.

۹-۴-۳ نتایج و دستاوردهای عملیات

- (۱) پاسگاه‌های بویان، شلمچه، کوت‌سواری و خین در اختیار رزمندگان اسلام قرار گرفت و بیش از ۱۵۰ کیلومتر مربع از خاک عراق به تصرف قوای ایران درآمد؛
- (۲) جزایر بُوَارین، فیاض و أم‌الطویل و شهرک دوعیجی، رودخانه دوعیجی و نهر جاسم و همچنین ده کیلومتر از جاده شلمچه - بصره و نیز یازده پاسگاه فرماندهی ارتش بعثی عراق به کنترل قوای اسلام درآمد؛
- (۳) انهدام وسیع نیرو و تجهیزات و به اسارت گرفتن حدود ۲۶۵۵ نفر از قوای متجاوز؛
- (۴) پس از ۴۵ روز جنگ، ارتش عراق به منظور جلوگیری از انهدام بیشتر، دست از جنگ کشید (بهداروند، ۱۳۸۸: ۲۸۶).

۹-۴-۴ تقدیر امام خمینی (ره) از رزمندگان عملیات

امام خمینی (ره) در پیامی در ۱۳۶۵/۱۱/۱۶ از رزمندگان اسلام چنین تجلیل می‌کنند:

«من ضمن تشکر و تقدیر فراوان از نیروهای مردمی و بسیجیان جان‌بر کف و سپاهیان محمد - صلی الله علیه و آله - و ارتش قدرتمند و مقاوم و سپاهیان قهرمان و دلاور و روحانیون و جهادگران و امدادگران و خبرنگاران و نیروهای انتظامی، کمیته، شهربانی و ژاندارمری و همه کسانی که در پشت جبهه‌ها به تقویت و تدارک رزمندگان همت گماشته‌اند و نیز با تقدیر و تشکر وافر از رزمندگان عملیات کربلای ۴ و خصوصاً کربلای ۵ که واقعاً حماسه آفریدند و حیرت و تعجب همه جهانیان را برانگیخته‌اند و بر مستحکم‌ترین دژها و موانع و مدرن‌ترین سلاح‌ها یورش بردند و دلاورانه در مصاف با دشمن زیون جنگیدند و امیران و افسران و درجه‌داران و سربازان بی‌شماری از دشمن را به اسارت گرفته‌اند و هم اکنون نیز به نبرد خود ادامه می‌دهند و دل انبیا و پیامبر اسلام (ص) و مولای خود حضرت صاحب‌الامر (عج) را شادمان ساخته‌اند، از همه جوانان غیور و اقشار برومند

کشور اسلامی می‌خواهم که مثل همیشه به جبهه‌ها هجوم آورند و به سپاهیان حضرت مهدی (عج) بی‌یونند و نفس‌های آخر عمر صدامیان را بگیرند که دست نصرت حق با شماست. چنان که تا به امروز و در همهٔ صحنه‌ها از امدادهای غیبی و عنایات ویژهٔ خود، شما را متنعم ساخته است، بعد از این نیز یار و یاورتان خواهد بود و شما را تنها نخواهد گذاشت و من هم در همهٔ حالات به شما دعا می‌کنم و شما را دوست دارم و ای کاش در کنار شما و در سنگر شما بودم.» (صحیفهٔ امام، ج ۲۰، ۱۳۷۸: ۱۹۹ و ۲۰۰)

جنايات جنگی عراق برای توسعه جنگ

مقدمه

به دنبال پیروزی‌های شگفت‌انگیز رزمندگان اسلام، استکبار جهانی در صدد نجات صدام و حزب بعث برآمد و بر این اساس از همه امکانات نظامی و اطلاعاتی خود استفاده کرد و از اوایل خرداد سال ۱۳۶۴ با اتخاذ راهبردهای جدیدی برای حمایت از رژیم بعث عراق در جنگ وارد عمل شد.

عراق ضمن کاربرد سلاح شیمیایی^۱ تلاش کرد با آغاز جنگ در شهرها و بمباران وسیع مناطق غیرنظامی به منظور کاهش توان اقتصادی و تخریب روحیه ملی و در صورت امکان برانگیختن مردم، فشار افکار عمومی را بر مسئولان نظام جمهوری اسلامی ایران افزایش دهد و به موازات آن با هدف قراردادن نفت‌کش‌ها و سکوهای نفتی ایران در خلیج فارس، با هدف قطع صدور نفت، اقتصاد کشور را مختل نماید.

قدرت‌های بزرگ نه تنها این گونه جنايات جنگی عراق را که به‌طور مکرر طی سال‌های بعد نیز رخ داد، نکوهش نکردند، بلکه قدرت‌های استکباری با بسط روابط سیاسی -

---

۱. ابزارها یا موادی هستند که به وسیله آنها انسان‌ها یا موجودات زنده را هدف قرار می‌دهند. در اثر تماس مستقیم این مواد با هر قسمت از بدن جاندار، بدن وی آلوده شده و جاندار به انواع بیماری‌ها (عمومی و یا انحصاری) مبتلا می‌شود. این مواد می‌توانند به صورت جامد، مایع و یا گاز استفاده شوند. به عبارت دیگر عوامل شیمیایی به ترکیباتی اطلاق می‌گردد که در صورت کاربرد مؤثر علیه انسان، حیوان یا گیاه، منجر به مرگ یا ضایعات قابل توجه دائمی یا موقتی در ساختار اندامی آنها می‌شود. جنگ‌افزارهای شیمیایی از نظر نظامی به شش گروه سمی و کشنده، ناتوان‌کننده، استفاده برای کنترل اغتشاش‌ها، دودزا، ضد گیاه و شعله‌ها و آتش‌زا تقسیم می‌شوند.

نظامی خود و ارسال تسلیحات پیشرفته به عراق موجب تشویق این کشور در استمرار این گونه سیاست‌ها شدند.

۱-۱۰ هدف از کاربرد سلاح شیمیایی

- (۱) ایجاد وحشت و اضطراب و تشویش با هدف عملیات روانی علیه دشمن و مردم غیرنظامی؛
- (۲) کاهش توان رزمی و ایجاد اختلال در سازمان رزمی دشمن؛
- (۳) مرعوب و زمین گیر کردن دشمن با ایجاد تزلزل در روحیه و مقاومت دشمن یا نیروهای پشتیبانی کننده.

۲-۱۰ دوره‌های استفاده ارتش بعث عراق از سلاح شیمیایی

برحسب نوع و میزان گستردگی استفاده عراق از این سلاح‌ها در جنگ تحمیلی می‌توان سه دوره را از هم تفکیک کرد:

۱-۲-۱۰ دوره اول: از آغاز جنگ تا آزادسازی خرمشهر

در سال‌های اول و دوم جنگ تحمیلی و تا حدود نیمه دوم سال ۱۳۶۱ با اینکه ارتش بعث عراق مورد حملات کوبنده و بسیار اثرگذار رزمندگان اسلام قرار گرفت و تلفات و ضایعات قابل توجهی دید، از سلاح شیمیایی در عملیات دفاعی خود به‌طور گسترده استفاده نکرد. اهداف ارتش عراق در این دوره از کاربرد سلاح شیمیایی، آزمایش سلاح و عوامل شیمیایی، ارزیابی عکس‌العمل جهان و وارد آوردن تلفات بود.

۲-۲-۱۰ دوره دوم: از سال ۱۳۶۲ تا پایان سال ۱۳۶۵

در این دوره که هم‌زمان با آغاز عملیات تهاجمی ایران در خاک عراق بود و با هدف متجاوز و احقاق حق صورت گرفت (به‌ویژه در نبردهای کربلای ۴ و ۵)، عراق دوران تازه‌ای را از کاربرد سلاح شیمیایی آغاز کرد. در این مدت عراق برای پشتیبانی از نیروی زمینی خود، از سلاح شیمیایی استفاده کرد تا به کمک آن از عملیات تهاجمی رزمندگان اسلام که متکی به نیروهای پیاده بود، جلوگیری کند.

در طول این دوره ارتش عراق بیش از ۲۳۰ بار مواضع نیروها، مراکز پشتیبانی،

عقبه‌ها و حتی شهرها، روستاها و مناطق غیرنظامی ایران را هدف حملات شیمیایی قرار داد که در مجموع حدود ۴۴ هزار نفر شهید و مجروح را در پی داشت (یکتا، ۱۳۸۲: ۱۳-۲۱).

۱۰-۲-۳ دوره سوم: از سال ۱۳۶۶ تا پایان جنگ

در این دوره زمانی ارتش بعث عراق پس از مرتفع کردن ضعف‌های تاکتیکی و تکنیکی خود در زمینه به کارگیری سلاح شیمیایی در دو دوره گذشته، توانست از آن‌ها برای بازپس‌گیری مناطق تحت کنترل نیروهای ایران استفاده کند. فرماندهان عراقی از این اسلحه در بهار سال ۱۳۶۷ علیه نیروهای ایران در فاو، شلمچه و جبهه‌های غرب و شمال غرب استفاده کردند.

پس از حملات گسترده شیمیایی ارتش بعث از سال‌های ۶۵ و ۶۶ فاجعه‌آمیزترین حملات شیمیایی که همه جهانیان را تحت تأثیر قرار داد، حمله شیمیایی هواپیماهای عراقی به شهر حلبچه عراق و سردشت ایران و اطراف آن بود که با عوامل شیمیایی خردل، اعصاب و سیانور، بیش از ۹ هزار نفر را تحت تأثیر مخرب خود قرار داد که تنها ۵ هزار نفر در شهر حلبچه و حدود ۲۰۰ نفر در شهر سردشت شهید و ۵ هزار نفر مصدوم شدند (نیکخواه بهرامی، ۱۳۸۹: ۱۴۷).

در طول هشت سال جنگ تحمیلی عراق علیه ایران، بسیاری از کشورهای غربی از جمله آلمان، امریکا، انگلستان، فرانسه و ایتالیا که از طراحان پروتکل ۱۹۲۵ م (۱۳۰۴ ش) ژنو بودند، در تجهیز عراق برای تولید گازهای شیمیایی نقش کلیدی داشتند.

۱۰-۳ حملات هوایی و موشکی به شهرها (جنگ شهرها)

اصطلاح جنگ شهرها از اسفند ماه ۱۳۶۳ و در اواسط دوره جنگ، بین ایران و عراق رایج شد و قبل از آن با عنوان بمباران مناطق مسکونی از آن یاد می‌شد. منظور از شهرها، مناطق غیرجنگی است که در آن نیروهای مسلح درگیر نبرد نیستند. یعنی می‌توان حوزه دولت در حال جنگ را به دو بخش تقسیم کرد:

(۱) جبهه جنگ یعنی مناطقی که درگیری‌ها و مخاصمات به صورت واقعی و عملی در آنجا صورت می‌گیرد،

(۲) پشت جبهه یعنی سایر مناطق یک کشور که در آن نیروهای متخاصم با هم تماس و برخورد ندارند.

جنگ شهرها یکی از شیوه‌ها در اعمال تدابیر نظامی است که با بهره‌گیری از نیروی

هوایی (هوایماهای جنگی و بمب افکن)، هوانیروز (بالگردها)، توپخانه‌های دوربرد و پایگاه‌های موشکی به منظور بمباران و درهم کوبیدن مناطق عمومی و مسکونی و اقتصادی نیروی مقابل در حوزه غیررزمی و با هدف فرسایش اراده طرف مقابل و تحمیل اراده به او صورت می‌گیرد.

جنايات جنگی در زمینه بمباران شهرها، هم‌زمان با آغاز تجاوز سراسری رژیم بعث عراق به خاک ایران آغاز شد و تا پایان جنگ در تابستان ۱۳۶۷ ادامه یافت. در این مدت طولانی، عراق در مجموع ۲۷۶۹ بار ۱۲۷ شهر از شهرهای ایران (همچنین جزایر جنوبی کشور در خلیج فارس) را بمباران کرد (پیوست ۶: حملات هوایی عراق به شهرهای ایران). بمباران شهرهای ایران طی هشت سال دفاع مقدس فراز و نشیب‌های ویژه‌ای داشت. بیشترین بمباران شهرهای کشور در سال ۱۳۶۵ (۵۲ درصد از مجموع بمباران‌ها) و کمترین آن در سال ۱۳۶۳ (۲۰ درصد از مجموع بمباران‌ها) صورت گرفت. در یک نگاه کلان، در مجموع برحسب دفعات تهاجم به شهرهای ایران می‌توان سه دوره را مشخص کرد (حسینی، ۱۳۸۳: ۲۹).

۱۰-۳-۱ دوره اول

از شهریور ماه ۱۳۵۹ و هم‌زمان با حمله سراسری عراق آغاز شد و تا سال ۱۳۶۱ ادامه یافت. حدود ۳۱ درصد از مجموع حملات به این دوره مربوط می‌شود که به‌طور میانگین، ماهانه ۵۰ حمله به شهرهای ایران را دربرمی‌گرفت.

۱۰-۳-۲ دوره دوم

از سال ۱۳۶۲ تا سال ۱۳۶۳ را شامل می‌شود. به‌طور تقریبی ۱۱ درصد از مجموع بمباران‌ها در این دوره انجام شد که به‌طور میانگین ماهانه ۲۱ حمله را دربرمی‌گرفت.

۱۰-۳-۳ دوره سوم

جنگ شهرها از سال ۱۳۶۴ آغاز شد و تا پایان جنگ ادامه یافت. در حدود ۵۸ درصد از مجموع بمباران‌های شهرهای کشور در این دوره انجام گرفت که به‌طور میانگین ماهانه ۶۴ حمله را شامل می‌شد و نخستین بار تهران، در اسفند ماه ۱۳۶۶ با موشک زمین‌به‌زمین مورد هدف قرار گرفت (همان: ۲۹).

شایان توجه است، درست زمانی که که جنگ شهرها به اوج خود رسیده بود، یک

فروند هواپیمای «میگ - ۲۵» عراقی با موشک پدافند هوایی سپاه «اچ - کیو - ۲» و با همکاری ارتش سرنگون و خلبان آن اسیر شد، که این اقدام نقطه عطفی در تاریخ پدافند هوایی نیروهای مسلح محسوب می شود.

بر اساس آمارهای موجود، در سه دوره مزبور در مجموع بیش از ۱۶ هزار نفر از شهروندان غیرنظامی کشور در اثر بمباران و موشک باران شهرها به شهادت و حدود ۶۰ هزار نفر نیز مجروح شدند.

۱۰-۳-۴ اهداف عراق از جنگ شهرها

(۱) ایجاد وحشت در بین مردم و وارد آوردن فشار روانی مستقیم بر آن ها برای متزلزل کردن اراده آن ها در ادامه نبرد و مقاومت و پشتیبانی از رزمندگان؛

(۲) خارج شدن از بن بست در نبردهای زمینی و جبران ناکامی ها در جبهه های جنگ زمینی؛

(۳) وادار کردن مسئولان جمهوری اسلامی ایران به پذیرش صلح مورد نظر عراق. در همین زمینه صدام در سومین سال جنگ گفت: «ما دو راه بیشتر نداریم، یا مصالحه یا اینکه برای حل مسئله جنگ، شهرهای ایران را هدف قرار دهیم»؛

(۴) کاهش توان اقتصادی کشور با بمباران و موشک باران مناطق مسکونی و مناطق اقتصادی مانند پالایشگاه ها، کارخانه ها، تأسیسات و ...

۱۰-۳-۵ واکنش ایران به بمباران و موشک باران عراق

جمهوری اسلامی ایران برای مقابله با بمباران و موشک باران شهرهای خود، دو راه بیشتر نداشت:

(۱) مقابله به مثل: این شیوه نخستین راه بود اما مسئولان ایران در اتخاذ این شیوه، با محدودیت کشته شدن افراد غیرنظامی و بی گناه در عراق روبه رو بودند. این وضعیت، ایران را در تصمیم گیری برای بمباران شهرهای عراق در تنگنا قرار داد به طوری که مسئولان در مواردی با هشدار و اخطار قبلی اقدام به بمباران می کردند. این در حالی بود که رژیم بعث عراق در جنگ شهرها، ملاحظات و محدودیت های ایران را نداشت.

(۲) استقرار سایت های پدافند هوایی در اطراف شهرها: این شیوه مقابله نیز محدودیت های ویژه خود را داشت. اول اینکه امکان پوشش تمامی شهرها به دلیل کمبود سامانه های پدافند هوایی وجود نداشت؛ بنابراین بیشتر شهرهای پرجمعیت تحت پوشش

قرار گرفته بودند. دوم اینکه سامانه‌های پدافند ایران در برابر موشک‌های شلیک شده عراقی کارایی نداشت، لذا جنگ شهرها، ضمن نشان دادن آسیب‌پذیری ایران در دفاع از مکان‌های مسکونی و شهری، ضرورت برخورداری از سامانه‌های پیشرفته راداری، دفاع هوایی و موشکی و برخورداری از توان بازدارندگی و اراده سیاسی لازم برای استفاده از این توان را در مواقع لزوم به طور جدی، فراروی رهبران سیاسی - نظامی کشور قرار داد.

۴-۱۰ جنگ نفت کش‌ها

منظور از جنگ نفت کش‌ها، گسترش دامنه جنگ ایران و عراق به سطح آب‌های خلیج فارس بود که مهم‌ترین منطقه تأمین کننده نفت خام جهان و انتقال این ماده پرارزش است. از آنجا که دو طرف درگیر، برای فلج کردن سیستم اقتصادی یکدیگر که به درآمدهای نفتی متکی بود، بیشتر نفت کش‌های حامل نفت یکدیگر را هدف قرار می‌دادند، این جنگ و منازعه به جنگ نفت کش‌ها معروف شد.

عراق در پاییز سال ۱۳۶۲ با دریافت هواپیماهای سوپراتاندارد از فرانسه، ترمینال نفتی جزیره خارک را مورد حمله موشک‌های اگزوست قرار داد و این سرآغاز جنگ نفت کش‌ها بود.

عراق در سال‌های بعد با دستیابی به فناوری سوخت‌رسانی هوایی به هواپیماهای میزبان که با کمک مستشاران فرانسوی انجام گرفت، توانست در ۱۳۶۵/۵/۲۱ برای نخستین بار به تأسیسات نفتی جزیره سیری حمله کند و سه نفت کش در حال بارگیری را هدف قرار دهد و بدین وسیله با تأثیرگذاری بر روند صادرات نفتی ایران توانست میزان صادرات نفتی ایران را از ۱/۶ میلیون بشکه در روز به ۶۰۰ هزار بشکه کاهش دهد.

از حدود ۸۰ حمله‌ای که ایران در سال ۱۹۸۷م (۱۳۶۶ش) علیه کشتی‌رانی در خلیج فارس انجام داد، ۷۳ حمله علیه کشتی‌هایی بود که مبدأ و مقصد آن‌ها کویت یا عربستان سعودی بود. در این سال عراق نیز ۸۳ بار به نفت کش‌ها حمله کرد. در نتیجه تعداد کل حملات انجام شده در سال‌های ۱۹۸۴ تا ۱۹۸۷م (۱۳۶۳ تا ۱۳۶۶ش)، ۱۸۰ حمله از سوی ایران و ۲۱۵ حمله از سوی عراق بوده است (کردزمن، ۱۳۸۲: ۵۸-۶۰).

نیروی دریایی سپاه که در اثنای جنگ و با حضور جوانان مؤمن و با انگیزه در خلیج فارس به صورت رسمی از ۱۳۶۴/۶/۲۶ تشکیل شده بود، به منظور مقابله با اقدامات عراق در خلیج فارس، قایق‌های تندرو را به کار گرفت و موشک‌های ساحل به دریا و نیز توانایی جنگ مین را در سازمان خود توسعه داد. سپاه به صورت جدی از اوایل سال ۱۳۶۵ عملیات

مقابله به مثل را در خلیج فارس آغاز کرد.

با وارد شدن واحدهای عملیاتی نیروی دریایی سپاه در نقاط مختلف خلیج فارس، ظرفیت ایران برای واکنش در برابر حملات عراق به نفت کش‌ها و پایانه‌های نفتی، به طور قابل ملاحظه‌ای افزایش یافت. با اقدامات مقابله به مثل نیروی دریایی سپاه، ظرف مدت اندکی در بهار سال ۱۳۶۶ حدود ۱۲ نفت کش و کشتی تجاری مربوط به کشورهای حامی صدام در مقابل با حمله هوایمماهای بعثی به نفت کش‌های عازم بنادر ایران، مورد تهاجم قرار گرفت.

مهم‌ترین بخش این مرحله از جنگ در منطقه خلیج فارس، با ورود امریکا به جنگ در حمایت از رژیم بعث عراق صورت گرفت. حمله اشتباهی موشک اگزوست هوایمما عراقی به ناو یو-اس-اس - استارک در ۱۷ می ۱۹۸۷م (۱۳۶۶/۲/۲۷ش) و تماس‌های کویت با مسکو برای کمک و حفاظت از کشتی‌های بی طرف و متعاقب آن موافقت امریکا با درخواست کویت مبنی بر نصب پرچم امریکا بر فراز کشتی‌های کویتی و انجام دادن اقداماتی برای محافظت از نفت کش‌ها در برابر حملات ایران، امریکا را وارد جنگ مستقیم با ایران در خلیج فارس کرد.

در ۲۴ جولای ۱۹۸۷م (۱۳۶۶/۵/۲ش) نفت کش غول‌پیکر بریجتون در حالی که ناوگان امریکا آن را اسکورت می کرد، با مین دریایی برخورد کرد.

در ۱۸ آوریل ۱۹۸۸م (فروردین ۱۳۶۷ش) رزم‌ناوهای امریکا به سکوهاى نفتی نصر و سلمان حمله و آن‌ها را به طور کامل منهدم کردند. در این حمله علاوه بر انهدام سکوهاى مذکور، دو رزم‌ناو نیروی دریایی ارتش جمهوری اسلامی ایران را به نام‌های سهند و جوشن، غرق و به یک شناور دیگر ایران نیز خساراتی وارد کردند. در ۱۳۶۷/۴/۱۲ بود که حمله موشکی ناو امریکایی وینسنس به هوایمماى مسافربری ایرباس^۱ ایران بر فراز خلیج فارس، به شهادت ۲۹۰ مسافر غیرنظامی این هوایمما منجر شد.

۱. در ۱۳۶۷/۴/۱۲ یک فروند هوایمماى ایرباس شرکت هوایمماى جمهوری اسلامی ایران، از بندرعباس به مقصد ذبی بر فراز آب‌های سرزمینی ایران در خلیج فارس به دلیل شلیک دو موشک از ناو امریکایی وینسنس سقوط کرد و تمامی ۲۹۰ نفر مسافر و خدمه آن به شهادت رسیدند. ۱۱۸ نفر از این مسافران بی گناه، زن و کودک بودند. همچنین ۲۰ هندی، یک ایتالیایی، ۶ پاکستانی، ۱۳ نفر تبعه امارات و ۶ نفر یوگسلاوی نیز در بین مسافران بودند. در این جنایت هولناک مقامات امریکایی با بی‌شرمی بیان کردند که هدف امریکا از ساقط کردن این هوایمما، وادار کردن جمهوری اسلامی ایران به پذیرش صلح و پایان دادن به جنگ تحمیلی است. در این زمینه رئیس‌جمهور وقت امریکا (رونالد ریگان) اظهار داشت: «این فاجعه ضرورت دستیابی به برقراری صلح را با حداکثر شتاب دوچندان ساخته است.»

خود آزمایی تشریحی بخش سوم

۱. عوامل پیروزی رزمندگان اسلام در عملیات‌های آزادسازی را بیان کنید.
۲. عملیات‌های آزادسازی را تحلیل کنید.
۳. به چه دلایلی جنگ پس از آزادی خرمشهر، ادامه یافت؟
۴. اقدامات جمهوری اسلامی ایران برای ورود به سرزمین عراق چه بود؟
۵. نتایج عملیات والفجر ۸ را بنویسید.
۶. روش‌های اعمال غافل‌گیری در عملیات والفجر ۸ چه بوده است؟
۷. هدف عراق از کاربرد سلاح شیمیایی چه بود؟
۸. اهداف عمده رژیم بعث عراق از بمباران شهرهای ایران چه بوده است؟

پایان جنگ

اهداف یادگیری

پس از مطالعه این بخش شما باید بتوانید:

۱. با قطعنامه‌های شورای امنیت و زمینه‌های صدور قطعنامه ۵۹۸ آشنا شوید.
۲. به دلایل پذیرش قطعنامه ۵۹۸ از سوی جمهوری اسلامی ایران پی ببرید.
۳. با گزیده‌هایی از پیام امام خمینی (ره) مبنی بر قبول قطعنامه ۵۹۸ آشنا شوید.
۴. به علل و انگیزه‌های تهاجم رژیم بعث عراق پس از پذیرش رسمی قطعنامه ۵۹۸ از سوی جمهوری اسلامی ایران پی ببرید.
۵. به نحوه عملکرد منافقین در پشتیبانی از رژیم بعث عراق شناخت پیدا کنید.
۶. نحوه عملکرد رزمندگان اسلام را در مقابل منافقین در عملیات مرصاد ارزیابی کنید.
۷. نسبت به پذیرش رسمی قطعنامه ۵۹۸ از سوی عراق و فرایند اجرای آتش‌بس آشنا شوید.
۸. با نقش و رفتار دولتمردان کشورهای عربی در جنگ تحمیلی علیه جمهوری اسلامی ایران آشنا شوید.
۹. با نقش و رفتار دولتمردان کشورهای غربی به سرکردگی امریکا و کشورهای شرقی با محوریت شوروی سابق در جنگ تحمیلی عراق علیه ایران آشنا شوید.
۱۰. با نقش و رفتار سازمان ملل در جنگ تحمیلی آشنا شوید.

فصل یازدهم

قطعه‌نامه‌های صادر شده سازمان ملل در جنگ

مقدمه

در مدت هشت سال جنگ تحمیلی عراق علیه ایران، شورای امنیت سازمان ملل به صدور یک بیانیه و ده قطعه‌نامه اقدام کرد. با توجه به نفوذ قدرت‌های استکباری، عمده قطعه‌نامه‌ها جانب‌دارانه و در حمایت از عراق و به ضرر ایران بود. شایان توجه است که کشور عراق به غیر از قطعه‌نامه ۵۹۸ با بقیه قطعه‌نامه‌ها نیز موافقت کرده بود، اما ایران تنها با این قطعه‌نامه، آن هم به‌رغم میل باطنی موافقت کرد و با بقیه مخالفت کرده بود. در این فصل به‌اختصار به قطعه‌نامه‌های صادر شده پرداخته می‌شود ولی درخصوص قطعه‌نامه ۵۹۸ به‌دلیل اهمیت آن توضیح بیشتری داده می‌شود.

۱-۱۱ مروری بر قطعه‌نامه‌های صادر شده

در جنگ تحمیلی عراق علیه ایران در مجموع ۱۰ قطعه‌نامه به قرار زیر صادر شد:
(۱) قطعه‌نامه ۴۷۹، اولین قطعه‌نامه‌ای بود که سازمان ملل در ۲۸ سپتامبر ۱۹۸۰م از نقض تمامیت ارضی ایران به میان نیامد، پیشنهاد آتش‌بس^۱ مطرح نشد و از نیروهای

---

۱. آتش‌بس (case fire) در اصطلاح عبارت از قرارداد ترک جنگ در مدت محدود است؛ اعم از اینکه در برابر دریافت عوض یا بدون آن انجام گیرد؛ بدین ترتیب، آتش‌بس نوعی صلح و آشتی موقت است. تفاوت صلح و آتش‌بس این است که آتش‌بس برای جنگ نیمه‌تمام است و ممکن است آتش جنگ در ماه‌ها و سال‌های آینده شعله‌ور شود و اساساً در آتش‌بس برای جنگ، تعیین تکلیف نمی‌شود. علاوه بر اینکه آتش‌بس همیشه دو طرفه نیست. اما خاصیت صلح این است که نه تنها آتش‌بس برقرار می‌شود بلکه به جنگ هم خاتمه داده می‌شود و آن‌گاه در مورد اختلاف مرزهای بین‌المللی و مسائل طرفینی بحث می‌شود.

اشغالگر هم خواسته نشد خاک کشور ایران را ترک کنند و به مرزهای بین‌المللی بازگردند.

(۲) قطعنامه ۵۱۴ در ۱۲ ژوئیه ۱۹۸۲م (۱۳۶۱/۴/۲۱ش)، دومین قطعنامه‌ای بود که (حدود ۲۲ ماه پس از قطعنامه ۴۷۹) صادر شد. انجام چهار عملیات آزادسازی سبب شد که رزمندگان اسلام به مرزهای بین‌المللی برسند. بنابراین شورای امنیت احساس خطر کرد و برای جلوگیری از شکست رژیم بعث عراق و جلوگیری از تداوم پیروزی‌های رزمندگان اسلام، به تکاپو افتاد.

(۳) قطعنامه ۵۲۲ در ۴ اکتبر ۱۹۸۲م (۱۳۶۱/۷/۱۲ش) حدود سه ماه پس از قطعنامه ۵۱۴ صادر شد. تصویب این قطعنامه به دلیل فشار نظامی ایران به عراق (انجام عملیات‌های رمضان و مسلم‌بن‌عقیل) و فشار سیاسی عراق به شورای امنیت برای جلوگیری از پیشرفت‌های ایران در خاک عراق بود.

(۴) قطعنامه ۵۴۰ در ۳۱ اکتبر ۱۹۸۳م (۱۳۶۲/۸/۹ش) حدود سیزده ماه پس از قطعنامه ۵۲۲ صادر شد. در فاصله بین قطعنامه ۵۲۲ تا این قطعنامه، عملیات‌های مُحَرَّم و والفجرهای یک تا چهار انجام شد و شورای امنیت با هدف جلوگیری از پیروزی‌های ایران، این قطعنامه را صادر کرد.

(۵) قطعنامه ۵۵۲ در اول ژوئن ۱۹۸۴م (۱۳۶۳/۳/۱۱ش)، هفت ماه پس از صدور قطعنامه ۵۴۰ صادر شد. از جمله دلایل صدور این قطعنامه این بود که رزمندگان اسلام در عملیات خیبر جزایر مجنون عراق را به تصرف درآوردند.

(۶) قطعنامه ۵۸۲ در ۲۴ فوریه ۱۹۸۶م (۱۳۶۴/۱۲/۵ش)، حدود ۲۱ ماه پس از صدور قطعنامه ۵۵۲ صادر شد. در فاصله قطعنامه ۵۵۲ تا این قطعنامه، عملیات‌های مختلفی از جمله والفجر ۸ انجام شد که تعادل امنیتی، نظامی و سیاسی منطقه و جهان را به هم زد.

(۷) قطعنامه ۵۸۸ در ۸ اکتبر ۱۹۸۶م (۱۳۶۵/۷/۱۶ش)، حدود هفت ماه و نیم پس از صدور قطعنامه ۵۸۲ صادر شد.

(۸) قطعنامه ۵۹۸ که به آتش‌بس بین ایران و عراق منجر شد و در نهایت جنگ به پایان رسید که در ادامه به صورت مشروح در مورد آن بحث خواهد شد.

(۹) قطعنامه ۶۱۲ در ۹ می ۱۹۸۸م (۱۳۶۷/۲/۱۹ش)، پس از استفاده عراق از سلاح‌های شیمیایی علیه مردم شهر حلبچه عراق بعد از عملیات والفجر ۱۰ و نیز به کار بردن این سلاح‌ها در بازپس‌گیری فاو در محکومیت استفاده از این گونه سلاح‌ها صادر شد.

(۱۰) قطعه‌نامه ۶۲۰ در ۲۶ اگوست ۱۹۸۸م (۱۳۶۷/۶/۴ش)، شش روز پس از آتش‌بس بین ایران و عراق، صادر شد. در این قطعه‌نامه با توجه به گزارش‌های هیئت اعزامی دبیرکل سازمان ملل به منطقه، از اینکه استفاده از سلاح‌های شیمیایی علیه ایران شدیدتر و بیشتر شده است ابراز تأسف شد.

۲-۱۱ قطعه‌نامه ۵۹۸

این قطعه‌نامه را سازمان ملل در تاریخ ۲۰ ژوئیه ۱۹۸۷م (۱۳۶۶/۴/۲۹ش)، حدود ۹ ماه و نیم پس از صدور قطعه‌نامه ۵۸۸، تصویب کرد.

۱-۲-۱۱ مفاد قطعه‌نامه ۵۹۸

شورای امنیت با ابراز تأسف از بمباران مناطق مسکونی غیرنظامی و حمله به کشتی‌های بی‌طرف و هواپیماهای غیرنظامی، تخلف از قوانین بشردوستانه بین‌المللی به‌ویژه استفاده از سلاح شیمیایی و با درخواست پایان دادن به تمامی عملیات نظامی بین ایران و عراق:

(۱) خواستار آن است که ایران و عراق از راه مذاکره، یک آتش‌بس فوری را رعایت کنند، به تمامی عملیات نظامی در زمین، دریا و هوا خاتمه دهند و تمام نیروهای خود را بی‌درنگ به مرزهای شناخته شده بین‌المللی بازگردانند؛

(۲) از دبیرکل درخواست می‌کند که یک تیم ناظر ملل متحد را برای بررسی، تأیید و نظارت بر آتش‌بس و عقب‌نشینی نیروها اعزام نماید و با مشورت طرفین درگیر، تدابیر لازم را اتخاذ کند؛

(۳) مصرانه می‌خواهد آسرای جنگی، آزاد شده و پس از قطع مخاصمات فعال کنونی، براساس کنوانسیون سوم ژنو ۱۲ اگوست ۱۹۴۹م (۱۳۲۸/۵/۲۱ش)، بدون تأخیر به کشور خود بازگردانده شوند؛

(۴) از ایران و عراق می‌خواهد در اجرای این قطعه‌نامه و در تلاش‌های میانجیگرانه برای حصول یک راه‌حل جامع، عادلانه و شرافتمندانه مورد قبول دو طرف درخصوص تمام موضوعات موجود، منطبق با اصول مندرج در منشور ملل متحد، با دبیرکل همکاری کنند؛

(۵) از تمامی کشورهای دیگر می‌خواهد که حداکثر خویشتن‌داری را مبذول دارند

و از هر اقدامی که به تشدید و گسترش بیشتر منازعه منجر می‌شود احتراز کنند؛

(۶) از دبیر کل درخواست می‌کند که با مشورت با ایران و عراق، مسئله تفویض اختیار به یک هیئت بی‌طرف را برای تحقیق درباره مسئولیت منازعه بررسی کند و در اسرع وقت به شورای امنیت گزارش دهد؛

(۷) ابعاد خسارات وارده در خلال منازعه و نیاز به تلاش‌های بازسازی با کمک‌های مناسب بین‌المللی پس از خاتمه درگیری تصدیق می‌گردد و در این خصوص از دبیر کل درخواست می‌کند که هیئت کارشناسان را برای مطالعه موضوع بازسازی و گزارش به شورای امنیت تعیین کند؛

(۸) از دبیر کل درخواست می‌کند که با مشورت با ایران و عراق و دیگر کشورهای منطقه، راه‌های افزایش امنیت و ثبات منطقه را بررسی کند؛

(۹) از دبیر کل درخواست می‌کند که شورای امنیت را در مورد اجرای قطعنامه مطلع نماید؛

(۱۰) مصمم است برای بررسی اقدامات بیشتر به منظور رعایت و اجرای این قطعنامه، در صورت ضرورت جلسات دیگری مجدداً تشکیل دهد.

۱۱-۲-۲ نکاتی درخصوص قطعنامه ۵۹۸

(۱) برای اولین بار در قطعنامه‌های جنگ تحمیلی عراق علیه ایران، شورای امنیت در این قطعنامه از لفظ منازعه به جای وضعیت استفاده کرد.

(۲) در این قطعنامه وحدت نظر پنج عضو دائمی شورای امنیت که در قطعنامه‌های قبلی به‌ندرت اتفاق افتاده بود، به وجود آمد.

(۳) این قطعنامه از نظر شکلی و محتوایی، حالت توصیه و ارشاد نداشت، بلکه بیشتر حالت قاطعانه و دستوری داشت.

(۴) این قطعنامه از نظر حجم و تعداد کلمات به کار برده شده، مفصل‌ترین قطعنامه از مجموعه قطعنامه‌های صادر شده در این مورد است.

(۵) در خلال فاصله این قطعنامه با قطعنامه ۵۸۸، رفت‌وآمدها و جلسات فشرده‌ای مابین مراجع حقوقی منطقه و بین‌المللی برگزار شد تا خواسته‌های به حق ایران در لابه‌لای بندهای آن قرار گیرد (آقایی، ۱۳۹۲: ۱۴۷).

(۶) این قطعنامه پس از عملیات کربلای ۵ صادر شد.

۳-۱۱ بر خورد دو گانه سازمان ملل در صدور قطعه‌نامه‌ها

شورای امنیت سازمان ملل که ابزاری در خدمت استکبار جهانی است، در صدور قطعه‌نامه در دو جنگ عراق علیه ایران و نیز عراق علیه کویت، دارای دو چهره متفاوت و متضاد بود که به اختصار به آن اشاره می‌شود:

(۱) شورای امنیت در تجاوز عراق به کویت در سال ۱۳۶۹ در مدت چهار ماه، ۱۲ قطعه‌نامه صادر می‌کند که اولین آن بلافاصله و کمتر از دو ساعت از آغاز تجاوز (که در تاریخ مصوبات شورای امنیت کم‌نظیر است) بوده است.

(۲) در قطعه‌نامه ۶۶۱ شورای امنیت در خصوص تجاوز عراق به کویت، ۱۰۶ کشور جهان با مجازات‌های اقتصادی عراق موافقت می‌کنند.

(۳) در قطعه‌نامه‌های مربوط به ایران و عراق از لفظ «وضعیت» ولی در تجاوز عراق به کویت بلافاصله از لفظ «تجاوز» استفاده می‌شود و تمام کشورهای منطقه این تجاوز را محکوم می‌کنند و وزارت خارجه آمریکا و شوروی نیز خواستار توقف تمام کمک‌های نظامی بین‌المللی به عراق می‌شوند.

(۴) با بیانیه عراق مبنی بر الحاق کویت به این کشور، به شدت برخورد شده و آن را محکوم می‌کنند.

(۵) عراق در قطعه‌نامه ۶۶۵ سازمان ملل، تحریم دریایی می‌شود و به هیچ کشوری اجازه داده نمی‌شود که به سوی سواحل عراق برود یا از سواحل عراق حرکت کند.

(۶) در ۲۹ نوامبر سال ۱۹۹۰م (۱۳۶۹/۹/۸ش) شورای امنیت دست به بالاترین اقدام ممکن زد و طی آن به کشورهای کویت همکاری می‌کردند اجازه داد تا برای اخراج عراق از کویت از تمام وسایل لازم استفاده کنند. اقدامات شورای امنیت در نهایت به حمله نظامی به نیروهای عراقی مستقر در کویت منجر شد و ادامه مناقشه در پایان به حذف رژیم صدام حسین نیز منجر گردید (کواری، ۱۳۸۷: ۴۱۷).

(۷) عراق حدود یازده سال بعد از آغاز تجاوز به ایران، در سال ۱۳۷۰، از سوی دبیر کل سازمان ملل، متجاوز معرفی می‌شود در حالی که در تجاوز به کویت در کمتر از دو ساعت از سوی شورای امنیت به عنوان متجاوز معرفی می‌شود.

۴-۱۱ نتیجه

با نگاهی به قطعه‌نامه‌های صادر شده از سوی شورای امنیت سازمان ملل متحد و بررسی

حوادث قبل و بعد از صدور این قطعنامه‌ها، مشخص می‌شود که در هیچ کدام از آن‌ها تمامی شرایط مدوّن صدور قطعنامه لحاظ نشده و تمهیدات لازم برای اجرای کامل آن‌ها اندیشیده نشده بود (پیوست ۷: قطعنامه‌های شورای امنیت سازمان ملل).

از طرفی همگی قطعنامه‌ها درست در زمان و شرایطی صادر می‌شد که ایران در عرصه نبرد پیشرفت‌هایی به دست می‌آورد یا موازنه به نفع ایران رقم می‌خورد. بنابراین صدور این قطعنامه‌ها نه تنها کمکی به ایران و خاتمه جنگ نمی‌کرد، بلکه با هدف تضعیف طرف مظلوم جنگ و محدود کردن اقدامات دفاعی آن و حمایت و پشتیبانی تلویحی از متجاوز بود.

شایان توجه است که فصل مشترک همه قطعنامه‌ها تا پیش از قطعنامه ۵۹۸ این بود که در هیچ یک از آن‌ها به سه عنصر «آغازگر جنگ»، «کشور متجاوز» و «چگونگی تنبیه متجاوز» اشاره‌ای نشده بود. بنابراین رژیم بعث عراق همه قطعنامه‌های سازمان ملل را می‌پذیرفت و یا آمادگی خود را برای پذیرش آن اعلام می‌کرد ولی ایران فقط قطعنامه ۵۹۸ را پذیرفت.

جنگ تحمیلی عراق علیه ایران، ریشه در جنگ دو نظام کفر و ایمان داشت و از آنجا که انقلاب اسلامی، به عنوان مانعی جدی در راه نظم نوین جهانی مطرح شده بود، استکبار جهانی با همه قوا در رفع این مانع به میدان آمد و از همه حرب‌ها برای خاموش کردن این نور الهی استفاده کرد و جنگ نیز در این راستا، مهم‌ترین حرب استکبار جهانی بود.

از طرفی راهبرد درگیری با کفر جهانی، همان اندیشه دفاعی امام خمینی (ره) برای شکست استکبار جهانی بود. البته به دلیل نوپایی نظام اسلامی، شرایط اجتماعی نظام به گونه‌ای نبود که بتواند به این جنگ نابرابر تن در دهد، ولی با این حال، پس از آغاز جنگ از سوی استکبار و ایادی آن، امام و ملت ایران با تمامی قوا به میدان آمدند و در برابر تمامی دنیای کفر، هشت سال مقاومت کردند.

حضرت امام خمینی (ره) جنگ را همواره به عنوان یک ضرورت، مورد تأکید قرار می‌دادند و مردم از آن استقبال می‌کردند. تحلیل ایشان از جنگ یک تحلیل مثبت بود و آن را بستر گسترش خلافت الهی می‌دانستند که در پرتو آن می‌توان کلمه توحید را در عالم توسعه داد. این نگرش حضرت امام خمینی (ره) به پدیده جنگ بود و آن را عامل تکامل جامعه اسلامی تعریف می‌کردند.

نظر امام خمینی (ره) در مورد پذیرش قطعه‌نامه‌ها، چیزی جز پذیرش حکمیت سازمان بین‌الملل نبود. بنابراین ادامه جنگ تا پیروزی کامل بر دشمن را خواستار بودند و هیچ‌گاه به دنبال پذیرش صلح تحمیلی نبودند. ایشان جنگ را به میدان درگیری با نظام استکبار و منویات شوم سازمان ملل تبدیل کرده بودند و پذیرش قطعه‌نامه‌ها را پذیرش خواسته‌های سازمانی می‌دانستند که در راستای اهداف استکباری حرکت می‌کند.

حضرت امام خمینی (ره) همواره با پذیرش چنین قطعه‌نامه‌هایی در طول هشت سال دفاع مقدس مخالفت می‌کردند و می‌فرمودند: «اگر بند بند استخوان‌هایمان را جدا سازند، اگر سرمان را بالای دار برند، اگر زنده زنده در شعله‌های آتشیان بسوزانند، اگر زن و فرزندان و هستی‌مان را در جلو دیدگانمان به اسارت و غارت برند، هرگز امان‌نامه کفر و شرک را امضا نمی‌کنیم.» (وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۶۷: ۲۷)

فصل دوازدهم

مقطع پایانی جنگ

مقدمه

جنگ بین کشورها معمولاً در سه حالت به پایان می‌رسد. در حالت اول یکی از دو کشور درگیر، بر کشور دیگر غلبه می‌کند و جنگ با پیروزی یکی از طرفین به پایان می‌رسد، مانند حالتی که در جنگ جهانی دوم بر سر آلمان آمد و متفقین پیروز جنگ شدند. در حالت دوم شرایط درگیری و نزاع با برقراری آتش‌بس پایان می‌یابد، اما جنگ به صورت کلی پایان یافته تلقی نمی‌شود، مانند شرایطی که در جنگ سوریه و رژیم اشغالگر قدس برقرار است. در حالت سوم، طرفین جنگ با پذیرش شرایطی که معمولاً کشوری ثالث یا نهاد و سازمان بین‌المللی پیشنهاد می‌کند، به جنگ خاتمه می‌دهند، مانند شرایطی که در جنگ عراق علیه ایران پدید آمد و طرفین بر اساس قطعنامه ۵۹۸ به درگیری خود خاتمه دادند.

در این فصل به زمینه‌های صدور قطعنامه ۵۹۸ و دلایل ایران برای پذیرش آن و نظر امام خمینی (ره) در خصوص پذیرش این قطعنامه و تجاوز مجدد ارتش بعث عراق و عقب راندن متجاوز از سوی رزمندگان اسلام و سپس پذیرش قطعنامه ۵۹۸ از سوی عراق پرداخته می‌شود.

۱-۱۲ زمینه‌های صدور قطعنامه ۵۹۸

در ۱۳۶۴/۱۱/۲۱ ش، رزمندگان اسلام با انجام عملیات والفجر ۸، فاو را تصرف کردند که باعث نگرانی شدید جهان غرب، شوروی سابق و کشورهای ساحل جنوبی خلیج فارس شد. امریکا که به استقامت ایران به رغم تمامی تحریم‌های اقتصادی و تسلیحاتی در ادامه

نبرد مطمئن شد، احساس می‌کرد که در این شرایط با فروش قسمتی از تسلیحات مورد نیاز می‌تواند از ایران امتیاز بگیرد، بنابراین تصمیم گرفت به هر شکل ممکن خود را به ایران نزدیک کند، از اینجا بود که ماجرای مک‌فارلین^۱ اتفاق افتاد. یعنی با وجودی که دولت امریکا به منظور تحریم تسلیحاتی ایران، بر کشورهای دیگر فشار وارد می‌کرد اما به صورت مخفی به ایران سلاح ارسال می‌کرد.

امریکایی‌ها دلایل این اقدام را کمک به آزادی گروگان‌های امریکایی در لبنان، به واسطه نزدیکی به دولت ایران و خاتمه دادن به جنگ ایران و عراق عنوان کردند. ولی حضرت امام خمینی (ره) با بینش الهی خویش نقشه شیطانی امریکا را برملا کرد و امریکا نیز

۱. ماجرای «مک‌فارلین» یا «ایران گیت» که به ایران - کنترا (Iran Contra Affair) نیز معروف است، به معامله تسلیحاتی امریکا و اسرائیل با ایران از ۲۰ اوت ۱۹۸۵ تا ۴ مارس ۱۹۸۷م (از ۱۳۶۴/۵/۲۹ تا ۱۳۶۵/۱۲/۱۳ش) باز می‌گردد. ماجرا بدین قرار است که گروهی از مقامات بلندپایه شورای امنیت ملی امریکا نظیر مک‌فارلین با همکاری سازمان سیا به سرپرستی ویلیام کیسی، اجرای سیاست نزدیکی سرّی به ایران را آغاز کردند. علت آمدن این افراد به ایران، کمک گرفتن از ایران برای آزادی گروگان‌های امریکایی در لبنان به دلیل نفوذ ایران در آن کشور و بروز بحران ناشی از تجاوز اسرائیل به جنوب لبنان و ظهور پدیده گروگان‌گیری غربی‌ها و ناتوانی امریکا در حلّ این مشکل بود. مک‌فارلین و همراهانش با مقداری تسلیحات و هدایای دیگر مانند کتاب انجیل که ریگان آن را امضا کرده بود و یک عدد کیک که به صورت کلیدی تهیه شده بود، به ایران وارد شدند. به‌رغم اینکه مقامات ایرانی از هیئت امریکایی استقبال و پذیرش رسمی نکردند، مک‌فارلین و همراهان وی طی چهار روز اقامت خود در تهران، پس از انجام هفت دور مذاکره با افراد ایرانی، سرانجام بدون حصول نتیجه، مجبور به ترک ایران شدند. شکست دیپلماسی مک‌فارلین در این قضیه رسوایی بزرگی برای دستگاه سیاست خارجی امریکا به دنبال داشت. مهم‌ترین پیامدهای این ماجرا عبارت بود از: (۱) نادیده گرفتن سیاست تحریم تسلیحاتی ایران از سوی واشینگتن، اعتبار امریکا را در نزد متحدینش خدشه‌دار کرد. (۲) در صحنه داخلی ایالات متحده تنش‌های شدیدی در بین کنگره و قوه مجریه رخ داد. پیامدهای داخلی این رخداد برای مک‌فارلین آن‌چنان تلخ بود که بسیاری از مقامات واشینگتن، یا از مقام خود استعفا دادند یا با زیر سؤال بردن رئیس‌جمهور، تهدید به استعفای خود نمودند. در میان استعفادهندگان، رئیس کاخ سفید، رئیس شورای امنیت ملی و دادستان کل به چشم می‌خوردند و در نهایت مک‌فارلین نیز از شدت فشارهای وارده اقدام به خودکشی [ناموفق] کرد. در مجموع می‌توان گفت: انتقاد شدید کشورهای غربی از ماجرای فروش اسلحه به ایران، فشار مداوم افکار عمومی، آزاد نشدن کلیه گروگان‌های امریکایی و پافشاری مقامات ایران بر حلّ اختلافات با عراق در میدان‌های نبرد و پرهیز از حلّ سیاسی مسئله، همگی باعث شد که خسارات جبران‌ناپذیری بر اعتبار امریکا وارد شود. از این رو این کشور سعی کرد با اتخاذ یک سیاست کاملاً سرسختانه در قبال ایران، فعالانه به نفع عراق و علیه ایران در جنگ دخالت کند.

که از نزدیکی به دولتمردان ایران ناامید شده بود در سیاست خود یک چرخش سریع به وجود آورد و سیاست حمایت قاطع از عراق و مخالفت خصمانه با ایران را پیش گرفت.

امریکا در همین راستا در دو جبهه وارد عمل شد:

(۱) در جبهه نظامی، با تقویت ناوگان خود در خلیج فارس و تشویق متحدان خود به اعزام ناوهای بیشتر به منطقه، مشکلاتی را برای عملیات ایران به وجود آورد و با ساقط کردن هواپیمای مسافربری ایران وارد جنگ شد و از سوی دیگر دست عراق را برای هرگونه اقدامی در خلیج فارس باز گذاشت.

(۲) در جبهه سیاسی نیز به دولت‌ها فشار وارد کرد که از فروش اسلحه به ایران جلوگیری کنند و در شورای امنیت نیز کوشید که کشورهای عضو را با تصویب قطعنامه‌ای دربارهٔ تحریم فروش اسلحه به ایران موافق سازد.

از طرفی جمهوری اسلامی ایران را که قطعنامهٔ ۵۸۸ شورای امنیت را نپذیرفته بود در یک فشار شدید قرار داد تا بالاخره این جنگ طولانی را به اتمام رساند.

در اواخر سال ۶۵ و اوایل سال ۶۶ رزمندگان اسلام سلسله عملیات‌هایی مانند کربلا، نصر، فتح و والفجر ۹ را طراحی و اجرا کردند. در عملیات کربلا ۵، شدیدترین درگیری‌های طول جنگ در پشت دروازه‌های شهر بصره اتفاق افتاد و بصره مورد تهدید جدی قرار گرفت.

در این دوران موازنهٔ قدرت به نفع ایران بود و از طرفی تلاش امریکا برای افزایش تحریم اقتصادی و تسلیحاتی ایران نیز شدت گرفت. بنابراین از اسفند ۶۵ (پس از عملیات کربلا ۵) تلاش جهانی برای تهیه و تنظیم قطعنامهٔ ۵۹۸ آغاز شد و در پایان تیر ماه ۶۶ به تصویب شورای امنیت رسید.

قطعنامهٔ ۵۹۸ تنها قطعنامه‌ای بود که می‌توانست حداقل خواسته‌های ایران را تأمین کند و نسبت به سایر قطعنامه‌های صادرشدهٔ سازمان ملل، منطقی‌تر به نظر می‌رسید. ایران به دلیل برخی از ملاحظات سیاسی و نظامی، ابتدا از پذیرش آن سر باز زد و پیش شرط‌هایی را عنوان کرد ولی تبلیغات گستردهٔ جهانی پیرامون قطعنامه، با هدف تحت فشار قراردادن ایران آغاز شد.

در این شرایط، ایران با اعزام هیئتی با عنوان کارگروه به نیویورک برای مذاکرات فنی و کارشناسی پیرامون آشنایی با طرح اجرایی دبیرکل، تلویحاً موافقت خود را با پیش شرط‌هایی اعلام کرد و این در شرایطی بود که عراق صریحاً طرح اجرایی دبیرکل را

رد کرده بود. از طرفی می توان گفت قطعنامه های ۵۸۲ و ۵۸۸ تا حدودی زمینه های مناسبی را برای صدور قطعنامه ۵۹۸ فراهم کردند.

۲-۱۲ پذیرش رسمی قطعنامه ۵۹۸ از سوی ایران

پذیرش قطعنامه ۵۹۸ از سوی ایران، این ابهام را ایجاد کرد که با توجه به سوابق شورای امنیت سازمان ملل در جانب داری از عراق، چگونه می توان به این نهاد و تصمیمات آن اطمینان کرد. وزیر خارجه وقت ایران در پایان سال ۱۳۶۶ در نامه ای به دبیرکل اعلام کرد: «ایران از اجرای قطعنامه ۵۹۸ شورای امنیت به طور کلی و به هم پیوسته پشتیبانی می کند. تعیین روز اعلام آتش بس با اشاره به طرح اجرایی دبیرکل باید با شروع آتش بس و کار بر روی تعیین هیئت بی طرف همراه باشد و ایران آمادگی هر نوع همکاری را دارد.» (درودیان، ۱۳۷۸: ۱۵۶)

رئیس جمهور وقت ایران (حضرت امام خامنه ای (مدظله العالی)) در خطبه های نماز جمعه ۱۳۶۷/۳/۲۰، با بیان مواضع ایران نسبت به راه حل های سیاسی، به ابهامات اخیر پاسخ داد، فرمودند: «ما اصراری نداریم بر اینکه حتماً باید با جنگ این مقصود (پایان جنگ) عملی شود، اگر آن ها مقاصد ما را بر آورده می کردند، ما حرفی نداشتیم، منتهی به تجربه معلوم شده که اینها نمی کنند ... البته راه حرکت های سیاسی را هم هرگز نمی بندیم. در خصوص قطعنامه ۵۹۸ ما این قطعنامه را رد نکردیم، چون نکات مثبتی را در آن گنجانده بودند. ما آن نکات مثبت را نگه داشتیم، اما قبول هم نکردیم، چون نکات منفی هم دارد.» (روزنامه کیهان: ۱۳۶۷/۳/۲۱)

به هر حال رئیس جمهور وقت ایران در نامه ای به دبیرکل سازمان ملل، موافقت ایران را با قطعنامه ۵۹۸ اعلام کرد: «ایران تصمیم گرفته است که رسماً قطعنامه ۵۹۸ شورای امنیت را به خاطر اهمیتی که برای حفظ جان انسان ها، برقراری عدالت و صلح و امنیت منطقه ای و بین المللی قائل است، بپذیرد.» (گزارش های ویژه خبرگزاری جمهوری اسلامی ایران: ۱۳۶۷/۴/۲۸)

با ارسال این نامه به سازمان ملل، خاویر پرز د کوئیار (دبیرکل وقت سازمان ملل)، بلافاصله اعلام کرد که ایران به طور رسمی و بدون قید و شرط قطعنامه ۵۹۸ را پذیرفته است. وی اظهار امیدواری کرد که تا دو روز آینده، آتش بس میان دو کشور برقرار شود.

این قطعنامه در تاریخ ۱۳۶۷/۴/۲۷ مورد پذیرش ایران واقع شد و درحالی که دبیرکل سازمان ملل تلاش می کرد گام های اجرایی قطعنامه ۵۹۸ هرچه سریع تر برداشته شود، رژیم بعث عراق با درک اینکه در اجرای این قطعنامه متضرر خواهد شد و در نتیجه هیچ امتیازی پس از هشت سال جنگ دریافت نخواهد کرد، کارشکنی های خود را ادامه می داد و بر طبل جنگ می کوبید.

۱۲-۳ دلایل پذیرش قطعنامه ۵۹۸ از سوی ایران

- (۱) حضرت امام خمینی (ره)، رهبر و ولی فقیه، براساس اختیاری که به موجب اصل ۱۱۰ قانون اساسی داشتند، قطعنامه را پذیرفتند و آن را به مصلحت نظام تشخیص دادند؛
  - (۲) شرایط بین المللی نامساعد، به گونه ای که عراق با پذیرش کلیه قطعنامه های شورای امنیت ادعای صلح طلبی داشت و در مجامع بین المللی، ایران را جنگ طلب معرفی می کرد؛
  - (۳) شرایط جدید و پیچیده در منطقه با حضور بی سابقه نیروهای نظامی امریکا و متحدینش در خلیج فارس، برای نمونه حمله به هواپیمای مسافربری ایران اخطاری برای ایران بود؛
  - (۴) کاربرد وسیع سلاح های شیمیایی از سوی عراق و عکس العمل ضعیف مجامع بین المللی در این مورد؛
  - (۵) شرایط نامساعد اقتصادی به عنوان مثال نامه مسئولان اقتصادی کشور در خصوص ناتوانی در ادامه مدیریت اقتصادی کشور؛
  - (۶) توسعه کمی و کیفی گسترده ارتش عراق در بُعد تجهیزات و نیروی انسانی و تشدید تحریم تسلیحاتی علیه ایران از ناحیه قدرت های استکباری به ویژه امریکا.
- شایان توجه است که قطعنامه ۵۹۸ هیچ گاه از سوی ایران رد نشده بود و پیشنهاد ایران جابه جایی در بندهای اجرایی آن بود.
- پس از اعلام رسمی پذیرش قطعنامه ۵۹۸ از طرف ایران، دبیرکل سازمان ملل گزارشی به شورای امنیت ارسال کرد که به صدور قطعنامه ۶۱۹ شورای امنیت در ۱۳۶۷/۵/۲۸ ش در خصوص اعزام گروه ناظران نظامی ایران - عراق و نیروهای ملل متحد منجر گردید (هدایتی خمینی، ۱۳۷۴: ۱۷۴).

۴-۱۲ گزیده‌هایی از پیام امام خمینی (ره) مبنی بر قبول قطعنامه ۵۹۸

قسمتی از پیام حضرت امام خمینی (ره) درباره پذیرش قطعنامه ۵۹۸ برای تعدادی از مسئولان نظامی و سیاسی کشور که از سوی فرزندشان مرحوم حاج سید احمد خمینی در ۱۳۶۷/۴/۲۶ قرائت شد، ولی به صورت علنی انتشار نیافت، به این شرح است: «شما عزیزان از هر کس بهتر می‌دانید که این تصمیم برای من چون زهر، کشنده است ولی راضی به رضای خداوند متعال هستم و برای صیانت از دین او و حفاظت از جمهوری اسلامی اگر آبرویی داشته باشم خرج می‌کنم. خداوندا ما برای دین تو قیام کردیم و برای دین تو جنگیدیم و برای حفظ دین تو آتش‌بس را قبول می‌کنیم. خداوندا تو خود شاهی که ما لحظه‌ای با امریکا و شوروی و تمام قدرت‌های جهان سر سازش نداریم و سازش با ابرقدرت‌ها و قدرت‌ها را پشت کردن به اصول اسلامی خود می‌دانیم.»

حضرت امام خمینی (ره) در پیامی که به مناسبت سالگرد کشتار حجاج بیت‌الله الحرام ایران در ۱۳۶۷/۴/۲۹ صادر کردند، علاوه بر تحلیل بلندی از فلسفه سیاسی - الهی حج و تأثیر عمیق آن در وجوه مختلف زندگی مردم دنیا، در انتها به دلایل پذیرش قطعنامه ۵۹۸ پرداختند که گزیده‌هایی از آن را مرور می‌کنیم:

(۱) «... و اما در مورد قبول قطعنامه که حقیقتاً مسئله بسیار تلخ و ناگواری برای همه و خصوصاً برای من بود، این است که من تا چند روز قبل معتقد به همان شیوه دفاع و مواضع اعلام شده در جنگ بودم و مصلحت نظام و کشور و انقلاب را در اجرای آن می‌دیدم، ولی به واسطه حوادث و عواملی که از ذکر آن فعلاً خودداری می‌کنم و به امید خداوند در آینده روشن خواهد شد و با توجه به نظر تمامی کارشناسان سیاسی و نظامی سطح بالای کشور، که من به تعهد و دلسوزی و صداقت آن‌ها اعتماد دارم، با قبول قطعنامه و آتش‌بس موافقت نمودم و در مقطع کنونی آن را به مصلحت انقلاب و نظام می‌دانم.

(۲) ... من در اینجا از همه فرزندانم در جبهه‌های آتش و خون که از اول جنگ تا امروز به نحوی در ارتباط با جنگ تلاش و کوشش نموده‌اند، تشکر و قدردانی می‌کنم و همه ملت ایران را به هوشیاری و مقاومت دعوت می‌کنم.

(۳) ... من در میان شما باشم یا نباشم به همه شما وصیت و سفارش می‌کنم که نگذارید انقلاب به دست ناهلان و نامحرمان بیفتد. نگذارید پیشکسوتان شهادت و خون در پیچ و خم زندگی روزمره خود به فراموشی سپرده شوند.

(۴) ... من در اینجا به جوانان عزیز کشورمان، به این سرمایه‌ها و ذخیره‌های عظیم

الهی و به این گل‌های معطر و نوشکفته جهان اسلام سفارش می‌کنم که قدر و قیمت لحظات شیرین زندگی خود را بدانید و خودتان را برای یک مبارزه علمی و عملی بزرگ تا رسیدن به اهداف عالی انقلاب اسلامی آماده کنید.

(۵) ... من به همه مسئولان و دست‌اندرکاران سفارش می‌کنم که به هر شکل ممکن وسایل ارتقای اخلاقی، اعتقادی، علمی و هنری جوانان را فراهم سازید و آنان را تا مرز رسیدن به بهترین ارزش‌ها و نوآوری‌ها همراهی کنید و روح استقلال و خودکفایی را در آن‌ها زنده نگه دارید.

(۶) ... ما در شرایط جنگ و محاصره توانسته‌ایم آن همه هنرآفرینی و اختراعات و پیشرفت‌ها داشته باشیم، انشاءالله در شرایط بهتر، زمینه کافی برای رشد استعداد و تحقیقات را در همه امور فراهم می‌سازیم.

(۷) ... مبارزات علمی برای جوانان، زنده کردن روح جستجو و کشف واقعیت‌ها و حقیقت‌هاست و اما مبارزات علمی آنان در بهترین صحنه‌های زندگی جهاد و شهادت شکل گرفته است.» (صحیفه امام، ج ۲۱، ۱۳۷۸: ۷۴-۱۰۰)

۵-۱۲ تجاوز گسترده و مجدد ارتش بعث عراق

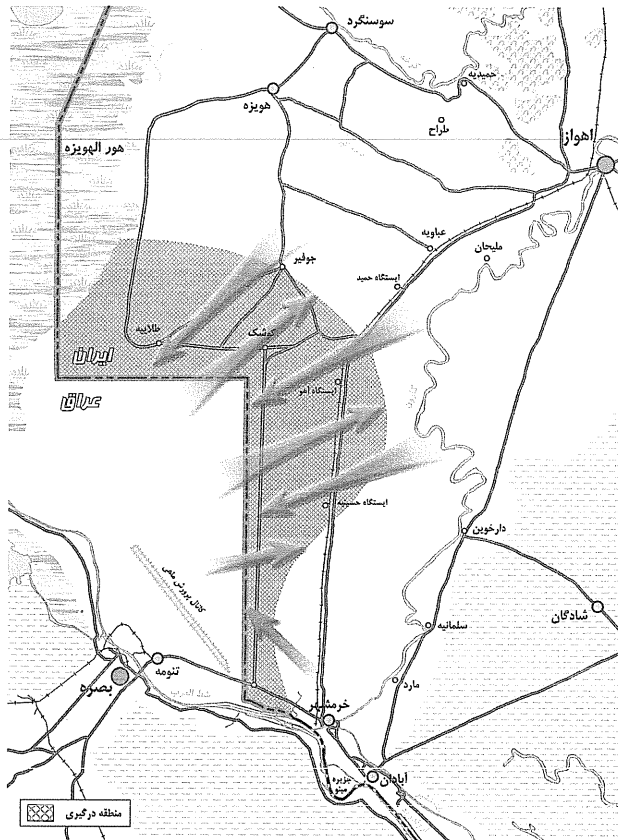
با پذیرش قطعنامه ۵۹۸ از سوی جمهوری اسلامی ایران، دبیرکل سازمان ملل پس از اعلام رسمی تصمیم ایران، با فراخوانی وزرای خارجه دو کشور به نیویورک تصمیم داشت برای اجرای آتش‌بس با دو کشور وارد گفتگو شود، اما وزیر خارجه عراق با اظهار تردید نسبت به تصمیم ایران، در این روند کارشکنی می‌کرد. در این شرایط دبیرکل سازمان ملل با اظهار نگرانی از این روند که نمایندگان رسمی عراق به آن دامن می‌زدند، خواستار مشارکت قدرت‌های بزرگ برای پیشبرد قطعنامه ۵۹۸ شد.

در ادامه روند کارشکنی‌های رژیم بعث عراق و زمینه‌سازی این کشور برای هجوم مجدد به ایران، طارق عزیز (وزیر خارجه عراق) در نامه‌ای به دبیرکل، پیشنهادهایی را ارائه کرد تا به صورت عملی قطعنامه ۵۹۸ از صحنه مذاکرات بین دو کشور حذف شود و نظر عراق که ناقض بندهای قطعنامه ۵۹۸ بود، به اجرا در آید. مقامات عراق که می‌دانستند این پیشنهاد را مقامات ایران و سازمان ملل نخواهند پذیرفت، با این اقدام خود، قصد داشتند زمینه‌های حمله مجدد به ایران را فراهم کنند (گزارش‌های ویژه خبرگزاری جمهوری اسلامی ایران: ۱۳۶۷/۴/۳۱).

در چنین شرایطی ارتش بعث عراق صبح روز جمعه ۱۳۶۷/۴/۳۱ تجاوز سراسری مجدد خود را از سه منطقه به ایران آغاز کرد. این تجاوز تنها سه روز پس از پذیرش رسمی قطعنامه ۵۹۸ از سوی ایران، آغاز شد.

در منطقه جنوب، نیروهای دشمن با هدف محاصره و تصرف مجدد خرمشهر از دو محور شلمچه و کوشک به داخل خاک ایران پیشروی کردند و در محور کوشک، با تصرف مرز، قصد اشغال جاده اهواز - خرمشهر را داشتند.

نقشه ۱۲-۱ تجاوز مجدد ارتش بعث عراق و شکست نهایی آن در پایان جنگ در منطقه جنوب

در منطقه غرب کشور، دشمن شهرهای قصر شیرین، سرپل ذهاب، گیلان غرب، نفت شهر، سومار و مناطق میمک، صالح آباد، گلان و امیرآباد را اشغال و در استان کرمانشاه در محور قصر شیرین و سرپل ذهاب تا روستای پل ماهیت، پیشروی کرد (محلی که چند روز بعد، نیروهای سازمان مجاهدین خلق (منافقین) از آن عبور کرده، وارد شهر کردند و سپس

شهر اسلام آباد شدند).

در منطقه شمال غرب نیز ارتش عراق اقدام به حمله نمود که بدون کسب موفقیت در ارتفاعات منطقه متوقف شد.

۱۲-۶ دفع تجاوز مجدد ارتش بعثی عراق در خوزستان

با انتشار اخبار تجاوز مجدد عراق به کشور به ویژه در منطقه جنوب، هجوم مردم به سوی جبهه‌های جنگ آغاز شد و سپاه با استفاده از این فرصت به سازماندهی نیروهای بسیج پرداخت و آن‌ها را در قالب یگان‌های سازمانی در مقابل ارتش عراق آرایش داد. در این خصوص حاج سیداحمد خمینی پیام امام خمینی (ره) را تلفنی به فرمانده سپاه به این صورت اطلاع داد: «اینجا نقطه حیاتی کفر و اسلام است، یعنی نقطه شکست یا پیروزی اسلام یا کفر است و باید متر به متر بجنگید و هیچ چیز از هیچ کس پذیرفته نیست. اینجا نقطه‌ای است که یا موجب می‌شود سپاه حیات دوباره‌ای در کشور پیدا کند و یا برای همیشه یک سپاه ذلیل و مرده بشود»^۱

با این پیام، روح تازه‌ای در فرماندهان، پاسداران، بسیجیان و نیروهای مردمی دمیده شد و خطوط مقاومت در برابر ارتش عراق در جنوب شکل گرفت. صدام که همچنان در ابتدای جنگ سودای پیروزی آسان و سریع را در ذهن می‌پروراند، با شدت درگیری‌ها مجبور شد دستور عقب‌نشینی دهد و تنها پس از ۲۴ ساعت ارتش عراق در اطلاعیه نظامی خود، عقب‌نشینی به مرزهای بین‌المللی را در مناطق جنوب اعلام کرد (گزارش‌های ویژه خبرگزاری جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۶۷/۵/۱).

۱۲-۷ اجرای عملیات منافقین (فروغ جاویدان)

در حالی که ارتش عراق برای تسهیل ورود نیروهای سازمان مجاهدین خلق (منافقین)^۲ به

۱. این مطلب با صدای مرحوم حاج‌احمد خمینی در مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس، با شماره ۱۷۱۰ در تاریخ ۱۳۶۷/۵/۱ موجود است.

۲. سازمان مجاهدین یک گروه شبه‌نظامی با تفکر التقاطی (اسلام + مارکسیسم) است که پس از انقلاب اسلامی رهبران آن به دنبال سهم‌خواهی از انقلاب بودند. امام خمینی (ره) به دلیل مواضع غیردینی سازمان، آنها را طرد کرد و به دلیل تفکر انحرافی و عملکرد دوگانه در اذهان عمومی مردم ایران، «مجاهدین خلق» به‌عنوان «منافقین» مطرح شدند. این سازمان پس از حوادث ۵۹/۱۲/۱۴ و با ائتلاف با لیبرال‌ها، دقیقاً در مقابل مردم و امام خمینی (ره) قرار گرفت.

به خاک ایران، حضور خود را در مناطق غربی ایران (قصر شیرین، سرپل ذهاب) حفظ کرده بود، ارتش به اصطلاح آزادی بخش ملی ایران (منافقین) از یگان‌های ارتش بعث عراق عبور کرده و وارد خاک جمهوری اسلامی ایران شد.

نیروی هوایی و بالگردهای ارتش بعث عراق موظف شدند به منظور پشتیبانی هوایی از عملیات فروغ جاویدان، از سازمان منافقین حمایت کنند.

رهبری سازمان منافقین با درک ضعیف از مناسبات قدرت در ایران و نیز شناخت ناقص از نقش معنوی امام خمینی (ره) و رابطه و اعتقاد عمیق مردم با ایشان، برخی وقایع و رخدادهای داخل ایران را به گونه‌ای مورد تجزیه و تحلیل قرار داد که از درون آن فروپاشی نظام سیاسی ایران تداعی می‌شد. رهبران سازمان معتقد بودند که در شرایط عادی پذیرش قطعنامه ۵۹۸ از سوی ایران امری غیرممکن است و جمهوری اسلامی زمانی قطعنامه را خواهد پذیرفت که از نظر نظامی، سیاسی و اقتصادی به بن‌بست کامل رسیده باشد (شعبانی، ۱۳۸۰: ۳۵۹).

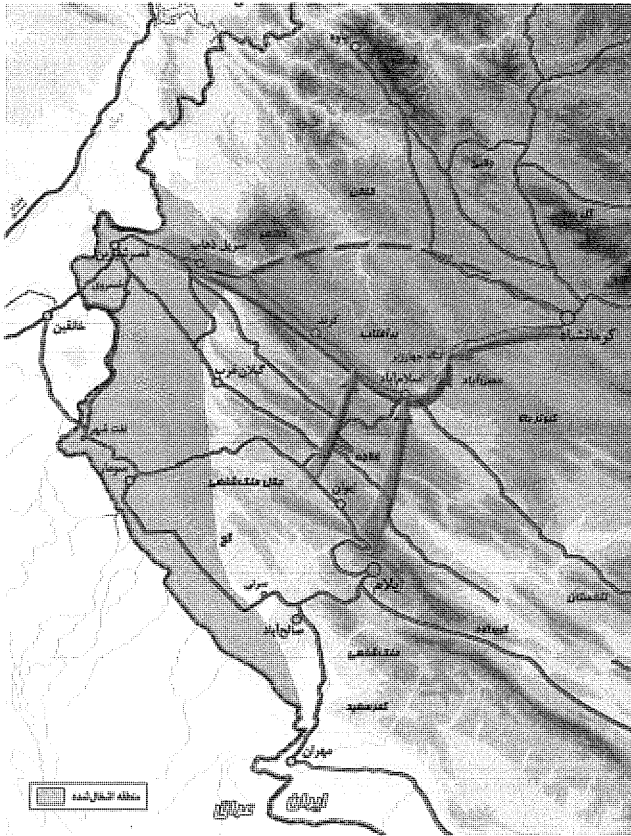
سرکرده منافقین بر این مسئله تأکید کرد که «... ما از قبل تصمیم به انجام این عملیات بزرگ داشتیم و می‌خواستیم آن را دیرتر انجام دهیم، اما پذیرش قطعنامه کار ما را تسریع کرد... اگر الان اقدام نکنیم، فرصت از دست خواهد رفت، زیرا بعد از اینکه بین ایران و عراق صلح شود، در اینجا قفل می‌شویم و دیگر نمی‌توانیم کاری انجام دهیم و از لحاظ سیاسی تبدیل به فسیل می‌شویم... رژیم از لحاظ نظامی تعادل خود را از دست داده است و هم از لحاظ سیاسی در انزوای بین‌المللی قرار دارد.»

پس از فراهم شدن شرایط و آمادگی در ارتش عراق و نیز کسب آخرین وضعیت جبهه‌ها، ستون ارتش به اصطلاح آزادی بخش مجاهدین، در ساعت شش روز دوشنبه ۱۳۶۷/۵/۳ از قرارگاه خود در عمق خاک عراق به حرکت درآمد و از مرز خسروی و شهرهای قصر شیرین و سرپل ذهاب، عبور کرد. با عبور ستون منافقین، درگیری‌های پراکنده و محدود نیروهای خودی با آنها آغاز شد.

۸-۱۲ عملیات مرصاد

در پاسخ به عملیات فروغ جاویدان منافقین، فرمانده کل سپاه به یگان‌های مستقر در این منطقه مأموریت داد تا هم‌زمان از محور کرمانشاه - اسلام‌آباد به شهر اسلام‌آباد، از محور پل دختر به اسلام‌آباد و از محور ایلام به اسلام‌آباد، به شهر نزدیک شوند و ضمن

هوشیاری، نیروهای دشمن منافق را محاصره، منهدم و سپس منطقه را پاکسازی کنند. نیروی هوایی و هوانیروز ارتش جمهوری اسلامی ایران مستقر در منطقه نیز با تمام توان، پشتیبانی از عملیات را بر عهده داشتند. عملیات زمینی یگان‌های سپاه از سمت‌های مختلف آغاز شد و هم‌زمان با آن، نیروی هوایی و هوانیروز ارتش جمهوری اسلامی ستون‌های منافقین را مورد هجوم قرار دادند.

نقشه ۱۲-۲ منطقه پیشروی منافقین در غرب کشور

جنگ و گریز در گردنه استراتژیک چهارزبر ادامه داشت و نیروهای سپاه و بسیج به مقابله با ستون نظامی منافقین پرداختند و در کمتر از سه ساعت آن‌ها را متوقف و زمین گیر کردند. منافقین در صبح روز ۱۳۶۷/۵/۴ تلاش خود را برای عبور از تنگه چهارزبر آغاز کردند که بی نتیجه بود و با دادن تلفات مجبور به عقب‌نشینی شدند.

در این عملیات، با هدایت «امیر سپهبد شهید علی صیاد شیرازی»، بالگردهای هوانیروز توانستند بخش قابل توجهی از ستون منافقین را بر روی جاده منهدم کنند. پس از انجام عملیات سد پیشروی و زمین گیر کردن ستون نظامی سازمان نفاق، نیروهای مسلح ایران عملیات مرصاد را به منظور مقابله، انهدام، تعقیب و تنبیه منافقین، آغاز کردند. بدین منظور نیروهای خودی، تهاجم سنگینی را از محور کرمانشاه - اسلام آباد شروع و به سمت تنگه حسن آباد و شهر اسلام آباد حرکت کردند و تلفات سنگینی را بر سازمان منافقین وارد کردند.

در عملیات مرصاد ۱۵۲۳ نفر از افراد سازمان کشته، ۲۳۰۰ نفر زخمی و ۳۰۵ نفر اسیر شدند و اکثر امکانات آنها نابود شد یا به غنیمت رزمندگان اسلام درآمد.

۹-۱۲ پذیرش رسمی قطعنامه ۵۹۸ از سوی عراق

با اقتدار نیروهای مسلح ایران در جبهه‌های جنگ و با فعالیت‌های دیپلماسی مسئولان نظام و با تغییر اوضاع به زیان رژیم بعث عراق، ابرقدرت‌ها، کشورهای منطقه و سازمان ملل مجبور شدند کشور عراق را وادار به پذیرش قطعنامه کنند.

بنابراین مقامات عراق در ۱۳۶۷/۵/۱۵ در نامه‌ای به دبیرکل سازمان ملل به‌طور

رسمی اعلام کردند: «عراق نیز با آتش‌بس موافقت می‌کند.» (ولایتی، ۱۳۷۶: ۳۲۹)

۱۰-۱۲ اعلام آتش‌بس از سوی شورای امنیت سازمان ملل

با اعلام موافقت ایران و عراق و به دنبال مذاکرات دبیرکل با اعضای شورای امنیت درباره ترکیب هیئت ناظر بر آتش‌بس «یونیماک»^۱ (گروه نظامی ناظر سازمان ملل در جنگ ایران و عراق)، دبیرکل سازمان ملل اعلام کرد: تاریخ ۲۰ اگوست ۱۹۸۷ م (۱۳۶۷/۵/۲۹ ش) زمان برقراری آتش‌بس خواهد بود و پس از آن، اقدامات لازم برای اجرای بندهای ۴، ۶، ۷ و ۸ قطعنامه انجام خواهد شد.

با تصمیم مقامات دو کشور جمهوری اسلامی ایران و رژیم بعث عراق نسبت به تاریخ اجرای آتش‌بس، سرانجام در فاصله کمتر از دو هفته از تعیین زمان برقراری آتش‌بس تا اجرای آن، کلیه تلاش‌های دبیرکل سازمان ملل برای استقرار نیروهای ناظر بر آتش‌بس

در جبهه‌های جنگ و در پایتخت دو کشور انجام گرفت و جنگ ایران و عراق، پس از گذشت هشت سال از تجاوز عراق به ایران پایان یافت.

صدام که هیچ دستاوردی از این جنگ به دست نیاورده بود (با توجه به مشکلات داخلی و ژئوپولیتیک عراق در پایان جنگ که همچنان به قوت خود باقی بود)، زمینه‌های جنگ دیگری را فراهم کرد. وی با پذیرش قرارداد ۱۹۷۵م (۱۳۵۳ش) الجزایر که در پی تبادل نامه‌هایی با رئیس‌جمهور وقت ایران صورت گرفت، در تاریخ ۱۳۶۹/۵/۱۱ تجاوز به کویت را آغاز کرد که بهانه‌ای برای امریکا به منظور اشغال عراق و حضور در منطقه شد.

نقش قدرت‌های استکباری و کشورها در جنگ تحمیلی عراق علیه ایران

مقدمه

در جنگ تحمیلی رژیم بعث عراق علیه جمهوری اسلامی ایران، تعداد بسیاری از قدرت‌های استکباری و کشورهای جهان از قبیل بلوک غرب به سرکردگی ایالات متحده آمریکا و بلوک شرق با محوریت اتحاد جماهیر شوروی، عمده کشورهای عربی به‌ویژه کشورهای حاشیه جنوبی خلیج فارس و سازمان‌های منطقه‌ای و بین‌المللی به یاری صدام و حزب بعث عراق شتافتند و از هیچ‌گونه کمکی به آنان دریغ نکردند (پیوست ۸: بخشی از حمایت‌ها و کمک‌های کشورهای جهان به رژیم بعثی عراق).

اغلب حمایت‌هایی که از عراق در جنگ تحمیلی صورت گرفت، حمایت‌های سیاسی، اقتصادی، روانی، اطلاعاتی، تبلیغاتی و نظامی بود که در ادامه به‌طور کلی به بخشی از آن اشاره می‌شود.

۱-۱۳ کشورهای عربی

با شروع جنگ تحمیلی بیشتر کشورهای عربی نظیر کشورهای حاشیه جنوبی خلیج فارس (عربستان، کویت، امارات متحده، قطر، عمان و بحرین) و مصر هیچ بیانیه رسمی در حمایت از عراق یا محکومیت ایران صادر نکردند اما به‌حمایت غیررسمی و کمک به عراق پرداختند.

در طول جنگ، کشورهای حاشیه جنوبی خلیج فارس به‌روش‌های مختلف به عراق کمک کردند که به برخی از آن‌ها که نقشی تعیین‌کننده داشتند اشاره می‌شود:

۱۳-۱-۱ کشورهای عربستان و کویت

کشورهای کویت و عربستان با ارسال کمک‌های مالی و نظامی خود به عراق بخشی از هزینه‌های این کشور را در دوران جنگ تحمیلی عراق علیه ایران متحمل شدند. سفیر کویت (شیخ‌الصباح) در واشینگتن در پاسخ به اظهارات عراقی‌ها گفته بود کویت در طول جنگ، ۱۴ میلیارد دلار کمک نقدی و بیش از ۱۶ میلیارد دلار کمک‌های خدماتی به عراق کرده است.

۱۳-۱-۲ کشور اردن

این کشور با آغاز جنگ، به‌طور رسمی حمایت خود را از عراق اعلام کرد و در جریان جنگ، هواپیماهای جنگنده عراقی برای تأمین امنیت بیشتر به اردن انتقال داده شدند. در دوران جنگ، شبکه حمل‌ونقل وسیعی بین اردن و عراق ایجاد شد و بندر عقبه اردن برای حمل‌ونقل سلاح و تجهیزات نظامی در اختیار عراق قرار گرفت و نظامیان این کشور برای مقابله با رزمندگان اسلام به جبهه‌های عراق اعزام شدند. شاه اردن (ملیک حسین) در نطقی اظهار داشت: «اگر ضرورت ایجاب کند نیروهای بیشتری را به عراق اعزام خواهیم کرد.» (فیلی رودباری، ۱۳۷۵: ۱۶۲-۱۶۳)

۱۳-۱-۳ کشور مصر

در آستانه جنگ، مصر با ایران و عراق رابطه دیپلماتیک نداشت. کشور عراق و ایران، رئیس‌جمهور مصر (انورسادات) را به دلیل امضای قرارداد کمپ‌دیوید مبنی بر به رسمیت شناختن اسرائیل، در ۱۷ سپتامبر ۱۹۷۸م (۱۳۵۷/۶/۲۶ش)، خائن به آرمان‌های اعراب و اسلام می‌دانستند. اما با آغاز جنگ، معامله اقتصادی و نظامی بزرگی بین عراق و مصر صورت گرفت. این معامله شامل تحویل سلاح‌های سنگین و بالگرد به عراق از طریق مصر و پرداخت نقدی آن از سوی عراق بود (سایت اینترنتی خبرگزاری دانشجویان ایران: ۱۳۸۲/۶/۲۴).

بعد از گذشت یک دهه از جنگ، رئیس‌جمهور مصر (حُسنی مبارک) اعتراف کرد در طول جنگ، عراقی‌ها در حدود ۲ میلیارد دلار سلاح از مصر خریداری کردند.

۱۳-۱-۴ کشور سوریه

سوریه در جنگ تحمیلی عراق علیه ایران، مواضع و جهت‌گیری‌های متغیری را در پیش

گرفت اما همواره پیوند راهبردی خود را با ایران تا پایان جنگ حفظ کرد. این مواضع را می‌توان به سه مقطع، به شرح زیر تبیین کرد:

۱۳-۱-۴=۱ مقطع اول: حمایت فعال از ایران

سوریه در دو هفته اول جنگ، سیاست سکوت را در پیش گرفت اما پس از پیشروی سریع نیروهای عراقی در خاک ایران، تهاجم عراق را محکوم کرد و مدعی شد که عراق با امریکا و اسرائیل در این باره همکاری کرده است؛ زیرا کشوری اسلامی و ضد صهیونیست را هدف تهاجم قرار داده است. از طرفی دیگر به دلیل نیاز این کشور به بازگشایی دوباره خطوط لوله انتقال نفت عراق از خاک سوریه، مواضع محکمی علیه عراق اتخاذ نمی‌کرد (نخعی، ۱۳۷۹: ۴۷۴).

در این مقطع ایران قرارداد اقتصادی مهمی را با سوریه منعقد کرد که به موجب آن نفت مورد نیاز سوریه را تأمین می‌کرد و سوریه خود را از وابستگی به منابع نفتی عراق نجات می‌داد. به همین دلیل در آوریل ۱۹۸۰م (فروردین و اردیبهشت ۱۳۵۹ش)، دولت سوریه صدور نفت عراق از طریق خاک خود را متوقف ساخت و مرزهایش را با عراق بست (درودیان، ۱۳۷۸: ۲۴۸). از طرفی مقاومت نیروهای ایرانی سبب شد سوریه مواضع خود را به صورت آشکار در حمایت از ایران و مخالفت با عراق دنبال کند.

۱۳-۲-۴=۱ مقطع دوم: اتخاذ موضع محتاطانه

سوریه در مقطعی که ایران برای تنبیه متجاوز وارد خاک عراق شد، برای متقاعد کردن کشورهای عربی مبنی بر اینکه ایران تمایلی به گسترش جنگ و یا الحاق سرزمین‌های عربی به خاک خود ندارد، تلاش می‌کرد. مقامات سوریه اعلام کردند خطری متوجه کشورهای حوزه خلیج فارس نخواهد بود بلکه این خطر متوجه رئیس‌جمهور عراق است و صدام باید به دلیل خساراتی که به ارتش و مردم عراق وارد آورده، سرنگون شود.

۱۳-۳-۴=۱ مقطع سوم: انتقاد از ایران

پیروزی ایران در عملیات والفجر ۸ و کربلای ۵، موجب نگرانی شدید دولت‌های منطقه گردید. از این رو، تحرکات دیپلماتیک و تبلیغاتی گسترده‌ای برای تحت فشار قراردادن ایران و جداسازی سوریه از ایران و پیوستن آن به عراق آغاز شد. در نتیجه، فشار

قدرت‌های استکباری و کشورهای عربی حامی عراق بر سوریه، باعث شد این کشور مواضع تندی را علیه ایران اتخاذ کند. کشور سوریه به‌طور رسمی اعلام کرد اگر ایران بصره را تصرف کند، با همه جهان عرب طرف است.

۱۳-۱-۵ کشور لیبی

لیبی در آغاز جنگ، حمایت خود را از ایران اعلام کرد و روابط دو کشور در حوزه نظامی و سیاسی در جریان بود. دیدگاه‌های ضد امپریالیستی دو کشور و مبارزه با سلطه آمریکا و حمایت لیبی از مقاومت مردم فلسطین و نیز جنگ ایران و عراق باعث نزدیکی دیدگاه‌های دو کشور شد (یوسف‌نژاد، ۱۳۸۰: ۱۰۳-۱۰۴).

حمایت لیبی از ایران تا سال ۱۳۶۴ ادامه داشت ولی به دلیل پیروزی رزمندگان اسلام و واکنش دولت‌های منطقه و قدرت‌های استکباری در قبال این پیروزی‌ها، به تدریج حمایت‌های لیبی از ایران کاهش یافت و این کشور، سیاست معتدل‌تری را در پیش گرفت. در نتیجه لیبی در اواخر سال ۱۳۶۵ تبدیل به مخالف جدی ایران در جنگ شد که سردی روابط دو کشور را به دنبال داشت و در نهایت به ایران اعلام جنگ داد.

۱۳-۲ بلوک غرب

بلوک غرب با محوریت ایالات متحده آمریکا همراه با کشورهای مهم اروپا (نظیر فرانسه، آلمان، انگلستان و...)، نقش بسزایی در پشتیبانی رژیم بعث عراق داشتند که به شرح زیر است:

۱۳-۲-۱ آمریکا

دشمنی آمریکا با ملت ایران سابقه‌ای دیرینه دارد. ملت ایران چه پیش از انقلاب اسلامی و چه پس از آن بیشترین میزان خصومت را از جانب نظام استکباری آمریکا شاهد بوده و متحمل خسارات مادی و معنوی بی‌شماری شده است.

اگرچه اولین سفارتخانه آمریکا در ایران در سال ۱۸۸۳م (۱۲۶۲ش) شروع به کار کرده است، سابقه حضور امریکایی‌ها در ایران به بیش از نیم قرن قبل از این تاریخ برمی‌گردد. حضور امریکایی‌ها طی این دوران ماهیتی خدماتی داشته است. مبلغان (میسونرهای) امریکایی ارائه این خدمات را که همراه با تبلیغات و آموزش‌های ویژه

مسیحی بود بر عهده داشتند.

فعالیت‌های آموزشی و بهداشتی مبلغان امریکایی از سال ۱۸۳۰م (۱۲۰۹ش) در ارومیه آغاز شد و با ارسال هیئتی آموزشی به تهران در سال ۱۸۷۲م (۱۲۵۱ش) و افتتاح بیمارستانی در همین شهر در سال ۱۸۹۳م (۱۲۷۲ش) گسترش یافت. میسیونرهای امریکایی در سال‌های اوج فعالیت‌هایشان پیش از جنگ جهانی دوم، زنجیره‌ای از مدارس و بیمارستان‌ها را در شهرهای بزرگ شمال ایران اداره می‌کردند. این مدارس برای اولین بار آموزش به سبک غربی را برای تغییر فرهنگ ایرانی - اسلامی ارائه کردند.

پس از مدت کوتاهی امریکایی‌ها دریافتند که بی‌لیاقتی شاهان قاجار، بهترین فرصت را برای غارت منابع بکر و غنی ایران در اختیار آن‌ها گذارده است. لذا با گرفتن امتیاز راه آهن تهران - بوشهر از ناصرالدین شاه در سال ۱۸۸۴م (۱۲۶۳ش) و امتیاز تأسیسات سدسازی و استخراج معادن و تأسیس بانک، وارد عرصه سلطه اقتصادی شدند. انتصاب مورگان شوستر امریکایی به سمت خزانه‌دار کل ایران طی سال‌های قبل از آغاز جنگ جهانی اول توانست به سلطه این کشور ابعاد تازه‌ای ببخشد.

طی دوران جنگ جهانی اول، امریکا با ایجاد گروه‌هایی که ظاهراً هدف کمک‌رسانی غذایی را دنبال می‌کردند (کمیته کمک ایران و کمیته ایران و امریکا) مذاکرات اخذ امتیاز نفت شمال را با دولت ایران آغاز کردند و در نهایت در سال ۱۹۲۱م (۱۳۰۰ش) موفق به اخذ امتیاز استخراج نفت در پنج استان شمالی ایران شدند.

هم‌زمان با شروع سلطنت پهلوی در ۱۹۲۵م (۱۳۰۴ش)، سلطه فرهنگی امریکا با تأسیس انجمن روابط فرهنگی ایران و امریکا ابعاد تازه‌ای یافت. سردار سپه و چند تن از وزرای وی عضو این انجمن بودند (میراحمدی، ۱۳۶۸: ۷۷-۸۵).

با آغاز جنگ جهانی دوم، سلطه نظامی نیز بر ابعاد دخالت امریکایی‌ها افزوده شد. طی سال ۱۹۴۲م (۱۳۲۱ش) با ورود دو سرهنگ امریکایی به نام‌های شوارتسکف و تیمرمن، ژاندارمری، شهربانی و وزارت جنگ ایران زیر نظر مستقیم امریکایی‌ها قرار گرفت و هم‌زمان ۳۰ هزار سرباز امریکایی به همراه سایر نیروهای متفقین وارد ایران شدند (معاونت سیاسی نمایندگی دافوس، ۱۳۷۷: ۳۸).

امریکایی‌ها در جنگ جهانی دوم به این نتیجه رسیدند که ایران می‌تواند پایگاه سیاست خارجی امریکا در منطقه خاورمیانه باشد. لذا با پایان یافتن جنگ، ایران تحت

پوشش اصل چهار دکترین ترومن که هدفش مبارزه با گسترش کمونیسم بود قرار گرفت و بدین وسیله حجم زیادی از سلاح و مهمات و کمک‌های مالی به ایران سرازیر شد. جریان ملی شدن صنعت نفت طی سال‌های پس از جنگ به امریکا نشان داد که جنبش مخالفت با سلطه بیگانگان در ایران بسیار قدرتمند است. از همین رو با تدارک کودتای ۲۸ مرداد در سال ۱۹۵۳م (۱۳۳۲ش) به دست کرومیت روزولت (نوه رئیس جمهور سابق امریکا)، ضمن سرکوب جنبش ملی شدن نفت، مرحله‌ای جدید و در عین حال همه‌جانبه برای سلطه امریکایی‌ها بر ایران آغاز شد. در این دوران دولتمردان امریکایی تلاش فراوانی کردند تا ایران را از یک کشور ضعیف و منزوی به نیرویی قدرتمند ولی در خدمت سیاست‌های امریکا در منطقه خلیج فارس تبدیل کنند.

پس از کودتای ۲۸ مرداد، بر اثر عقد قرارداد کنسرسيوم، امریکایی‌ها توانستند به اهداف اقتصادی خود در ایران دست یابند. اما هنوز موانع عمده‌ای از جمله ساختار سنتی و وابسته به بخش کشاورزی ایران در بُعد اقتصادی پیش روی آن‌ها قرار داشت. بنابراین با دیکته کردن طرح اصلاحات ارضی به محمدرضا شاه، زمینه نابودی بخش کشاورزی را در ایران فراهم کردند.

بر اثر این طرح شاه توانست نیروی کار لازم را برای احداث و راه‌اندازی صنایع مونتاز و وابسته به غرب به دست آورد و اقتصاد ایران را به اقتصادی تک‌محصولی، متکی بر واردات و مرتبط با انحصارات خارجی تبدیل کند.

در بُعد امنیتی و نظامی، سازمان جاسوسی امریکا (سیا) با یاری رساندن به رژیم شاه، نقشی عمده و اساسی در تأسیس ساواک و سرکوب مخالفین رژیم ایفا کرد. اگرچه ساواک پس از کودتای ۲۸ مرداد و تحت نظر تیمور بختیار با ۱۵۰ نفر پرسنل شروع به کار کرد ولی به تدریج آن‌چنان بسط و گسترش یافت که به‌عنوان اهرم عمده رژیم شاه در حفظ ثبات داخلی و شاخه‌ای از سازمان جاسوسی سیا در منطقه خاورمیانه و خلیج فارس مورد استفاده قرار گرفت (همان: ۳۹-۴۰).

کمک‌های نظامی امریکا نیز به موازات کمک‌های امنیتی این کشور، پس از کودتای ۲۸ مرداد به صورت تصاعدی رشد یافت. روند مذکور که با اصل چهار ترومن و دکترین آیزنهاور مبنی بر تعهد امریکا در برابر خطر شوروی و کمونیسم گسترش یافته بود، در زمان ریاست جمهوری نیکسون و در پی سفر وی به ایران در سال ۱۹۷۲م (۱۳۵۱ش) به اوج رسید و ایران را در آستانه شکل‌گیری انقلاب اسلامی در سال ۱۳۵۷، تبدیل به

بزرگ‌ترین زرادخانه نظامی خاورمیانه کرد.

رژیم شاه در چارچوب دکترین دو ستون نیکسون^۱ و با اتکا به سلاح‌های امریکایی، نقش ژاندارمی خلیج فارس را بر عهده گرفت و حتی با چراغ سبز امریکا برای حفظ سلطنت عمان، دست به اقدام نظامی خارجی زد. سلطه نظامی و سیاسی امریکایی‌ها طی سال‌های مذکور بدان پایه رسید که وزارت خارجه این کشور طی سال ۱۹۶۲م (۱۳۴۱ش) خواستار حق کاپیتولاسیون^۲ برای اتباع این کشور در ایران شد که موجب اعتراض حضرت امام خمینی (ره) و طبقات و اقشار مختلف مردم گردید. به‌رغم تمامی امکانات و حمایت‌های امریکا از رژیم پهلوی، نظام دیکتاتوری شاه با خیزش امواج انقلاب اسلامی دچار تزلزل گردید و دوره‌ای دیگر از اقدامات خصمانه امریکا برای حفظ نظام استبدادی در ایران آغاز شد.

به هر حال منافع امریکا در ایران با بیرون کردن شاه (که مهره امریکا بود) از سوی ملت ایران با پیروزی انقلاب اسلامی و به‌ویژه شروع جنگ تحمیلی، به‌طور کلی از دست رفت و دشمنی این دولت با ملت ایران رو به فزونی گذاشت و بر اثر شکست‌های پیاپی

۱. امریکا با اجرای دکترین نیکسون و سیاست دو ستون، ضمن محدود کردن قدرت امپراتوری بریتانیا در اقصی نقاط جهان به‌ویژه حوزه خلیج فارس، قدرت و توازن و صلح امریکایی را جایگزین قدرت و صلح انگلیسی قدیم کرد که آغازی برای دوران تشدید سلطه‌گرایی و چپاول با حفظ مشروعیت و به‌وسیله حکومت‌های وابسته در منطقه بود. براساس این سیاست، دولت‌های ایران و عربستان، به‌عنوان دو ستون مرکزی در راهبرد نوین امریکا، وظیفه رفع خلأ قدرت را در منطقه خلیج فارس و دریای عمان عهده‌دار شدند. از میان این دو ستون، انتخاب اول با ایران و توان نظامی آن بود و عربستان در درجه دوم و بیشتر از دیدگاه تأمین‌کننده مالی برنامه‌های امنیتی، مورد توجه قرار داشت. بریتانیا و امریکا که بر اهمیت و وزن ایران در منطقه آگاهی داشتند، زمینه‌های تبدیل ایران را به یک قدرت بی‌رقیب منطقه‌ای در خلیج فارس فراهم کردند تا حکومت پهلوی جبهه اول مبارزه با کمونیسم را در منطقه تشکیل دهد.

۲. کاپیتولاسیون یا «حق قضاوت کنسولی»، قانونی بود که براساس آن به نظامیان امریکایی مأمور در ایران و وابستگان‌شان مصونیت سیاسی اعطا می‌شد و کلیه مستشاران امریکایی در ارتش، از حیطة قانون ایران برکنار می‌شدند؛ به‌طوری که اگر آنان مرتکب جرم و جنایتی در ایران می‌شدند در دادگاه‌های ایران جوابگو نبودند. امام خمینی (ره) که از تصویب این قانون مطلع شدند، تصمیم گرفتند تا این توطئه بزرگ و ننگین را افشا کنند. از این‌رو روز قبولی کاپیتولاسیون را روز عزای ملت نام‌گذاری کردند و در اعلامیه‌ای تصویب این لایحه را «سند بردگی ملت ایران» و «اقرار رژیم به مستعمره بودن ایران و ننگین‌ترین و موهن‌ترین تصویب‌نامه غلط دولت‌های بی‌حیثیت» نامیدند و نسبت به سوء استفاده‌های ناشی از آن هشدار دادند.

سیاست‌های آمریکا در برابر ایران (سقوط شاه، اشغال جاسوس‌خانه آمریکا، شکست عملیات نجات گروگان‌ها و...)، آمریکا جنگ را فرصت مناسبی برای تضعیف و فشار به ایران، با هدف بازگرداندن ایران به سوی خودش می‌دانست. در واقع علت دشمنی آمریکا با ایران و حمایت آن از رژیم بعث عراق، خوی استکباری، مواضع باطل و منافع نامشروع آمریکا بر اثر قدرت گرفتن اسلام بوده است.

برخی از صاحب‌نظران معتقدند که تصمیم قطعی به آغاز جنگ در تیرماه ۱۳۵۹ گرفته شد، زمانی که برژینسکی (مشاور امنیتی رئیس‌جمهور آمریکا و طراح فروپاشی شوروی سابق) در مرز اردن با صدام حسین ملاقات کرد. بعضی سیاست‌مداران می‌گویند قدرت‌های جهانی با این جنگ موافق بودند، چون در جهت منافع آن‌ها بود. آمریکا اعتقاد داشت که درگیر کردن ایران با جنگ باعث می‌شود تا مسئولان کشور در سیاست‌های خود تجدیدنظر کنند (رحمانی، ۱۳۸۳: ۶۶).

زمانی که جنگ آغاز شد، آمریکا با ایران و رژیم بعث عراق روابط سیاسی نداشت و مسئله گروگان‌گیری اعضای جاسوس‌خانه آمریکا در تهران، موجب پیچیده‌تر شدن شرایط این کشور در مقابل ایران شد. از این رو، یکی از امیدهای آمریکا به بیان وزیر خارجه این کشور، این بود که فشارهای ناشی از جنگ با عراق، سبب آزادی گروگان‌ها شود.

موضع آمریکا در شروع جنگ هر چند اعلام بی‌طرفی بود، اما بی‌درنگ، سخنگوی وزارت خارجه آمریکا اعلام کرد: «بی‌طرفی آن کشور دلیل بر بی‌تفاوتی نیست و ایالات متحده برای تضمین تداوم جریان نفت در مقابل تهدیدهای خارجی، از نیروهای نظامی استفاده خواهد کرد و در صورت درخواست کمک نظامی از سوی کشورهای منطقه به کمک آن‌ها خواهد شتافت.» در این راستا، آمریکا نه تنها تجاوز عراق به خاک ایران را محکوم نکرد، بلکه روابط خود را با عراق تعمیق بخشید و وزارت امور خارجه آن کشور نام عراق را از فهرست کشورهای حامی تروریسم حذف کرد (قادری کنگاوری، ۱۳۸۳: ۵).

آمریکا با توجه به پیروزی‌های ایران در سال‌های ۱۳۶۰ و ۱۳۶۱، فروش سلاح به کشورهای حاشیه خلیج فارس را شروع کرد و به آن‌ها اجازه داد تا آن را در اختیار عراق قرار دهند و از متحدان اروپایی خود در زمینه تأمین تجهیزات نظامی عراق حمایت و کشورهای ثروتمند عرب منطقه را به اعطای وام‌های کلان به عراق تشویق کرد.

پس از آزادسازی خرمشهر و ورود رزمندگان اسلام به خاک عراق و در ادامه آن تا عملیات والفجر ۸، آمریکا تصمیم به اتخاذ سیاست‌هایی آشکار به نفع عراق در جنگ گرفت تا مانع از پیروزی ایران و سقوط دولت صدام شود.

دولت امریکا در اواخر سال ۱۳۶۲، روابط رسمی خود را با عراق به‌طور کامل برقرار کرد و کمک‌های زیر را به عراق در صدر برنامه‌های خود قرار داد:

- (۱) تخصیص حدود یک میلیارد دلار برای خرید محصولات کشاورزی؛
- (۲) تصمیم بانک صادرات و واردات امریکا برای ضمانت ۸۵ درصد از ۷/۵ میلیارد دلار مبلغی که برای ساخت خط لوله نفتی بندر عقبه اردن لازم بود؛
- (۳) حمایت امریکا از قطعنامه‌های شورای امنیت برای محکومیت ایران؛
- (۴) حمایت شدید امریکا از تحریم فروش تسلیحات به ایران (درودیان، ۱۳۷۶: ۹۱-۹۲).

امریکا با چنین عملکردی، به دنبال تحقق اهداف زیر بوده است:

- (۱) جلوگیری از پیروزی ایران یا عراق؛
- (۲) جلوگیری از صدور انقلاب اسلامی ایران به کشورهای همسایه؛
- (۳) جلوگیری از بهره‌برداری احتمالی شوروی از تحولات آینده منطقه؛
- (۴) ایجاد یک جبهه متحد از اعراب در مقابل ایران؛
- (۵) حفظ جریان آزاد نفت خلیج فارس و تسلط بر این منطقه؛
- (۶) زمینه‌سازی برای سرکوب ایران به وسیله سازمان ملل؛
- (۷) جلوگیری از گسترش جنگ به کشورهای منطقه؛
- (۸) مهار ایران و جلوگیری از ورود تسلیحات استراتژیک و موشک‌های دوربرد به این کشور (علیخانی، ۱۳۷۶: ۱۷۱).

امریکا در جریان جنگ، تلاش می‌کرد تا دو طرف درگیر در جنگ را در کنترل خود داشته باشد (استراتژی مهار دو جانبه).^۱ بدین منظور و برای تسلط به اوضاع منطقه، به

---

۱. این استراتژی برای کنترل و سد نفوذ دو جانبه ایران و عراق در دوره کلینتون (رئیس‌جمهور امریکا) مطرح شد و بر پنج پایه استوار بود: (۱) آرایش قوا در منطقه خلیج فارس و خاورمیانه به نفع امریکا، (۲) پیروی از سیاست مهار ایران و عراق به جای ایجاد تعادل و توازن بین این دو کشور، (۳) اعتقاد نداشتن به اینکه می‌توان در ایران از میانه‌روها علیه تندروها استفاده کرد، (۴) جلوگیری از برقراری مناسبات عادی تجاری و سیاسی ایران با کشورهای دیگر تا ایران رفتار خود را تغییر دهد یعنی (از نظر حکومت امریکا و صهیونیسم) ایران از توسعه سلاح‌های کشتار جمعی، شیمیایی و هسته‌ای، از بین بردن مخالفان سیاسی در خارج از کشور و سرنگونی حکومت‌های طرفدار امریکا دست بردارد، (۵) الهام از سیاست تحدید نفوذ یا محاصره کمونیسم که پس از جنگ جهانی دوم علیه شوروی سابق اعمال شد.

طور رسمی وارد جنگ شد و به‌بهانه احتمال مسدود شدن تنگه هرمز و قطع صدور نفت به کشورهای صنعتی، کشورهای اروپایی (انگلستان، فرانسه و اتریش) را در جنگ وارد کرد، کشتی‌های جنگی را افزایش داد و با تهاجم به سکوه‌های نفتی، کشتی‌های نفت کش و هواپیمای مسافربری ایران به تشنجات بیشتر در منطقه خلیج فارس ادامه داد.

به‌طور کلی در جنگ تحمیلی عراق علیه ایران، اقدامات امریکا را برای تحت فشار قراردادن ایران و کمک به عراق، به چهار بخش می‌توان تقسیم کرد:

- (۱) تقویت وضعیت اقتصادی عراق؛
- (۲) ایجاد محدودیت در منابع ارزی ایران؛
- (۳) اجرای عملیات استانچ^۱ با هدف جلوگیری از فروش سلاح به ایران؛
- (۴) ایجاد محدودیت در استخراج و فروش نفت ایران.

۱۳-۲-۲ فرانسه

با آغاز جنگ تحمیلی، فرانسه که از پیامدهای این جنگ آگاهی داشت و می‌دانست با قطع عرضه نفت به فرانسه، اقتصاد این کشور دچار بحران خواهد شد، از همان روزهای آغاز جنگ، حمایت گسترده‌ای را از عراق به‌عمل آورد.

نخست‌وزیر وقت فرانسه در ۱۳۵۹/۷/۷ در واکنش به حمله عراق اظهار داشت: «عراق هیچ کاری نمی‌کند جز بازپس گرفتن خاک خود.» وی درباره حمایت قاطع کشورش از عراق اظهار داشت: «فرانسه نه تنها از نظر نظامی به عراق کمک می‌کند، بلکه

۱. عملیات استانچ، یک تلاش دیپلماتیک برای ممانعت از ارسال تجهیزات جنگی به ایران، تأمین اعتبار مالی لازم برای عراق و محکومیت شفاهی ایران در سازمان ملل و سایر سازمان‌های بین‌المللی و تأمین اطلاعات نظامی برای عراق بود. در نوامبر سال ۱۹۸۴م (۱۳۶۳ش) جانب‌داری امریکا از عراق، به برقراری روابط کامل دیپلماتیک بین دو کشور پس از ۱۷ سال رکود و قطع روابط، منجر شد. از سوی دیگر امریکا با ترغیب کشورهای منطقه و میانه‌رو عرب نظیر مصر و اردن و با ترساندن کشورهای عضو شورای همکاری خلیج فارس از به مخاطره افتادن موقعیتشان در صورت شکست عراق در جنگ، آنها را ترغیب به اعطای کمک‌های بلاعوض یا اعطای تسهیلات با شرایط آسان به عراق کرد. امریکا برای عراق تسهیلات ویژه مالی فراهم کرد و دولت‌های عمده غرب مانند: فرانسه، ایتالیا و بریتانیا را تشویق کرد تا با تعویق زمان بازپرداخت بدهی‌های عراق موافقت کنند. امریکا با اجرای پروژه استانچ و قراردادن نام ایران در ردیف کشورهای حامی تروریسم، ضمن توقف فروش و ارسال تسلیحات به ایران، عراق را از این لیست خارج کرد و بدین طریق راه را برای صدور سلاح به عراق از سوی خود و متحدانش باز کرد.

قراردادهای اقتصادی و فرهنگی نیز با این کشور دارد.» (ربیعی، ۱۳۸۸: ۷۴)
فرانسه یکی از عمده‌ترین صادرکنندگان تسلیحات به عراق و تقویت‌کننده توان نظامی و از حامیان اصلی آن کشور در صحنه سیاسی بود. طبق گزارش مجله نیوزویک چاپ امریکا، فرانسه در طول جنگ حدود ۱۶/۶ میلیارد دلار سلاح‌های پیشرفته به عراق فروخت (صفری، ۱۳۷۰: ۶۴).

از سوی دیگر، موضع‌گیری فرانسه در مقاطع حساس جنگ نظیر فتح خرمشهر و فتح فاو نسبت به ایران شدیدتر شد، تا آنجا که در سال‌های ۶۵ و ۶۶، در روابط سیاسی دو کشور مشکلات زیادی ایجاد شد و در نهایت رابطه دو کشور در تیرماه ۱۳۶۶ قطع شد. در همین زمان، فرانسه یک وام ۵ میلیارد دلاری در اختیار عراق قرار داد و به این ترتیب، به بزرگ‌ترین شریک اروپایی عراق تبدیل شد (ولایتی، ۱۳۷۶: ۲۱۹).

کمک‌های نظامی فرانسه به عراق حتی به جایی رسید که فرستاده آن به بغداد آمد و با وزیر دفاع وقت عراق (عدنان خیرالله) ملاقات نمود و به او گفت: «فرانسه به‌طور جدی زمینه اعطای یک بمب اتمی به عراق را بررسی می‌کند تا برای مجبور کردن ایران به توقف جنگ، این بمب را به هدف مشخصی پرتاب نماید.» در این خصوص فرانسوی‌ها در ساخت راکتور اتمی و فراهم کردن زمینه دستیابی عراق به سلاح اتمی نقش برجسته‌ای داشتند.

۱۳-۲-۳ انگلستان

پس از پیروزی انقلاب اسلامی، روابط انگلستان و ایران در سطح ضعیفی بود و با شروع جنگ، ضعیف‌تر نیز شد. درحالی‌که انگلستان با عراق روابط خوبی داشت و همواره یکی از تأمین‌کنندگان اسلحه آن کشور به‌شمار می‌رفت. با شروع جنگ تحمیلی، انگلستان اعلام بی‌طرفی کرد و به دنبال آن، دفاتر خریدهای نظامی ایران در لندن را تعطیل کرد. اما این اعلام بی‌طرفی در حمایت‌های انگلیس از عراق، تغییری ایجاد نکرد و ارسال کمک‌های این کشور به عراق به‌ویژه در زمینه‌های تسلیحاتی ادامه یافت (علیخانی، ۱۳۷۶: ۱۷۹).

دولت انگلستان برای تغییر موازنه قدرت به نفع عراق، از سال ۱۳۶۰ تا پایان جنگ تحمیلی دست به اقداماتی زد که به‌طور کلی می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:
(۱) همراهی با امریکا برای تحکیم تحریم اقتصادی علیه ایران و تلاش در جهت تغییر سیاست خارجی کشورها در راستای مخالفت با منافع ایران؛

- (۲) اعطای اعتبارات مالی و ارسال انواع کالا، دارو و مواد غذایی به عراق؛
- (۳) تلاش در همراه کردن کشورهای دیگر با سیاست‌های ضد ایرانی امریکا در راستای صدور قطعنامه و بیانیه‌های مختلف و محکوم کردن ایران در سازمان ملل و سایر محافل بین‌المللی به‌بانه نقض حقوق بشر در ایران؛
- (۴) اعمال فشار و منع کشورهای خارجی از صدور تسلیحات به ایران؛
- (۵) همراهی تفنگ‌داران دریایی انگلیس در خلیج فارس با امریکا بر ضد ایران.
- دولت انگلیس انواع سلاح‌های شیمیایی را نیز برای بمباران رزمندگان اسلام و مردم ایران در اختیار عراق قرار داد و در دوران جنگ تحمیلی در چندین مرحله عراق را برای تولید سلاح‌های شیمیایی یاری کرد.

۱۳-۲-۴ آلمان

آلمان در آغاز جنگ تحمیلی سکوت اختیار کرد. اما با شروع حملات ایران و چرخش نتیجه جنگ به سود انقلاب اسلامی، به‌حمایت گسترده از عراق پرداخت و با فرستادن کمک‌های تسلیحاتی و اقتصادی کوشید از شکست عراق جلوگیری کند.

آلمان در چهار حوزه کلیدی مواد و تأسیسات شیمیایی، کالاهای ساخته شده، ماشین‌های سنگین و کنترل ابزار دقیق ماشینی و ابزارهای علمی و فروش این مواد به عراق نقش چشمگیری داشت (تیمرمن، ۱۳۷۲: ۴۹۳).

به گزارش مجله اشپیگل چاپ آلمان، در تأسیسات شیمیایی که شرکت‌های آلمانی در سامرای عراق ساخته بودند، مواد شیمیایی «تابون» و «کلاست» تولید می‌شد.

در دوران جنگ، بیشترین کمک آلمان در زمینه ارسال مواد شیمیایی به عراق بوده است. این کشور اطلاعات به‌دست آمده از مجروحان شیمیایی ایران را در بیمارستان‌های آلمان در اختیار عراق قرار می‌داد تا از آن‌ها برای اصلاح ترکیبات شیمیایی مورد استفاده در سلاح‌هایشان بهره‌برداری کنند.

از طرفی فناوری آلمان این امکان را برای عراق فراهم می‌ساخت تا به تدریج تولید و ساخت قطعات موشک از جمله موشک اسکاد و بدنه آن را آغاز کند.

دولت آلمان از سال ۱۹۸۴م (۱۳۶۳ش) به بعد بهترین حالت پایان جنگ را، نه پیروزی ایران و نه پیروزی عراق، می‌دانست. البته وزیر خارجه آلمان (گشر) به‌عنوان اولین مقام غربی، عراق را آغازگر جنگ و متجاوز شناخت و با جلب اعتماد ایران توانست طی

یک‌ماه ریاست خود بر شورای امنیت، قطعنامهٔ ۵۹۸ را برای برقراری آتش‌بس به تصویب برساند.

۱۳-۳ بلوک شرق

بلوک شرق با محوریت اتحاد جماهیر شوروی، همراه با کشورهای چین و... در جنگ تحمیلی رژیم بعث عراق علیه ایران از کشور عراق پشتیبانی می‌کردند.

۱۳-۳-۱ اتحاد جماهیر شوروی

هنگام وقوع جنگ تحمیلی، سیاست خارجی شوروی در موقعیت نامناسبی قرار داشت؛ چرا که اگر شوروی از عراق حمایت می‌کرد، زمینه‌های هرگونه بهبود مناسبات با ایران، از بین می‌رفت و اگر از ایران پشتیبانی می‌کرد، تنها متحد خود (عراق) را در حاشیهٔ خلیج فارس از دست می‌داد. از سوی دیگر شوروی بر این باور بود که پیروزی هر کدام از طرفین در جنگ، نتایج نامطلوبی را به بار خواهد آورد. پیروزی ایران، انقلاب اسلامی را چنان قوی می‌ساخت که توازن را در خاورمیانه برهم می‌زد و مانعی جدی بر سر راه نفوذ شوروی در منطقه به وجود می‌آورد و با الهام‌گیری مسلمانان جمهوری‌های شوروی از ایران، امنیت ملی آن کشور در معرض تهدید قرار می‌گرفت.

با توجه به موارد اشاره‌شده، نقش و موضع‌گیری شوروی را در جنگ تحمیلی عراق علیه ایران به سه دوره می‌توان تقسیم نمود:

۱۳-۳-۱-۱ دورهٔ اول: از آغاز جنگ تا آزادسازی خرمشهر

در زمان تجاوز عراق علیه ایران، شوروی با هر دو کشور رابطهٔ سیاسی داشت. شوروی در این جنگ اعلام بی‌طرفی کرد و در این مدت، سیاست‌مداران این کشور، جنگ بین دو کشور را امپریالیستی دانستند و ضمن آن تلاش‌هایی برای میانجیگری و برقراری صلح از طریق کشورهای دیگر به عمل آوردند (یکتا، ۱۳۷۳: ۱۷۱).

رهبان شوروی که ایران را در انزوا می‌دیدند، امیدوار بودند که جنگ و فشارهای غرب برای آزادی گروگان‌ها، ایران را برای رفع نیازهای تسلیحاتی و تدارکاتی به سوی شوروی سوق دهد. در این مدت، شوروی به وسیلهٔ سوریه و لیبی، سعی کرد تا با تأمین برخی نیازهای تسلیحاتی ایران موضع این کشور را در مورد افغانستان تعدیل کند و با جلب

توجه ایران، ارسال تسلیحات به عراق را به تأخیر انداخت. از طرفی شوروی برای اینکه قطع صدور وسایل نظامی موجب رنجش عراق نشود، متحدان خود را در اروپای شرقی تشویق کرد تا نیازهای عراق را برطرف سازند. به دنبال این امر کشورهای بلغارستان، چک اسلواکی سابق و لهستان به تأمین کننده عمده سلاح برای عراق تبدیل شدند.

۱۳-۱-۲ دوره دوم: از آزادسازی خرمشهر تا فتح فاو

با ورود ایران به داخل خاک عراق و پیروزی‌های ایران در جنگ، نگرانی شوروی تشدید شد و سیاستمداران این کشور برای برقراری توازن در جنگ و جلوگیری از پیروزی ایران احساس کردند باید به حمایت از عراق پردازند تا آن کشور از سقوط حتمی نجات یابد. بنابراین علت تغییر محسوس سیاست شوروی نسبت به ایران در این دوره، عبارت است از: (۱) حالت تهاجمی دادن ایران به جنگ و احتمال تسلط این کشور بر خلیج فارس و منطقه؛

(۲) مورد تهدید قرار گرفتن منافع شوروی در عراق و خلیج فارس؛

(۳) گسترش حضور آمریکا در خلیج فارس؛

(۴) ناامیدی شوروی از گرایش ایران به این کشور؛

(۵) مخالفت شدید ایران با سیاست شوروی در افغانستان (علیخانی، ۱۳۷۶: ۱۷۴).

۱۳-۱-۳ دوره سوم: از فتح فاو تا پایان جنگ

پس از فتح فاو که خطر شکست عراق بیشتر شد، شوروی به حمایت جدی‌تر از آن کشور پرداخت و انواع کمک‌های نظامی و غیرنظامی خود را به آن کشور روانه کرد. در ژانویه ۱۹۸۷م (۱۳۶۶ش)، رئیس هیئت شوروی در سازمان ملل اعلام کرد کشورش فعالانه عراق را تقویت می‌کند (یکتا، ۱۳۷۳: ۱۶۵). وی طی مصاحبه‌ای اظهار داشت: «تا زمانی که ایران معتقد باشد می‌تواند از طریق نظامی بر عراق چیره شود، مسکو روش خود را تغییر نخواهد داد و هیچ‌گونه تردیدی برای تأمین اسلحه عراق به خود راه نمی‌دهد.» (اردستانی، ۱۳۷۸: ۸۵) کمک‌های شوروی در ابعاد مختلف نظامی، به قدری گسترده و زیاد بود که عراق در فاصله زمانی ۱۳۶۰ تا ۱۳۶۷ توانست نیروی زمینی خود را از ۲۶ لشکر به ۴۵ لشکر افزایش دهد (صفری، ۱۳۷۰: ۶۳).

۱۳-۳-۲ چین

موضع چین در برابر جنگ تحمیلی تعیین کننده و با اهمیت نبود. از همین رو، مقامات چین به طور رسمی از دو کشور خواستند که دست از جنگ بردارند و از راه مذاکره، مسائل خود را حل کنند. در واقع می‌توان گفت موضع چین در شروع جنگ، حمایت از صلح بود. چین از کشورهایی بود که در قبال جنگ ایران و عراق اعلام بی طرفی کرد و تأکید داشت که این جنگ باید به وسیله نظام بین‌المللی، حل و فصل شود. مقامات چینی اعتقاد داشتند باید از مداخله در مناقشات بین کشورهای جهان سوم که ریشه تاریخی دارد، خودداری کنند و آن‌ها مسائل خود را با مذاکرات و روش‌های مسالمت‌آمیز حل و فصل کنند. هر چند میزان کمک‌های نظامی چین به عراق بسیار بیشتر از ایران بود ولی کمک‌های چین به عراق در راستای کمک بلوک کمونیستی به آن تلقی می‌شد.

۱۳-۴ سازمان ملل متحد

در آغاز جنگ، ایران وزیر امور خارجه نداشت و کشورهای غربی نیز در تخاصم شدید با ایران قرار داشتند. ایران، اقدامات حقوقی لازم را انجام نداد و از شورای امنیت سازمان ملل درخواستی برای تشکیل جلسه فوری نکرد.

دبیرکل سازمان ملل (کورت والدهایم) در همان روز حمله عراق به ایران، به هر دو دولت پیشنهاد کرد که «مסاعی جمیله»^۱ خود را در راستای کمک به حل مسالمت‌آمیز برخورد میان دو کشور به کار بندند که چنین درخواستی با سکوت ایران مواجه شد. روز بعد دبیرکل سازمان ملل، براساس ماده ۹۹ منشور ملل متحد، بیانیه‌ای صادر کرد و با ابراز نگرانی از خطر گسترش درگیری ایران و عراق برای صلح و امنیت بین‌المللی، درخواست کرد جلسه شورای امنیت تشکیل شود و از دولت ایران خواست که درخواست‌هایش را مطرح کند. شایان توجه است که شورای امنیت باید به درخواست دبیرکل تشکیل جلسه می‌داد، زیرا هیچ‌یک از اعضای شورای امنیت، ابتکاری برای صلح و تشکیل جلسه از خود بروز ندادند.

۱. مساعی جمیله، ملایم‌ترین روش نوع مشارکت دولت ثالث در حل و فصل اختلافات بین‌المللی است. فردی که مساعی جمیله را بر عهده می‌گیرد امکان دارد نماینده یک دولت سومی، عضوی از سازمان‌های بین‌المللی، سازمان‌های بین‌المللی غیردولتی و یا حتی شخص خصوصی غیرمرتبط دولت باشد.

با توجه به اتفاقات منطقه، عراق به دنبال استفاده از یک فرصت تاریخی برای حل مشکلات خود بود. در دیداری که صدام با دبیرکل سازمان ملل داشت، گفت: «من قبل از جنگ، برای دیدار با دبیرکل به امریکا رفتم. به او تأکید کردم اگر دست روی دست بگذارم و نسبت به شورش که در ایران اتفاق افتاده بی تفاوت باشم، قطعاً دامنه این شورش به کشور عراق سرایت می کند و من نابود می شوم.» (غلامپور، ۱۳۹۳: ۱۰۹)

خاویر پرز دکوئیار دبیرکل بعدی سازمان ملل، دلیل این امر را چنین تجزیه و تحلیل کرد: «هنگامی که نیروهای عراقی از مرز ایران گذشتند، هیچ کشوری در شورای امنیت سازمان ملل تحرکی برای توقف آن بروز نداد. کشورهای عرب از عراق حمایت کردند. هیچ کشور غیرعربی هم تمایل نداشت به روابط خود با بغداد لطمه بزند یا به کشور دیگر در این زمینه امتیازی بدهد.» (دکوئیار، ۱۳۷۹: ۱۲)

به طور کلی از زمان تجاوز عراق به ایران تا دوره آزادسازی مناطق اشغالی، سیاست خارجی ایران را می توان برپایه مفهوم انزوا تلقی کرد. براساس تمایلات انقلابی، بدبینی نسبت به محیط و سازمان های بین المللی، سیاست خارجی ایران با دولت های جهان تا حدود زیادی محدود شد و در نهایت در چالش با امریکا، اروپا و کشورهای عرب منطقه خلیج فارس، شکل گرفت.

مسئولان و سیاستمداران کشور اصرار داشتند که دفع تجاوز دشمن، بیش از آنکه با اتکا به دستگاه دیپلماسی امکان پذیر باشد، بر توانایی و قدرت ملی مبتنی است. دیپلماسی ایران، تبیین متجاوز بودن عراق و به عقب راندن آن از اراضی اشغالی و شرایط ایران برای پذیرش آتش بس را به مثابه اهداف سیاست خارجی دنبال می کرد. از طرفی ایران روابط سیاسی خود را با سایر همسایگان، بخشی از اعراب مانند جبهه پایداری (سوریه، لیبی، فلسطین و الجزایر)، بسیاری از کشورهای عضو جنبش عدم تعهد، مانند ژاپن و برخی از کشورهای اروپایی حفظ کرد.

۱۳-۵ نتیجه

به طور کلی می توان گفت کمک ها و حمایت های دولت ها و مجامع بین المللی از عراق در جنگ، به طور گسترده و همه جانبه و در ابعاد سیاسی، فرهنگی، نظامی، اقتصادی، علمی و فناوری بوده است. در مجموع بین سال های ۱۳۵۹ تا ۱۳۶۷، درصد خریدهای نظامی عراق از بلوک شرق مانند شوروی (۳۷ درصد)، چین (۱۰ درصد) و سایر کشورها (۱۲ درصد) و

از بلوک غرب مانند دولت‌های اروپای غربی و آمریکا (۳۷ درصد) بوده است. سازمان ملل طی گزارشی به برنامه‌های تسلیحاتی عراق اشاره می‌کند و می‌نویسد: «عراق تسلیحات خود را از ۱۵۰ شرکت آلمانی، امریکایی و انگلیسی تهیه کرده است. براساس گزارش‌های رسیده، دولت عراق از سال ۱۹۷۵م (۱۳۵۳ش)، از ۸۰ شرکت آلمانی، ۲۴ شرکت امریکایی و حدود ۱۲ شرکت انگلیسی و چند شرکت سوئیسی، ژاپنی، ایتالیایی، فرانسوی، سوئدی، برزیلی و آرژانتینی تجهیزات دریافت کرده است.»

از آنجا که قدرت‌های بزرگ در سازمان ملل نقش و نفوذ مستقیمی دارند، همواره عراق را مورد حمایت یک‌جانبه قرار می‌دادند. به طوری که مصوبات شورای امنیت همواره بر جنایت‌های عراق سرپوش می‌گذاشت و رفتار غیرانسانی و ضد حقوق بشر این کشور را توجیه می‌کرد. مروری بر قطعنامه‌های شورای امنیت نشان می‌دهد که این کشورها حتی در مواردی که فجایع عراق، وجدان بشری را هم به درد می‌آورد، از محکوم کردن عراق خودداری می‌کردند (ولایتی، ۱۳۷۶: ۱۵۷-۱۶۲).

با توجه به آمار و اسناد موجود، در مجموع ۳۶ کشور شامل کشورهای عربی، بلوک غرب و بلوک شرق در دوران هشت سال دفاع مقدس به عراق کمک کرده‌اند.

خودآزمایی تشریحی بخش چهارم

۱. زمینه‌های صدور قطعنامه ۵۹۸ چه بوده است؟
۲. دلایل پذیرش قطعنامه ۵۹۸ از جانب ایران چه بوده است؟
۳. نقش کشورهای بلوک غرب در حمایت از رژیم بعث عراق در هشت سال دفاع مقدس چه بوده است؟
۴. نقش کشورهای بلوک شرق در حمایت از رژیم بعث عراق در هشت سال دفاع مقدس چه بوده است؟

www.prozhe.com

www.prozhe.com

www.prozhe.com

www.prozhe.com

www.prozhe.com

www.prozhe.com

www.prozhe.com

www.prozhe.com

www.prozhe.com

www.prozhe.com

www.prozhe.com

www.prozhe.com

نتایج هشت سال دفاع مقدس و رسالت کنونی دانشگاهیان

اهداف یادگیری

پس از مطالعه این بخش شما باید بتوانید:

۱. با عوامل مؤثر در پیروزی رزمندگان اسلام در هشت سال دفاع مقدس آشنا شوید.
۲. با دلایل پیروزی رزمندگان اسلام در هشت سال دفاع مقدس آشنا شوید.
۳. با دستاوردهای هشت سال دفاع مقدس در عرصه‌های داخلی کشور آشنا شوید.
۴. با دستاوردهای هشت سال دفاع مقدس در عرصه‌های بین‌المللی آشنا شوید.
۵. نسبت به فرهنگ شهادت و ایثار رزمندگان اسلام آگاهی پیدا کنید.
۶. به ارزش و منزلت ایثارگران در دوران دفاع مقدس پی ببرید.
۷. با مفهوم جنگ نرم و گروه‌های هدف آشنا شوید.
۸. با روش‌ها و مراحل انجام جنگ نرم آشنا شوید.
۹. با اقدامات راهبردی جنگ نرم استکبار جهانی علیه ایران آشنا شوید.
۱۰. نسبت به اصول و روش‌های مقابله با جنگ نرم شناخت پیدا کنید.
۱۱. با رسالت دانشگاهیان در جنگ نرم آشنا شوید.

فصل چهاردهم

پیروزی ایران در دفاع مقدس (نتایج و دستاوردها)

مقدمه

دوران دفاع مقدس یکی از مقاطع فراموش‌نشدنی و بی‌نظیر تاریخ ایران است. مردم ایران در شرایطی که تازه با نهضت اسلامی خود توانسته بودند حکومتی جدید را در کشور شکل دهند و هنوز ساختارهای سیاسی و نظامی جدید را آرایش نداده بودند و تحت فشارهای تبلیغاتی و اقتصادی برخی از قدرت‌های استکباری جهان بودند و آشوب‌های داخلی در بعضی از نقاط کشور در جریان بود، دچار تجاوز نظامی ارتش بعثی عراق شدند و هم‌زمان با آن نیز کشور با ترورهای منافقین و اختلافات سیاسی در سطح مقامات بالا از جمله ریاست‌جمهوری مواجه شد.

از طرف دیگر، کشور عراق از همه امکانات لازم برای شروع جنگ برخوردار بود، مشکل مالی نداشت، حمایت تسلیحاتی هم می‌شد و تبلیغات جهانی هم به نفع وی بود. در چنین وضعیتی، ایران به مقابله با قوای متجاوز عراق پرداخت و همه سرزمین‌های اشغالی خود را آزاد کرد و برای اولین بار در تاریخ جنگ‌های ایران، ذره‌ای از خاک کشور در تصرف ارتش متجاوز باقی نماند.

شایان توجه است که معیار پیروزی و شکست کشورها در جنگ شامل دو نکته

اساسی به شرح زیر است:

- (۱) طرف پیروز چه در حالت دفاع و یا تهاجم به اهداف نهایی خود نائل شود.
- (۲) طرف شکست خورده چه در حالت دفاع و یا تهاجم به اهداف نهایی خود نائل

نشود.

از طرفی باید گفت پیروزی و یا شکست طرفین متخاصم در جنگ در سطح

- راهبردی و مقیاس منطقه‌ای و جهانی باید ویژگی‌های زیر را داشته باشد:
- (۱) مردم طرف پیروز و یا شکست خورده باید پیروزی و یا شکست را با تمام وجود خود احساس کنند.
  - (۲) طرف شکست خورده به‌طور تلویحی و یا به‌صراحت، به پیروزی طرف مقابل و یا شکست خود اعتراف کند.
  - (۳) قدرت‌های بزرگ جهانی که طراح و صحنه‌گردان جنگ بین کشورها و یا گروه‌ها هستند به‌طور تلویحی و یا به‌صراحت به پیروزی و یا شکست طرفین جنگ، اعتراف کنند.
  - (۴) سازمان‌های حقوقی و بین‌المللی به‌طور تلویحی و یا به‌صراحت به شکست و یا پیروزی طرفین متخاصم در جنگ اذعان کنند.
  - (۵) کشورهای جهان، شکست و یا پیروزی طرفین متخاصم را در جنگ احساس و درک کنند.

با این وصف در هشت سال دفاع مقدس با رهبری و فرماندهی مدبرانه امام خمینی (ره) و مقاومت مردم و مجاهدت رزمندگان اسلام در مقابل رژیم بعث عراق، جمهوری اسلامی ایران در پایان جنگ، «پیروز مطلق جنگ» شد که این پیروزی ناشی از عوامل و دلایل متعددی بود که در نهایت نتایج و دستاوردهای بزرگی را برای ملت بزرگ ایران به‌دست آورد.

۱-۱۴ عوامل پیروزی جمهوری اسلامی ایران

مهم‌ترین عوامل پیروزی جمهوری اسلامی ایران در تقابل با رژیم بعث عراق و استکبار جهانی، به‌شرح زیر است:

۱-۱۴ رهبری و فرماندهی حضرت امام خمینی (ره)

با آغاز جنگ، بزرگ‌ترین نقطه قوت ایران، وجود رهبری معنوی، پرجاذبه، دوران‌دیش، شجاع، توانمند و باحکمتی بود که مردم ایران او را از صمیم قلب دوست داشتند و توانسته بود به‌عنوان نقطه اتکا و توانمندی روحی ملت ایران عمل کند.

امام خمینی (ره) تهدید بزرگ جنگ تحمیلی را به فرصتی استثنایی برای بروز توانایی‌های ملت ایران و آزمونی برای جهاد فی‌سبیل‌الله تبدیل کردند. ایشان توانستند با

نفوذ عظیم خود، انگیزه بزرگی را با مقاومت در برابر دشمن در بین بسیاری از مردم ایران به وجود آورد و روحیه تهاجمی را در قوای مسلح ایجاد و با تدابیری هوشیارانه، از پیروزی دشمن جلوگیری کنند. ایشان توانستند بلافاصله ابتکار سیاسی جنگ را در دست گرفته و دولت عراق را در بن بست عملکرد خود قرار دهند. ایشان به سرعت انسجام ملی را در کشور علیه متجاوز شکل دادند و مقاومتی مثال زدنی را از ملت ایران به نمایش گذاشتند.

در یک جمله کوتاه می توان نقش رهبری حضرت امام خمینی (ره) را به عنوان فرمانده کل نیروهای مسلح و ولی فقیه در جامعه چنین تبیین نمود که ایشان توانستند همه آحاد مردم را در مقابله با دشمن متجاوز بسیج کرده و دشمن را از کشور بیرون کنند.

۱۴-۲ ارزش های دینی و مذهبی

ارزش ها، از مهم ترین اجزاء یک فرهنگ به شمار می آیند؛ چراکه از باورهای یک ملت سرچشمه می گیرند و در عرصه های گوناگون فعالیت آن تأثیر می گذارند. بروز و ظهور این ارزش ها، به هنگام حوادث و رخدادهای سرنوشت ساز، از جمله دفاع از کیان و سرزمین، بسیار حائز اهمیت است.

ارزش هایی که در حماسه دفاع مقدس تبلور یافت و از عوامل مهم پیروزی بر دشمن بود، ریشه در فرهنگ ناب اسلامی و باورهای دینی و اعتقادات رزمندگان اسلام داشت. رزمندگان اسلام، براساس آموزه های قرآنی، ارتباط خود را با خداوند متعال نزدیک و استوار کرده بودند. این ارتباط که با یاد خدا، به وسیله نماز و انس با قرآن و دعا و راز و نیاز و نیز اخلاص ورزی و توکل پدید می آمد، آرامش را بر آن ها چیره و از امداد و نصرت الهی برخوردار می ساخت.

تمسک فرماندهان و رزمندگان به فرهنگ ناب اسلامی، الهام گرفتن از باورهای ژرف دینی، اقتدا به سیره جهاد معصومین (علیهم السلام) به ویژه نهضت حرکت آفرین عاشورا، آراسته شدن به ارزش های پیروزی آفرین اسلامی و امید داشتن به امدادهای غیبی از جمله این ویژگی هاست. همچنین، استفاده قابل قبول از سلاح تبلیغات و نیز هنر و ادبیات را با هدف خشی کردن تهاجم تبلیغاتی دشمن و افزایش روحیه رزمندگان باید از ویژگی های دفاع مقدس برشمرد (تقی زاده اکبری، ۱۳۸۰: ۱۱).

از مهم ترین ارزش ها، دفاع از عقیده است و بدون شک دوران هشت ساله جنگ تحمیلی عراق علیه ایران از افتخارات بزرگ و بی نظیر ایران اسلامی است. بر همین اساس

است که مقام معظم رهبری حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) فرموده‌اند: «دوران دفاع مقدس، اوج افتخارات ملت ایران است.»

دین‌باوری، استکبارستیزی، عشق به میهن، زندگی هدفمند و تلاش در راه سازندگی وطن، سرمایه‌های گران‌بهایی است که حاصل زحمات طاقت‌فرسای معلمان دلسوز و فداکار است و برای حفظ و انتقال ارزش‌های دفاع مقدس و فرهنگ ایثار و شهادت به نسل آینده باید این فرهنگ با جدیت در برنامه‌ریزی فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی کشور مدنظر قرار گیرد.

۱۴-۳ پشתיبانی مردم از دفاع مقدس

در دوران دفاع مقدس، ملت ایران ظرفیت روحی بالا و تحمل فراوانی از خود نشان دادند. میل به فداکاری و ایستادگی در بین مردم افزایش یافت. اقشار مختلف مردم پیوسته از نظام جمهوری اسلامی و سیاست‌های امام خمینی (ره) برای پیروزشدن در برابر دشمن حمایت می‌کردند. مشروعیت دفاع از اسلام، کشور و انقلاب اسلامی، انگیزه‌ای قوی در مردم به وجود آورد که موجب وحدت ملی و اراده مصمم برای دفع تهاجم نظامی خارجی شد.

در دوران دفاع مقدس، بخشی از مردم ایران داوطلبانه از سراسر نقاط کشور با انگیزه الهی عازم جبهه‌های جنگ شدند و توانستند تمام نارسایی‌ها و کمبودهای موجود را در جبهه‌ها با حضور خود برطرف کنند. وجود چنین رزمندگانی امکان طرح‌ریزی عملیات‌های گوناگون و پیچیده را برای فرماندهان و برنامه‌ریزان فراهم می‌آورد. حضور نیروهای داوطلب بسیجی موجب شد تا موازنه قوا به نفع ایران برقرار شود و قدرت مکمل توان رزمی ایران با سازماندهی آن‌ها به وجود آید تا بتوانند نقش تعیین‌کننده‌ای در پیروزی ایران بر قوای بعثی فراهم آورند.

در جنگ تحمیلی رژیم بعثی عراق علیه ایران، اقشار مختلف مردم که توانایی حضور در جبهه‌های حق علیه باطل را داشتند به صف رزمندگان می‌پیوستند و آن‌ها که این توانایی را نداشتند، با پشתיبانی‌های مادی و معنوی خود از رزمندگان اسلام حمایت می‌کردند. در این خصوص می‌توان به نقش اقشار مختلف مردم از جمله روحانیون، دانشجویان، دانش‌آموزان، زنان و... به شرح زیر اشاره کرد:

۱۴-۱-۳ روحانیت

این قشر در دفاع مقدس نقشی منحصر به فرد و در تمامی عرصه‌ها حضور و تأثیر جدی به شرح زیر داشته است:

(۱) بسیج نیروهای مردمی: اولین نقشی که روحانیت به خوبی از عهده آن برآمد، بسیج مردم برای دفاع بود. بسیج نیروها و تشویق مردم به حضور در عرصه‌های دفاع، به شکل‌های مختلفی از جمله اعلام بسیج عمومی از سوی امام خمینی (ره)، تبیین مسئله با همت خطبا و امامان جمعه و جماعت نمود پیدا کرد.

(۲) حضور فیزیکی در صحنه جنگ: با شکوفایی نظام اسلامی و هجوم دشمنان به سرزمین ایران، علما و روحانیون، با پوشیدن لباس نظامی در صحنه‌های مختلف جبهه و عملیات، رزمندگان اسلام را یاری می‌کردند.

(۳) حمایت مالی از جنگ: حمایت‌های مالی علما و روحانیون در طول دفاع مقدس از اهمیت بسزایی در تقویت مادی و معنوی رزمندگان برخوردار و به شکل‌های مختلفی از قبیل کمک‌های مستقیم مالی روحانیت، تخصیص بخشی از وجوهات و کمک‌های مالی غیرمستقیم بوده است.

(۴) حمایت از خانواده مجاهدان و ایثارگران: از جمله اقدامات مؤثر در تقویت روحیه رزمندگان، سرکشی به خانواده‌های رزمندگان و رفع نیازهای آنها بود. به این منظور، ستادهایی در شهرها تشکیل می‌شد و با سرکشی به خانواده رزمندگان، کالاهای اساسی را در اختیار آنها قرار می‌داد. روحانیون به خصوص امامان جمعه و جماعت نقش بسزایی در این ستاد و نظارت بر فعالیت آن داشتند.

(۵) شاداب نگه داشتن روحیه مردم: در دفاع مقدس، به رغم موشک‌باران‌ها، بمباران‌ها، تشییع کاروان‌های شهدا، فشارهای اقتصادی و موج عظیم تبلیغاتی دشمنان، روحیه مردم و جامعه اسلامی ایران، استوار و پایدار ماند و چهره‌ای تابناک از خود نشان داد. بدون تردید روحانیون در این فضا سازی و خنثی کردن تبلیغات زهر آلود دشمن نقشی مهم و اساسی داشتند.

(۶) تقویت بنیه اعتقادی و تحکیم ارزش‌های اخلاقی رزمندگان: حضور طلاب فاضل به خصوص عالمان وارسته‌ای چون امام خامنه‌ای (مدظله العالی) در سیمت نماینده امام، میرزا جواد تهرانی (عالم وارسته و زاهد گرنامه‌ی)، آیت الله مشکینی، آیت الله اشرفی اصفهانی و ... در جبهه‌ها موجب فزونی شور و حال عارفانه و عشق به مجاهدت و

شهادت طلبی رزمندگان می‌شد. دفاع مقدس فرصتی مناسب برای در آمیختن جهاد اکبر و اصغر و مبارزه با دشمن درون و برون بود. روحانیت در جبهه با تبلیغ ارزش‌های اخلاقی، بهره‌وری فضای اخلاقی جبهه را افزایش دادند و با علم و عمل خویش به تشنه‌کامان معرفت، درس اخلاق و مهر و صفا دادند.

در دوران دفاع مقدس، بیش از ۴ هزار نفر از روحانیون به درجه رفیع شهادت نائل شده‌اند.

۱۴-۱-۳۳-۲ دانشجویان

همه مردم ایران از همه اقشار در پیروزی و تداوم انقلاب اسلامی نقش داشتند ولی نقش و حضور جوانان به ویژه جوانان دانشگاهی بسیار برجسته است.

حضور دانشجویان و اقشار دانشگاهی در عرصه نبرد مستقیم با دشمن بعثی و نیز خلاقیت‌های آن‌ها در مدیریت همه‌جانبه جنگ، تأثیر بسزایی در ناکارآمد ساختن ارتش بعث عراق و حامیان آن برجای گذاشت.

در دفاع مقدس جوانان دانشگاهی نقش بسیار فعال و چشمگیری در فرماندهی جنگ داشتند. فرماندهان مؤثر در سطوح بالای فرماندهی نظیر شهید حسن باقری، شهید علم‌الهدی، شهید عدالت و ... از فرماندهان دانشجو بودند که بر حسب ضرورت از دانشگاه به جبهه‌ها رفتند و به رسالت تاریخی و حساس خود عمل کردند. از سوی دیگر دانشگاه‌ها در اداره دفاع مقدس از بُعد پشتیبانی و ارائه طرح‌هایی که برای اداره جنگ لازم بود، حضور منحصربه‌فردی داشتند. در مجموع دانشگاهیان و دانشجویان چه از لحاظ نیروی انسانی کارآمد برای حضور در جبهه‌ها و چه از لحاظ ساخت تجهیزات و امکانات لازم برای اداره دفاع مقدس نقشی ممتازی داشتند.

در دوران دفاع مقدس، بیش از ۳۵۰۰ نفر از دانشجویان به درجه رفیع شهادت نائل شده‌اند.

۱۴-۱-۳۳-۳ دانش‌آموزان

جوانان و نوجوانان دانش‌آموز در پیروزی انقلاب اسلامی و هشت سال دفاع مقدس نقش تعیین‌کننده‌ای داشتند و با حضور در جبهه‌های جنگ تحمیلی، دین خود را به اسلام و انقلاب اسلامی به خوبی ادا نمودند. دانش‌آموزان انقلابی در جنگ تحمیلی حماسه‌های

بزرگی را خلق کردند که نمونه بارز آن دانش‌آموز بسیجی سیزده ساله «شهید حسین فهمیده» بود که الگوی همه دانش‌آموزان کشور است.

نقش دانش‌آموزان در دوران دفاع مقدس به شرح زیر بوده است:

(۱) حضور در جبهه‌های جنگ: دانش‌آموزان پرشورترین حضور در دفاع مقدس را داشتند و در حدود ۳۶۶ هزار نفر از آن‌ها در جبهه‌های جنگ حضور یافتند که حدود ۳۶ هزار نفر شهید، ۲۳۰۰ نفر جانباز، ۱۱۰۰ نفر آزاده و ۲ هزار نفر مفقودالانتر، حاصل ایثار و رشادت آن‌ها بوده است.

(۲) حضور در پایگاه‌های مقاومت: دانش‌آموزان در عقبه نیروهای خودی که همان پایگاه‌های مقاومت در شهرها و روستاها بود حضور فعال داشتند و با انجام گشت‌های شبانه و برقراری ایستگاه‌های بازرسی به برقراری امنیت مردم کمک می‌کردند.

(۳) حضور در سنگر تحصیل: دانش‌آموزان در جبهه‌های جنگ از رسالت و تکلیف آموزش غفلت نکردند و به تحصیل و حضور در جبهه به‌عنوان دو تکلیف مقدس می‌نگریستند که باید در کنار هم بدان عمل می‌شد و بسیاری از دانش‌آموزان در خطوط جبهه نیز به ادامه تحصیل می‌پرداختند.

(۴) حضور در جمع‌آوری کمک‌های مردمی: حضور فعال در عرصه تدارکات و جمع‌آوری کمک‌های مردمی، اختصاص کمک مالی و مادی به رزمندگان اسلام و ایجاد ارتباط روحی و مکتوب با رزمندگان، بخش دیگری از اقداماتی بود که دانش‌آموزان در دوران دفاع مقدس به آن عمل می‌کردند.

۱۴-۱-۳-۴ زنان

زنان در دوران دفاع مقدس نقش مؤثری داشتند. هرچند حضور فیزیکی در صحنه‌های نبرد تنها برای معدودی از زنان ممکن بود، اما حضور در پشت جبهه و به‌منظور پشتیبانی مادی و معنوی از رزمندگان اسلام و نیز خدمات فرهنگی و امداد پزشکی آنان بسیار وسیع بوده است.

در سال‌های دفاع مقدس، زنان به‌صورت گمنام، دوش‌به‌دوش همسران، برادران، فرزندان و خویشان خود به ایفای نقش پرداختند. بیشتر نیروهای ستادهای پشتیبانی دوران جنگ را زنان متدین و مبارز تشکیل می‌دادند. تهیه نیازمندی‌های رزمندگان در جبهه‌ها از عمده‌ترین فعالیت‌های این ستادها به حساب می‌آمد. از فعالیت‌های دیگر زنان، حضور در

بسیج مقاومت و شرکت در اردوهای بسیج بود که بازتاب جهانی از خود برجای گذاشته است.

حضور در بیمارستان‌ها و پست‌های امدادی و پرستاری از مجروحان جنگ از جلوه بارز حضور غیرمستقیم زنان مسلمان ایران در میادین جنگ بوده است که با خدمات به مجروحان و جانبازان، سبب بالا رفتن روحیه رزمندگان می‌شدند. امام خمینی (ره) پیرامون نقش زنان در صحنه‌های انقلاب و دفاع مقدس می‌فرمایند: «زنان حق بیشتری از مردان دارند. زنان مردان شجاع را در دامان خود بزرگ می‌کنند. اگر زنان شجاع و انسان‌ساز از ملت‌ها گرفته شوند، ملت‌ها به شکست و انحطاط کشیده می‌شوند.» (صحیفه امام، ج ۵، ۱۳۷۸: ۱۵۳)

نقش مهم زنان در دوران دفاع مقدس در سه مقوله اصلی می‌گنجد:

- (۱) فعالیت زنان در پشت جبهه شامل تقویت روحیه رزمندگان اسلام، کمک‌های نقدی و غیرنقدی، آشپزی و تهیه مواد غذایی، خیاطی، اهدای خون و...؛
- (۲) سخنرانی و نامه‌های پرشور در تشجیع رزمندگان اسلام و تبلیغات برای ایجاد روحیه حماسی در آن‌ها؛
- (۳) حضور زنان در میدان نبرد و خط مقدم برای پرستاری و امدادسانی به مجروحان، شرکت مستقیم در عملیات‌ها، عکاسی و خبرنگاری جنگ و اسارت در جنگ. شایان توجه است که در طول دفاع مقدس، بیش از ۶ هزار نفر از زنان به درجه رفیع شهادت رسیده‌اند که بیشتر آن‌ها بر اثر بمباران و موشک‌باران دشمن بعثی بوده است.

۱۴-۱-۴ ابتکارات و خلاقیت‌ها

جبهه‌های جنگ، فرماندهانی را پرورش داد و تربیت کرد که خلاقیت و امید آن‌ها به پیروزی، تحول عظیمی را در تغییر وضعیت جنگ به نفع ایران ایجاد کرد. فرماندهان در میدان جنگ توانستند امور جبهه‌ها را برای مقابله با قوای دشمن، سازماندهی کنند و مجموعه‌ای یکپارچه و مقتدر برای اداره صحنه‌های گوناگون جنگ تدارک ببینند. طرح‌ریزی عملیات‌های بزرگ و افتخار آفرین بدون حضور دائمی فرماندهان و خلاقیت‌های آنان در جبهه‌های نبرد امکان‌پذیر نبود (علایی، ج ۲، ۱۳۹۱: ۵۶۲).

بزرگ‌ترین خلاقیت رزمندگان اسلام در هشت سال دفاع مقدس این بود که توانستند تاکتیک‌ها، تکنیک‌ها و راهبردهای خود را که نوعی خلاقیت و نوآوری محسوب

می‌شد، بر راهبرد و دکترین دشمن غلبه دهند و اصول مهم نظامی را که مبتنی بر قوانین دیکته شده آن‌ها بود، برهم بزنند.

به‌عنوان مثال تعویض محیط‌های جغرافیایی جنگ، تغییر تاکتیک‌ها، غافل‌گیر کردن دشمن در محیط‌های مختلف عملیاتی، تعویض شیوه‌های نبرد، انتخاب زمان نبرد و مجبور کردن دشمن به ادامه نبرد در مناطق غیر دلخواه خود، استفاده از پتانسیل‌های جغرافیایی مناطق مختلف به‌منظور جبران نقاط ضعف خودی، کاهش نقاط قوت دشمن، انجام عملیات‌های شبانه به دلیل نیازهای غیرقابل تأمین و پوشش ضعف‌های خودی و کاهش اثر و دقت سلاح‌های دشمن، ایجاد قابلیت و ساخت تجهیزات مهندسی مناسب با محیط‌های جغرافیایی و عملیاتی مانند پل‌های کوثر، خیبر و بعثت برای فراهم کردن امکان نبرد در هور (آب گرفتگی) و عبور از رودخانه، احداث جاده در مناطق رملی جنوب کشور به منظور امکان عملیات از جناح دشمن و دسترسی به عقبه آن، طراحی و ساخت انواع کشتی‌های تندرو (طراده) به‌منظور عبور از اروندرود و عملیات در خلیج فارس و... نمونه‌هایی از ابتکارات و خلاقیت‌های رزمندگان اسلام در دوران دفاع مقدس است.

۱۴-۵ همبستگی ملی^۱ و مشارکت عمومی^۲

وحدت و یکپارچگی مردم در پیروزی انقلاب اسلامی و همچنین در دوران دفاع مقدس در تعقیب اهداف نظام، همواره موجب تقویت کشور، نظام و ولایت‌شده، آسیب‌پذیری‌ها و تهدیدات را دور کرده است. عناصر اصلی تعیین‌کننده در این ارتباط همان وحدت اسلامی مردم است که راز پیروزی انقلاب و دفاع مقدس محسوب می‌شود و در قالب همبستگی ملی و مشارکت عمومی تجلی پیدا کرده است.

عناصر همبستگی ملی در دفاع مقدس عبارت بود از: معنویت اسلامی، ارزش‌های دینی و ملی و فرهنگ ایرانی اسلامی که از نشانه‌های آن می‌توان به اجتماعات مردمی در

۱. همبستگی ملی عبارت است از احساس تعلق خاطر مشترک و احساس تعهد مشترک افراد، به اجتماع ملی. به‌علاوه، همبستگی ملی یک مفهوم کلی است که می‌تواند به همبستگی بین اجزاء حکومت، ملت و حاکمیت هم تأویل شود.

۲. مشارکت عمومی یعنی پذیرش آگاهانه شرکت فعال و مؤثر افراد یک جامعه برای رسیدن به هدفی خاص در قالب همکاری و همیاری. این همکاری از روی میل و با استفاده از همه امکانات بالقوه و بالفعل صورت می‌گیرد.

تشکیل نهاد انقلابی بسیج و گسترش آن تا ادارات، کارخانه‌ها، مدارس، دانشگاه‌ها، شرکت در جبهه‌های جنگ و تظاهرات به مناسبت‌های مختلف نظیر روز قدس و یوم‌الله ۲۲ بهمن، مشارکت در حوزه‌های انتخاباتی برای رأی دادن حتی در زیر بمباران و موشک‌باران دشمن، مقابله مردم با گروهک‌های ضد انقلاب به‌ویژه منافقین، همبستگی دولت و ملت و روابط حسنه مردم اشاره کرد.

۱۴-۱-۶ سبک فرماندهی و مدیریت جبهه

سبک فرماندهی و مدیریت فرماندهان در جبهه‌های جنگ، متفاوت از شیوه‌های مرسوم در سایر ارتش‌های جهان بود. گرچه سلسله‌مراتب و فرماندهی و فرمان‌بری در بین رزمندگان وجود داشت ولی اطاعت براساس اعمال زور و فشار بر زیردستان نبود، بلکه رابطه‌ای دوسویه بر مبنای محبت و مهربانی بین فرمانده و فرمان‌بر برقرار شده بود. فرمانده با مشورت با هم‌زمان خود، آن‌ها را در تصمیمات خود شریک می‌کرد و همه می‌دانستند که پس از تصمیم باید توکل بر خدا نمود (همان: ۵۶۴).

۱۴-۲ عوامل پیروزی در دفاع مقدس از دیدگاه امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)

عواملی که سبب پیروزی در دفاع مقدس شد، از دیدگاه امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) بدین شرح است:

- (۱) قیام لله و قیام بالله؛
- (۲) عملی شدن نصرت خدا در حمایت از مجاهدان فی سبیل‌الله؛
- (۳) ایمان مذهبی به‌خدا، باور و توکل به‌خدا و نصرت او، تعبد در فرمان‌های الهی و عمل به قواعد و دقایق حکمت‌آمیز دستورالعمل‌های الهی و شکر نعمت‌ها؛
- (۴) متمسک شدن مردم و رزمندگان به اسلام ناب محمدی و مفاهیم قرآنی چون جهاد و مبارزه؛

(۵) ارتباط مستحکم رزمندگان و مردم با امام و رهبر خود؛

(۶) توجه، تقویت و آمادگی بُعد معنوی نیروی انسانی؛

(۷) همراهی سلحشوری نظامی با خلوص معنوی؛

(۸) همراهی انضباط و کار و آموزش با تقوا و توکل و عشق؛

(۹) همراهی نظامی‌گری با آگاهی و تحلیل سیاسی؛

- (۱۰) همراهی ایمان به خدا با اعتماد به ملت و مردم و بسیج؛
(۱۱) همراهی و توأم کردن علم و اراده مستحکم با جهاد و ایمان؛
(۱۲) همبستگی، همدلی، پیوند، وحدت، یکپارچگی و انسجام مردم و مسئولان و فرماندهان؛
(۱۳) شجاعت و نترسی در برابر هیبت دشمن و مرعوب دشمن نشدن؛
(۱۴) آمادگی فداکاری و ایثارگری مجاهدان و عشق به خدا و علاقه به سرنوشت کشور، ملت و میهن؛
(۱۵) دانش، راهبرد و تاکتیک پخته و کارآمد و سازماندهی کارآمد، مستحکم و اثربخش.

۳-۱۴ دلایل پیروزی جمهوری اسلامی ایران

دلایل متعددی برای پیروزی جمهوری اسلامی ایران در هشت سال دفاع مقدس وجود دارد که به عمده ترین آن‌ها به شرح زیر می‌توان اشاره کرد:

۱۴-۳ حفظ، تثبیت و تداوم انقلاب اسلامی

هدف اصلی رژیم بعثی عراق و قدرت‌های استکباری حامی آن، براندازی نظام جمهوری اسلامی ایران بود که هرچند آسیب‌های فراوانی به کشور وارد کرد اما بر اقتدار میهن اسلامی ایران افزود، حاکمیت از انسجام و ثبات بیشتری برخوردار شد و جایگاه ویژه‌ای را در نظام سیاسی منطقه و جهان کسب کرد.

ایران نه تنها با تحمیل جنگ از سوی استکبار جهانی تضعیف نشد بلکه با قدرت و بالندگی بیشتر به حرکت خود ادامه داد و امروزه شاهد آثار آن در اقصی نقاط جهان مثل خاورمیانه، شمال آفریقا و امریکای جنوبی در رویش و خیزش امواج ضد استکباری و ضد امریکایی هستیم. مقاومت و از خود گذشتگی ملت مسلمان ایران و اراده آن‌ها در احقاق حق خود، موجب آشنایی بیشتر مردم دنیا و ملت‌های تحت ستم با اهداف و آرمان‌های انقلاب اسلامی و ظهور بیداری اسلامی گردید.

از برکات هشت سال دفاع مقدس در عرصه سیاسی، ارائه شیوه‌های مبارزه با ستمگران برای کشورهای اسلامی و مستضعفان جهان است که طلسم شکست‌ناپذیری قدرت‌های استکباری را با تردید مواجه ساخت.

آثار و برکات مقاومت در دوران دفاع مقدس باعث شد که رؤیای رژیم صهیونیستی برای گسترش در منطقه خاورمیانه (فلسفه از نیل تا فرات) با ناکامی مواجه شود و در گرداب انتفاضه فلسطین و مقاومت حزب الله لبنان، گرفتار شود و استراتژی مهار دوجانبه امریکا به شکست منجر شود.

هشت سال دفاع مقدس ایران باعث شد عملکرد سازمان‌های بین‌المللی و منطقه‌ای، به خصوص شورای امنیت سازمان ملل و رفتار سیاسی آن‌ها در نحوه برخورد با این بحران و حل و فصل آن به شدت مورد تردید قرار گیرد.

۱۴-۳-۲ شکست استراتژی رژیم بعث عراق

نگاهی به تاریخ معاصر نشان‌دهنده این واقعیت است که جنگ‌های قرون اخیر همواره جدا شدن بخشی از خاک ایران را به ویژه در دوران حکومت پادشاهان بی‌کفایت قاجار و پهلوی در پی داشته است و از افتخارات جمهوری اسلامی ایران این است که به‌رغم حمایت قدرت‌های استکباری از دشمن، با توکل به خدا و تکیه بر قدرت ملی، اجازه تجزیه ذره‌ای از خاک کشور را نداد و دشمن بعثی نتوانست به ادعاهای خود در مورد اروندرود و سایر نقاط مرزی کوچک‌ترین دسترسی پیدا کند.

۱۴-۳-۳ پذیرش مجدد قرارداد ۱۹۷۵ الجزایر از سوی رژیم بعث عراق

صدام که با پاره کردن قرارداد الجزایر جنگ را آغاز کرد، در نهایت با پذیرش همان قرارداد در ششمین و آخرین نامه خود در ۱۳۶۹/۵/۲۴ به رئیس‌جمهور وقت ایران نوشت: «بدین ترتیب همه آنچه را که می‌خواستید و بر آن تکیه می‌کردید تحقق می‌یابد و دیگر اقدامی جز مبادله اسناد باقی نمی‌ماند.»

۱۴-۳-۴ معرفی عراق به عنوان متجاوز

دبیرکل سازمان ملل متحد (خاویر پرز دکویار) طی سند S/۲۳۲۷۳ در ۹ دسامبر ۱۹۹۱م (۱۳۷۰/۹/۱۸ش)، رژیم بعث عراق را متجاوز و آغازکننده جنگ علیه ایران معرفی کرد که این موضوع تحقق یکی از شرایط و خواسته‌های جمهوری اسلامی ایران بود. با عنایت به دلایل ذکر شده معلوم می‌شود که جمهوری اسلامی ایران پیروز قطعی این جنگ بوده است، زیرا توانست دشمن متجاوز را در کلیه اهداف خود ناکام بگذارد و از موجودیت و

تمامیت ارضی خود به نحو احسن دفاع کند.

این گزارش در حدود یازده سال پس از شروع جنگ و حدود سه سال و نیم پس از پذیرش قطعنامه ۵۹۸ از سوی ایران منتشر شد و دبیرکل فرصت فراوانی برای تحقیق راجع به شناسایی متجاوز در جنگ داشت. اما صرف نظر از عامل اشغال کویت که افکار عمومی جهان را به متجاوز بودن رژیم صدام متقاعد ساخته بود، انتشار گزارش دبیرکل، خود یک پیروزی سیاسی برای جمهوری اسلامی ایران محسوب می شود.

خلاصه‌ای از گزارش دبیرکل سازمان ملل مبنی بر متجاوزبودن رژیم بعث عراق: ... مسلم است که شروع جنگ بین ایران و عراق که سالیان دراز به طول انجامید، نقض حقوق بین الملل بود و موارد نقض حقوق بین الملل موجب مسئولیت برای مخاصمه است. ... به طور مسلم در طول جنگ مواردی عمده و گسترده از نقض اصول مختلف حقوق بین المللی انسانی وجود داشته است.

... حتی اگر قبل از شروع مخاصمه برخی تعرضات از جانب ایران صورت گرفته باشد، چنین تعرضاتی نمی تواند توجیه کننده تجاوز عراق به ایران که اشغال مستمر خاک ایران را در طول مخاصمه در پی داشت، باشد. تجاوزی که ناقض ممنوعیت کاربرد زور است، یکی از اصول حقوق بین الملل است.

... از میان موارد متعدد نقض حقوق انسانی که در طول جنگ رخ داد، موارد بسیاری از سوی سازمان ملل و یا کمیته بین المللی صلیب سرخ ثبت شده است. موارد نقضی مانند استفاده از تسلیحات شیمیایی، حملات به مناطق غیرنظامی و بدرفتاری با اسرای جنگی به شورای امنیت گزارش شده و به عنوان سند این شورا، انتشار یافته است. این گزارش ها با کمال تأسف حاکمی از وجود شواهدی از موارد نقض جدی حقوق انسانی است.

شایان توجه است پس از صدور قطعنامه ۵۹۸، نیروهای حافظ صلح در ۱۳۶۷/۵/۱۷ در حدفاصل مرزهای دو کشور مستقر شدند و سپس در ۲۹ مرداد همان سال میان دو کشور ایران و عراق آتش بس برقرار شد.

۱۴-۴ نتایج و دستاوردهای جمهوری اسلامی ایران

پیروزی جمهوری اسلامی ایران در دفاع مقدس نتایج و دستاوردهای فراوانی در عرصه های داخلی و خارجی داشت که به قسمتی از آنها به شرح زیر می توان اشاره کرد:

۱۴-۴ دستاوردهای داخلی

دستاوردهای قابل توجه داخلی جمهوری اسلامی ایران در هشت سال دفاع مقدس در

عرصه‌های سیاسی - امنیتی، اجتماعی - فرهنگی، اقتصادی، علمی و فناوری و نظامی به قرار زیر است:

۱-۱-۴-۱۴ عرصه سیاسی و امنیتی

یکی از تجربه‌های نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران، مبارزه فعال با ضد انقلاب داخلی، توأم با نبرد گسترده علیه تجاوز خارجی بود. در شرایطی که صدام امریکایی به ایران انقلابی تجاوز کرده و شکست خورده بود، کلیه گروه‌های وابسته در کردستان، دیگر نمی‌توانستند انگیزه‌ای برای مقابله با حاکمیت انقلابی مردم و انقلاب اسلامی و نهادینه شدن امنیت بر مبنای مردم‌سالاری دینی داشته باشند (منصوری لاریجانی، ۱۳۸۹: ۲۹۱).

همچنین احزاب مسلح دموکرات و کومله نیز سلاح خود را به زمین گذاشته، تا حد زیادی نفوذ سیاسی خود را در کشور از دست دادند.

مهم‌ترین معضل ناامنی در ایران پس از پیروزی انقلاب اسلامی، همکاری و همراهی سازمان مجاهدین (منافقین) خلق با رژیم بعثی عراق بود که با سقوط صدام حسین و از بین رفتن حزب بعث در عراق، قدرت نظامی منافقین نیز تا حدود زیادی از بین رفت.

۲-۱-۴-۱۴ عرصه اجتماعی و فرهنگی

از برکات مهم دفاع مقدس، تقویت اعتماد به نفس و خودباوری بوده است. ملت ایران در دوران دفاع مقدس به این نتیجه رسید که باید خود را باور کرده، با تکیه بر توانمندی‌های خود به‌ویژه جوانان، کشور را اداره کند. تأثیر این خودباوری، بعد از جنگ در عرصه‌های مختلف اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و فناوری‌های نوین دفاعی، نمود فزاینده‌ای داشته است که بخش‌هایی از آن به شرح زیر تبیین می‌شود:

- (۱) داشتن روحیه قناعت و صرفه‌جویی؛
- (۲) ابتکار عمل در ساخت قطعات، وسایل و تجهیزات مورد نیاز؛
- (۳) خودکفایی در کالاها و تجهیزات اساسی در مقابل تحریم‌های اقتصادی؛
- (۴) رشد باورهای دینی و معنوی؛
- (۵) تولد تفکر بسیجی به‌عنوان ایدئولوژی کارآمد دفاع مقدس؛
- (۶) رشد فضایل اخلاقی و معنوی؛
- (۷) رواج فرهنگ ساده‌زیستی به‌جای فرهنگ رفاه‌طلبی و سرمایه‌داری (همان:

؛(۲۸۸۲۸۲)

(۸) تکلیفی عمل کردن در دفاع مقدس چنان که امام خمینی (ره) در این زمینه می‌فرمایند: «ملت ما تا آن روز که احساس کرد که توان و تکلیف جنگ دارد، به وظیفه خود عمل نمود ... آن ساعتی هم که مصلحت بقای انقلاب را در قبول قطعنامه دید و به آن گردن نهاد، باز هم به وظیفه خود عمل کرده است.» (صحیفه امام، ج ۲۱، ۱۳۷۸: ۲۸۴)

۱۴-۱-۴ عرصه اقتصادی

تحریم اقتصادی ایران از اول پیروزی انقلاب اسلامی آغاز و در اوایل سال ۱۳۵۹ به صورت رسمی از سوی کشور آمریکا اعلام شد و بخش قابل توجهی از نیازهای گسترده مردم و نیروهای مسلح را با مشکل جدی مواجه کرد.

ملت ایران در دوران دفاع مقدس با روحیه قناعت و صرفه‌جویی مقاومت کرد و در تولید و ساخت نیازهای مختلف عمومی و تخصصی تا مرز خودکفایی بخش قابل توجهی از نیازهای ضروری پیش رفت. مسئولان توانستند با توزیع عادلانه کالا در این دوران، نیازمندی‌های ضروری اکثر مردم را با قیمت مناسب در اختیار آنان قرار دهند و نارضایتی عموم را مرتفع کنند (منصوری لاریجانی، ۱۳۸۹: ۲۹۲).

البته با تمام مشکلاتی که جنگ برای اقتصاد ایران به بار آورد و به‌رغم آنکه کشور در دوران جنگ تحمیلی در شرایط تحریم تسلیحاتی و اقتصادی به‌سر می‌برد، با همت مسئولان و همراهی مردم بحران‌های اقتصادی پشت سر گذاشته شد.

۱۴-۱-۴ عرصه علمی و فناوری

تحول در حوزه صنایع دفاعی از جمله ساخت انواع موشک‌ها، پیشرفت در امور هوا - فضا، افزایش توان پدافند هوایی، ساخت انواع هواپیما، بالگرد و کشتی، ساخت انواع جدید هواپیماهای سبک شناسایی (پهپاد) و... این باور را در مراکز دانشگاهی و علمی - پژوهشی کشور به‌وجود آورد که خواستن، توانستن است. همچنین متکی نبودن به بیگانه در امر فناوری‌های جدید و درک فرایند رشد فناوری از سوی متخصصان و نخبگان داخلی، فرهنگ خودباوری بود که در اندیشه رزمندگان کشور ایران در دوران دفاع مقدس تجلی کرد.

در نهایت می‌توان گفت اینکه پژوهشگران و اندیشمندان ایرانی به سلول‌های بنیادین

و دانش هسته‌ای و ده‌ها ابتکار و نوآوری دیگر دست یافته‌اند را باید متأثر از فرهنگ خودباوری و خلاقیت دوران دفاع مقدس دانست، چنان‌که بارها رهبر معظم انقلاب اسلامی حضرت آیت‌الله امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) به این حقیقت اشاره فرموده‌اند.

۱۴-۱-۵ عرصه نظامی

جنگ تحمیلی، فشار و مشکلات زیادی را برای ملت و دولت ایران به وجود آورد و این فشارها، به خصوص تحریم تسلیحاتی از سوی بسیاری از قدرت‌های استکباری نظیر کشورهای بلوک غرب، شرق و حمایت مالی و انسانی تعدادی از کشورهای عربی منطقه از رژیم بعث عراق، باعث شد که توانایی‌های نیروهای مسلح به شرح زیر شکوفا شود:

(۱) نیروهای داوطلب مردمی در سازمان رزم سپاه پاسداران انقلاب اسلامی به کار گرفته شدند و با گسترش توانایی‌های متعدد در ابعاد مختلف، به عنوان قدرت بازدارنده در پیشروی‌های ارتش رژیم بعث عراق، عمل کردند؛

(۲) ارتش جمهوری اسلامی ایران از وابستگی نظامی کشورهای بیگانه به‌ویژه آمریکا رها شد و قابلیت‌ها و توانمندی‌های خود را به نمایش گذاشت؛

(۳) اندیشه‌های دفاعی امام خمینی (ره) تبیین شد و مردم با فرهنگ جهاد و شهادت آشنا شدند؛

(۴) رژیم بعثی عراق با تلاش و فداکاری نیروهای مسلح و مردم از سرزمین مقدس ایران اسلامی، عقب رانده شد؛

(۵) ابتکار نظامی و تدبیر عملیاتی به‌غیر از سال اول جنگ، در اختیار نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران قرار گرفت؛

(۶) ارتش رژیم بعثی عراق که با حمایت‌های گسترده کشورهای دنیا اقدام به تجاوز کرد، در نهایت شکست خورد و همین موضوع باعث دور شدن تهدیدات نظامی منطقه‌ای و حتی بین‌المللی از کشور ایران شد؛

(۷) ابتکارات و خلاقیت‌های فنی و مهندسی نظامی و طراحی نیازهای ویژه دوران دفاع مقدس از دستاوردهای بی‌نظیر در آن دوران است که رزمندگان اسلام موفق شدند با استفاده از این توانمندی‌ها در حفظ نیروی انسانی، امکانات و نیز تسهیل در دفاع نابرابر، به موفقیت‌های چشمگیری برسند. در خصوص دستاوردهای صنعتی می‌توان به ایجاد صنایع موشکی و توسعه آن، توسعه تولید مهمات و خودکفایی در آن، ساخت سلاح‌های

نیمه‌سنگین و سنگین و توسعه آن، ایجاد صنایع دریایی و توسعه آن، خودکفایی در ساخت انواع سلاح سبک، توسعه توانمندی اُردنانس^۱ به‌ویژه در سامانه‌های هوایی و پیشرفت در سایر صنایع مانند ارتباطات، مهندسی و ... اشاره کرد؛

(۸) یکی از تجربیات موفق، به‌کارگیری نیروهای داوطلب از اقشار مختلف مردم در جبهه‌های جنگ بود ولی این مزیت، مشکلاتی را برای مدیران جبهه‌ها ایجاد می‌کرد، به‌گونه‌ای که نیروهای داوطلب برای مدت معینی به جبهه اعزام می‌شدند و پس از اتمام مأموریت به موطن خود بازمی‌گشتند. بنابراین دوباره نیاز به اعزام نیروهای جدید بود (علایی، ج ۲، ۱۳۹۱: ۵۴۲).

۱۴-۴-۲ دستاوردهای خارجی

دستاوردهای خارجی جمهوری اسلامی ایران در هشت سال دفاع مقدس در عرصه‌های سیاسی و نظامی قابل توجه بوده و به شرح زیر است:

۱۴-۴-۱ دستاوردهای سیاسی

(۱) ارائه شیوه‌های مبارزه با ستمگران برای کشورهای اسلامی و جهان مستضعفان که کابوس شکست‌ناپذیری کشورهای بزرگ را با تردید مواجه ساخت.
(۲) اکثر کارشناسان مسائل سیاسی دنیا و منطقه به این نتیجه رسیدند که باید نقش ویژه ایران را در تأمین امنیت منطقه، جدی بگیرند و در روابط سیاسی و منطقه‌ای خود تجدید نظر کنند.

(۳) آثار و برکات مقاومت در دوران دفاع مقدس باعث شد که خواب و خیال رژیم صهیونیستی برای گسترش در منطقه خاورمیانه با شکست مواجه شود و در گرداب انتفاضه فلسطین و مقاومت حزب الله لبنان، گرفتار شود.

(۴) عملکرد سازمان‌های بین‌المللی و منطقه‌ای، خصوصاً شورای امنیت سازمان ملل و رفتار سیاسی آنان در نحوه برخورد با این بحران و حل و فصل آن به شدت مورد تردید قرار گیرد.

(۵) وقوع جنگ تحمیلی، صداقت و مقاومت ملت شریف ایران، باعث مطرح شدن انقلاب مردمی ایران به عنوان الگوی مبارزه مردمی در سطح منطقه و جهان شد.

۱. بخشی از ارتش که مسئول تدارکات، مهمات و اسلحه است.

۱۴-۲-۴-۲ عرصه نظامی

دستاوردهای جمهوری اسلامی ایران در این عرصه عبارت‌اند از:

(۱) تجربه تجاوز رژیم بعث عراق به ایران و کویت، به منطقه و دنیا نشان داد که این کشور هر چند با توانمندی بالای نظامی و حمایت‌های منطقه‌ای و بین‌المللی موفق به پیشروی در بخشی از خاک کشور ایران شد ولی واکنش نیروهای مسلح و مقاومت ملت غیور ایران، به جهانیان نشان داد که شاید کشوری بتواند شروع کننده جنگ باشد، اما الزاماً پایان‌دهنده آن نیست و احتمال دارد که کشور مدافع با توانایی به ظاهر محدود، در صحنه‌های نظامی بتواند سال‌ها مقاومت کند.

(۲) دوران دفاع مقدس تجربه خوبی برای نیروهای مسلح و وابستگی آن‌ها به مردم و جامعه بود. هر چه نیروهای مسلح به مردم وابسته‌تر باشند و مردم هر کشور، آن‌ها را از خود بدانند، پیوستگی و انسجام بهتری ایجاد می‌شود که می‌تواند با اتکا به پشتوانه مردمی علیه متجاوزان داخلی و خارجی وارد عمل شود. امام خمینی (ره) در این باره خطاب به نیروهای مسلح می‌فرماید: «ملت مسلمان ایران از شما قدردانی می‌کند و شما را از خود و خود را از شما جدا نمی‌داند و اکنون در جهان، کشوری نیست که پیوند ملت و قوای مسلحش بدین پایه باشد.» (صحیفه امام، ج ۱۴: ۷۴)

(۳) حضور قدرتمند نیروهای نظامی با پشتوانه مردمی ایران با انجام عملیات‌های سنگین در دوران دفاع مقدس باعث شد که مسئولان سیاسی کشور ایران بتوانند خواسته‌های به حق نظام مقدس جمهوری اسلامی را در مجامع بین‌المللی، به‌ویژه شورای امنیت سازمان ملل، به قدرت‌های بزرگ دیکته کنند.

(۴) فرهنگ ایثار و شهادت‌طلبی نیروهای مسلح و نیروهای بسیجی و مردمی به عنوان الگویی برای مبارزه نیروهای مقاومت اسلامی در مقابل سلطه استکبار جهانی در منطقه مطرح شد.

۱۴-۵ دستاوردهای دفاع مقدس از دیدگاه امام خمینی (ره)

با توجه به پیام امام خمینی (ره) در ۱۳۶۷/۱۲/۳، برخی از دستاوردهای هشت سال دفاع مقدس را می‌توان به شرح زیر برشمرد:

- (۱) ما انقلابمان را در جنگ، به جهان صادر نموده‌ایم؛
- (۲) ما مظلومیت خویش و ستم متجاوزان را در جنگ ثابت نموده‌ایم؛

- (۳) ما در جنگ، دوستان و دشمنانمان را شناخته‌ایم؛
(۴) ما در جنگ، اُبَهِتِ دو ابرقدرت شرق و غرب را شکستیم؛
(۵) ما در جنگ، به مردم جهان و خصوصاً مردم منطقه نشان دادیم که علیه تمامی
قدرت‌ها و ابرقدرت‌ها، سالیان سال می‌توان مبارزه کرد؛
(۶) ما در جنگ، پرده از چهرهٔ تزویر جهان‌خواران کنار زدیم؛
(۷) جنگ ما، جنگ حق و باطل بود و تمام شدنی نیست؛
(۸) جنگ ما، جنگ ایمان و رذالت بود و این جنگ از آدم تا ختم زندگی وجود

دارد؛

- (۹) جنگ ما، کمک به فتح افغانستان را به دنبال داشت؛
(۱۰) جنگ ما، فتح فلسطین را به دنبال خواهد داشت؛
(۱۱) جنگ ما موجب شد که تمامی سردمداران نظام‌های فاسد در مقابل اسلام
احساس ذلت کنند؛
(۱۲) علاقه به اسلام‌شناسی مردم در امریکا و اروپا و آسیا و افریقا یعنی کل جهان
از جنگ هشت ساله ماست. (صحیفهٔ امام، ج ۲۱: ۲۸۳-۲۸۴)

فصل پانزدهم

فرهنگ شهادت و ایثار

مقدمه

فرهنگ شهادت عبارت است از «مجموعه آگاهی‌ها، باورها، آداب و اعتقادات و اعمالی که موجب وصل انسان به عالی‌ترین و والاترین درجه کمال یعنی مرگ آگاهانه در راه خدا می‌شود.» هرگونه آثار باقی‌مانده از شهدا درباره شهادت و شهید، سیره، روش و پیام شهیدان و بالاخره تربت پاک و مقدس آن‌ها، بخشی از این فرهنگ است؛ فرهنگ شهادت عبارت است از: «تعیین عاشقانه‌ای که انسان دنیوی را در عبور از حیات مادی به حیات معنوی لقاءالله می‌رساند.» (معدنی، ۱۳۷۸: ۲۲)

در مکتب توحید آن چیزی دارای ارزش و ماندگاری است که در راه خدا و برای خدا شکل گیرد. هر مقدار از عمر انسان که برای خدا صرف شود، هر کاری که برای خدا انجام گیرد و هر مالی که در این راه هزینه شود، از ارزش واقعی و ماندگاری برخوردار است و از این رو هرچه انجام کاری برای خدا سخت‌تر و نیت خالص‌تر باشد، ارزش و اثر آن بیشتر است. بنابراین هرگونه اهتمام و تلاش در راه خدا مصداق جهاد فی سبیل الله است. یکی از عوامل مهم و اساسی مقاومت و پیروزی در هشت سال دفاع مقدس، حضور رزمندگان به‌ویژه جوانان عاشق و شهادت‌طلب ایران اسلامی بود که در برابر استکبار جهانی، صحنه‌های بی‌ظییری از شهادت و ایثار خلق کردند که به جز در برهه‌ای کوتاه از صدر اسلام همانند ندارد.

اگر فرهنگ شهادت‌طلبی و ایثارگری نبود، نه انقلاب به پیروزی می‌رسید و نه نظام اسلامی دوام می‌یافت، همان‌گونه که در صدر اسلام نیز اگر این ویژگی نبود نه اسلام شکل گرفته بود و نه دوام می‌یافت.

۱-۱۵ تعاریف

۱-۱-۱۵ ایثار

ایثار در لغت به معنی «برگزیدن، عطا کردن» و در اصطلاح یعنی غرض دیگران را بر غرض خویش و منفعت غیر را بر مصلحت خود مقدم داشتن است.

۲-۱-۱۵ ایثارگران

ایثارگران به کسانی اطلاق می‌شود که برای پاسداری از اسلام و سرزمین اسلامی در مقابل تهاجم دشمنان اسلام به مبارزه برخاستند. احراز مصادیق ایثارگری در نظام جمهوری اسلامی ایران و بر طبق قوانین و مقررات و ضوابط جاری کشور شامل رزمندگان، جانبازان، آزادگان، شهدا و خانواده آن‌ها به شرح زیر است:

(۱) رزمندگان: رزمندگان به افرادی از نیروهای مسلح و یا نیروهای داوطلب مردمی گفته می‌شود که در مقابل تهاجم دشمنان، برای دفاع از اسلام و سرزمین اسلامی وارد جنگ شدند.

(۲) جانبازان: جانبازان به رزمندگانی اطلاق می‌شود که در مقابل دشمن به نبرد پرداخته، از نظر جسمانی یا روانی آسیب دیده‌اند.

(۳) آزادگان: به رزمندگانی که با دشمن به نبرد پرداختند و به اسارت درآمدند آزادگان گفته می‌شود. آنان در زندان‌های دشمن مورد اذیت و شکنجه قرار گرفتند ولی همچنان مقاومت کردند و تعدادی شهید شدند و تعدادی پس از جنگ به کشور اسلامی ایران بازگشتند که از طرف مردم به آزادگان شناخته شدند.

(۴) شهیدان: «شهید» در لغت به معنی گواه، حاضر، ناظر و ... و در اصطلاح دینی به کسی اطلاق می‌شود که با انتخاب آگاهانه و براساس حجت شرعی، در راه خدا به شهادت می‌رسد. شهید در اساسنامه بنیاد شهید انقلاب اسلامی این‌گونه تعریف شده است: «شهید به کسی گفته می‌شود که جان خود را در راه انقلاب اسلامی و حفظ دستاوردهای آن یا دفاع از کیان جمهوری اسلامی ایران در مقابل تهدیدات و تجاوزات دشمن و عوامل ضد انقلاب و اشرار نثار نموده یا می‌نماید.»

۲-۱۵ ارزش و منزلت ایثارگران

ایثارگران با فداکاری خود در هشت سال دفاع مقدس، نزد خداوند و ملت ایران ارزش و

منزلت والایی را کسب کردند که در این فصل به شمه‌ای از مقامات آن‌ها به شرح زیر اشاره می‌شود:

۱۵-۲-۱ رزمندگان

امام خمینی(ره): «شما فرزندان دفاع مقدس و پرچم‌داران عزت مسلمین و سپر حوادث این کشورید.» (صحیفه امام، ج ۲۱: ۱۳۳)

دوران دفاع مقدس، فرهنگ ویژه‌ای را میان رزمندگان در جبهه‌ها به وجود آورد و رفتارهای جدیدی را خلق کرد. بر همین اساس اصطلاحات گفتاری و عملکردهای خاصی نیز در بین رزمندگان اسلام رایج شد. این فرهنگ که مبتنی بر دوستی و محبت با یکدیگر بود، یکی از عوامل مهم موفقیت دوران دفاع مقدس به حساب می‌آید. در اینجا به برخی از عناصر کلیدی این فرهنگ اشاره می‌شود:

۱۵-۲-۱ سبقت‌گیری بر دیگران

رزمندگان خود را برادر یکدیگر می‌دانستند، زیرا معتقد بودند این برادری هم در این عالم و هم در بهشت که در سریرها روبه‌روی یکدیگر می‌نشینند، تداوم دارد. اما در عین برادری، آن‌ها سعی می‌کردند تا نوعی مسابقه در انجام وظایف خود به وجود آورند و در خالص شدن و فعال بودن در امور جبهه‌ها از سایر هم‌زمان خود، سبقت گرفته، از فرصت‌ها استفاده کنند تا بیشتر تلاش و خدمت کنند، زیرا معتقد بودند که در جهان آخرت، انسان‌ها پاداش اعمال خود را به ازای تلاش بیشتر و خالص‌تر دریافت خواهند کرد.

۱۵-۲-۱ خطرپذیری

رزمندگان اسلام از رفتن به خط مقدم جبهه و حضور در عملیات‌ها، استقبال می‌کردند و تمایل داشتند در جبهه‌ها فعال باشند.

خلقیات و شیوه‌ هدایت فرماندهان دوران دفاع مقدس به گونه‌ای بود که خود، بیش از سایر رزمندگان در خط مقدم جبهه دشمن قرار می‌گرفتند و به جای اینکه به زیرمجموعه خود بگویند «جلو بروید»، در جایی که لازم بود، خود جلو می‌رفتند و به بقیه می‌گفتند

«بیایید». بر همین اساس تعداد زیادی از فرماندهان لشکرها، تیپ‌ها، گردان‌ها، گروهان‌ها، دسته‌ها و افراد برجسته، در هر عملیات شهید می‌شدند.

۱۵-۲-۳ ارتقای مداوم توانایی‌ها

جبهه جنگ فرصتی بزرگ برای یادگیری مستمر رزمندگان فراهم آورده بود. آن‌ها به‌طور مداوم به دنبال افزایش قابلیت‌ها، ظرفیت‌ها، توانمندی‌ها و کارآمدی خود بودند. رزمندگان، جبهه را تبدیل به دانشگاهی برای تعلیم و تعلم کرده بودند. در روزهای اول جنگ طرح‌ریزی‌های عملیاتی از کیفیت بالایی برخوردار نبود. هرچه از جنگ می‌گذشت توان فکری فرماندهان برای برنامه‌ریزی‌های دقیق‌تر افزایش می‌یافت و طرح‌های عملیاتی پخته‌تری ارائه می‌شد.

۱۵-۲-۴ جانبازان

امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی): «جانبازان را که شهیدان زنده‌اند، عزیز به‌ارید.»^۱

جانبازان دین بزرگی بر گردن جامعه دارند. آن‌ها از مال و جان خویش گذشتند و تمام هستی خویش را در طبق اخلاص نهادند. حال مهم‌ترین وظیفه جامعه در قبال جانبازان، احترام به آن‌ها و گرامی داشتن دستاوردهای ایثار ایشان است.

مقام و منزلت جانبازان نیز به‌نوبه خود حائز اهمیت است و باید از آن تقدیر شایسته به عمل آید. چنان‌که امام خمینی (ره) می‌فرماید: «جانبازان شهیدان زنده انقلاب‌اند. جانباز همزاد شهادت است. جانباز همان شهیدی است که بقایای پیکرش در عالم خاک جا مانده است.» و نیز می‌فرماید: «جانبازان، رهبران این نهضت‌اند.»

حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) در این خصوص می‌فرماید: «جانبازان در قضیه جنگ، یک موضوع استثنایی‌اند. همه ما از جنگ فارغ شدیم، اما این جانباز است که تا آخر عمرش از جنگ فارغ نخواهد شد. وزنه ایثار جانبازان هفتاد درصد به بالا، به تعبیری سنگین‌تر از مسئله شهادت است.»^۲

1. bravi.blogfa.com/post/46

۲. دیدار مقام معظم رهبری حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) با تعدادی از جانبازان و خانواده آنها در

شایان توجه است همان‌طور که جانبازان در میدان‌های نبرد پیشتاز بوده‌اند، در حال حاضر نیز در تمام صحنه‌ها با قدرت به فعالیت مشغول‌اند و حتی در بعضی عرصه‌ها از دیگران نیز گوی سبقت را ربوده‌اند. آن‌ها در عرصه‌های فرهنگی، در مقابل شیخون دشمن صف‌های مستحکمی هستند و آثار عمیق و شگرفی در جامعه برجای نهاده‌اند. از طرفی به قول امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) همان‌گونه که جانبازان و ایثارگران در میهن اسلامی تکریم می‌شوند، شایسته است که از همسران آنان نیز که در بالاترین مرتبه‌های ایثار و فداکاری قرار دارند، تجلیل شود؛ زیرا جانبازان به پشتوانهٔ دلسوزی‌ها و مراقبت‌های آنان است که مسئولیت سنگین خویش را در جامعه به‌خوبی انجام می‌دهند. همسران جانبازان برای بانوان مسلمان و باایمان کشورمان سرمشق هستند.^۱

۱۵-۲-۳ آزادگان^۲

امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی): «آزادگان عزیز ما دلیل دیگری بر توانایی ملت ایران در مقابله با توطئه‌های دشمنان بودند.»^۳

آزادگان در هشت سال دفاع مقدس و دو سال پس از آن (از سال ۱۳۵۹ تا سال ۱۳۶۹) در زندان‌ها و اردوگاه‌های صدامیان به‌سر بردند. در این دوران، صدامیان از انجام هیچ‌گونه جنایتی در حق آنان دریغ نکردند؛ ولی آزادگان در برابر همهٔ این جنایت‌ها ایستادگی کردند و با پایداری بی‌ماندشان، خود و کشورشان را نه تنها در نزد دشمن بعثی، بلکه در نزد جهانیان برای همیشه سرافراز کردند. در اینجا سؤالی که مطرح است، این است که: «آزادگان چرا و در برابر چه ایستادگی کردند؟»

آنچه امروز مردم جهان از جنایت‌های «داعش» (دولت [ضد] اسلامی عراق و شام) می‌بینند، برای بسیاری از آزادگان تازگی ندارد. بعثی‌های دیروز که بسیاری از آن‌ها امروز در جایگاه فرماندهان نظامی داعش به امریکا و صهیونیست خدمت می‌کنند، در جنگ هشت‌ساله نیز با نام اسلام، همهٔ این جنایت‌ها و حتی سخت‌تر از آن را در هنگام به اسارت

۱. بیانات حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) در دیدار جمعی از جانبازان قطع نخاعی ۱۳۹۰/۷/۶.

۲. همهٔ مطالب زیر این عنوان، از منبع زیر اقتباس شده است: سرمستانی، ۱۳۹۴، قابل دسترس در:

www.pw.persianblog.ir

3. dsdk.blogfa.com/tag

گرفتن رزمندگان ایرانی در حق آنان روا داشتند. در اینجا به شمه‌ای از جنایات دشمن بعثی عراق به شرح زیر اشاره می‌شود:

۱۵-۲-۳-۱ نمونه‌هایی از جنایات‌های دشمن بعثی در جبهه‌ها

(۱) در سال ۱۳۵۹ در شهر سوسنگرد صدامیان پس از جنایات‌های فراوان نسبت به زنان و دختران اسیر شده، آن‌ها را شهید و در یک گور گروهی دفن کردند.
(۲) در سال ۱۳۶۱ در عملیات رمضان، شماری از رزمندگان به‌اسارت گرفته‌شده را سه‌تاسه تا به گونه‌ای با جرتقیل بالا بردند که در دید رزمندگان ایرانی قرار بگیرند و سپس آن‌ها را زنده سوزاندند.

(۳) اعضای بدن سه پاسدار را با قیچی‌های بسیار بزرگ تکه‌تکه کردند و سپس درحالی که هنوز زنده بودند و ناله می‌کردند، بنزین بر تنشانش ریختند و آن‌ها را سوزاندند.
(۴) «جنازه‌ای از پشت به زمین افتاده بود. نظامی عراقی در کنار جنازه ایستاد و یک‌دفعه پرچم عراق را به پایین جناق سینه شهید کوبید، طوری که پرچم درون شکم شهید فرورفت. آرزو می‌کردم بمیرم و زنده نباشم... هیچ صحنه‌ای به‌اندازه‌ی نصب پرچم عراق روی شکم این شهید زجرم نمی‌داد.» (حسینی‌پور، ۱۳۹۱: ۸۴)

۱۵-۲-۳-۲ نمونه‌هایی از جنایات‌های دشمن در هنگام بردن آزادگان به اردوگاه

(۱) در اسفند ۱۳۶۲، پس از عملیات خیبر، پیکر پیرمردی را که در زیر کتک شهید شده بود، به درون ماشین زباله‌بر انداختند و به‌جای نامعلومی بردند. (سرمستانی، ۱۳۹۴)
(۲) در تیرماه ۱۳۶۷، در شهر بصره ۳۰۰ آزاده را در سیاه‌چالی چهل تا پنجاه متری انداختند. آنان سه شبانه‌روز در خواب و بیداری به‌صورت ایستاده و به‌هم‌چسبیده در آنجا زندگی کردند و جایی برای تکان خوردن یا حتی نشستن نداشتند.
(۳) در تیرماه ۱۳۶۷، در شهر بصره پنج تن از پاسداران را که لباس پاسداری به‌تن داشتند، پس از نیمه‌جان کردن در زیر کتک، زنده به گور کردند. (عبدزاده، ۱۳۹۳: ۸۷)
(۴) سرگرد عراقی با تکرار واحد، اثنین، ثلاث (یک، دو، سه) برای اینکه به امام خمینی (ره) توهین کنم، برایم مهلت تعیین کرد. با تکرار «ثلاث» منتظر بود به امام توهین کنم. می‌توانستم تصور کنم می‌خواهد مرا بکشد، اما چون هر دو پایم مجروح بود، تصور نمی‌کردم به پای مجروحم شلیک کند! دو گلوله به پایم شلیک کرد (حسینی‌پور، ۱۳۹۱:

(۷۸-۷۷)

(۵) سرهنگ «عبدالرشید الباطن» بازپرس ویژه گارد ریاست جمهوری عراق اُسرای ایرانی را پیش از به شهادت رساندن شکنجه‌های شدید می‌داد؛ برای مثال وی دربارهٔ یک اسیر ایرانی که بر اثر اصابت مین پایش را از دست داده بود، اعتراف کرده است که: «زمانی که این اسیر را بازجویی می‌کردم به علت مقاومتش شروع به قطع انگشتان دستانش کردم. پس از قطع هر انگشت و به‌فاصلهٔ هر دو دقیقه، محل قطع شده را با فندک می‌سوزاندم تا اینکه تمام انگشتانش را بریدم، اما مقاومت حیرت‌آور او که بسیار جوان هم بود، من را خشمگین ساخت و با اَره پای او را نیز قطع کردم، اما این اسیر ایرانی هیچ اطلاعاتی نداد.» (خبرگزاری فارس، ۱۳۹۱/۵/۲۶).^۱

۱۵-۳-۳ نمونه‌هایی از جنایت‌های دشمن بعثی در اردوگاه‌ها

(۱) شکنجه‌ها و فشارهای جسمی: آزادگان در دو تا ده سال زندگی در اسارت، با سختی‌های فراوانی دست به گریبان بودند؛ ولی هیچ‌یک از این مشکلات نتوانست آن‌ها را تسلیم خواسته‌های دشمن کند. از همین رو، به‌اعتراف زندان‌بانان، «آنان اسیر [خواست] آزادگان بودند.» آنچه در زیر می‌آید، تنها برخی از سختی‌هایی است که آزادگان با آن‌ها روبه‌رو بودند:

(۱-۱) زدن با کابل‌های کلفت، دستهٔ کلنگ، لولهٔ فلزی آب، سنگ و ...؛ غلطاندن در گِل و فرو کردن در چاه توال؛ سوزاندن پا با گازوئیل؛ کشیدن اتو به کف پا؛ گذاشتن سیگار بر بدن؛ آویزان کردن از مچ پا؛ فلک کردن؛ خواباندن با تن لخت بر زمین داغ؛ استفاده از باتوم الکتریکی و دستگاه ناخن کش الکتریکی؛ جلوگیری از خوابیدن اُسرا در چند شبانه‌روز؛ خوراندن غذای شور، دادن آب فراوان و جلوگیری از تخلیه به‌وسیلهٔ بستن محل خروج ادرار، وارد کردن شوک الکتریکی به بدن (که موجب بیماری قلبی و تناسلی می‌شد)، فرو کردن فرد در زیر خاک و بیرون نگه داشتن سر او از خاک از شب تا صبح (که موجب وارد آمدن فشار فراوان بر تن و دشواری تنفس می‌شد و حشرات زیر زمین به تن انسان آسیب می‌رساندند. در یک مورد نیز موش‌ها تا صبح از بدن یک آزاده خوردند؛ او تا صبح فریاد کشید و در زیر خاک جان داد)؛

(۲-۱) آزادگان زخمی را حتی روی برانکار، با چوب کابل می‌زدند و حتی به‌عمد

بر زخم‌های آنان می‌زدند؛

(۳-۱) دست و چشم آزاده را می‌بستند و سپس چند سرباز از هر سو بر سر و تن او

ضربه می‌زدند؛

(۴-۱) آزاده را در گونی می‌گذاشتند و از پله‌ها به پایین می‌انداختند؛

(۵-۱) به آزادگان غذاهایی می‌دادند که در آن پودر رخت‌شویی و ادرار ریخته

بودند؛

(۶-۱) در جاهایی، بعضی‌ها به منافقین و وطن‌فروشان ایرانی اختیار شکنجه و آزار

آزادگان را داده بودند؛

(۷-۱) پیش از ایام سوگواری محرم، با تزریق یک میکروب، آزادگان را بیمار، و

پس از سوگواری، بدن‌هایشان را در زیر کابل و چوب، سیاه می‌کردند؛

(۸-۱) در هنگام تنبیه، آب را قطع می‌کردند، درهای آسایشگاه را می‌بستند و

چندین روز اجازه رفتن به توالت را به آزادگان نمی‌دادند؛

(۹-۱) در اردوگاه رمادی برای اُسرا غذا آوردند. مرغ‌های فاسدشده را به‌عنوان ناهار

به بچه‌ها دادند ... هر کدام از اُسرائی که از آن غذای فاسدشده خورد، دو شبانه‌روز تمام

اسهال خونی و استفراغ شدید گرفت. برای مداوای آن‌ها کوچک‌ترین کاری انجام ندادند

و از این کارشان نهایت لذت را می‌بردند. در اثر آن مسمومیت غذایی که عمده‌اً به‌وجود

آوردند، چهار نفر از اُسرا شهید شدند (عبدالزاده، ۱۳۹۳: ۱۳۴)؛

(۱۰-۱) اسیری پیدا نمی‌شد که دندان‌درد نداشته باشد. وقتی هم پیش دندان‌پزشک

می‌رفتیم، دندان‌پزشک به‌خاطر اینکه کسی پیش او نرود، دندان سالم پهلوی دندانی را که

درد می‌کرد نیز عمده‌اً و بدون سیر کردن، با انبردست می‌کشید (همان: ۱۵۲)؛

(۲) شکنجه و فشارهای روحی: در زندان‌های بعضی عراق، تحمل شکنجه و فشارهای

جسمانی برای بسیاری از آزادگان به مراتب قابل تحمل‌تر از فشارهای روحی و روانی بود.

در اینجا به مواردی به‌شرح زیر اشاره می‌شود:

(۱-۲) در برخی مواقع، نیروهای بعضی تلاش می‌کردند تا آزادگان را کوچک کنند؛

برای نمونه کمربند را چون قلابه به گردن وی می‌انداختند و او را چهار دست و پا به‌دنبال

خود می‌کشیدند؛ آب دهان بر سر و صورتش می‌انداختند و به او ناسزا می‌گفتند؛

(۲-۲) آزار جسمانی، همیشگی نبود؛ اما آزار روانی در همه‌ی اردوگاه‌ها همیشگی بود

و پایانی نداشت؛ زیرا چه در روزهای باکتک و چه در روزهای بی‌کتک، همیشه چند

احساس، چون سایه با آزادگان بود و از آن‌ها جدا نمی‌شد: حس «اضطراب»، «ناامنی»، «ترس از فردا»، «آزردگی» و «ناخوش حالی». گاهی «حس افسردگی» نیز به این‌ها افزوده می‌شد؛

(۳-۲) آزادگان از خبرهای ناگوار دروغی که دشمن به‌دست منافقین (سازمان مجاهدین خلق) در نامه‌هایشان می‌گنجاندند، آسیب فراوانی دیدند؛ خبرهایی مانند از دست دادن اعضای خانواده، طلاق همسر، آوارگی فرزندان و مانند این‌ها؛

(۴-۲) درجایی که آزادگان به تغذیهٔ ذهنی و روحی نیاز داشتند، از برگزاری کلاس درس یا خواندن دعا و برگزاری برنامه‌های سرگرم‌کننده و شاد جلوگیری می‌کردند؛ آزادگان پنهانی چنین می‌کردند و اگر آن‌ها را در این هنگام می‌دیدند تنبیه می‌کردند؛

(۵-۲) زندانبان‌ها از صبح تا شب با پخش موسیقی با صدای بلند، حتی در هنگام برگزاری دعا و گاهی هنگام نماز، آزادگان را آزار می‌دادند؛

(۶-۲) با شکنجه و تهدید، از آزادگان انجام کارهایی را می‌خواستند که برخلاف خواستشان بود؛ کارهایی مانند توهین به امام خمینی (ره)، مصاحبه علیه امام و نظام جمهوری اسلامی و...؛

(۷-۲) آزادگانی را که شهید می‌شدند بسیار غریبانه و مظلومانه، گاهی بدون حضور حتی یک آزاده و گاهی تنها با حضور یک یا دو آزاده، به خاک می‌سپردند و مدارک شناسایی او را، شامل نام و نام خانوادگی، شمارهٔ صلیب‌سرخ و نظر دروغ پزشکی دربارهٔ علت مرگ، در یک شیشه، بالای سر او، بر روی خاک می‌گذاشتند.

۱۵-۳-۴ جنگ نرم رژیم بعث عراق با آزادگان

جنگ نرم صدامیان در قالب دو مقولهٔ «جنگ روانی» و «جنگ دگرگون‌ساز» به شرح زیر اجرا می‌شد:

(۱) جنگ روانی: یکی از هدف‌های جنگ روانی بعثی‌ها، نامشروع و باطل نشان دادن نظام جمهوری اسلامی به مردم ایران و جهان بود. بزرگ‌ترین راه دستیابی به این هدف نیز این بود که نگاه آزادگان به نظام جمهوری اسلامی و امام خمینی (ره) را تغییر دهند؛ به گونه‌ای که آن‌ها خودخواسته علیه نظام و امام مصاحبه کنند. با این کار به مردم ایران و جهان نشان می‌دادند که آزادگان ایرانی که نمایندگان مردم ایران در بیرون از قلمرو نظام هستند، به دلیل بمباران تبلیغاتی حکومت، از آن طرفداری می‌کرده‌اند و اکنون

که از این تبلیغات دور شده‌اند و آزادانه می‌اندیشند، به ماهیت حکومت پی برده، از آن برگشته‌اند.

دشمن بعثی می‌خواست به دنیا و دولت و ملت ایران بگوید که «شما برحق نبودید و با توسل به دروغ رزمندگان را به جبهه فرستاده‌اید ولی هنگامی که واقعیت‌ها در دسترس اسیران ایرانی گذاشته شد، از باورهای خود دست کشیدند.» از نظر آنان نتیجه چنین نمایشی این می‌شد که رزمندگان در جبهه‌ها در حقانیت دفاع از کشور خود دچار تردید شوند و به جبهه نیایند؛ و آنان نیز که در جبهه هستند در جنگ با دشمن (در جنگ با کشور مسلمان، نه جنگ با دولت کافر) تردید کنند.

یکی از راه‌های جنگ روانی دشمن برای بی‌اعتماد کردن آزادگان به امام خمینی (ره) و نظام جمهوری اسلامی، پخش اخبار دروغ بود. آن‌ها در دروغ گفتن به کسانی که به هیچ منبعی جز زندانبانان و رسانه‌های عراقی دسترسی نداشتند، کم نگذاشتند. دروغ بزرگی که همواره گفته می‌شد این بود که «ایرانیان جنگ را آغاز کرده‌اند.» آنان برای دستیابی به هدفشان از هیچ راه و ابزاری دست بر نمی‌داشتند؛ از آوردن روحانی‌نمایان وابسته به صدام گرفته تا سخنرانی عوامل سازمان مجاهدین، پخش برنامه‌های فارسی سازمان و ...

اما در آن سوی مرزها (در ایران)، نتیجه رفتار ایرانیان با اسیران عراقی آن شد که شمار فراوانی از آنان به «لشکر بدر» پیوستند، در هنگام جنگ، با ارتش حزب بعث جنگیدند و پس از سرنگونی صدام نیز جزو نیروهای قابل اطمینان دولت عراق و طرفدار ایران شدند.

(۲) جنگ دگرگون‌ساز: «جنگ دگرگون‌ساز» در دنیای اسارت، همان چیزی است که امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) آن را «شیخون فرهنگی» یا «استحاله فرهنگی» نامیدند. زندانبانان عراقی دو دسته بودند: آن‌هایی که درون اردوگاه، آزادگان را شکنجه می‌کردند و کسانی که بیرون از اردوگاه برای ایجاد تغییر در باورها و رفتارهای آزادگان نقشه می‌کشیدند. هدف آن‌ها این بود که آزادگان را به سوی بی‌دینی و دور کردن از باورهای دینی بکشانند تا سست شوند و به خواسته‌های آنان برای انجام مصاحبه‌های صدام‌پسند و نشان دادن مخالفت خود با نظام جمهوری اسلامی ایران تمکین کنند.

برخی ابزارهایی که دشمن برای سست یا نابود کردن باورهای دینی آزادگان به کار می‌گرفت، عبارت بودند از: پخش فیلم‌های بد، پخش ترانه (که جنبه آزاررسانی هم

داشت)، دادن ابزارهای قمار، ترویج اخبار دروغ مبنی بر انجام کار ناشایست در میان آزادگان برای ازبین بردن زشتی کار و عادی نشان دادن آن، ممنوع کردن امر به معروف و تنبیه کسانی که دیگران را امر به معروف می کردند یا آن‌ها را از پیوستن به عراقی‌ها باز می داشتند.

دشمن برای دستیابی به هدف‌های خود، راه‌های زیر را در پیش می گرفت:

(۱) در میان آزادگان اختلاف ایجاد می کردند تا در برابر خواسته‌های آن‌ها به طور هماهنگ و یک‌صدا ایستادگی نکنند.

(۲) جاسوسانی در میان آزادگان می فرستادند تا از اخبار درون آن‌ها آگاه باشند و بتوانند از اجرای برنامه‌های فرهنگی که موجب تقویت روحیه آن‌ها می شد جلوگیری کنند.

۱۵-۲-۳-۵ مقاومت آزادگان

کاری که جمعیت بزرگ آزادگان انجام دادند، چنان در تاریخ کشور ایران برجسته و مایه سربلندی است و خواهد بود که خیانت شمار کمی از خودفروختگان منافق و بریدن شمار کمی از ناتوانان، در برابر آن بسیار ناچیز است. این موارد عبارت‌اند از:

(۱) آزادگان در برابر آزارها و شکنجه‌های دشمن ایستادگی کردند ولی تن به خیانت ندادند.

(۲) برخی از آزادگان، در زیر فشارها و اصرار دشمن حاضر شدند بگویند «آتش ارتش عراق در جبهه‌ها سنگین است و اگر به جبهه بیایید کشته می شوید.»؛ (زیرا همه رزمندگان که به جبهه می آمدند، خود، این واقعیت را می دانستند) اما حاضر نشدند روحیه مقاومت رزمندگان را در جبهه‌ها با ابراز پشیمانی از جنگ با رژیم بعث عراق بشکنند.

(۳) تبلیغات دشمن نتوانست باورهای آزادگان را حتی در جایی که به یک رسانه جمهوری اسلامی دسترسی نداشتند و سال‌ها زیر بمباران تبلیغاتی یک‌سویه و تردیدآور دشمنان علیه شخص امام و نظام جمهوری اسلامی بودند، تغییر دهد.

(۴) نمایندگان منافقین برای پیوستن آزادگان به آن‌ها، وعده‌های چشم‌گیری می دادند؛ وعده‌هایی مانند: رهایی از اسارت و دریافت اقامت در کشورهای اروپایی، مسکن و حقوق ماهیانه بالا و... اما آزادگان حاضر نشدند کشور خود را به هیچ بهایی بفروشند.

(۵) آزادگان در برابر شکنجه‌ها، کتک‌ها، کمبودها، محدودیت‌ها و سختی‌های

زندگی اسارت و محرومیت ایستادگی کردند و به آرمان‌ها و راه خود پایبند ماندند در حالی که از ابتدایی‌ترین امکانات زندگی (بهداشتی، درمانی، ورزشی، تغذیه و...) بی‌بهره بودند.

۱۵-۲-۴ شهیدان

امام خمینی (ره): «ملتی که شهادت برای او سعادت است پیروز است.» (صحیفه امام، ج ۱۳: ۱۸۷)
امام خامنه‌ای (مدظله العالی): «عزت امروز اسلام و مسلمین ثمره خون شهدای عزیز و پاداش دنیایی آنان است.»^۱

شهادت از برترین و ازه‌های فرهنگ اسلامی و از مقدس‌ترین مفاهیم معارف الهی است. شهادت اوج کمال انسان است. رسول خدا (ص) فرمودند: «بالا تر از هر خیر و نیکی، خیر و نیکی وجود دارد تا انسان در راه خدا کشته شود که بالاتر از کشته شدن در راه خدا، خیر و نیکی یافت نشود.» (شیخ حر عاملی، ج ۱۱، ۱۳۷۶ق: ۱۰) همچنین پیغمبر اکرم (ص) فرمودند: «شهادت برترین مرگ‌هاست.» و نیز از آن حضرت نقل شده که فرمودند: «دوست دارم در راه خدا کشته شوم نه یک‌بار و دوبار که بارها کشته شوم و زنده شوم و باز هم کشته شوم.» (بخاری، ج ۴، ۱۴۰۷ق: ۲۱)

۱۵-۲-۴-۱ مقام شهید

شهید مصداق عینی شهادت است که با انتخاب آگاهانه و در کمال خلوص، هستی خود را یک‌جا به آفریدگار جهان تقدیم می‌کند و به سرچشمه بقا و حیات پیوند می‌یابد. درک مقام شهید از توان و ظرفیت فهم ما خارج است و تنها قرآن است که فرموده است: «کسانی که در راه خدا کشته می‌شوند، نگویید مردگان اند [کلمه اموات را درباره شهدا به کار نبرید] بلکه آن‌ها زنده‌اند، ولی شما درک نمی‌کنید.» (بقره، آیه ۱۵۴) این آیه ضمن آنکه بر زنده بودن شهدا تأکید می‌کند، درک این مقام را از حیطه شعور و فهم بشر در این دنیا خارج می‌شمارد.

امام خمینی (ره) در این زمینه می‌فرماید: «از شهدا که نمی‌شود چیزی گفت. شهدا شمع محفل دوستان‌اند. شهدا در قهقهه مستانه‌شان و در شادی و وصولشان «عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ» اند؛ و از «نفوس مطمئنه‌ای» هستند که مورد خطاب «فادخُلِ فِی عِبَادِی و ادخُلِ جَنَّتِی» پروردگارند. اینجا صحبت از عشق است و عشق؛ و قلم در ترسیمش بر خود می‌شکافد.» (صحیفه امام، ج ۲۱، ۱۳۷۸: ۱۴۷)

۱۵-۴-۲ وظیفه جامعه نسبت به شهید

هر چند شهید برای خدا و در راه خدا هستی خود را برای نجات و سعادت جامعه فدا می‌کند و پاداش اصلی خود را از خداوند دریافت می‌کند، اما بنا بر حکم عقل، جامعه نیز به لحاظ حقی که شهید بر گردن آن دارد، مدیون شهید است و باید با تمام وجود دین خود را در قبال شهید ایفا کند.

زنده نگه‌داشتن یاد و نام شهید و بزرگداشت زمان و مکان شهادت و مدفن او و الگوسازی از شخصیت و سیره زندگی و حماسه ایثارگرانه شهید، بخشی از وظایف جامعه نسبت به شهید است.

بزرگداشت و تکریم شهید در جامعه یعنی بزرگداشت و تکریم فرهنگ شهادت و تمام نیکی‌ها و ترویج روحیه ایثارگری و فداکاری برای ارزش‌ها و دفاع از جامعه و سرزمین اسلامی. فرهنگ و روحیه‌ای که قوام و بقای جامعه و نظام و سرزمین اسلامی همواره نیازمند به آن است. این مطلبی است که تمام ملت‌ها و کشورها در چارچوب جهان‌بینی و ارزش‌های خود به‌منظور حفظ استقلال و دفاع از موجودیتشان در برابر بیگانگان و مهاجمان مورد توجه و اهتمام جدی قرار می‌دهند.^۱

۱۵-۴-۳ منزلت خانواده شهید

خانواده شهید از جهات مختلف، از مقام و منزلت ویژه‌ای در پیشگاه خداوند و در نظام و جامعه اسلامی برخوردار است. پدر و مادر شهید از آنجایی که بیشترین نقش را در تربیت شهید ایفا کرده‌اند و با داشتن بیشترین علاقه به فرزند خود، او را تقدیم خدا کرده‌اند، مورد

۱. سخنرانی حجت‌الاسلام رحیمیان، نماینده ولی‌فقیه در بنیاد شهید و امور ایثارگران، در دانشکده فرماندهی و ستاد سپاه پاسداران انقلاب اسلامی.

تکریم بیشتری هستند. والدین، مخصوصاً مادران، آن‌چنان علاقه‌ای به فرزند خود دارند که حاضرند همه چیز خود را فدای او کنند و می‌توان گفت والدین فرزندان خود را از جان خود بیشتر دوست دارند. این بیت از شعر سعدی بهترین توصیف حالت بدرقه والدین به هنگام عزیمت فرزندانشان به سوی جبهه است:

در رفتن جان از بدن گویند هر نوعی سخن

من خود به چشم خویشتن دیدم که جانم می‌رود

همسر شهید نیز که افتخار همزیستی با شهید را داشته، شریک زندگی و پشتیبان و سرپرست خود را به‌ظاهر از دست داده، بار نگهداری و تربیت فرزندان شهید و مسئولیت حفظ کرامت و عظمت شهید را در جامعه به دوش گرفته است، به‌همراه فرزندان شهید به‌عنوان یادگاران شهید که نزدیک‌ترین نسبت و انتساب را به او دارند، منزلت و جایگاه برجسته‌ای نزد خداوند و مردم دارند.

خانواده‌های شهدا از دو جنبه شایسته تکریم و تجلیل و خدمت هستند: اول به دلیل شایستگی اکتسابی و نقشی که در همراهی و همسویی با شهید ایفا می‌کنند. دوم به دلیل انتسابی که با شهید دارند و در سایه دینی که جامعه به شهید دارد، بخشی از تکریم و تعظیم شهید در احترام و تجلیل از خانواده و اهل بیت او تجلی می‌یابد و مسئله تکریم خانواده شهید و تقدیم خدمات لازم به آنان نه تنها به‌عنوان یک کار مطلوب بلکه یک وظیفه همگانی برای جامعه و نظام اسلامی به حساب می‌آید.

حضرت امام خمینی (ره) می‌فرماید: «سلام و درود بر شما پدران و مادران، همسران، فرزندان و بازماندگان شهدا که از بهترین عزیزان خود، در راه بهترین هدف که اسلام عزیز است، بزرگوارانه گذشته‌اید و در امر دفاع از دین خدا، آن‌چنان صبر و مقاومت نشان داده‌اید که رشادت و استقامت یاران سید شهیدان حضرت امام حسین (ع) را در خاطره جهانیان تجدید کردید.» (صحیفه امام، ج ۱۷، ۱۳۷۸: ۹۵)

امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) می‌فرماید: «بازماندگان شهدای عزیزمان و بیش از همه، مادر و پدر و همسر و فرزندان شهیدان، در شأن و ارزش الهی، بلافاصله پشت سر شهیدان عالی‌قدر قرار دارند.» و در جای دیگر می‌فرماید: «مادران شهدا از لحاظ قوت و قدرت، حقیقتاً بی‌نظیرند.»

۱۵- راه شهدا، پیام شهدا

با مطالعه وصیت‌نامه، دست‌نوشته، نقل‌قول دوستان، هم‌زمان و خانواده شهدا می‌توان

دریافت که عمده‌ترین دغدغه شهدا نسبت به دین، جامعه و خانواده و آینده انقلاب اسلامی چه نکاتی بوده است. در اینجا مهم‌ترین مطالب درباره اعتقادات، سیره عملی و سفارش شهدای گران‌قدر به شرح زیر یادآوری می‌شود:

۱۵-۳-۱ پیروی از ولایت

امام خمینی (ره): «ولایت فقیه برای مسلمین یک هدیه است که خدای تبارک و تعالی داده است.» (صحیفه امام، ج ۱۴: ۷۷)

(۱) «وجود امام امروز، برای ما معیار است. راه او راه سعادت و انحراف از راهش خسران دنیا و آخرت است و من با تمام وجود این اعتقاد را دارم که شناخت و مبارزه با جریان‌هایی که بین مسلمین، سعی در به انحراف کشیدن انقلاب از خط اصیل و مکتبی آن دارند به مراتب حساس‌تر و سخت‌تر از مبارزه با رژیم صدام و آمریکا است.» (فرازی از وصیت‌نامه شهید محمد بروجردی، <http://article.tebyan.net/232817>)

(۲) «ای امام تا لحظه‌ای که خون در رگ‌های ما جوانان پاک اسلام وجود دارد، لحظه‌ای نمی‌گذاریم که خط پیامبرگونه تو که به خط انبیا و اولیا وصل است، به انحراف کشیده شود.» (فرازی از وصیت‌نامه شهید محمد جهان‌آرا، www.asriran.com)

(۳) «ما با حضرت عالی به‌عنوان وصی امام امت و نایب امام زمان (عج) تجدید بیعت کرده‌ایم و تا بذل جان در راه اجرای فرامین شما ایستاده‌ایم؛ همان‌گونه که پیش از این درباره امام امت بوده‌ایم و بسیارند هنوز جوانانی که عشق به اسلام و شور رضوان حق، آنان را در میدان انقلاب نگه داشته است.» (قسمتی از متن نامه شهید آوینی خطاب به امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، Article.tebyan.net/89134)

۱۵-۳-۲ پاسداری از اسلام و انقلاب اسلامی

امام خمینی (ره): «این اعجاز بزرگ قرن و این پیروزی بی‌نظیر و این جمهوری اسلامی محتاج به حفظ و نگهداری است.» (صحیفه امام، ج ۱۰: ۴۰۷)

(۱) «اولین شرط لازم برای پاسداری از اسلام، اعتقاد داشتن به امام حسین (ع) است. اگر امروز ما در صحنه‌های پیکار می‌رزمیم و اگر امروز ما پاسدار انقلابمان هستیم و اگر امروز پاسدار خون شهدا هستیم و اگر مشیت الهی بر این قرار گرفته که به دست شما

رزمندگان و ملت ایران، اسلام در جهان پیاده شود و زمینه ظهور حضرت امام زمان (عج) فراهم گردد، به واسطه عشق، علاقه و محبت به امام حسین (ع) است.» (فرازی از وصیت نامه شهید مهدی زین الدین، Shoohada.persianblog.ir/tag)

(۲) «اگر برای احیای اسلام نبود، هرگز اسلحه به دست نمی گرفتیم و به جبهه نمی رفتیم. پیروزی های ما مدیون دست های غیبی خداوند است.» (فرازی از وصیت نامه سرتیپ خلبان شهید علی اکبر شیرودی، www.sarve2.blogfa.com/post/31)

(۳) «شهید کشوری همواره برای وحدت و انسجام دو قشر سپاه و ارتش می کوشید. او می گفت: «تا آخرین قطره خون برای اسلام عزیز و اطاعت از ولایت فقیه خواهم جنگید و از این مزدوران کثیف که سرهای مبارک عزیزانم [پاسداران] را ناجوانمردانه بریدند، انتقام خواهم گرفت.» (خاطره ای از هم رزم خلبان شهید احمد کشوری، <http://article.tebyan.net/184668/10>)

۱۵-۳ راز و نیاز و مناجات

امام خمینی (ره): «در این دل های شب با خدای تبارک و تعالی مناجات کنید. از خدا بخواهید که شما را توفیق شهادت بدهد. توفیق عزت شهادت.» (صحیفه امام، ج ۶: ۳۱۱)

(۱) «خدای من، کدامین جستجوگر به جستجوی تو برخاست و تو را پیدا نکرد. کدامین عاشق دلباخته به سوی تو پر کشید و به وصال تو نرسید. آنان که در این دریای پر خروش حیات، به جستجوی تو برخاستند، تو را یافتند و با دیده جان به دیدارت آمدند.» (فرازی از مناجات مداح اهل بیت شهید حسین مالکی نژاد، www.khouznews.ir/fa)

(۲) «الهی از تو می خواهم که به حق محمد و علی و فاطمه و حسن و حسین، پنج تن آل عبا که تمام جهان به خاطر آنها بریاست، مرا از دوستان علی و اولاد علی قرار دهی. به حق علی بن الحسین زین العابدین، به من لذت عبادت و به حق باقر العلوم، لذت علم، و به حق امام صادق، لذت صداقت و به حق امام کاظم، لذت فروبردن غضب، و به حق امام رضا، لذت رضایت از الله، و به حق محمد بن علی، لذت جود و ایثار و سخاوت و به حق علی بن محمد، لذت هدایت، و به حق امام حسن عسکری، لذت سرباز و رزمنده اسلام بودن و به حق امام مهدی، لذت فرماندهی بر سپاه اسلام را عنایت کن.» (فرازی از وصیت نامه شهید سرلشکر خلبان مصطفی اردستانی، Hayat.ir/fa/124380)

۱۵-۳-۴ شهادت طلبی

امام خمینی (ره): «شهیدان ما زنده‌اند، پیش خدا زنده‌اند. آنجا رزق می‌خورند، ابدی هستند آنها و ما هم از خدا می‌خواهیم که موفق به شهادت بشویم.» (صحیفه امام، ج ۶: ۳۱۱)

(۱) «برای مرگ آماده شده‌ام. خوشحالم که در چنین راهی به شهادت می‌رسم. همه چیز را ترک گفته‌ام. علائق را زیر پا گذاشته‌ام. قیدوبندها را پاره کرده‌ام. دنیا و مافیها را سه طلاقه گفته‌ام و با آغوش باز به استقبال شهادت می‌روم.» (قسمتی از وصیت‌نامه شهید دکتر مصطفی چمران، Hayat.ir/fa/120801)

(۲) «خدایا مرگ مرا، فرزندان و همسر مرا شهادت قرار بده. خدایا، همسر و فرزندانم را به تو می‌سپارم. خدایا، در این دنیا چیزی ندارم، هرچه هست از آن توست. پدر و مادر عزیزم، ما خیلی به این انقلاب بدهکاریم.» (فرازی از وصیت‌نامه سرلشکر شهید عباس بابایی، 40shakhes.ir/?p/191)

(۳) «خویشتن را در قفس محبوس می‌بینم و می‌خواهم از قفس به درآیم. سیم‌های خاردار مانع‌اند. من از دنیای ظاهر فریب مادیات و همه آنچه که از خدا بازم می‌دارد متنفرم. اگر من افتخار شهادت داشتم از امام بخواهید برایم دعا کنند تا شاید خدا من روسیاه را در درگاه باعظمتش به عنوان یک شهید بپذیرد.» (فرازی از وصیت‌نامه پاسدار شهید حاج ابراهیم همت، www.rajaneews.com/news/21376)

(۴) «خدایا مرا بپذیر و در جمع شهدا قرار بده. خداوندا روزی شهادت می‌خواهم که از همه چیز خبری هست الا شهادت، ولی خداوندا تو صاحب همه چیز و همه کس هستی و قادر توانایی، ای خداوند کریم و رحیم و بخشنده، تو کرمی کن، لطفی بفرما، مرا شهید راه خودت قرار ده.» (وصیت‌نامه سرلشکر پاسدار شهید احمد کاظمی، <http://article.tebyan.net/57178>)

۱۵-۳-۵ استکبارستیزی

امام خمینی (ره): «ملت‌های مسلمان بدانند که ایران کشوری است که رسماً با امریکا می‌جنگد.» (صحیفه امام، ج ۱۳: ۲۱۳)

(۱) ای دنیای استکبار و جهان خوار بدان که مسلمان ایرانی و انقلابی با این حربه برنده (شهادت)، در مقابل تمام زرق و برق‌های آهنین و تبلیغات شما می‌ایستد و تا آخرین قطره خون خود می‌خروشد (فرازی از وصیت‌نامه شهید حمیدرضا علیزاده).
(Estekbarsetiz.ir)

(۲) «ما با هیچ دولت و کشوری شوخی نداریم و با تمام مستکبرین جهان سر جنگ داریم و در رابطه با این هدف، جنگ با صدام یزید فقط مقدمه است.» (فرازی از وصیت‌نامه سردار شهید حسن باقری، Zolalnur.kowsarblog.ir)

۱۵-۳-۶ انجام تکلیف و رضایت الهی

امام خمینی (ره): «اگر کشته هم بشویم در راه حق کشته شدیم و پیروزی است و اگر بکشیم هم در راه حق است و پیروزی است.» (صحیفه امام، ج ۴: ۱۵۲)

(۱) «ای عاشقان ابا عبدالله (ع) بایستی محتوای فرامین امام (ره) را درک و عمل نماییم تا بلکه قدری از تکلیف خود را در شکرگزاری بجا آورده باشیم.» (فرازی از وصیت‌نامه پاسدار شهید مهدی باکری، <http://article.tebyan.net/54870>)

(۲) «بارخدا یا هدف از آمدنم به جبهه به این دانشگاه که معلمش حسین، درسش شهادت، قلمش اسلحه، دفترش ریگزارهای بیابان، مُرگیش خون و شاگردانش این بسیجیان از جان گذشته هستند، این بوده است که به جهاد اصغری که طرف دشمن و جهاد اکبری که طرف آن نفس اماره انسان است پردازم.» (طلبه شهید سید مهدی رضازاده، www.biblogs.ir/list)

۱۵-۳-۷ پرهیز از مظاهر مادی و تشریفات و حفظ بیت‌المال

امام خمینی (ره): «این کوردلان گمان کرده‌اند که شما جوانان و عزیزان خود را در راه نفت و بنزین داده‌اید و به اسلام و میهن عزیز خود برای پرکردن شکم خود خدمت می‌کنید.» (صحیفه امام، ج ۱۴: ۷۷-۷۸)

(۱) «شهید رضا چراغی نسبت به حفظ بیت‌المال سخت حساس بود. پدرش می‌گفت: هرگاه با ماشین به منزل می‌آمد، ماشین بیت‌المال را خانه می‌گذاشت و با ماشین من به کارهای شخصی‌اش رسیدگی می‌کرد.» (خاطره‌ای از پدر شهید رضا چراغی،

(۲) «شهید حسین خرازی، حساسیت فوق‌العاده‌ای نسبت به مصرف بیت‌المال داشت و نیروها را به پرهیز از اسراف سفارش می‌کرد و می‌گفت: «وسایل و امکاناتی را که مردم مستضعف در این دوران سخت زندگی جنگی، تهیه می‌کنند و به جبهه می‌فرستند، بیهوده هدر ندهید.» (خاطره از شهید حسین خرازی، 40shakhes.ir)

۱۵-۳-۸ اعتقاد به انتظار و مهدویت

امام خمینی (ره): «انتظار فرج انتظار قدرت اسلام است و ما باید کوشش کنیم تا قدرت اسلام در عالم تحقق پیدا کند.» (صحیفه امام، ج ۸: ۳۷۴)

(۱) «پروردگارا رفتن در دست توست، من نمی‌دانم چه موقع خواهم رفت ولی می‌دانم که از تو باید بخوام مرا در رکاب امام زمانم قرار بدهی و آنقدر با دشمنان قسم خورده دینت بجنگم تا به فیض شهادت برسم.» (فرازی از وصیت‌نامه سپهبد شهید صیاد شیرازی، <https://www.mashreghnews.ir/109982>)

(۲) «امام زمان (عج) منجی انسان‌هاست، امید مستضعفان است یگانه محب خداوند در زمین است. دائم دعا کنید تا خداوند فرجش را نزدیک‌تر فرماید، دیدگان ناقابل‌مان را به نور فروغش منور فرماید.» (فرازی از وصیت‌نامه شهید حسن محمدی، Montazerane12.persianblog.ir/post/116)

۱۵-۳-۹ صبر و استقامت

امام خمینی (ره): «ملتی که برای به دست آوردن آزادی و استقلال کشته می‌دهد، برای حفظ و پاسداری از آن صبر و استقامت و رنج را می‌پذیرد.» (صحیفه امام، ج ۴: ۳۶۴)

(۱) «این آب و خاک ایران عزیز و مکتب اسلام بر گردن ما حق دارند. در حفظ آن‌ها کوشش کنید و نگذارید به دست اجنبیان از بین برود. اسلحه‌ام را زمین نگذارید و راهم را ادامه دهید که اطمینان دارم که ادامه خواهید داد.» (فرازی از وصیت‌نامه شهید عبدالله محمدی)

(۲) «مسئله اصلی ما به فرموده امام (ره) جنگ است و شما باید تا تعیین سرنوشت نهایی جنگ در میدان بمانید و شمشیرهای خونین خود را بر فرق مستکبرین و طاغوتیان

فرود آورید و بدانید که پیروزی از آن شماست.» (فرازی از وصیت‌نامه شهید خلیل مطهرنیا، www.khouznews.ir/fa)

۱۵-۳-۱۰ توجه به خانواده و مردم

(۱) «از کلیه رزمندگان کردستان که با جیره‌خواران شرق و غرب می‌رزمند، تقاضا دارم که با مردم، رئوف و مهربان باشند و همچون الگوشان امام خمینی (ره) با مردم محروم برخورد داشته باشند.» (قسمتی از وصیت‌نامه پاسدار شهید علی قمی‌گردی، www.irna.ir/fa/news/223082)

(۲) او هیچ وقت دوست نداشت مرفه زندگی کنیم و از روز اول زندگی مان در منزل اجاره‌ای زندگی می‌کردیم. در آن زمان ارتش به پرسنل، خانه سازمانی می‌داد و وقتی من از او خواستم که منزل سازمانی بگیرد، گفت: «بگذار کسانی که نیاز دارند بگیرند.» (از خاطرات همسر شهید سید موسی نامجو، 9.aspx-Moosanamjoo.blogfa.com/post)

۱۵-۴ تشابهات دفاع مقدس و عاشورای حسینی

دوران هشت سال دفاع مقدس با تمام فراز و فرودی که داشت تا حدود زیادی با وقایع صحنه‌های کربلا و روز عاشورا مشابهت داشته است. برخی از وجوه مشترک دو فرهنگ عاشورا و دفاع مقدس عبارت‌اند از:

(۱) هر دو برای دفاع از حریم ارزش‌ها و حفظ اسلام و رضای پروردگار، رویاروی دشمن ایستادند.

(۲) رهبر هر دو حرکت فرزندان پیامبرند؛ همان صلابت، پایداری، ذلت‌ناپذیری، شهادت‌پذیری و روح ایثار که در وجود مبارک ابا عبدالله (ع) هست، در وجود امام خمینی (ره) تجلی یافته است. امام به پیروی از سرور و سالار شهیدان از هیچ فداکاری در راه مکتب و آرمان‌های الهی دریغ نداشتند.

(۳) یاران امام خمینی (ره) همچون شهیدان کربلا، کانون عرفان و محبت الهی و سرشار از شوق شهادت و فداکاری بودند.

(۴) دشمن حاضر در حادثه کربلا و روز عاشورا و دفاع مقدس، در نهایت قساوت، پستی، دنیاپرستی و خودخواهی عمل کرده است.

(۵) همان مظاهر روز و شب عاشورا در جبهه‌های دفاع مقدس دیده می‌شود،

- زمره‌های عاشقانه، نماز، عبادت، قرائت قرآن و آمادگی برای وصل و پیوند با محبوب.
- (۶) پایداری و شکیبایی زنان ایران اسلامی و نقش روشن‌گری و صبوری آنان، جلوه‌ای از صبوری و پیام‌رسانی قافله‌سالار اسیران کربلاست.
- (۷) هر دو جریان رسواگر ستمگران شدند و نقاب از چهرهٔ دروغ و نفاق برافکندند.
- (۸) در هر دو جریان از شهیدان شیرخوار تا پیران سالخورده را می‌توان یافت.
- (۹) صحنه‌ها و موقعیت‌هایی همچون صحنه‌های کربلا بارها در جبهه‌های دفاع مقدس اتفاق افتاد مانند: تشنگی، جدا شدن سرها، اسارت‌ها و ...
- (۱۰) پایان هشت‌سال دفاع مقدس، همچون پایان عاشورا، تمام شدن و توقف راه نبود، بلکه پس از آن ایمانی که محصول خلوص و فداکاری رزمندگان بود، هوشیاری، تحرک و بیداری‌های بزرگی را رقم زد که نه تنها تضمین سلامت جامعه که الهام‌بخش مبارزات در گوشه و کنار جهان شد.
- (۱۱) هم‌چنان که انقلاب عاشورا تضمین‌کنندهٔ بقا و سلامت مکتب اسلام نوپایی شد که محصول ۲۳ سال تلاش پیامبر(ص) و مجاهدت صحابهٔ بزرگ بود، مجاهدت‌های هشت‌سال دفاع مقدس نیز موجب تضمین بقا و سلامت انقلاب اسلامی نوپا شد.

۱۵-۵ آمار ایثارگران دفاع مقدس

آمار دقیقی از ایثارگران هشت‌سال دفاع مقدس در دست نیست. ضمن اینکه در خصوص شهدا، بعد از دوران جنگ تحمیلی همچنان با تلاش گروه تفحص نیروهای مسلح، بر تعداد شهدا افزوده می‌شود. با این وصف با توجه به آمار و ارقام بنیاد شهید، می‌توان گفت: تعداد کل شهدای کشور در دفاع مقدس تاکنون حدود ۱۸۸ هزار نفر، تعداد جانبازان در حدود ۵۶۰ هزار نفر و تعداد آزادگان در حدود ۴۰ هزار نفر است.

۱۵-۱ نکات مورد توجه در خصوص آمار شهدا

- (۱) سن ۷۲ درصد از شهدا بین ۱۶ تا ۲۵ سال است (یعنی نوجوان و جوان).
- (۲) بیشترین تعداد شهدا از جهت سن، بیست‌ساله بوده‌اند.
- (۳) حدود ۵۶ هزار نفر از شهدا متأهل و بقیه مجرد بوده‌اند. یعنی اکثر قاطع شهدا مجرد بوده‌اند و حدود ۹۷ درصد شهدا از قشر مستضعف هستند.
- (۴) اکثر شهدا از سنگر مسجد و پایگاه نماز جمعه و جماعت به جبهه عازم شده‌اند

و انگیزه اصلی آنها در پیمودن راه شهادت، الهام‌گیری از نهضت حسینی و پیروی از امام خمینی (ره) و دفاع از اسلام بوده است.

(۵) از مجموع شهدایی که در بنیاد شهید انقلاب اسلامی پرونده دارند، حدود ۱۷ هزار نفر در درگیری با ضدانقلاب و ترورهای منافقین به شهادت رسیده‌اند.

(۶) افرادی که در درگیری‌های مستقیم دفاع مقدس شهید شده‌اند در حدود ۱۷۲ هزار نفر و شهدای بمباران‌های دشمن در حدود ۱۶ هزار نفر هستند.

(۷) برابر آمار غیررسمی، تعداد کشته‌ها و مفقودان نیروهای عراقی حدود ۵۲۰ هزار نفر تخمین زده شده که نزدیک به ۲/۵ برابر شهدای ایران است و مجروحان عراقی بیش از ۷۰۰ هزار نفر برآورد شده است.

(۸) یادآوری می‌شود که بخشی از اُسرای ایرانی، مردم غیرنظامی بوده و تقریباً تمامی اُسرای عراقی، نظامی بوده‌اند که باید مورد تجزیه و تحلیل قرار گیرد.

جنگ نرم و رسالت دانشگاهیان

مقدمه

استکبار جهانی به سرکردگی امریکا بعد از پایان جنگ تحمیلی عراق علیه ایران به این نتیجه رسید که با وجود روحیه شهادت طلبی و ایثار و فداکاری مردم ایران به خصوص جوانان نمی تواند به طور مستقیم با ایران وارد نبرد شود، بنابراین ترجیح داد تغییر رویه دهد و جنگ را از حالت مستقیم به جنگ غیرمستقیم تبدیل کند. در نتیجه، صحنه نبرد به عرصه های اقتصادی، سیاسی، امنیتی و به خصوص فرهنگی کشیده شد. در واقع عرصه کنونی، جنگ فرهنگی است که برای تغییر رفتار نظام، تداوم و تأثیرپذیری بیشتری دارد که از آن به جنگ نرم تعبیر می شود.

جنگ نرم، نبردی است که حاصل آن تغییر ذهن و باور مخاطب و تغییر ارزش های حاکم بر جامعه است و نتیجه آن پوسیدگی از درون، بی هویتی و تسلیم در برابر اراده دشمن بدون شلیک حتی یک گلوله است.

رهبر فرزانه انقلاب اسلامی امام خامنه ای (مدظله العالی) به مفهومی به نام جنگ نرم توجه کرده و از ضرورت نقش آفرینی «دانشجویان به عنوان افسران و اساتید به عنوان فرماندهان» مقابله با جنگ نرم سخن گفته اند.

در این فصل ضمن تبیین مفهوم جنگ نرم، روش های مقابله با آن بیان می شود که انشاءالله جوانان به ویژه دانشجویان با مطالعه آن، با حيله ها و ترفندهای دشمن آشنا شوند و خود و جامعه را در برابر آن ایمن کنند.

۱-۱۶ مفهوم جنگ نرم

آنچه با عنوان جنگ نرم^۱ مطرح می‌شود در ادبیات غرب بیشتر به قدرت نرم^۲ شناخته شده است که زیربنای فکری آن را اولین بار جوزف نای^۳ به شکل علمی مطرح کرد. مهم ترین حوزه اعمال و تأثیرگذاری قدرت نرم بر طرف مقابل، بهره‌گیری از رسانه‌ها و امکاناتی است که فرد را قادر می‌سازد تا برای تأثیرگذاری بر طرف مقابل، به اعمال قدرت پردازد.

«سان تزو»^۴ در کتاب هنر جنگ می‌گوید: «می‌شود جنگید، اما مهم ترین کار این است که شما در یک نبرد بدون جنگ، پیروزی به دست بیاورید.» که منظور وی، همان عملیات روانی و جنگ نرم است. پس اگر کسی در ذهنش بپذیرد که شکست می‌خورد، حتماً در دنیای واقع نیز شکست خواهد خورد. زیرا آنچه فرد را به مقاومت تشویق می‌کند، روحیه است.

۲-۱۶ تعریف جنگ نرم

(۱) جنگ نرم عبارت از هر اقدام غیر خشونت آمیز است که ارزش‌ها و هنجارهای جامعه هدف را مورد هجوم قرار دهد تا سرانجام به تغییر در الگوهای رفتاری موجود و خلق الگوهای جدیدی منجر شود که با الگوهای رفتاری نظام حاکم بز جامعه هدف تعارض دارد (کرمی، ۱۳۸۷: ۳).

(۲) جنگ نرم نوعی جنگ سرد است که به استحاله فرهنگی جامعه هدف منجر می‌گردد (ساندرس، ۱۳۸۲: ۱۲۳).

۳-۱۶ اهداف جنگ نرم

به طور کلی استکبار جهانی در جنگ نرم، چهار هدف عمده به شرح زیر دارد:

۱-۳-۱۶ تغییر در باورها، ارزش‌ها و اعتقادات

تغییر در باورها یعنی تغییر انگیزه‌ها، شعارها، معارف انقلابی، باورهای اعتقادی دینی،

1. soft warfare
2. power warfare
3. Joseph Nye
4. Sun Tzu

سیاسی و فرهنگی مردم جامعه. باورها و اعتقادات مردم موتور محرکه یک جامعه محسوب می‌شود. وقتی باوری تغییر کرد، افکار گذشته از ذهن او پاک و افکار دیگری جایگزین می‌شود. اگر جهان‌بینی و نظام ارزشی فرهنگ یک جامعه که جزو اساسی‌ترین باور و اعتقادات مردم است، دستخوش تحول و دگرگونی شود، در نتیجه شیوه‌های زندگی آنها دگرگون خواهد شد. جنگ نرم، جنگ تخریب الگوهاست. در کشور ما مهاجم در این جنگ با ایجاد تردید در مبانی و ارزش‌های اسلامی نظام سیاسی، الگوی آن نظام را در عرصه‌های مختلف اجتماعی ناکارآمد می‌سازد (نائینی، ۱۳۹۰: ۲۴-۲۵). در جنگ نرم دشمن از راه ترویج ارزش‌های غربی که در کشور ما در تضاد کامل با ارزش‌های اسلامی است، سعی می‌کند که با ترویج پول‌پرستی، تجمل‌گرایی، دنیاطلبی و شهرت‌گرایی، مسلمانان را از هویت اسلامی خود دور کند (گیدنز، ۱۳۹۴: ۱۲۰). از آنجا که بسیاری از باورها، ارزش‌ها و برنامه‌های فرهنگی، اجتماعی، سیاسی، حقوقی و اقتصادی ملت ایران متأثر از باورهای دینی و ارزش‌های اسلامی است، هدف جنگ نرم را می‌توان تهاجم به اسلام شیعی و آموزه‌های آن دانست.

۲-۳-۱۶ تغییر در افکار و اندیشه‌ها

در جنگ نرم دشمن تلاش می‌کند، نوع نگاه و نحوه فکر کردن مردم جامعه را تغییر دهد. به دنبال تغییر باورهای اساسی جامعه، قالب‌های تفکر و اندیشه نیز دگرگون می‌شود. با تغییر باورها، افکار جدیدی در ذهن افراد جامعه شکل می‌گیرد که این اندیشه‌ها افراد را به جای مقابله کردن با دشمن و نظام سلطه، به سوی دشمن سوق داده و در جهه او قرار می‌دهد. لذا به دنبال تغییر نگرش افراد جامعه، دشمن سعی می‌کند افکار و اندیشه‌های خود را جایگزین نماید.

۳-۳-۱۶ تغییر در رفتار

در تغییر رفتار، در صورتی که دشمن توانسته باشد باورها و اعتقادات را تغییر دهد به راحتی می‌تواند افکار و اندیشه‌های متناسب با باورهای جدید را در ذهن مردم جامعه شکل دهد. در نتیجه انسان‌های استحاله شده در تغییرات باور و اندیشه، رفتاری را از خود بروز می‌دهند که مورد رضایت و جزو خواسته‌های دشمن است.

۴-۳-۱۶ تغییر در ساختار

در جنگ نرم علیه یک ملت، هدف دشمن ایجاد تغییر و دگرگونی در ساختارهای سیاسی

آن جامعه و جایگزین کردن ساختارهای جدید است. وقتی هویت و باورهای مردم جامعه دگرگون شود، نگرش سیاسی و قالب‌های تفکر و اندیشه نیز دگرگون می‌شود و الگوهای رفتاری جدیدی شکل می‌گیرد که به سمت ساختارشکنی، جهت پیدا می‌کند و تا فروپاشی یک نظام سیاسی پیش می‌رود.

هدف اصلی و نهایی در جنگ نرم استکبار جهانی علیه جمهوری اسلامی ایران، انحلال درونی و استحاله نظام اسلامی و تغییر باطن و سیرت آن با حفظ صورت و ظاهر است که از طریق تغییر باورها و سست کردن ایمان مردم از جمله نخبگان، دانشگاهیان، دانشجویان، جوانان و عناصر فعال صورت می‌گیرد.

در یک نتیجه کلی می‌توان گفت مهم‌ترین اهداف جنگ نرم دشمن علیه ملت‌ها به ویژه جمهوری اسلامی ایران، تغییر ایدئولوژی حاکم، کاهش مشارکت سیاسی مردم با القای ناکارآمدی حکومت، تغییر حکومت دینی و ملی شهروندان با تخریب پیشینه تاریخی آنها، دستکاری افکار عمومی در راستای خواسته‌های خود و علیه نظام حاکم، کاهش انسجام اجتماعی، تغییر انسجام سیاسی حاکم، تغییر ارزش‌های جامعه، ایجاد استحاله فرهنگی و ایجاد فرهنگ جدید، تغییر الگوی سیاسی حاکم و تشدید و تقویت واگرایی قومی است (نائینی، ۱۳۹۰: ۲۵).

۱۶-۴ شاخص‌های جنگ نرم از دیدگاه امام خامنه‌ای (مدظله العالی)

بعضی از شاخص‌های اصلی جنگ نرم عبارت‌اند از:

- (۱) ایجاد اختلاف و تفرقه در میان ملت ایران و جهان اسلام؛
- (۲) جلوگیری از آنگوشدن ایران در جهان اسلام و منطقه؛
- (۳) مرعوب کردن مسئولان و مقامات تصمیم‌گیرنده؛
- (۴) دامن زدن به مسائل و حساسیت‌های قومی و مذهبی؛
- (۵) القای ناکارآمدی نظام؛
- (۶) مخدوش کردن نقاط قوت و امیدبخش؛
- (۷) بزرگ‌نمایی نقاط ضعف و القای یأس؛
- (۸) ایجاد تفرقه در سطوح مختلف، از مسئولان گرفته تا غیر مسئولان و آحاد مردم؛
- (۹) ایجاد غفلت از دشمن به خصوص اغفال خواص و نخبگان از تأثیر دشمن.

۵-۱۶ محورهای عمده جنگ نرم استکبار جهانی

محورهای عمده جنگ نرم عبارت‌اند از:

- (۱) ترساندن ملت‌های مسلمان و تضعیف روحیه مقاومت و پایداری آنها؛
- (۲) القای روحیه ناامیدی در بین مردم و مسئولان؛
- (۳) اسلام‌هراسی، ایران‌هراسی و شیعه‌هراسی در جهان؛
- (۴) ترویج و رشد بی‌بندوباری و اصالت‌دادن به لذت‌جویی مادی؛
- (۵) ترویج سکولاریسم، دموکراسی به سبک امریکا و ارزش‌های انحرافی فرهنگ غربی؛
- (۶) مقابله با فرهنگ دینی و مذهبی؛
- (۷) از بین بردن روحیه حماسی و فرهنگ ایثار و شهادت‌طلبی؛
- (۸) تشدید اختلافات قومی و مذهبی؛
- (۹) سلب اعتماد مردم از نظام و مسئولان.

۶-۱۶ اقدامات راهبردی جنگ نرم استکبار جهانی در ایران

با توجه به رویارویی متقابل ایران و امریکا به‌ویژه پس از دوران دفاع مقدس، سیاست‌های عمده امریکا بر جنگ نرم متمرکز است که هر روز دامنه و ابعاد آن وسیع‌تر می‌شود. امریکا و جریان صهیونیسم بین‌الملل برای عملیاتی کردن جنگ نرم در قالب ناتوی فرهنگی علیه ایران طی سال‌های گذشته و نیز سال‌های آینده به‌منظور از بین بردن اسلام و نظام اسلامی، اقدامات راهبردی فراوانی را در دستور کار خود قرار داده‌اند که به‌شرح بعضی از آنها در زیر پرداخته می‌شود:

- (۱) جریان‌سازی سیاسی در داخل ایران برای تبلیغ با هدف بهبود رابطه با امریکا و بهبود نشان دادن و پرهزینه و انمود کردن اصل مبارزه با استکبار و شیطان بزرگ با طرح‌ریزی کودتاهای مخملی، فتنه‌های گوناگون و...؛
- (۲) افزایش دامنه تهاجم فرهنگی برای کمرنگ کردن ارزش‌های دینی و انقلابی و افزایش میزان نفوذپذیری مردم و مسئولان در برابر فرهنگ و سلطه بیگانه؛
- (۳) تضعیف اقتصاد کشور از طریق اجرای قوانین متعدد بین‌المللی و ایجاد محدودیت و تحریم برای کاهش منابع درآمد ملی و جلوگیری از انتقال فناوری‌های پیشرفته به ایران؛

- (۴) انجام عملیات پنهانی براندازی و جاسوسی؛
- (۵) ایجاد فضای رُعب و وحشت در بین مردم و مسئولان از احتمال بروز جنگ؛
- (۶) پیگیری پرونده هسته‌ای ایران و القای غیرصلح‌آمیز بودن این فناوری و متهم کردن ایران به ساختن بمب اتم و تقویت تروریست‌ها و جریان بنیادگرایی افراطی؛
- (۷) سرمایه‌گذاری در رسانه‌های دیداری و شنیداری، سازمان‌های تبلیغاتی و خبری و شرکت‌های فیلم‌سازی برای ارائه تصویری سیاه و خطرناک از ایران به افکار عمومی جهان؛
- (۸) ایجاد فضای رسانه‌ای درباره دخالت ایران در عراق، لبنان و... در نقش بزرگ‌ترین مدافع تروریسم که به عوامل ناامنی در این کشورها تسلیحات می‌رساند و آنها را آموزش نظامی می‌دهد؛
- (۹) تقویت دموکراسی به سبک امریکایی و بهانه قراردادن مقوله حقوق بشر، حقوق زنان و دامن زدن به مطالبات صنفی و اجتماعی و نیز سازماندهی نارضایتی‌ها به وسیله مطبوعات خاکستری، احزاب و...؛
- (۱۰) راه‌اندازی سایت‌های اینترنتی و ارائه نرم‌افزارهای جاسوسی به عوامل خود در داخل کشور تا ابعاد مختلف جنگ رسانه‌ای به شکل اثربخش‌تر طراحی و اجرا شود؛
- (۱۱) ایجاد تقابل بین سران ارشد نظام اسلامی و مشغول ساختن ذهن آنها به مسائل داخلی و منصرف ساختن آنها از تعقیب اهداف جهانی انقلاب اسلامی؛
- (۱۲) تضعیف رهبری با ترویج شایعات مختلف تا از میزان علاقه و اعتماد به رهبری و اطاعت‌پذیری مردم از او بکاهد و نیز تضعیف روحانیت متعهد و کاستن از نفوذ آنها در بین مردم؛
- (۱۳) ایجاد اختلاف بین جناح‌های مختلف حاکمیت با هم و با مردم و گسترش آن و تلاش برای دامن زدن به گرایش‌های تجزیه‌طلبانه در نقاط مختلف کشور؛
- (۱۴) نفوذ در مراکز راهبردی نظام از جمله بدنه دولت، دانشگاه‌ها، مطبوعات، مراکز نشر کتاب و فیلم و انحراف افکار عمومی کشور به نفع استکبار جهانی؛
- (۱۵) تلاش در اخراج و انزوای طرفداران واقعی نظام و نفوذ هواداران غرب در پست‌های کلیدی نظام و زمینه‌سازی برای قدرت‌یابی نفوذی‌ها؛
- (۱۶) معرفی مخالفان نظام در افکار عمومی به عنوان طرفدار صلح و صفا و برعکس طرفداران نظام به عنوان اهل خشونت و جنگ‌طلبی؛

(۱۷) اتحاد مخالفان نظام به‌ویژه بین جنبش‌های معلمان، کارگران و دانشجویان و همه نیروها برای مخالفت با نظام جمهوری اسلامی ایران؛

(۱۸) بی‌اعتبار جلوه‌دادن منابع خبری نظام جمهوری اسلامی ایران به‌ویژه صدا و سیما؛

(۱۹) گسترش فساد و اعتیاد در بین جوانان کشور.

در اینجا لازم است با توجه به مطالب فوق و عداوت شدید استکبار جهانی به سرکردگی امریکا در جنگ نرم علیه جمهوری اسلامی ایران، به نظریه فوکویاما به قرار زیر توجه شود:

فرانسیس فوکویاما پژوهشگر و تاریخ‌نگار ژاپنی‌الصل امریکایی‌تبار و نویسنده کتاب معروف *پایان تاریخ و آخرین انسان* در کنفرانس اورشلیم با عنوان «بازشناسی هویت شیعه» می‌گوید: «شیعه، پرنده‌ای است که افق پروازش خیلی بالاتر از تیرهای ماست. پرنده‌ای که دو بال دارد: یک بال سبز و یک بال سرخ.» او بال سبز این پرنده را مهدویت و عدالت‌خواهی و بال سرخ را شهادت‌طلبی معرفی می‌کند که ریشه در کربلا دارد و شیعه را فناپذیر کرده است.

فوکویاما معتقد است شیعه بعد سومی هم دارد که اهمیتش بسیار است. او می‌گوید: «این پرنده، زرهی به نام ولایت‌پذیری به تن دارد و قدرتش با شهادت دو چندان می‌شود. شیعه، عنصری است که هرچه او را از بین می‌برند، بیشتر می‌شود.» وی جنگ عراق و ایران را مثال می‌زند و می‌گوید: «این‌ها فاو را تسخیر کرده‌اند، می‌روند کربلا را هم بگیرند و این، یعنی فتح قدس، اگر کربلا را بگیرند، اینجا را هم قطعاً می‌گیرند.» او برای دفع این خطر پیشنهاد می‌کند با امتیاز دادن به ایران، جنگ را متوقف کنید.

فوکویاما، مهندسی معکوسی را برای شیعه و مهندسی صحیحی را برای آمریکا طراحی می‌کند و می‌نویسد: «مهندسی معکوس برای شیعیان این است که ابتدا ولایت فقیه را خط بزنید. تا این را خط نزنید، نمی‌توانید به ساحت قدسی کربلا و مهدویت تجاوز کنید. برای پیروزی بر یک ملت باید میل مردم را تغییر داد. ابتدا ولایت فقیه را خط بزنید، در گام بعد، شهادت‌طلبی این‌ها را به رفاه‌طلبی تبدیل کنید. اگر این دو تا را خط بزنید، خود به خود اندیشه‌های امام زمانی از جامعه شیعه رخت برمی‌بندد. شما بیاید برای غرب هم امام زمان (عج) و کربلا و ولی فقیه بتراشید.»

فوکویاما برای این کار، مکتب جدیدی به نام اونجلیس عرضه کرد. مکتبی که قدمتش به ۱۹۸۷م (۱۳۶۶ش) بر می‌گردد. طرفداران این مکتب معتقدند عیسای ناصری

خواهد آمد. فوکویاما به آنها توصیه می‌کند در فیلم‌هایشان هر چه را شیعیان درباره امام زمان (عج) می‌گویند، بر شخصیت عیسیای ناصری تطبیق بدهند.

بر اساس دستور فوکویاما، فیلم‌هایی بر مبنای مدل «روایت فتح» شهید آوینی، ساخته شد؛ با همان اسلوب متن و با به کارگیری مؤلفه‌های احساسی برنامه‌های شهید آوینی، با همان تیپ‌ها و همان دیالوگ‌ها که شهید آوینی می‌گفت.

فیلم «نجات سرباز رایان» با محتوای تجلیل از مادر سه شهید؛ فیلم «نبرد پرل هاربر» با محتوای جنگ جنگک تا رفع فتنه در عالم؛ فیلم «زمانی سرباز بودیم» با تئوری بازسازی کربلا و بر اساس الگوی عملیات کربلای ۵؛ فیلم «سقوط شاهین سیاه»، برای بازسازی صحنه کربلا و فیلم «جن‌گیر» که در آن از نمادهای اسلامی شیعه استفاده شده بود.

شایان توجه است در تمامی این فیلم‌ها، بر اساس نظریه فوکویاما لباس هم بر اساس الگوی شیعی انتخاب شده است. لباس سربازان امریکایی، سبز رنگ، آن هم به دلیل تقدس این رنگ در آرمان‌های شیعی، هنریشه‌ها تا پایان فیلم ناشناخته‌اند و همچنین تا آخر فیلم فقط نقش‌های قدسی بازی می‌کنند، و لباس سربازان مقابل، قرمز است (<http://article.tebyan.net/146974>).

۷-۱۶ عوامل و منابع قدرت نرم جمهوری اسلامی ایران

برای مقابله با جنگ نرم استکبار جهانی به سرکردگی امریکا، جمهوری اسلامی ایران، برخوردار از عوامل و منابع فراوانی در ابعاد جغرافیایی، اقتصادی، سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و نظامی است که با توجه به برنامه‌ریزی صحیح و اجرای درست آن می‌تواند اثرات تهدیدات دشمنان را خنثی و یا به حداقل برساند و برای نظام سیاسی کشور مصونیت ایجاد کند. بعضی از این عوامل و منابع عبارت‌اند از:

- (۱) ولایت مطلقه فقیه و نظام ولایی؛
- (۲) استقامت و پایداری بر اصول و ارزش‌های اسلام ناب محمدی (ص)؛
- (۳) فرهنگ عاشورایی و روحیه ایثار، جهاد و شهادت‌طلبی؛
- (۴) فرهنگ انتظار و امید به آینده؛
- (۵) مردم‌سالاری دینی؛
- (۶) قدرت معنوی و اخلاقی؛
- (۷) ظلم‌ستیزی و دفاع از حقوق مظلومان و مستضعفان در جهان؛

- (۸) استحکام داخلی و کارآمدی نظام سیاسی؛
- (۹) توان و سابقه فکری، فرهنگی و تمدنی؛
- (۱۰) قدرت بسیج‌کنندگی (توان ایجاد جنبش‌های اجتماعی)؛
- (۱۱) قدرت علمی و فناوری در حال شکوفایی؛
- (۱۲) سرمایه اجتماعی؛
- (۱۳) ظرفیت مدیریت نرم‌افزاری تهدیدها و بحران‌ها؛
- (۱۴) منابع عظیم معدنی و سوخت انرژی فسیلی؛
- (۱۵) نیروهای مسلح مکتبی و انقلابی با قدرت بازدارندگی بالا.

۸-۱۶ راهبردهای عمده مقابله با جنگ نرم

در اینجا برای مقابله با جنگ نرم دشمن، به بعضی از راهبردها در زیر اشاره می‌شود:

- (۱) آگاهی مردم جامعه نسبت به جنگ نرم دشمن و ارائه راه حل مقابله با آن (واکسیناسیون فرهنگی جامعه)؛
- (۲) استفاده از دیپلماسی عمومی فعال؛
- (۳) تبدیل قدرت نرم دشمن به فرصتی برای افزایش قدرت نرم خود؛
- (۴) انجام عملیات ضد روانی جهت خنثی‌سازی فعالیت‌های روانی دشمن؛
- (۵) استفاده از منابع قدرت نرم؛
- (۶) خلع سلاح روانی مخالفان نظام؛
- (۷) تقویت و گسترش فعالیت‌های فرهنگی و افزایش محصولات فرهنگی جذاب (مرادی، ۱۳۹۴: ۳۰-۳۲).

۹-۱۶ راهبردهای مقابله با جنگ نرم استکبار جهانی از دیدگاه امام

خامنه‌ای (مدظله‌العالی)

رئوس راهبردهای اساسی امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) برای خنثی‌سازی تهدیدات جنگ نرم دشمن که در بیانات مختلف و در شرایط و مقاطع مختلف زمانی به آنها اشاره کرده‌اند به شرح زیر است:

- (۱) تلاش برای برتری دادن جبهه انقلاب در برابر جبهه استکبار؛
- (۲) تمسک به اسلام و فرهنگ دینی و انقلابی؛

- (۳) پایبندی به اصول، ارزش‌ها و آرمان‌های انقلاب و راه امام(ره)؛
- (۴) تحول و خودسازی فرهنگی و معنوی؛
- (۵) بصیرت و دشمن‌شناسی؛
- (۶) کار فرهنگی عمیق و اثرگذار؛
- (۷) تکیه بر فرهنگ بسیجی، جهاد، ایثار و شهادت؛
- (۸) حفظ وحدت و انسجام اسلامی؛
- (۹) امر به معروف و نهی از منکر و مقابله با فساد؛
- (۱۰) اصلاح و ارتقای فرهنگ عمومی؛
- (۱۱) پیشرفت در علم و فناوری؛
- (۱۲) تقویت و پررنگ کردن فعالیت‌های فرهنگی و هنری؛
- (۱۳) اتحاد مردم و جریان‌های سیاسی و دوری از اختلاف و تردید و بدبینی؛
- (۱۴) امید به آینده و دیدی خوشبینانه همراه با اعتماد به نفس به دور از ناامیدی؛
- (۱۵) راه‌اندازی کرسی‌های آزاداندیشی و نظریه‌پردازی آزاد؛
- (۱۶) بصیرت آحاد جامعه و به ویژه نخبگان؛
- (۱۷) ایستادگی در برابر دشمنان انقلاب و نظام اسلامی و سازش نکردن با آنها.

۱۶-۱۰ رسالت دانشگاهیان در مقابل جنگ نرم

از آنجا که قشر دانشگاهی بیشتر با مقوله فکر و فرهنگ ارتباط دارد، در جنگ نرم دشمن، این قشر در اولویت‌های بالای دشمنان جمهوری اسلامی ایران قرار می‌گیرد. راه مقابله با جنگ نرم که در حال حاضر دانشگاهیان کشور به ویژه درگیر آن هستند، مبتنی بر نکات مهمی است که هوشیاری این قشر را می‌طلبد. دانشگاهیان باید بدانند که جنگ نرم، نوعی از جنگ است که برای مقابله با آن باید خود را مجهز کنند. نباید گمان کرد که جنگ فقط جنگ نظامی و سخت است. استکبار جهانی که منافع خود را در منطقه خاورمیانه در خطر می‌بیند، به دنبال اهداف و منافع خاص خود است. درک اینکه در شرایط جنگ نرم قرار داریم، کمک می‌کند تا واقعیت‌های اجتماعی و سیاسی محیط پیرامونی خود را بهتر ببینیم و نسبت به آن شناخت پیدا کنیم.

باید دانست که اگر رسانه‌های بیگانه درباره یک پدیده مواردی را ظاهراً به صورت صحیح القا می‌کنند، اما موارد فراوان دیگری نیز وجود دارد که به صورت خلاف واقع و

دروغ به خوراک فکری برای مخاطبان تبدیل می‌کنند تا بر افکار و اندیشه‌های آنان تأثیر گذارند که در این مورد باید به‌طور دائم آگاهی‌بخشی و یادآوری صورت گیرد. مقابله به‌مثل دانشگاهیان علیه دشمن در جنگ نرم، باید به شیوه‌های فکری، فرهنگی - اسلامی و تقویت افکار سالم در ضمیر جامعه صورت گیرد تا هجوم فرهنگی دشمن را خنثی کند. اساتید دانشگاه در ارتباط با جنگ نرم باید با بینش عمیق و ادراک مناسب از وضعیت‌های موجود، یافته‌های خود را با صحت و دقت به دانشجویان منتقل کنند.

در پایان یادآوری می‌شود که نقش دانشگاهیان بسیار خطیر و با اهمیت است. در واقع اگر دانشگاه‌های کشور بر اثر توطئه‌های قدرت‌های استکباری در جنگ نرم مقهور و به انحراف کشیده شوند، این انحراف به جامعه سرایت می‌کند؛ و تنها در صورتی که دانشگاه محل پرورش انسان‌های فرهیخته، با مسئولیت و مہذب باشد، در سالم‌سازی جامعه مؤثر خواهد بود. در این ارتباط به فزاینده‌ای از وصیت‌نامه امام خمینی (ره) درباره نقش دانشگاهیان و رسالت مهم آنها اشاره می‌شود:

(۱) «از نقشه‌های شیطانی قدرت‌های بزرگ استعمار و استثمارگر که سال‌های طولانی در دست اجرا است و در کشور ایران از زمان رضاخان اوج گرفت و در زمان محمدرضا با روش‌های مختلف دنباله‌گیری شد، ایجاد عداوت بین دانشگاهیان و روحانیان بود که تبلیغات وسیعی در این زمینه شد و مع‌الاسف به‌واسطه بی‌خبری هر دو قشر از توطئه شیطانی ابرقدرت‌ها، نتیجه چشم‌گیری گرفته شد. از یک طرف از دبستان‌ها تا دانشگاه‌ها کوشش شد که معلمان و دبیران و اساتید و رؤسای دانشگاه‌ها از بین غرب‌زدگان یا شرق‌زدگان و منحرفان از اسلام و سایر ادیان، انتخاب و به کار گماشته شوند و متعهدان مؤمن در اقلیت قرار گیرند... و از طرف دیگر، با تبلیغات سوء، روحانیون و مبلغان و متدینان را از دانشگاه و دانشگاهیان ترسانیده و همه را به بی‌دینی و بی‌بند و باری و مخالف با مظاهر اسلام و ادیان متهم می‌نمودند. نتیجه آنکه دولتمردان مخالف ادیان و اسلام و روحانیون و متدینان باشند؛ و توده‌های مردم که علاقه به دین و روحانی دارند مخالف دولت و حکومت و هرچه متعلق به آن است باشند، و اختلاف عمیق بین دولت و ملت و دانشگاهی و روحانی راه را برای چپ‌اولگران آنچنان باز کند.» (صحیفه امام، ج ۲۱، ۱۳۷۸: ۴۱۳-۴۱۴)

(۲) «توصیه اینجانب آن است که نسل حاضر و آینده غفلت نکنند و دانشگاهیان و

جوانان برومند عزیز هرچه بیشتر با روحانیان و طلاب علوم اسلامی پیوند دوستی و تفاهم را محکم‌تر و استوارتر سازند و از نقشه‌ها و توطئه‌های دشمن غدار غافل نباشند و به مجرد

آنکه فرد یا افرادی را دیدند که با گفتار و رفتار خود در صدد است بذر نفاق بین آنان افکنند، او را ارشاد و نصیحت نمایند و اگر تأثیر نکرد از او روگردان شوند و او را به انزوا کشانند.» (همان: ۴۱۴)

(۳) «از توطئه‌های بزرگ آنان [قدرت‌های استکباری] چنانچه اشاره شد و کراراً تذکر داده‌ام، به دست گرفتن مراکز تعلیم و تربیت خصوصاً دانشگاه‌ها است که مقدرات کشورها در دست محصولات آنها است.» (همان: ۴۱۸)

(۴) «... اما در دانشگاه، نقشه آن است که جوانان را از فرهنگ و ادب و ارزش‌های خودی منحرف کنند و به سوی شرق یا غرب بکشانند و دولتمردان را از بین اینان انتخاب و بر سرنوشته کشورها حکومت دهند تا به دست آنها هر چه می‌خواهند انجام دهند.» (همان)

(۵) «... بر ملت و دولت جمهوری اسلامی است در همه اعصار که نگذارند عناصر فاسد دارای مکتب‌های انحرافی یا گرایش به غرب و شرق در دانش‌سراها و دانشگاه‌ها و سایر مراکز تعلیم و تربیت، نفوذ کنند و از قدم اول جلوگیری نمایند تا مشکلی پیش نیاید و اختیار از دست نرود و وصیت اینجانب به جوانان عزیز دانش‌سراها و دبیرستان‌ها و دانشگاه‌ها آن است که خودشان شجاعانه در مقابل انحرافات قیام نمایند تا استقلال و آزادی خود و کشور و ملت خودشان مصون باشد.» (همان: ۴۳۰-۴۳۱)

خودآزمایی تشریحی بخش پنجم

۱. عوامل پیروزی جمهوری اسلامی ایران در هشت سال دفاع مقدس چه بوده است؟
۲. دلایل پیروزی جمهوری اسلامی ایران در هشت سال دفاع مقدس چه بوده است؟
۳. نتایج و دستاوردهای داخلی هشت سال دفاع مقدس را در عرصه سیاسی و امنیتی بنویسید.
۴. نتایج و دستاوردهای خارجی هشت سال دفاع مقدس را در عرصه نظامی بنویسید.
۵. وظیفه جامعه نسبت به شهید چیست؟
۶. قرآن کریم در خصوص مقام شهید چه تعبیری دارد؟
۷. تشابهات دوران دفاع مقدس و عاشورای حسینی را بنویسید.
۸. روش‌های جنگ نرم را توضیح دهید.
۹. محورهای عمده جنگ نرم استکبار جهانی را بنویسید.
۱۰. اصول و روش‌های مقابله با جنگ نرم را بنویسید.

پیوست‌ها

پیوست ۱: قراردادهای مهم ایران با دولت عثمانی / عراق

نام قرارداد	سال انعقاد قرارداد	توافق‌نامه دولتی
قرارداد آماسیه	۱۵۵۵م (۹۳۴ ش)	۱. ایالت‌های آذربایجان، ارمنستان شرقی و گرجستان شرقی در اختیار دولت ایران قرار گرفت. ۲. ایالت‌های گرجستان غربی، ارمنستان غربی و کشور عراق به دولت عثمانی واگذار شد. ۳. مدارا کردن با پیروان مذهب شیعه و زائرین ایرانی توسط دولت عثمانی.
قرارداد زهاب	۱۶۳۹م (۱۰۱۸ ش)	۱. عراق برای همیشه به دولت عثمانی واگذار شد. ۲. تعیین یک قطعه از نوار مرزی بین ایران و عثمانی (به عنوان مرز) که بر روی آن کنترل سیاسی نداشتند.
قرارداد کُردان	۱۷۴۶م (۱۱۲۵ ش)	۱. محترم شمردن مرزهای بین دو دولت ایران و عثمانی براساس توافق قرارداد زهاب.
قرارداد ارزروم (۱)	۱۸۲۳م (۱۲۰۲ ش)	۱. محترم شمردن مرزهای مورد توافق در قرارداد کردان. ۲. برخورد مناسب با زائرین و بازرگانان. ۳. تحویل پناهندگان و خروج بدون مانع کلیه اسیران جنگی. ۴. اقامت یک سفیر در دربارهای مربوط.
قرارداد ارزروم (۲)	۱۸۴۷م (۱۲۲۶ ش)	۱. ایران از دعای خود در مورد شهر و ولایت سلیمانیه صرف‌نظر کرد. ۲. دولت عثمانی متعهد شد که خرمشهر، آبادان، لنگرگاه و اراضی ساحل شرقی اروندرود، در حاکمیت مطلق ایران باشد. ۳. عبور و مرور کشتی‌های ایرانی در اروندرود با آزادی کامل صورت گیرد.
پروتکل تهران	۱۹۱۱م (۱۲۹۰ ش)	۱. تشکیل کمیسیونی متشکل از نمایندگان دو دولت در اسلامبول. ۲. در صورت عدم توافق در مورد تفسیر و یا اجرای برخی از مواد قرارداد، دو دولت، مشکل را به دیوان داوری لاهه ارجاع دهند (به جای ارجاع مسئله به روس و انگلیس).

توافق نامه دولتی	سال انعقاد قرارداد	نام قرارداد
<p>۱. خط مرزی بین دو دولت در هر محل، به وسیله کمیسیون تحدید حدود (نمایندگان ایران، عثمانی، روس و انگلیس) مشخص شود.</p> <p>۲. حدود ۷۰۰ مایل مربع از اراضی ایران واقع در شمال و جنوب قصر شیرین به دولت عثمانی واگذار شد.</p>	۱۹۱۳م (۱۲۹۲ ش)	پروتکل اسلامبول
<p>۱. تأکید بر مرزهای دو کشور، طبق پروتکل اسلامبول و صورت جلسات ۱۹۱۴م، به غیر از تعیین مرز براساس خط تالوگ که فقط در مقابل آبادان باشد.</p> <p>۲. رودخانه اروندرود به طور متساوی برای تردد کشتی های تجاری تمام کشورها باز باشد.</p>	۱۳۱۶ش	قرارداد ۱۹۳۷م
<p>۳. فقط کشتی های جنگی ایران و عراق حق دارند در اروندرود تردد کنند.</p> <p>۴. واگذاری مالکیت تمام رودخانه اروندرود به عراق.</p>		
<p>۱. رعایت قرارداد آتش بس ۱۹۷۴م (۱۳۵۳ش).</p> <p>۲. عقب نشینی دو کشور ایران و عراق از نواحی مرزی.</p> <p>۳. اجتناب از هر نوع اعمال خصمانه علیه یکدیگر.</p> <p>۴. از سرگیری مذاکرات دو کشور بدون هیچ قید و شرطی برای حل مسائل.</p>	۱۹۷۴م (۱۳۵۳ش)	قطنامه ۳۴۸ شورای امنیت

پیوست ۲: مقایسه وضعیت و شرایط ایران و عراق در آستانه جنگ

عراق	جمهوری اسلامی ایران	کشور وضعیت
<p>۱. قدرت گرفتن حزب بعث و برخورداری رئیس‌جمهور از اختیارات مطلق. ۲. نزدیک شدن به قدرت‌های منطقه‌ای و جهانی و ایجاد پیمان دوستی با آنها. ۳. سرکوبی مخالفان و ناراضیان داخلی و تصفیه درونی حزب بعث. ۴. دارای ثبات سیاسی و قدرت متمرکز.</p>	<p>۱. اختلاف‌های سیاسی در بین احزاب و گروه‌های سیاسی. ۲. ناآرامی در بعضی از شهرها و مناطق کشور. ۳. ترور شخصیت‌های مهم انقلاب به دست ضد انقلاب. ۴. فعالیت گسترده ضد انقلاب و مخالفین نظام برای انحلال ارتش. ۵. فاصله گرفتن کشور از قدرت‌های جهانی و منطقه‌ای به دلیل ماهیت استکبارستیزی. ۶. جلوگیری از ایجاد یک حکومت مقتدر مردمی در کشور مبتنی بر تفکر اسلامی از ناحیه استکبار جهانی و ایادی داخلی آنها. ۷. ترور مردم عادی برای رعب و وحشت.</p>	سیاسی و امنیتی
<p>۱. افزایش عواید نفتی و صرف آن برای تقویت و توسعه ارتش. ۲. برخورداری از منابع آب فراوان و محصولات کشاورزی. ۳. کمک‌های اقتصادی و مالی کشورهای عرب به عراق.</p>	<p>۱. کاهش تولید و فروش نفت ایران. ۲. بلوکه شدن ذخایر ارزی ایران در بانک‌های امریکا. ۳. تحریم اقتصادی ایران از سوی شرکت‌های غربی. ۴. انتقال دارایی‌های کشور به خارج توسط خانواده سلطنتی پهلوی و وابستگان آنها. ۵. غیرفعال بودن صنعت کشور به دلیل اعتصاب‌های اوایل انقلاب.</p>	اقتصادی

عراق	جمهوری اسلامی ایران	کشور وضعیت
<p>۱. تأمین عمده نیازمندی‌های تسلیحاتی، آموزشی و تدارکاتی از شوروی.</p> <p>۲. تأمین نیازمندی‌های جنگ‌افزار و تجهیزات نظامی از دولت‌های اروپایی مانند فرانسه و ایتالیا.</p> <p>۳. تقویت و توسعه ارتش در بُعد نیروی انسانی، آموزش، تسلیحات و تجهیزات نظامی.</p>	<p>۱. تغییر در ساختار و مؤلفه‌های قدرت نظامی ارتش بر اثر انقلاب.</p> <p>۲. کاهش استعداد نیروی انسانی ارتش بر اثر جداشدن بعضی از سران، تقلیل دوره خدمت سربازی و بازنشسته شدن رده‌های بالا.</p> <p>۳. نبود آمادگی در سپاه برای ورود به جنگ و طی نکردن دوره‌های آموزشی.</p>	<p>نظامی</p>

پیوست ۳: نامه امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) به فرمانده لشکر ۹۲ زرهی اهواز

سرکار سرهنگ قاسمی فرمانده لشکر ۹۲ زرهی اهواز
با سلام شنیدم تیمسار ظهیرنژاد به شما تلفن کرده‌اند که تیپ ۲ فردا وارد عمل نشود مگر بنا به امر، و منظورشان امر آقای رئیس‌جمهور است. من این عدول از تصمیم عصر را قابل توجه نمی‌دانم. این به معنای تعطیل یا به ناکامی کشاندن عملیات فردا است.
استعداد دشمن چنان است که آن دو گروهان پیاده یارای کار درستی در برابر آن ندارند و اگر تیپ وارد عمل نشود، درحقیقت تک انجام نگرفته است. صبح اگر برای تصمیم نهایی بخواهیم منتظر آمدن تیمسار ظهیرنژاد بمانیم، وقت خواهد گذشت.
جوانان ما در سوسنگرد حداکثر تا صبح مقاومت خواهند کرد و صبح زود اگر ما قدری بار دشمن را سبک نکنیم، همه نابود خواهند شد و شهر کاملاً سقوط خواهد کرد. خلاصه اینکه به نظر و تشخیص ما کار باید بر همان روال که عصر صحبت شد پیش برود و تیپ آماده باشد که صبح وارد عمل شود، در غیر این صورت مسئولیت سقوط سوسنگرد با هر کسی است که از این تصمیم عدول کرده است.

شب دوشنبه ۵۹/۸/۲۶ - ساعت ۰۱:۱۰ سیدعلی خامنه‌ای^۱

پیوست ۴: تعداد عملیات‌های بزرگ، متوسط و کوچک رزمندگان اسلام

هشت سال دفاع مقدس مستلزم فعالیت مستمر و مقاومت پیگیر رزمندگان اسلام در جبهه‌های جنگ بوده است و با توجه به محدودیت در زمینه تجهیزات و تسلیحات پیشرفته راهبردی، نبرد زمینی تنها امکان تداوم و مقاومت بوده است تا از این طریق، برتری توان نظامی دشمن خنثی گردد. در این خصوص کارنامه درخشانی از رزمندگان اسلام وجود دارد که بخشی از آن به شرح زیر است.

طول مدت جنگ (روز)	نبرد فعال (روز)	تهاجم خودی (روز) ^۱	تهاجم دشمن (روز) ^۲
۲۸۸۷	۱۰۰۰	۷۹۳	۲۰۷

منبع: اردستانی، ۱۳۷۲: ۲۹.

نوع عملیات	تعداد	تفاهم خودی (روز)	آمار ^۳	کشته و زخمی	غنائم			انهدامی				
					تانک و نفربر	توپ	خوردو	تانک و نفربر	توپ	خوردو	هواپیما	بالگرد
بزرگ	۱۹	۴۶۰	۵۶۸۲۸	۲۹۷۸۰۰	۱۳۵۵	۴۰۱	۲۸۲۰	۴۱۳۱	۵۲۲	۳۵۶۵	۲۱۴	۴۳
متوسط	۱۹	۱۹۱	۷۲۴۱	۴۷۰۷۰	۲۴۰	۵۹	۵۱۰	۸۹۹	۱۰	۸۹۳	۳۰	۲۳
کوچک	۱۲۴	۱۴۲	۸۲۹۴	۵۰۲۷۸	۱۰۵	۲۱	۳۲	۷۲۸	-	۶۹۴	۲۲	۲۴
جمع کل	۱۶۲	۷۹۳	۷۲۳۶۳	۳۹۵۱۴۸	۱۷۰۰	۴۸۱	۳۳۶۳	۵۷۵۸	۵۳۲	۵۱۵۲	۲۶۶	۹۰

منبع: همان: ۳۰.

۱. در مورد حمله خودی، زمان عملیات هم‌زمان، یک‌بار حساب شده است.
۲. تهاجم دشمن طی سه مرحله آغاز، دفاع متحرک و خاتمه جنگ به ترتیب ۵۸، ۷۵ و ۷۴ روز بوده است.
۳. آمار آسرا تقریبی است و احتیاج به توضیح دارد.

پیوست ۴-۱: عملیات‌های بزرگ

ردیف	نام عملیات	تاریخ	منطقه درگیری	سازمان عمل‌کننده
۱	ثامن‌الائمه	۶۰/۷/۵	شمال آبادان	مشترک
۲	طریق‌القدس	۶۰/۹/۸	بستان	مشترک
۳	فتح‌المبین	۶۱/۱/۲	غرب شوش	مشترک
۴	بیت‌المقدس	۶۱/۲/۱۰	جنوب اهواز	مشترک
۵	رمضان	۶۱/۴/۲۳	شرق بصره	مشترک
۶	والفجر مقدماتی	۶۱/۱۱/۱۷	چزابه - فکه	مشترک
۷	والفجر ۱	۶۲/۱/۲۱	شمال فکه	مشترک
۸	والفجر ۴	۶۲/۷/۲۸	مریوان - بانه	مشترک
۹	خیبر	۶۲/۱۲/۳	هورالهویزه	مشترک
۱۰	بدر	۶۳/۱۱/۱۹	هورالهویزه	مشترک
۱۱	قادر	۶۳/۴/۲۳	سیدکان	ارتش
۱۲	والفجر ۸	۶۴/۱۱/۲۰	فاو	سپاه
۱۳	کربلای ۱	۶۵/۴/۹	مهران	سپاه
۱۴	کربلای ۴	۶۵/۱۰/۳	ابوالخصیب	سپاه
۱۵	کربلای ۵	۶۵/۱۰/۱۹	شلمچه	سپاه
۱۶	کربلای ۱۰	۶۶/۱/۲۵	ماووت	سپاه
۱۷	بیت‌المقدس ۲	۶۶/۱۰/۲۵	ماووت	سپاه
۱۸	والفجر ۱۰	۶۶/۱۲/۲۳	حلچه	سپاه
۱۹	بیت‌المقدس ۷	۶۷/۳/۲۲	شلمچه	سپاه

منبع: همان: ۱۶-۱۷.

پیوست ۴-۲: عملیات‌های متوسط

ردیف	نام عملیات	تاریخ	منطقه درگیری	سازمان عمل‌کننده
۱	مطلع الفجر	۶۰/۹/۲۰	گیلان غرب	مشترک
۲	محمدرسول...	۶۰/۱۰/۱۲	مریوان - پاوه	مشترک
۳	مسلم بن عقیل	۶۱/۷/۹	سومار	مشترک
۴	مُحَرَّم	۶۱/۸/۱۰	حمرین	مشترک
۵	والفجر ۲	۶۲/۴/۲۹	حاج عمران	مشترک
۶	والفجر ۳	۶۲/۵/۷	مهران	مشترک
۷	عاشورا	۶۳/۷/۲۵	میمک	سپاه
۸	والفجر ۹	۶۴/۱۲/۵	پنجوین	مشترک
۹	کربلای ۲	۶۵/۶/۹	حاج عمران	سپاه
۱۰	کربلای ۳	۶۵/۶/۱۰	اسکله الأمیه	سپاه
۱۱	فتح ۱	۶۵/۷/۱۹	کرکوک	سپاه
۱۲	کربلای ۸	۶۶/۱/۱۸	شلمچه	سپاه
۱۳	نصر ۴	۶۶/۳/۳۱	ماووت	سپاه
۱۴	نصر ۷	۶۶/۵/۱۳	دویازا - بُلُفت	سپاه
۱۵	نصر ۸	۶۶/۸/۲۹	ماووت	سپاه
۱۶	بیت المقدّس ۳	۶۶/۱۲/۲۳	ماووت	سپاه
۱۷	بیت المقدّس ۴	۶۷/۱/۵	در بندرخان	سپاه
۱۸	بیت المقدّس ۶	۶۷/۲/۲۶	ماووت	سپاه
۱۹	مرصاد	۶۷/۵/۳	اسلام آباد	سپاه

منبع: همان: ۱۸.

پیوست ۴-۳: عملیات‌های کوچک

ردیف	نام عملیات	تاریخ	منطقه درگیری	سازمان عمل کننده
۱	محدود	۵۹/۶/۲۸	میمک	مشترک
۲	شیخون غیور اصلی	۵۹/۸/۱۵	حمیدیه	سپاه
۳	محدود	۵۹/۷/۱۳	موسیان	مشترک
۴	محدود	۵۹/۷/۲۳	دزفول	ارتش
۵	محدود	۵۹/۸/	میمک	سپاه
۶	عاشورا	۵۹/۸/	سومار	-
۷	آزادسازی سوسنگرد	۵۹/۸/۲۶	سوسنگرد	مشترک
۸	محدود	۵۹/۱۰/۱۴	تنگه حاجیان	سپاه
۹	محدود	۵۹/۱۰/۱۵	هویزه	ارتش
۱۰	محدود	۵۹/۱۰/۱۹	ارتفاعات ذیل	مشترک
۱۱	ضربت ذوالفقار	۵۹/۱۰/۱۹	میمک	مشترک
۱۲	محدود	۵۹/۱۰/۱۹	آبادان	-
۱۳	نصر	۵۹/۱۰/۲۰	ماهشهر	مشترک
۱۴	محدود	۵۹/۱۱/۱۲	ارتفاعات ذیل	ارتش
۱۵	محدود	۵۹/۱۱/۱۸	سوسنگرد	سپاه
۱۶	محدود	۵۹/۱۱/۲۶	ارتفاعات ذیل	سپاه
۱۷	محدود	۵۹/۱۱/۲۶	میمک	-
۱۸	محدود	۵۹/۱۱/۲۱	دهلاویه	-
۱۹	-	-	-	-
۲۰	محدود	۵۹/۱۲/۲۴	سرپل ذهاب	سپاه
۲۱	محدود	۵۹/۱۲/۲۴	گیلان غرب	سپاه
۲۲	حضرت مهدی (عج)	۵۹/۱۲/۲۶	سوسنگرد	سپاه
۲۳	محدود	۶۰/۱/۱	قوچ سلطان	مشترک
۲۴	حضرت مهدی (عج)	۶۰/۱/۱۵	کرخه - دزفول	مشترک
۲۵	امام مهدی (عج)	۶۰/۱/۲۵	شوش	مشترک
۲۶	عملیات محدود	۶۰/۱/۲۵	جاده ماهشهر	سپاه
۲۷	محدود	۶۰/۲/۲	بازی دراز	مشترک
۲۸	شیخ فضل الله نوری	۶۰/۲/۲۵	آبادان	مشترک
۲۹	امام علی (ع)	۶۰/۲/۳۱	شوش - سوسنگرد	مشترک
۳۰	محدود	۶۰/۳/۱۱	نوسود	سپاه
۳۱	محدود	۶۰/۳/۱۵	نوسود	سپاه

ردیف	نام عملیات	تاریخ	منطقه درگیری	سازمان عمل کننده
۳۲	فرماندهی کل قوا	۶۰/۳/۲۱	دارخوین	مشترک
۳۳	محدود	۶۰/۴/۲	دزفول	مشترک
۳۴	روح الله	۶۰/۴/۱۱	نوسود	مشترک
۳۵	شهید چمران	۶۰/۵/۳	جاده ماهشهر	سیاه
۳۶	شهید چمران	۶۰/۵/۵	حمیدیه (طراح)	مشترک
۳۷	محدود	۶۰/۵/۱۲	دشت عباس	مشترک
۳۸	محدود	۶۰/۶/۱۰	طراح	-
۳۹	شهید رجایی و باهنر	۶۰/۶/۱۰	حمیدیه	مشترک
۴۰	نصر	۶۰/۶/۱۱	غرب تپه الله اکبر	مشترک
۴۱	محدود	۶۰/۶/۱۱	بازی دراز	مشترک
۴۲	شهید مدنی	۶۰/۶/۲۷	غرب سوسنگرد	سیاه
۴۳	ضربت ذوالفقار	۶۰/۹/۱۲	-	-
۴۴	امیرالمؤمنین (ع)	۶۰/۱۰/۲۳	ریجاب	-
۴۵	امام علی (ع)	۶۰/۱۲/۱	جزابه	مشترک
۴۶	أم الحسین	۶۰/۱۲/۲۴	کرخه نور	مشترک
۴۷	ثارالله	۶۱/۵/۱۵	قصر شیرین	سیاه
۴۸	حسین بن علی (ع)	۶۱/۶/۲۶	میمک	سیاه
۴۹	تحریر القدس	۶۲/۱۲/۲۱	در بند یخان	-
۵۰	والفجر ۵	۶۲/۱۱/۲۹	چنگوله	سیاه
۵۱	والفجر ۶	۶۲/۱۲/۲	چیلالت	سیاه
۵۲	ظفر ۱	۶۴/۳/۱۷	جزیره مینو	ارتش
۵۳	انصارالله	۶۴/۳/۲۳	کردستان	سیاه
۵۴	قدس ۱	۶۴/۳/۲۴	هورالهویزه	سیاه
۵۵	قدس ۲	۶۴/۴/۵	هورالهویزه	سیاه
۵۶	ظفر ۲	۶۴/۴/۵	پنجوین	ارتش
۵۷	ظفر ۳	۶۴/۴/۷	غرب کشور	ارتش
۵۸	ظفر ۴	۶۴/۴/۱۰	فکه	ارتش
۵۹	قدس ۳	۶۴/۴/۲۰	دهلران	سیاه
۶۰	قدس	۶۴/۵/۲	هورالهویزه	سیاه
۶۱	قدس ۵	۶۴/۵/۱۵	هورالهویزه	سیاه
۶۲	عاشورای ۱	۶۴/۵/۲۳	تکاب کردستان	سیاه
۶۳	عاشورای ۲	۶۴/۵/۲۴	چنگوله	سیاه
۶۴	عاشورای ۳	۶۴/۵/۲۵	فکه	سیاه

ردیف	نام عملیات	تاریخ	منطقه درگیری	سازمان عمل کننده
۶۵	عاشورای ۴	۶۴/۸/۱	هورالهوریزه	سپاه
۶۶	تکمیلی والفجر ۸	۶۵/۲/۸	کارخانه نمک	سپاه
۶۷	انصار	۶۵/۶/۲۰	هورالعظیم	سپاه
۶۸	ظفر	۶۵/۷/۱۲	-	ارتش
۶۹	فتح ۲	۶۵/۸/۴	سد دوکان	سپاه
۷۰	فتح ۳	۶۵/۸/۲۹	زاخو- دھوک	سپاه
۷۱	کربلای ۶	۶۵/۱۰/۲۳	سومار	ارتش
۷۲	نصر	۶۵/۱۰/۲۸	دھوک - دولان	سپاه
۷۳	فتح ۴ (مرحله اول)	۶۵/۱۱/۲۲	دیانا	سپاه
۷۴	فتح ۴ (مرحله دوم)	۶۵/۱۲/۴	دیانا	سپاه
۷۵	کربلای ۷	۶۵/۱۲/۱۲	حاج عمران	ارتش
۷۶	کربلای ۹	۶۶/۱/۲۰	قصر شیرین	ارتش
۷۷	فتح ۵	۶۶/۱/۲۵	شمال سلیمانیه	سپاه
۷۸	نصر ۱	۶۶/۱/۲۵	هزار قله	سپاه
۷۹	نصر ۲	۶۶/۳/۱۳	میمک	ارتش
۸۰	فتح ۶	۶۶/۳/۲۷	شمال اربیل	سپاه
۸۱	نصر ۵	۶۶/۴/۳	سردشت	سپاه
۸۲	فتح ۷	۶۶/۴/۵	حلیجه	سپاه
۸۳	فتح ۸	۶۶/۴/۲۸	شمال موصل	سپاه
۸۴	ایذایی	۶۶/۵/۱	شروان	سپاه
۸۵	ایذایی	۶۶/۵/۱	چوآرتا	سپاه
۸۶	ایذایی	۶۶/۵/۵	سلیمانیه	سپاه
۸۷	ایذایی	۶۶/۵/۶	گلی کدور	سپاه
۸۸	ایذایی	۶۶/۵/۱۰	مرگه سور	سپاه
۸۹	ایذایی	۶۶/۵/۱۰	پاسگاه ترابه	سپاه
۹۰	نصر ۶	۶۶/۵/۱۲	-	ارتش
۹۱	فتح ۹	۶۶/۵/۱۲	خُرّمال	سپاه
۹۲	ایذایی	۶۶/۵/۱۳	خُرّمال	سپاه
۹۳	ایذایی	۶۶/۵/۳۰	خُرّمال	سپاه
۹۴	ایذایی	۶۶/۵/۱	اربیل	سپاه
۹۵	ایذایی	۶۶/۵/۱	اربیل - کرکوک	سپاه
۹۶	ایذایی	۶۶/۵/۱	سلیمانیه	سپاه
۹۷	ایذایی	۶۶/۵/۱	سلیمانیه	سپاه

ردیف	نام عملیات	تاریخ	منطقه درگیری	سازمان عمل کننده
۹۸	ایذایی	۶۶/۶/۱۵	سلیمانیه	سپاه
۹۹	ایذایی	۶۶/۶/۹	اربیل	سپاه
۱۰۰	ایذایی	۶۶/۶/۱۲	اربیل	سپاه
۱۰۱	فتح ۱۰	۶۶/۶/۱۳	شمال اربیل	سپاه
۱۰۲	ایذایی	۶۶/۶/۱۵	سلیمانیه	سپاه
۱۰۳	ایذایی	۶۶/۶/۱۸	چمچال	سپاه
۱۰۴	ایذایی	۶۶/۶/۲۳	سیدصادق	سپاه
۱۰۵	ظفر	۶۶/۶/۲۴	-	سپاه
۱۰۶	ظفر ۱	۶۶/۶/۲۷	استان دهوک	سپاه
۱۰۷	ایذایی	۶۶/۷/۱۸	سلیمانیه	سپاه
۱۰۸	ایذایی	۶۶/۷/۱۱	کرکوک	سپاه
۱۰۹	ظفر ۲	۶۶/۷/۱۶	کفری	سپاه
۱۱۰	ایذایی	۶۶/۷/۲۲	دیر کوک	سپاه
۱۱۱	ایذایی	۶۶/۸/۴	دوکان	سپاه
۱۱۲	ایذایی	۶۶/۸/۸	دوکان	سپاه
۱۱۳	ایذایی	۶۶/۸/۱۱	درندیخان	سپاه
۱۱۴	ظفر ۳	۶۶/۸/۲۵	درندیخان	سپاه
۱۱۵	ظفر ۴	۶۶/۸/۲۸	دهوک	سپاه
۱۱۶	نصر ۹	۶۶/۹/۱	-	سپاه
۱۱۷	ایذایی	۶۶/۱۰/۱۸	البکر و الأمیه	سپاه
۱۱۸	ظفر ۵	۶۶/۱۰/۲۲	عماریه	سپاه
۱۱۹	ظفر ۶	۶۶/۱۲/۴	سنگاو	سپاه
۱۲۰	ظفر ۷	۶۶/۱۲/۲۲	حلبچه	سپاه
۱۲۱	ظفر ۶	۶۶/۱۲/۲۳	-	-
۱۲۲	ظفر ۷	۶۶/۱۲/۲۵	-	-
۱۲۳	بیت المقدس ۵	۶۷/۱/۲۲	-	-

منبع: همان: ۲۵-۱۹.

پیوست ۵: مقایسه جنگ تحمیلی عراق علیه ایران با جنگ‌های جهانی اول و دوم و جنگ کُره از نظر زمان

طول جنگ			تاریخ پایان	تاریخ شروع	عنوان
روز	ماه	سال			
۱۵۵۸ روز	۵۱ ماه	۴ سال و ۳ ماه	۱۱ نوامبر ۱۹۱۸	۴ اوت ۱۹۱۴	جنگ جهانی اول
۲۱۹۱ روز	۷۲ ماه	۶ سال	۷ مه ۱۹۴۵ (سقوط آلمان و پایان جنگ در اروپا) ۲ سپتامبر ۱۹۴۵ (سقوط ژاپن و پایان جنگ)	۱ سپتامبر ۱۹۳۹	جنگ جهانی دوم
۱۱۲۷ روز	۳۷ ماه	۳ سال و ۱ ماه	۱۰ ژوئیه ۱۹۵۱ (آغاز مذاکرات ۲ ساله ترک محاصره دو کُره) ۲۷ ژوئیه ۱۹۵۳ (ترک محاصره و آتش‌بس)	۲۵ ژوئن ۱۹۵۰	جنگ کُره
۲۸۸۷ روز	۹۵ ماه	یک ماه کمتر از ۸ سال	۲۷ تیر ۱۳۶۷ (اعلام پذیرش قطعنامه ۵۹۸ از سوی ایران) ۱۶ مرداد ۱۳۶۷ (اعلام پذیرش آتش‌بس قبل از مذاکرات از سوی عراق) ۲۹ مرداد ۱۳۶۷ برقراری رسمی آتش‌بس زیر نظر نیروهای ناظر سازمان ملل	۳۱ شهریور ۱۳۵۹	جنگ هشت ساله ایران و عراق

پیوست ۶: حملات هوایی عراق به شهرهای ایران (به تفکیک سال‌های مختلف)

ردیف	سال‌های جنگ	تعداد حملات	درصد نسبی	درصد تجمعی
۱	۶ ماه آغازین جنگ	۴۱۳	۸/۷	۸/۷
۲	۱۳۶۰	۵۷۱	۱۲	۲۰/۶
۳	۱۳۶۱	۴۷۶	۱۰	۳۰/۶
۴	۱۳۶۲	۲۶۰	۵/۵	۳۶/۱
۵	۱۳۶۳	۲۴۶	۵/۲	۴۱/۲
۶	۱۳۶۴	۷۹۰	۱۶/۶	۵۷/۸
۷	۱۳۶۵	۹۶۲	۲۰/۲	۷۸
۸	۱۳۶۶	۷۴۵	۱۵/۶	۹۳/۶
۹	۵ ماه پایانی (۱۳۶۷)	۳۰۶	۶/۴	۱۰۰
	جمع	۴۷۶۹	۱۰۰/۲	

منبع: مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، ۱۳۸۰: ۱۵۶.

پیوست ۷: قطعنامه‌های شورای امنیت سازمان ملل

شماره	تاریخ	شرایط حاکم بر ایران و عراق در زمان صدور قطعنامه
۴۷۹	۵۹/۷/۶	عراق: با اشغال بخشی از سرزمین ایران، در موضع برتر قرار داشت. ایران: بخشی از سرزمینش اشغال و در موضع ضعف قرار داشت.
۵۱۴	۶۱/۴/۲۱	عراق: از مناطق اشغالی ایران بیرون رانده شد. ایران: با انجام چهار عملیات بزرگ پیروزمند، در موضع برتر قرار گرفت.
۵۲۲	۶۱/۷/۱۲	عراق: در موضع دفاعی و نگران سقوط صدام بود. ایران: در موضع برتر بود و برای احقاق حق خود به سرزمین عراق وارد شد.
۵۴۰	۶۲/۸/۹	عراق: اقدام به حملات هوایی و موشکی به مناطق مسکونی و غیرنظامی کرد. ایران: با ادامه عملیات برون مرزی، اقدام به عملیات مقابله به مثل محدود و تهدید به بستن تنگه هرمز به دلیل ناامن بودن خلیج فارس کرد.
۵۵۲	۶۳/۳/۱۱	این قطعنامه در پی درخواست شورای همکاری خلیج فارس، به حمایت از صدام در محکومیت حمله به کشتی‌های تجاری صادر گردید.
۵۸۲	۶۴/۱۲/۵	عراق: در موضع ضعف بود و توان بازپس‌گیری فاو را نداشت، لذا اقدام به دفاع متحرک کرده بود. ایران: موفق به تصرف فاو شد و در موضع برتر قرار داشت.
۵۸۸	۶۵/۷/۱۶	عراق: با شکست در دفاع متحرک، اقدام به پدافند کرد و در موضع ضعف قرار داشت. ایران: سکوهای نفتی البکر و الأمیه را تصرف و نیز شهر مهران را آزاد کرد و در موقعیت مناسبی قرار داشت.
۵۹۸	۶۶/۴/۲۹	عراق: با شکست راهبرد دفاع متحرک مشغول پدافند غیرفعال بود. ایران: بخش وسیعی از مناطق حساس عراق از جمله فاو را در اختیار داشت و در صدد انجام عملیات دیگری بود.
۶۱۲	۶۷/۲/۱۹	این قطعنامه در محکومیت کاربرد سلاح شیمیایی عراق صادر شد.
۶۲۰	۶۷/۶/۴	عراق: قطعنامه ۵۹۸ را پذیرفت و در مرزهای بین‌المللی مستقر شد. ایران: در مرزهای بین‌المللی مستقر و از تمامیت ارضی خود صیانت کرد.

پیوست ۸: بخشی از حمایت‌ها و کمک‌های کشورهای کشورهای جهان به رژیم بعث عراق

نام کشور	نوع حمایت
امریکا	<p>۱. دادن مواد بیولوژیکی و میکروبی (گاز خردل و میکروب سیاه‌زخم) به رژیم بعث عراق و انتقال مخفیانه فناوری ساخت بمب‌های خوشه‌ای؛</p> <p>۲. فروش تجهیزات الکترونیکی، انواع ماشین‌آلات، دستگاه‌های حساس و کامپیوترهای فوق‌العاده قوی در زمینه تولید سلاح‌های شیمیایی، موشکی و هسته‌ای؛</p> <p>۳. دادن وام به مبلغ ۵۲۰ میلیون دلار در سال ۱۳۶۲؛</p> <p>۴. فشار بر کشورهای جهان به منظور تحریم اقتصادی جمهوری اسلامی ایران؛</p> <p>۵. حمایت‌های اطلاعاتی، برقراری ایستگاه‌های هوایی، تهیه عکس‌های ماهواره‌ای، استفاده از آواکس برای جاسوسی و...؛</p> <p>۶. حضور نظامی گسترده در منطقه خلیج فارس و حفاظت از نفت‌کش‌های کویت.</p>
شوروی	<p>۱. برقراری پل هوایی برای حمل اسلحه و مهمات به کشور عراق؛</p> <p>۲. اعزام حدود ۲۰۰۰ مستشار نظامی به عراق؛</p> <p>۳. در اختیار گذاشتن حدود ۲۰۰۰ دستگاه تانک از نوع (تی - ۵۵)، (تی - ۶۲) و تانک‌های جدید (تی - ۷۲)؛</p> <p>۴. در اختیار گذاشتن انواع هواپیماهای جنگنده مانند: میگ ۲۱، میگ ۲۳، میگ ۲۵، میگ ۲۷، میگ ۲۹ و نیز سوخوی ۲۰ و ۲۵؛</p> <p>۵. در اختیار گذاشتن تعداد زیادی از انواع موشک‌های زمین به زمین مانند: موشک‌های «گراد»، «فراگ - ۷»، «سام - ۹»، «اسکاد - بی» و «اس - اس - ۱۲» (برای حمله به شهرها)؛</p> <p>۶. در اختیار گذاشتن نفربرهای زرهی پی - ام - بی - ۱۰؛</p> <p>۷. در اختیار گذاشتن ۴ فروند هواپیمای سوخت‌رسان از نوع توپولف ۷۲؛</p> <p>۸. در اختیار گذاشتن سیستم پدافند هوایی ارتفاع متوسط به همراه تکنیسین‌های روسی؛</p> <p>۹. تأمین حدود ۶۰ درصد از نیازهای تسلیحاتی رژیم بعث عراق.</p>
انگلستان	<p>۱. فروش ابزار و تجهیزات ماشینی؛</p> <p>۲. فروش سلاح، تجهیزات و مهمات؛</p> <p>۳. در اختیار گذاشتن مواد شیمیایی و مهمات هوشمند؛</p> <p>۴. آموزش خلبان‌های عراقی در پایگاه نیروی هوایی بریتانیا؛</p> <p>۵. ایجاد مراکز تولید گازهای جنگی و موشک‌های دورپرواز در عراق؛</p> <p>۶. فروش هواپیماهای جنگنده، تانک و نفربر به کشورهای حاشیه جنوبی خلیج فارس؛</p> <p>۷. جاسوسی از دفتر خرید ایران در لندن و دادن اطلاعات به عراق.</p>
فرانسه	<p>۱. کمک‌هایی به ارزش ۱۱ میلیارد دلار که ۷ میلیارد دلار آن در قالب اعطای وام و اعتبارات صورت گرفت؛</p> <p>۲. انعقاد قراردادهای بازرگانی و غیرنظامی؛</p> <p>۳. در اختیار گذاشتن هواپیماهای میراژ اف-۱، سوپراتاندارد و هواپیمای بمب‌افکن میراژ ۲۰۰۰؛</p>

نام کشور	نوع حمایت
	<p>۴. در اختیار گذاشتن موشک‌های هوا به هوای ماژیک و موشک‌های آگزوست؛</p> <p>۵. دادن موشک‌اندازه‌های متحرک با سکوها ثابت آن‌ها؛</p> <p>۶. دادن بمب‌های خوشه‌ای، فیوز، تجهیزات راداری و الکترونیکی هواپیماها؛</p> <p>۷. صدور مواد غذایی از سوی شرکت‌های فرانسوی در قالب قراردادهای بازرگانی و غیرنظامی به ارزش ۴/۷ میلیارد دلار؛</p> <p>۸. فروش طرح یک نیروگاه هسته‌ای؛</p> <p>۹. فروش ۴ رزمناو دوهزارتنی و ۴ بالگرد و تجهیزات نظامی دریایی به عربستان سعودی و تسلیحات به کویت، عمان و امارات متحده عربی.</p>
آلمان	<p>۱. ساخت سلاح‌های مورد نیاز رژیم بعث عراق در بعضی از کارخانه‌های خود؛</p> <p>۲. در اختیار گذاشتن فناوری در زمینه تولید سلاح‌های شیمیایی و موشک؛</p> <p>۳. فروش مواد شیمیایی (عامل خون و خردل)، کالاهای ساخته شده، ماشین‌آلات سنگین، کنترل ابزار دقیق ماشینی و ابزارهای علمی؛</p> <p>۴. در اختیار قرار دادن اطلاعات مصدومین شیمیایی ایران به منظور اصلاح تأثیر سلاح شیمیایی عراق.</p>
بلژیک	<p>۱. ساخت پایگاه‌های نظامی در کشور عراق (پایگاه هوایی و مقرهای نظامی)؛</p> <p>۲. راه‌اندازی کارخانه‌های آمایشی و تولید فسفات برای کمک به رژیم بعث عراق.</p>
کشورهای عربی	<p>۱. فراهم کردن پناهگاه برای هواپیماهای عراقی در فرودگاه‌هایشان؛</p> <p>۲. پرداخت مبالغ هنگفتی وجه نقد برای جبران خسارات عراقی‌ها در جنگ؛</p> <p>۳. عربستان: صدور نفت عراق از طریق خط لوله ینوع که ظرفیت صادراتش در سال ۱۳۶۴ به پانصد هزار بشکه در روز رسید؛</p> <p>۴. کویت: قرارداد پایگاه نیروی هوایی به عراق برای حمله به جزیره خارک، پایانه‌های نفتی ایران و نفت کش‌ها؛</p> <p>۵. عربستان و کویت: واریز عایدات صدور نفت از منطقه بی‌طرف (روزانه ۳۰۰ الی ۳۵۰ هزار بشکه) از سال ۱۳۶۱ به حساب عراق؛</p> <p>۶. اردن: تبدیل بندر عقبه اردن در دریای سرخ به مهم‌ترین بندر اقلام صادراتی و کالاهای وارداتی عراق؛</p> <p>۷. مصر: همکاری در سه پروژه موشکی عراق به نام‌های «العباس»، «الحسین» و «بدر ۲۰۰۰»؛</p> <p>۸. مصر: همکاری با عراق، در زمینه تسلیحات شیمیایی؛</p> <p>۹. مصر: اعزام ۱۸ هزار سرباز برای جنگیدن با ایران؛</p> <p>۱۰. مصر: در اختیار قرار دادن قطعات یدکی و تسلیحات دیگری نظیر ۲۵۰ دستگاه تانک «تی ۵۵»، «تی یو ۱۶» و هواپیماهای بمب افکن «ایلوشین ۲۸»؛</p> <p>۱۱. اردن: اعزام یک تیپ و دو گردان سوارزهی؛</p> <p>۱۲. عربستان و کویت: تأمین کمک‌های مالی در حدود ۲۵ تا ۵۰ میلیارد دلار در قالب قرض و یا وام بلاعوض؛</p> <p>۱۳. کشورهای حاشیه جنوب خلیج فارس: تأمین کمک‌های خدماتی در حدود ۱۶ میلیارد دلار.</p>

منابع و مأخذ

- قرآن کریم.
نهج البلاغه.
آخوندی، مصطفی (۱۳۸۳). نظام دفاعی اسلام، چاپ دوم، تهران، اداره آموزش عقیدتی سیاسی
نمایندگی ولی فقیه در سپاه.
آقایی، سیدداود (۱۳۹۲). بررسی ابعاد حقوقی جنگ ایران و عراق، چاپ اول، تهران، پژوهشگاه
علوم و معارف دفاع مقدس.
ابرقویی، محمدرضا و غلامحسین ابرقویی (۱۳۹۰). پژوهشی در دفاع مقدس، چاپ دهم، قم، نشر
هدی.
اردستانی، حسین (۱۳۷۲). راهنمای عملیات جنگ ۸ ساله، چاپ سوم، تهران، مرکز مطالعات و
تحقیقات جنگ سپاه.
اردستانی، حسین (۱۳۷۸). جنگ عراق و ایران (رویارویی استراتژی‌ها)، چاپ اول، تهران، دوره
عالی جنگ سپاه.
بخاری، ابو عبدالله اسماعیل (۱۴۰۷ق). صحیح بخاری، جلد ۴، بیروت، نشر دارالقلم.
بنی لوحی، سیدعلی (۱۳۷۸). مبانی دفاع از دیدگاه امام خمینی (ره) در دفاع مقدس، تهران، مؤسسه
فرهنگی دانش و اندیشه معاصر.
بهداروند، مهدی (۱۳۸۸). ما و جنگ، تهران، پژوهشگاه علوم و معارف دفاع مقدس.
پارسادوست، منوچهر (۱۳۶۹). ریشه‌های تاریخی اختلافات ایران و عراق، چاپ چهارم، تهران،
کیهان.
پیری، هادی مراد (۱۳۷۲). محاسبه توان رزم نوین، تهران، دانشکده فرماندهی و ستاد سپاه.
پیری، هادی مراد و مجتبی شربتی (۱۳۹۳). آشنایی با علوم و معارف دفاع مقدس، چاپ دوازدهم،
تهران، سمت.
تافلر، آلوین و هایدی تافلر (۱۳۷۲). جنگ و ضد جنگ، ترجمه شهیندخت خوارزمی، تهران، نشر
سیمغ.
ترابی، یوسف (۱۳۸۰). بررسی روابط اقتصادی، نظامی ایران و ایالت متحده آمریکا، تهران، نشر
عروج.

- تقی زاده اکبری، علی (۱۳۸۰). *عوامل معنوی و فرهنگی دفاع مقدس - ارزش‌های اسلامی، قم، مرکز تحقیقات اسلامی.*
- تیمرن، کنت آر. (۱۳۷۲). *سوداگری مرگ، ترجمه احمد تدین، تهران، مؤسسه خدمات فرهنگی رسا.*
- جعفری ولدانی، اصغر (۱۳۷۱). *کانون‌های بحران در خلیج فارس، چاپ اول، تهران، کیهان.*
- جمشیدی، محمدحسین (۱۳۸۰). *مبانی و تاریخ اندیشه نظامی در ایران، تهران، دانشکده فرماندهی و ستاد سپاه، دوره عالی جنگ.*
- جمشیدی، محمدحسین (۱۳۸۳). *مبانی و تاریخ اندیشه نظامی، تهران، دانشکده فرماندهی و ستاد سپاه، دوره عالی جنگ.*
- حافظ‌نیا، محمدرضا (۱۳۸۱). *جغرافیای سیاسی ایران، تهران، سمت.*
- حسینی، مختار (۱۳۸۳). *جنگ ایران و عراق؛ بررسی تأثیر جنگ بر استراتژی دفاعی - نظامی ایران، سال دوم، شماره ۸، تهران، نشر نگین ایران.*
- حسینی‌پور، سیدناصر (۱۳۹۱). *پایی که جا ماند، چاپ بیست و سوم، تهران، سوره مهر.*
- حمیدی‌نیا، حسین (۱۳۸۵). *تحولات سیاسی و بین‌المللی در دوران دفاع مقدس، تهران، هیئت معارف جنگ شهید صیاد شیرازی.*
- خبرگزاری فارس (۱۳۹۱/۵/۲۶).
- خمینی، روح‌الله، (۱۳۷۷). *تحریرالوسیلہ، ترجمه علی اسلامی و قاضی زاده، چاپ پانزدهم، قم، دفتر انتشارات اسلامی.*
- درویدیان، محمد (۱۳۷۶). *سیری در جنگ ایران و عراق، جلد چهارم: شلمچه تا حلبچه، مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ.*
- درویدیان، محمد (۱۳۷۸). *پایان جنگ، چاپ اول، تهران، مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ.*
- درویدیان، محمد (۱۳۸۱). *سیری در جنگ ایران و عراق، تهران، مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ.*
- درویشی سه‌تالانی، فرهاد (۱۳۷۸). *ریشه‌های تهاجم، چاپ اول، تهران، مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ.*
- دکونیار، خاویرپرز (۱۳۷۹). *به سوی صلح، ترجمه حمیدرضا زاهدی، تهران، اطلاعات.*
- ریبعی، زهرا (۱۳۸۸). *بررسی مواضع فرانسه در قبال جنگ تحمیلی»، تهران، فصلنامه تخصصی مطالعات دفاع مقدس، سال هشتم، شماره ۳۱.*
- رحمانی، قدرت‌الله (۱۳۸۳). *بی‌پرده با هاشمی رفسنجانی، چاپ دوم، تهران، کیهان.*
- رضایی، محسن (۱۳۹۰). *بررسی عملیات والفجر ۸، تهران، مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس.*
- روزنامه جمهوری اسلامی (۱۳۷۵/۳/۲۱).
- روزنامه کیهان (۱۳۶۷/۳/۲۱). *خطبه‌های نماز جمعه تهران، کیهان.*
- روسو، شارل (۱۹۸۳). *حقوق اختلافات مسلحانه، پاریس، بنگاه نشر Pedone.*
- سامرای، و فیک (۱۳۸۸). *ویرانی دروازه شرقی، ترجمه عدنان قارونی، چاپ سوم، تهران، مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، نشر فخر رازی.*

- ساندرس، فرانسیس (۱۳۸۲). جنگ سرد فرهنگی، ترجمه بنیاد فرهنگی - پژوهشی غرب‌شناسی، تهران، انتشارات غرب‌شناسی.
- سر مستانی، جمشید (۱۳۹۴). بین دو قفس (یادمانده‌های جمشید سرمستانی از جنگ و اسارت)، تهران، نسخه پیش از چاپ.
- سخنرانی امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) با عنوان «عبرت‌های عاشورا»، در جمع فرماندهان و بسیجیان لشکر ۲۷ محمد رسول‌الله (ص) در تاریخ ۱۳۷۵/۳/۲۰، جمهوری اسلامی، ۱۳۷۵/۳/۲۱.
- شعبانی، ناصر (۱۳۸۰). بررسی تأثیر دلایل آغاز عملیات فرورج جاویدان بر چگونگی اختتام آن، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران، دانشکده فرماندهی و ستاد سپاه.
- شیخ حر عاملی، محمدحسن (۱۳۷۶ق). وسائل الشیعه، جلد ۱۱، تهران، نشر چاپخانه اسلامی.
- صحیفه امام (۱۳۷۸). مجموعه آثار امام خمینی (ره) جلد ۴، ۵، ۶، ۷، ۸، ۹، ۱۰، ۱۳، ۱۴، ۱۶، ۱۷، ۱۸، ۱۹، ۲۰، ۲۱، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
- صفوی، محسن (۱۳۷۰). ما اعتراض می‌کنیم، تهران، حوزه هنری سازمان تبلیغات اسلامی.
- صفوی، سیدیحیی (۱۳۸۱). مقدمه‌ای بر جغرافیای نظامی ایران، جلد پنجم، تهران، سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.
- صفوی، سیدیحیی (۱۳۸۴). مقدمه‌ای بر جغرافیای نظامی ایران (شمال غرب و غرب کشور)، جلد اول، تهران، انتشارات دانشگاه امام حسین (ع).
- صفوی، سیدیحیی (۱۳۸۷). مقدمه‌ای بر جغرافیای نظامی ایران، جلد سوم، چاپ دوم، تهران، سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.
- صفوی، سیدیحیی و حسین اردستانی (۱۳۸۸). مبدا تحول در استراتژی ایران، چاپ اول، تهران، مرکز تحقیقات و اسناد دفاع مقدس.
- عبدزاده، عبدالامیر (راوی)، سهیلا محمدی (گردآورنده و نویسنده) (۱۳۹۳). حماسه مجنون، دزفول، نشر مؤلف.
- عزتی، عزت‌الله (۱۳۷۲). جغرافیای نظامی ایران، تهران، سمت.
- علایی، حسین (۱۳۹۱). روند جنگ ایران و عراق، جلد اول و دوم، تهران، نشر مرز و بوم.
- علیخانی، علی‌اکبر (۱۳۷۶). موانع و عملکرد نظام بین‌المللی در قبال جنگ علیه ایران، تهران، نشر سازمان تبلیغات اسلامی.
- غلامپور، احمد (۱۳۹۳). بررسی زمینه‌ها و عوامل تهاجم نظامی عراق علیه ایران، چاپ اول، تهران، نشر موزه دفاع مقدس تهران.
- فوزی، یحیی (۱۳۸۴). تحولات سیاسی و اجتماعی بعد از انقلاب اسلامی در ایران، تهران، نشر عروج.
- فیلی رودباری، سوا (۱۳۷۵). کتاب سبز کویت، تهران، وزارت امور خارجه.
- قادری کنگاوری، روح‌الله (۱۳۸۳). تحلیلی بر میزان کمک‌های مالی - تسلیحاتی منطقه‌ای و فرمانطقه‌ای به عراق در جنگ تحمیلی علیه ایران، تهران.

- قره‌باغی، عباس (۱۳۶۴). *اعترافات ژنرال*، تهران، نشر نی.
- کامران، حسن (۱۳۸۱). *جغرافیای نظامی جزایر خلیج فارس (لارک، قشم، هنگام)*، تهران، انجمن جغرافیای ایران.
- گردزمن، آنتونی (۱۳۸۲). *غرب و منازعه دریایی در خلیج فارس*، تهران، فصلنامه نگین ایران.
- کریمی، مسعود (۱۳۸۷). «قابلیت‌های بسیج و سرمایه‌های اجتماعی»، مجموعه مقالات قدرت نرم، ج ۲، تهران، پژوهشکده مطالعات و تحقیقات بسیج.
- کواری، حمد عبدالعزیز (۱۳۸۷). *عملکرد شورای امنیت در جنگ عراق و ایران*، ترجمه محمدعلی عسگری، چاپ اول، تهران، پژوهشگاه علوم و معارف دفاع مقدس.
- کیانی، سورنا (۱۳۸۸). *حماسه سرزمین خورشید*، تهران، نشر دانشکده فرماندهی و ستاد ارتش.
- کینگ، رالف (۱۳۶۱). *تحلیلی بر جنگ تحمیلی رژیم عراق علیه ایران*، شماره ۲۱۹، تهران، دفتر حقوقی وزارت امور خارجه.
- گزارش‌های ویژه خبرگزاری جمهوری اسلامی ایران (۱۳۶۷/۵/۱).
- گزارش‌های ویژه خبرگزاری جمهوری اسلامی ایران (۱۳۶۶/۹/۱۲).
- گزارش‌های ویژه خبرگزاری جمهوری اسلامی ایران (۱۳۶۷/۴/۲۸).
- گزارش‌های ویژه خبرگزاری جمهوری اسلامی ایران (۱۳۶۷/۴/۳۱).
- گیدنز، آنتونی (۱۳۹۴). *تجدد و تشخیص (جامعه و هویت شخصی در عصر جدید)*، ترجمه ناصر موفقیان، تهران، نشر نی.
- مرادی، حجت‌الله (۱۳۹۴). *آسیب‌شناسی جنگ نرم علیه جمهوری اسلامی ایران در بعد فرهنگی و اجتماعی*، تهران، نشر دانشگاه جامع امام حسین (ع).
- معاونت سیاسی نمایندگی دافوس (۱۳۷۷). *دلایل نفی رابطه با آمریکا*، نشریه تخصصی موضوعی تهران، نشر دانشکده فرماندهی و ستاد سپاه.
- معدنی، سعید (۱۳۷۸). *مقدمه‌ای بر فرهنگ شهادت و شیوه‌های ترویج آن*، دفتر تحقیق و پژوهش اداره تحقیقات و مطالعات بنیاد شهید انقلاب اسلامی.
- مکی، حسین (۱۳۶۲). *تاریخ بیست ساله ایران*، جلد ۶، تهران، نشر ناشر.
- منصوری لاریجانی، اسماعیل (۱۳۸۹). *آشنایی با دفاع مقدس*، چاپ دوم، انتشارات خادم الرضا (ع) با حمایت بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس.
- موسوی قویدل، سیدعلی اکبر (۱۳۸۵). *سیری در جنگ ایران و عراق*، تهران، هیئت معارف شهید صیاد شیرازی.
- میراحمدی، مریم (۱۳۶۸). *پژوهشی در تاریخ معاصر ایران*، تهران، آستان قدس رضوی.
- نائینی، علی محمد (۱۳۸۹). *اصول و مبانی جنگ نرم*، تهران، نشر ساقی.
- نخعی، هادی (۱۳۷۹). *روزشمار جنگ ایران و عراق* کتاب سی و سوم (تجدید رابطه آمریکا و عراق)، مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ.

- نمکی، علیرضا (۱۳۸۷). *نیروی هوایی در دفاع مقدس*، تهران، نشر ایران سبز.
- نوروزی، محمدتقی (۱۳۸۵). *فرهنگ دفاعی - امنیتی*، چاپ اول، تهران، نشر سنا.
- نوری، میرزا حسین (۱۴۰۸). *مستدرک الوسائل*، ج ۲، بیروت، نشر آل‌الایت.
- نیکخواه بهرامی، محمدباقر (۱۳۸۹). *گاه‌شمار حملات شیمیایی عراق در هشت سال دفاع مقدس*، تهران، پژوهشگاه علوم و معارف دفاع مقدس با همکاری انتشارات شکیب.
- هاشمی رفسنجانی، علی‌اکبر (۱۳۸۶). *پس از بحران (کارنامه و خاطرات سال ۱۳۶۱)*، تهران، دفتر نشر معارف انقلاب.
- هدایتی‌خمینی، عباس (۱۳۷۴). *شورای امنیت و جنگ تحمیلی عراق علیه جمهوری اسلامی ایران (تا پذیرش قطعنامه ۵۹۸ از سوی ایران)*، تهران، مؤسسه چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه.
- وزارت امور خارجه (۱۳۶۱). *تحلیلی بر جنگ تحمیلی رژیم عراق علیه جمهوری اسلامی ایران*، تهران، نشر دفتر حقوقی.
- وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی (۱۳۶۷). *پیام استقامت*، تهران، سازمان چاپ و انتشارات.
- ولایتی، علی‌اکبر (۱۳۷۶). *تاریخ سیاسی جنگ تحمیلی عراق علیه جمهوری اسلامی ایران*، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- یکتا، حسین (۱۳۷۳). *مواضع قدرت‌های بزرگ و جنگ ایران و عراق*، تهران، نشر دانشکده فرماندهی و ستاد سپاه.
- یکتا، حسین (۱۳۸۲). *جنگ ایران و عراق؛ کاربرد سلاح‌های شیمیایی*، تهران، نگین ایران.
- یوسف‌نژاد، ابراهیم (۱۳۸۰). *روابط ایران و لیبی (فرصت‌ها و محدودیت‌ها)*، تهران، مجلس و پژوهش، سال ۹، شماره ۳۵.
- Joyce, J. A. (1941). *Broken Star, the Story of the League of the Nations (1919-1939)*. Swansea: Christopher Daves.
- Ministry of Foreign Affairs of Iran (1969). *Some facts Concerning the Dispute Between Iran and Iraq over Shat-al-arab*. Tehran: Ministry of Foreign Affairs of Iran.
- Persia, S. W., & Wilson, S. A. (1941). *A Political Officers Dairy 1907-1914*. London: Oxford University Pres
- 40shakhes.ir
Estekbarsetiz.ir
Hayat.ir/fa
<http://article.tebyan.net>
<https://www.mashreghnews.ir>
<http://www.sarve2.blogfa.com/post>
Montazerane12.persianblog.ir/post
Moosanamjoo.blogfa.com/post-9.aspx
Navideshahed.com/fa/news
Shoohada.persianblog.ir/tag
www.biblogs.ir/list
www.irna.ir/fa/news
www.khouznews.ir/fa
www.khouznews.ir/fa
www.rajaneews.com/news
Zolalnur.kowsarblog.ir

